

ADAM WRONKOWSKI

**Zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów
w Poznaniu**

Spatial behavior of urban squares users in Poznań

Rozprawa doktorska napisana na
Wydziale Geografii Społeczno-Ekonomicznej
i Gospodarki Przestrzennej UAM
pod kierunkiem:

prof. UAM dr hab. inż. Sylwii Staszewskiej
oraz
prof. dr hab. inż. arch. Roberta Masztalskiego

Poznań 2022

Pragnę złożyć serdeczne podziękowania dr hab. inż. Sylwii Staszewskiej, prof. UAM oraz prof. dr hab. inż. arch. Robertowi Masztalskiemu, za inspirujące rozmowy i nieustającą motywację do działania oraz wiele cennych rad i wskazówek, które prowadziły moje myśli w odpowiednich kierunkach podczas prac nad podejmowanym tematem niczym kompas.

Dziękuję mojej Żonie, Gosi, za ogromne i nieustające wsparcie oraz nieskończone pokłady cierpliwości i wyrozumiałości oraz za to, że zawsze mogłem na Nią liczyć w trakcie czterech intensywnych lat studiów doktoranckich, które również od Niej wymagały wielu poświęceń i wyrzeczeń. Jestem pewien, że bez Niej ta praca by nie powstała.

Jestem także niezwykle wdzięczny Maciejowi Główczyńskiemu za setki godzin wspólnych rozmów, debat i rozważań, podczas których wiele się uczyłem. Mogłem liczyć na jego bezawunkowe wsparcie podczas prac nad rozprawą oraz w trakcie doktoranckiej codzienności.

Praca doktorska powstała przy zaangażowaniu pracowników Biura Koordynacji Projektów i Rewitalizacji Miasta w Urzędzie Miasta Poznania na czele z Panem Lechem Podbrezem oraz Panią Katarzyną Parysek-Kasprzyk. Wszystkim osobom zaangażowanym również bardzo dziękuję!

Za poświęcony czas i zaangażowanie dziękuję także Pani dr Julicie Wojciechowskiej, która zachęcała mnie nieustannie do spojrzenia na podejmowaną problematykę z nieco innej perspektywy.

Nie sposób wymienić wszystkich osób, które w trakcie przygotowywania dysertacji zabrały głos chcąc podzielić się swoimi odczuciami i spostrzeżeniami, skłaniając mnie do przemyśleń i udoskonalenia pomysłu badawczego. Niemniej, chciałbym szczególnie podziękować za inspirujące rozmowy i chęć dzielenia się swoim doświadczeniem i wiedzą: dr hab. Arturowi Bajerskiemu, prof. UAM, prof. dr hab. Pawłowi Churskiemu, dr inż. Przemysławowi Ciesiółce, dr hab. Adamowi Radzimskiemu, prof. UAM, dr Michałowi Dziecielskiemu, dr Marcinowi Woźniakowi, dr Tomaszowi Sowadzie, dr Michałowi Rzeszewskiemu, dr hab. Jackowi Kotasowi, prof. UAM, dr hab. Roberowi Kudlakowi, prof. UAM oraz dr Bartłomiejowi Kolsutowi. Dziękuję również za niesamowitą życzliwość wszystkim pracownikom Zakładu Geografii Rolnictwa i Wsi.

Dziękuję także dwóm osobom, które miały duży wpływ na mój rozwój naukowy i podejmowane przeze mnie decyzje podczas prac nad dysertacją, a których nie ma już z nami – dr Jędrzejowi Gadzińskiemu oraz dr Bartoszowi Wojtyrze. Zawsze będę pamiętał o Waszym wsparciu.

Chciałbym także podziękować mojej Rodzinie za ciągle zainteresowanie postępami w pracach i rozwoju naukowym oraz wsparcie, które otrzymywałem na każdym kroku.

Spis treści

1.	Wstęp.....	6
1.1.	Wprowadzenie.....	6
1.2.	Cele i pytania badawcze oraz zakres pracy	9
1.3.	Metody badań i materiały źródłowe	11
1.4.	Schemat postępowania badawczego.....	13
2.	Place miejskie jako otwarte przestrzenie publiczne w ujęciu teoretycznym.....	18
2.1.	Definicje miejskiej otwartej przestrzeni publicznej	18
2.2.	Historia i rozwój miejskich otwartych przestrzeni publicznych w Europie	26
2.3.	Typy i funkcje miejskich otwartych przestrzeni publicznych w ujęciu społecznym	35
2.4.	Miejskie place jako otwarte przestrzenie publiczne	40
2.5.	Struktura i elementy miejskich placów	43
2.6.	Współczesne problemy kształtowania miejskich placów	47
2.7.	Jakość miejskich placów a zachowania przestrzenne człowieka	49
3.	Użytkownicy miejskich placów	53
3.1.	Definicja użytkowników miejskich placów oraz ich podział	54
3.2.	Role przyjmowane przez użytkowników miejskich placów	57
3.3.	Wzajemna relacja między użytkownikami a przestrzenią ich aktywności.....	60
4.	Zachowania przestrzenne człowieka	65
4.1.	Zachowania przestrzenne a zachowania w przestrzeni	66
4.2.	Specyfika zachowań przestrzennych człowieka	71
4.3.	Rodzaje zachowań przestrzennych w mikroskali	76
4.4.	Uwarunkowania zachowań przestrzennych człowieka	80
4.5.	Percepcja przestrzeni w kontekście zachowań przestrzennych człowieka	82
5.	Teoria afordancji	88
5.1.	Podstawowe założenia teorii afordancji	89
5.2.	Rozwój i interpretacja teorii afordancji	95
5.3.	Krytyka teorii afordancji	103
5.4.	Afordancje a percepcja przestrzeni i zachowania przestrzenne człowieka	105
5.5.	Zastosowanie teorii afordancji w badaniach nad zachowaniami przestrzennymi człowieka	109
6.	Miejskie place na obszarze miasta Poznania	112
6.1.	Rozmieszczenie miejskich placów na obszarze miasta	112
6.2.	Popularność miejskich placów w oczach mieszkańców Poznania	114
6.3.	Czynniki pozwalające wyodrębnić plac ze struktury miasta	120

6.4.	Funkcje przypisywane miejskim placom przez użytkowników	122
6.5.	Charakterystyka wybranego do badań placu	129
7.	Uwarunkowania zachowań przestrzennych użytkowników miejskiego placu w Poznaniu	134
7.1.	Potrzeby zaspokajane w przestrzeni miejskich placów	134
7.2.	Warunki wyboru miejskiego placu jako miejsca aktywności	148
7.3.	Czynniki wpływające na zachowania przestrzenne człowieka	158
7.4.	Czynniki ograniczające i stymulujące zachowania przestrzenne człowieka	173
7.5.	Afordancje a zachowania przestrzenne użytkowników miejskiego placu – zależności i skutki	180
8.	Taktyki zachowań przestrzennych człowieka	185
8.1.	Taktyka ukierunkowana na przestrzeń	187
8.2.	Taktyka ukierunkowana na ludzi	192
8.3.	Taktyka ukierunkowana na potrzeby	200
8.4.	Taktyki zachowań przestrzennych człowieka – podsumowanie	204
9.	Zakończenie	213

1. Wstęp

1.1. Wprowadzenie

Miejskie place są jednymi z najistotniejszych typów przestrzeni publicznych w strukturze miast na całym świecie, towarzysząc ludziom od powstania pierwszych osad. W literaturze miejskie place są często określane mianem kluczowych elementów miasta, które krystalizują jego plan, stanowiąc swoiste punkty węzłowe, w których splatają się różnorodne wydarzenia (Wejchert 1984; Chmielewski 2010). Tego typu przestrzenie zapewniają także możliwość różnorodnych aktywności (Whyte 1980; Carr i in. 1992; Carmona i in. 2008; Gehl 2007, 2009; Jałowiecki 2011). Miejskie place mogą więc być traktowane jako ważne elementy miast pod względem funkcjonalno-przestrzennym oraz społecznym. W pierwszym przypadku wiodącą rolę odgrywają lokalizacja w strukturze miasta, wymiary fizyczne oraz organizacja przestrzenna odnosząca się do obecności i rozmieszczenia elementów zagospodarowania (Sarkar 2008). Powyższe komponenty decydują często o atrakcyjności i funkcjonalności danego placu, a ich fizyczne właściwości są niezwykle cenne z użytkowego punktu widzenia (Jacobs 1961; Whyte 1980; Wejchert 1984; Gehl 2009). Miejskie place jako suma fizycznych wymiarów poszczególnych komponentów przestrzennych byłyby jednak bezużyteczne, gdyby nie korzystający z nich ludzie. To właśnie człowiek nadaje sens istnienia tego typu przestrzeniom – kształtując je, a następnie użytkując na różnorodne sposoby i nadając im jednocześnie wymiar społeczny oraz traktując jako przestrzeń realizacji swoich potrzeb. Miejskie place są wykorzystywane przez niezliczoną liczbę osób mających odmienną, indywidualną charakterystykę. Z tego względu struktura użytkowników tych przestrzeni może być bardzo zróżnicowana i zmienna w czasie. Wpływa to na nieskończony wręcz zbiór zachowań przestrzennych człowieka, które mogą być realizowane w miejskich placach.

Jest to zjawisko, które opiera się na intencjonalnych działaniach odnoszących się do aktywności człowieka ściśle związanej z możliwościami oferowanymi przez jego własne oraz otaczające go uwarunkowania mające na celu zaspokojenie potrzeb. Powyższa definicja kładzie nacisk na kilka zasadniczych aspektów związanych z naturą zachowań przestrzennych. Przede wszystkim, należy podkreślić niezwykle ważną rolę samej przestrzeni. Pełni ona zarówno funkcję ośrodka transmisji zachowań przestrzennych, które mogą dzięki temu zaistnieć oraz być obserwowane przez innych. Powinna być także rozpatrywana z uwagi na oferowane jednostce ludzkiej możliwości działania, z których ta może skorzystać. Otoczenie człowieka wpływa także

bezpośrednio na jego aktywności, a także jest przez nie przekształcane. W kontekście niniejszej pracy przestrzeń jest nie tylko pewnym układem stałym, który pozwala na różnorodne działania, lecz także układem zmiennym, który podlega przekształceniom na skutek tych działań. Jest ona zatem jednocześnie płaszczyzną, do której można odnosić zachowania przestrzenne, oraz wynikiem tych zachowań kształtowanym w czasie rzeczywistym. Zaakcentowanie powyższych kwestii wiąże się z przyjętym w pracy podejściem humanistycznym w geografii człowieka. Narzuca ono pewien sposób rozpatrywania tego zjawiska, który ma wpływ na jego ogląd zarówno podczas etapu gromadzenia danych, jak i ich późniejszej analizy.

Zachowania przestrzenne człowieka jeszcze do lat 60. XX wieku były rozpatrywane przez większość badaczy z perspektywy ekonomicznej, nazywanej także ilościową, skupiającej się na częstotliwości występowania tego zjawiska, czasu trwania, odległości od miejsca rozpoczęcia aktywności do jej zakończenia oraz innych obserwowalnych właściwościach aktów przestrzennych człowieka (Golledge, Stimson 1997; Chai, Shen 2008). Ich głównym celem było tworzenie wielkoskalowych modeli, za pomocą których możliwe byłoby przewidzenie aktywności człowieka w danej przestrzeni. Jak podkreśla jednak B. Jałowicki (1967), takie działania są z góry skazane na porażkę, ponieważ zachowań przestrzennych człowieka w danym układzie nie da się szczegółowo przewidzieć ze względu na mnogość elementów składających się na to zjawisko. Od lat 60. XX wieku do podobnego wniosku zaczęło dochodzić coraz więcej badaczy. Chcąc zrozumieć przyczyny zachodzenia konkretnych aktywności, podczas badań skupiali się oni na celach, motywacjach, potrzebach, odczuciach, reakcjach człowieka na otaczającą go przestrzeń, ludzi i wydarzenia oraz podejmowanych decyzjach (Hall 1966; Barker 1968; Baldassare 1978; Whyte 1980; Golledge, Stimson 1997; Ratajczak 2018). Pierwsze prace sugerujące, że miasto nie jest tylko sumą obecnych w nim osób i kompozycji przestrzennej pojawiały się jednak dużo wcześniej (Park 1915; Wirht 1938; Znaniecki 1938). Zmianie uległ także zakres podmiotowy badań – z obszernej mas ludzkiej na wręcz pojedynczego użytkownika danej przestrzeni. Pozwoliło to na podjęcie prób określenia relacji między człowiekiem a środowiskiem jego aktywności i składających się na nie aspektów (Golledge, Stimson 1987; Handy i in. 2002). Jak stwierdza M. Madurowicz: *jeżeli badamy pojedynczego człowieka – możemy czynić to w jego konkretności* (2008, s. 63).

To właśnie relacja między człowiekiem a otaczającym go środowiskiem skutkuje jego zachowaniami przestrzennymi m.in. w miejskich placach (Barthel i in. 2015; Downs, Stea 2017).

Relacja ta opiera się na systemie sprzężeń zwrotnych między dwoma powyższymi podsystemami, które są ze sobą ściśle powiązane, lecz pozostają autonomiczne (Wallis 1990; Jurković 2014). Istotne zatem staje się zgłębienie tej relacji polegającej na nieustannym konfrontowaniu się człowieka z przestrzenią. Perspektywa ujmująca wzajemne oddziaływanie tych dwóch podsystemów w jakościowe ramy badawcze stanowi podstawę niniejszej pracy. Jest to zgodne z humanistycznym rozumieniem przestrzennej aktywności człowieka opisywanej przez F. Znanieckiego (1938), będącej połączeniem wewnętrznych możliwości człowieka i zewnętrznych uwarunkowań oferowanych przez otaczającą go przestrzeń. Analiza zachowań przestrzennych człowieka z perspektywy pojedynczej jednostki ludzkiej daje możliwość zrozumienia świata widzianego oczami osoby badanej i odkrywania relacji między człowiekiem a przestrzenią jego aktywności. W tym celu konieczne jest prowadzenie badań w skali mikro – zarówno w przestrzennym, jak i podmiotowym zakresie. Oznacza to, że szczególny nacisk został położony na badania zachowań przestrzennych wybranej przestrzeni oraz pogłębioną analizę opinii i doświadczeń człowieka lub kilku osób, nie zaś dużych zbiorowości. Jak stwierdzają Golledge i Stimson (1987, s. 9) (...) *skupienie uwagi na poziomie mikro zapewnia wyższy poziom zrozumienia i wyjaśnienia niż w przypadku podejścia makro*. Takie podejście pozwala na poznawanie coraz większej liczby subiektywnych perspektyw, które umożliwiają otrzymanie coraz bardziej obiektywnego obrazu wynikającego z badań. Mając na uwadze powyższe, cenne wydaje się włączenie do badań geografii społecznej teorii łączącej człowieka i przestrzeń pozwalającej spojrzeć na zagadnienie zachowań przestrzennych z nieco innej perspektywy. Z tego względu w niniejszej pracy dużą rolę odegrała teoria afordancji. Została ona stworzona przez wybitnego przedstawiciela psychologii ekologicznej J.J. Gibsona w 1977 roku. Afordancje według autora koncepcji to wszelkie możliwości działania oferowane człowiekowi przez środowisko dzięki ich wzajemnej relacji i mogą być traktowane jako zdarzenie jednocześnie w środowisku i zachowaniu (Gibson 1977). Afordancje są też rozumiane jako związek między właściwościami obiektu a możliwościami osoby, który określa, w jaki sposób obiekt może być wykorzystany (Norman 1988). Teoria afordancji stawia więc niejako znak równości między człowiekiem a przestrzenią.

Jane Jacobs w swojej słynnej książce pt. „Śmierć i życie wielkich miast Ameryki” (1961, wyd. polskie – 2014) spytała retorycznie, czy w *miastach nie chodzi o szeroki wybór i nieskończoność szans?*, odpowiadając od razu, że: *płynność użytkowania i możliwość wyboru*

stanowią fundament wielkomiejskiej aktywności (s. 131). W dalszej części książki J. Jacobs dodała także, że *tam, gdzie rozkwita różnorodność, powstają dziwne i nieprzewidziane funkcje oraz niecodzienne scenerie. Jednak nie jest to wadą różnorodności. To jej istota, nieodrodna część* (s. 248). Niniejsza praca w dużej mierze bazuje na wątku różnorodności, reprezentując podejście behawioralne zorientowane na proces, podczas którego kształtują się zachowania przestrzenne jednostki ludzkiej. Różnorodność ta jest podejmowana w różnych kontekstach: funkcjonalności miejskich placów, potrzeb i uwarunkowań człowieka, czynników wpływających na jego zachowania przestrzenne, a przede wszystkim sposób, w jaki ukierunkowuje on swoje działania w przestrzeni.

1.2. Cele i pytania badawcze oraz zakres pracy

Głównym celem pracy był opis i wyjaśnienie sposobu kształtowania się zachowań przestrzennych użytkowników miejskich placów. Został on osiągnięty poprzez realizację pięciu celów szczegółowych:

Cel szczegółowy 1. Określenie roli miejskich placów dla ich użytkowników.

Cel szczegółowy 2. Identyfikacja potrzeb zaspokajanych przez użytkowników miejskich placów.

Cel szczegółowy 3. Identyfikacja czynników wpływających na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów.

Cel szczegółowy 4. Określenie taktyk zachowań przestrzennych użytkowników miejskich placów.

Z każdym celem są powiązane pytania badawcze, do odpowiedzi na które dążono na łamach niniejszej pracy. Główne pytanie badawcze brzmi: *W jaki sposób kształtują się zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów?* Szczegółowe pytania badawcze prezentują się następująco:

Pytanie 1. Jaką rolę odgrywają miejskie place dla ich użytkowników?

Pytanie 2. Jakie potrzeby zaspokajają użytkownicy w miejskich placach w Poznaniu?

Pytanie 3. Jakie czynniki warunkują wybór konkretnego placu jako przestrzeni realizacji potrzeb człowieka?

Pytanie 4. Jakie czynniki wpływają na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów?

Pytanie 5. Co decyduje o występowaniu zachowań przestrzennych w konkretnym miejscu?

Pytanie 6. Co tworzy afordancje wpływające na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów?

Powiązania między celami i pytaniami badawczymi obrazuje poniższa tabela¹:

Pytania badawcze		Cele pracy	
Główne pytanie badawcze: W jaki sposób kształtują się zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów?	Pyt. 1. Jaką rolę odgrywają miejskie place dla ich użytkowników?	Cel 1. Określenie roli miejskich placów dla ich użytkowników.	Cel główny: Opis i wyjaśnienie sposobu kształtowania się zachowań przestrzennych użytkowników miejskich placów.
	Pyt. 2. Jakie potrzeby są zaspokajane w miejskich placach w Poznaniu?	Cel 2. Identyfikacja motywów użytkowania i potrzeb użytkowników miejskich placów.	
	Pyt. 3. Jakie czynniki warunkują wybór konkretnego placu jako przestrzeni realizacji potrzeb człowieka?		
	Pyt. 4. Jakie czynniki wpływają na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów?	Cel 3. Identyfikacja czynników wpływających na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów.	
	Pyt. 5. Co decyduje o występowaniu zachowań przestrzennych w konkretnym miejscu?	Cel 4. Określenie taktyk zachowań przestrzennych użytkowników miejskich placów w konkretnych miejscach.	
	Pyt. 6. Co tworzy afordancje wpływające na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów?		

Tab. 1. Powiązania między celami a pytaniami badawczymi w pracy.

Źródło: Opracowanie własne.

¹ Ze względu na specyfikę prowadzonych badań, które w znacznej części opierają się o metody jakościowe nie wyznaczono hipotez badawczych. Jest to charakterystyczne dla tego typu badań (Creswell 2013). Jak stwierdza Creswell (2013, s. 147), w badaniach jakościowych stawia się pytania badawcze, nie podaje się natomiast przypuszczeń (konkretnych oczekiwań) ani nie wysuwa hipotez (przewidywań uwzględniających zmienne i badania statystyczne). Pytania badawcze występują w dwóch formach: jako pytania główne i jako pytania dodatkowe (subpytania).

Zakres przestrzenny badań

W celu realizacji założonych celów badawczych oraz odpowiedzi na postawione pytania jako zakres przestrzenny pracy wybrano obszar miasta Poznania. Na potrzeby badań obserwacyjnych oraz wywiadów swobodnych obszar badań zawężono do jednej przestrzeni – placu Wolności. Został on wybrany jako przestrzeń badań z uwagi na kilka kluczowych aspektów związanych z prowadzeniem badań w ramach konkretnego studium przypadku. Jest to przestrzeń znacząca dla wielu grup użytkowników ze względu na swoją lokalizację w ścisłym centrum miasta. Plac Wolności jest położony nieopodal Starego Rynku, w bliskim sąsiedztwie ważnych instytucji publicznych. Jest on także znaczący dla władz miejskich i całego miasta z punktu widzenia przestrzennego, ekonomicznego, społecznego czy kulturowego. Jest to również ważna przestrzeń z historycznego punktu widzenia, co dodatkowo wpływa na przypisywane mu przez użytkowników wartości. Na wybór placu Wolności wpłynęły także wyniki przeprowadzonego badania kwestionariuszowego, które, jak wcześniej to opisano, ukazały tę przestrzeń jako jedną z dwóch najbardziej znaczących placów w strukturze miasta.

Zakres czasowy badań

Zakres czasowy badań przypadł na lata 2020 oraz 2021.

Zakres przedmiotowy badań

Przedmiot badań niniejszej pracy stanowią zachowania przestrzenne użytkowników miejskiego placu.

1.3. Metody badań i materiały źródłowe

Na potrzeby realizacji założonych celów pracy i odpowiedzi na postawione pytania zdecydowano się na pozyskiwanie danych pierwotnych za pomocą trzech metod badawczych. Można je podzielić na dwie zasadnicze grupy. Pierwszą z nich tworzą metody jakościowe, do których można zaliczyć obserwację, oraz indywidualne wywiady pogłębione.

Obserwacja jest definiowana jako akt spostrzegania zjawisk i rejestrowania ich w celach naukowych, często za pomocą odpowiednich narzędzi (Angrosino 2015). Metoda ta jest także

charakteryzowana jako celowa rejestracja wybranych fragmentów rzeczywistości, w której badacz jest biernym rejestratorem (Rószkiewicz i in. 2013). Istotą badań obserwacyjnych jest ich prowadzenie w naturalnym środowisku zachodzenia określonych zjawisk, które nie podlegają kontroli poprzez manipulację (Rószkiewicz i in. 2013). Badania obserwacyjne charakteryzują się bezpośredniością – pozwalają na studiowanie zachowań przestrzennych podczas ich zachodzenia (Frankfort-Nachmias, Nachmias 2001), najczęściej w naturalnym kontekście (Creswell 2013). W ich czasie obserwator może przybierać różny stopień zaangażowania w badaną sytuację. John W. Creswell (2013) wyróżnia cztery role obserwatora: (1) pełne uczestnictwo obserwatora ukrywającego swoją rolę, (2) obserwatora jako uczestnika, którego rolę znają inni, (3) uczestnika jako obserwatora, którego rola jest drugorzędna w stosunku do pozostałych uczestników oraz (4) pełna obserwacja, podczas której badacz nie uczestniczy w danej sytuacji. Dzięki zastosowaniu metody obserwacji możliwe jest z jednej strony zebranie danych pozwalających formułować pytania i cele badawcze, z drugiej zaś uzyskiwanie konkretnych danych dotyczących poruszanej problematyki.

Indywidualne wywiady pogłębione to bezpośrednia interakcja między prowadzącym wywiad a respondentem, w której ta pierwsza osoba zadaje pytania związane z tematyką i celami prowadzonego badania (Babbie 2013; Frankfort-Nachmias, Nachmias 2001). Indywidualne wywiady pogłębione można rozróżnić według kilku kryteriów. Jednym z nich jest stopień ich ukierunkowania. Pod tym względem wyróżnia się wywiad ustrukturyzowany oraz nieustrukturyzowany (nazywany także swobodnym). Pierwszy z wymienionych jest prowadzony według ściśle opracowanego planu. Liczba pytań, sposób ich formułowania i kolejność są takie same dla wszystkich respondentów. Drugi typ wywiadów pogłębionych charakteryzuje się dużo większą swobodą. Pytania nie muszą być zadawane w ustalonej kolejności i według określonego planu. Jak podkreślają C. Frankfort-Nachmias i D. Nachmias (2001), zachęca się osobę badaną do swobodnego opisywania swoich doświadczeń, opisywania ważnych dla niej zdarzeń, tworzenia własnej definicji sytuacji i do ujawniania istotnych opinii i postaw. W niniejszej pracy wykorzystano metodę indywidualnego wywiadu pogłębionego w obu wyżej przedstawionych wariantach – ustrukturyzowanym oraz swobodnym.

Do drugiej grupy zaliczono metodę badań ilościowych, jaką jest kwestionariusz ankiety. Zdecydowano się go przeprowadzić za pomocą techniki CAWI (ang. *Computer-Assisted Web Interview*, pol. wspomagany komputerowo wywiad internetowy). Technika CAWI została

wybrana, ponieważ umożliwia ona skierowanie kwestionariusza ankietowego do ściśle określonej grupy respondentów, jest szybką i niską kosztową techniką pozyskiwania danych. Ponadto jest komfortowa dla respondentów oraz eliminuje ryzyko związane z błędami popełnianymi przez ankietera. Dodatkowo ze względu na panujące obostrzenia związane z pandemią COVID-19 była to odpowiednia technika niewymagająca bezpośredniego kontaktu z respondentami. Powiązania między pytaniami badawczymi a zastosowanymi metodami obrazuje poniższa tabela:

Pytanie badawcze	IDI ustrukturyzowane	CAWI	Obserwacja	IDI swobodne
Pyt. 1. Jaka rolę odgrywają miejskie place dla ich użytkowników?				
Pyt. 2. Jakie potrzeby są zaspokajane w miejskich placach w Poznaniu?				
Pyt. 3. Jakie czynniki warunkują wybór konkretnego placu jako przestrzeni aktywności człowieka?				
Pyt. 4. Jakie czynniki wpływają na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów?				
Pyt. 5. Co decyduje o występowaniu zachowań przestrzennych w konkretnym miejscu?				
Pyt. 6. Co tworzy afordancje wpływające na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów?				

Tab. 2. Powiązania między pytaniami badawczymi a zastosowanymi w pracy metodami.

Źródło: Opracowanie własne.

1.4. Schemat postępowania badawczego

Badania były prowadzone według stworzonego planu badawczego obejmującego 11 punktów:

1. W pierwszej kolejności została rozpoznana problematyka badawcza za pomocą przeglądu literatury. Tematyka niniejszej pracy dotyczy wiedzy i badań z zakresu geografii społecznej, socjologii miasta i psychologii środowiskowej. Dokonany przegląd literatury pozwolił na zebranie wyników badań prowadzonych na świecie, identyfikację najważniejszych podejść badawczych oraz dobór aparatu pojęciowego. Usystematyzowano

wiedzę ściśle związaną z podejmowaną problematyką, co pozwoliło ukierunkować badania w odpowiedni sposób.

2. Kolejnym etapem było przeprowadzenie badań obserwacyjnych w kilku przestrzeniach publicznych w centrum Poznania. Wybrano kilka typów przestrzeni: ulicę Święty Marcin, park Stare Koryto Warty oraz plac Wolności. Podczas obserwacji zwracano uwagę na liczbę użytkowników, rodzaj i różnorodność wykonywanych przez nich aktywności oraz czas ich trwania. Dokonywano obserwacji zachowań przestrzennych użytkowników z różnych miejsc oraz oceniano możliwości i ograniczenia związane z każdym z nich. Testowano zalety oraz wady zastosowania narzędzi badawczych, takich jak notatnik terenowy, kamera szerokokątna, smartfon na statywie oraz dyktafon. Badania obserwacyjne przeprowadzono w lipcu oraz sierpniu 2020 roku. Łącznie poświęcono niemal 16 godzin na obserwację wszystkich trzech przestrzeni. Badania obserwacyjne pozwoliły na wybór konkretnej przestrzeni publicznej do dalszych badań – zdecydowano, że będzie to plac Wolności. Wybór tej przestrzeni był podyktowany kilkoma czynnikami: (1) lokalizacja w centrum miasta przekładająca się na ważną rolę placu Wolności w tkance miasta, przyciągająca wielu użytkowników, (2) wiele znaczeń przypisywanych przestrzeni, która z różnych względów stanowi cel aktywności ludzi, (3) możliwość prowadzenia obserwacji wielu różnorodnych zachowań przestrzennych, (4) struktura przestrzenna placu Wolności pozwalająca na prowadzenie skutecznej obserwacji ze względu na swoje rozmiary i obecne w niej elementy zagospodarowania, (5) przestrzeń znana badaczowi i dobrze przez niego rozpoznana. Plac Wolności ze względu na swoją lokalizację i strukturę przestrzenną to przestrzeń, która stanowi cel aktywności wielu ludzi. Daje to możliwości obserwacji różnorodnych zachowań przestrzennych. Po wyborze konkretnej przestrzeni do dalszych badań kontynuowano badania obserwacyjne, a także przeprowadzono trzy wywiady pogłębione o charakterze swobodnym. Informacje uzyskane za pomocą tych metod pozwoliły na wyodrębnienie czynników wpływających na zachowania przestrzenne oraz zbioru potrzeb realizowanych w przestrzeni placów miejskich.
3. Po przeprowadzonym przeglądzie literatury oraz badań obserwacyjnych przystąpiono do przygotowania kwestionariusza ankiety oraz scenariusza wywiadu pogłębionego o charakterze ustrukturyzowanym. Zdecydowano, że ze względu na panującą sytuację epidemiczną i związane z nią obostrzenia najskuteczniejszymi metodami będą odpowiednio

ankieta internetowa (CAWI – *ang. Computer Assisted Web Interview*) oraz indywidualne wywiady pogłębione (*ang. In-depth interview*) prowadzone z wykorzystaniem technik komunikacji na odległość (narzędzie Microsoft Teams).

4. Następnie wykonano pilotaż metod CAWI oraz IDI o charakterze ustrukturyzowanym. Przeprowadzono 57 ankiet CAWI oraz dwie indywidualne wywiady pogłębione. Dzięki temu możliwa była weryfikacja przyjętych założeń, metod i narzędzi badawczych oraz wprowadzenie niezbędnych korekt. Przeformułowano pytania, które nie były jasne dla respondentów. Ograniczono także nieznacznie liczbę pytań.
5. Po wykonanym pilotażu przeprowadzono badanie ankietowe techniką CAWI. Kwestionariusz ankiety składał się z 12 pytań w części zasadniczej ankiety oraz siedmiu pytań metrycznych. Badanie przeprowadzono w maju 2021 roku. W badaniu uczestniczyło 384 respondentów. Próba respondentów została dobrana według struktury wybranych cech populacji, takich jak płeć, wiek, wykształcenie i miejsce zamieszkania. Spośród wszystkich uczestników badania 320 osób zadeklarowało, że korzysta z miejskich placów. Pozostałe 64 osoby wskazały, że nie zjawiają się w tego typu przestrzeniach.
6. Kolejnym etapem badań było przeprowadzenie indywidualnych wywiadów pogłębionych o charakterze ustrukturyzowanym przy wykorzystaniu technik komunikacji na odległość. Łącznie przeprowadzono 10 tego typu wywiadów. Jest to liczba, która w literaturze odnoszącej się do metodologii badań jakościowych traktowana jest jako typowa i wystarczająca. W toku postępowania badawczego kierowano się zasadą nasycenia teoretycznego oraz prawa malejących efektów – w momencie, gdy kolejne wywiady nie dostarczały nowej wiedzy zakończono ten etap badań (Kvale 2012). Scenariusz wywiadu pogłębionego zawierał w sobie pytania otwarte podzielone na pięć zasadniczych grup dotyczących: (1) roli placów miejskich podczas codziennych aktywności, (2) motywów użytkowania miejskich placów oraz czynników warunkujących ich wybór jako miejsca aktywności, (3) potrzeb zaspokajanych na miejskich placach, (4) czynników wpływających na zachowania przestrzenne oraz (5) ograniczeń zachowań przestrzennych. Przed przystąpieniem do właściwej części wywiadu uczestnicy byli informowani o tematyce i celach wywiadu. Każdorazowo przypominano także o chęci uzyskania odpowiedzi dotyczących czasów sprzed pandemii COVID-19. Po upewnieniu się, że wszystkie kwestie są jasne dla obu stron, następowała informacja o tym, że rozmowa będzie nagrywana. Na

koniec wywiadów respondenci mieli możliwość dodania swobodnej wypowiedzi nawiązującej do poruszanej tematyki, podczas której przekazywali istotne z ich perspektywy informacje, które nie zostały poruszone podczas zasadniczej części wywiadu. Nagrania z wywiadów w formie plików audio zostały poddane transkrypcji.

7. Kolejnym etapem badań było przeprowadzenie jakościowych badań terenowych na obszarze placu Wolności w Poznaniu. W ich czasie zastosowano dwie metody badawcze. Pierwszą z nich była obserwacja, podczas której obserwator odgrywał rolę uczestnika, przyjmując drugorzędną rolę wobec innych użytkowników. Zgodnie z tą rolą podczas obserwacji starano się w jak najmniejszym stopniu wpływać na badaną sytuację społeczną. Badania obserwacyjne były prowadzone przez trzy miesiące, w okresie od lipca do września 2021 roku. Podczas obserwacji wykorzystano notatnik oraz dyktafon jako narzędzia badawcze. Dzięki temu możliwe było zbieranie danych w czasie rzeczywistym, sporządzanie notatek w formie pisemnej lub uwiecznianie obserwacji i przemyśleń w formie głosowej. Dane jakościowe zarejestrowane w formie plików audio poddano transkrypcji, a treść notatek terenowych została przepisana do wersji cyfrowej, co umożliwiło ich analizę.

Drugą metodą stosowaną podczas jakościowych badań terenowych były indywidualne wywiady pogłębione o charakterze swobodnym. Charakteryzowały się one dużo mniejszym stopniem ustrukturyzowania w porównaniu z wywiadami prowadzonymi we wcześniejszym etapie badania. Uczestnicy badania byli wybierani w sposób celowy, a wybór poprzedzała obserwacja. Jak podkreśla Michael Angrosino (2015, s. 88), *prowadzenie wywiadu w sposób logiczny wyrasta z obserwacji*. Do tego typu wywiadów wybierano osoby, których motywy aktywności były uznawane ciekawe i nieoczywiste. W ramach jakościowych badań terenowych przeprowadzono łącznie 5 indywidualnych wywiadów pogłębionych o charakterze swobodnym. Zostały one uzupełnione dwoma wywiadami przeprowadzonymi przy użyciu technik komunikacji na odległość w październiku 2021 roku. Łącznie 7 indywidualnych wywiadów pogłębionych tego typu pozwoliło na wnikliwą interpretację materiały badawczego oraz uogólnienie wyników. Podobnie jak we wcześniejszym etapie badania, kierowano się zasadą nasycenia teoretycznego i prawem malejących efektów (Kvale 2012). Wywiady pogłębione o charakterze swobodnym prowadzono z zachowaniem reżimu sanitarnego związanego

z aktualnymi obostrzeniami wynikającymi z pandemii COVID-19. Podczas wywiadów skupiono się na poznaniu motywów użytkowania placu Wolności oraz konkretnych miejsc w ramach tej przestrzeni. Rozmówcy uzasadniali swoją aktywność, odnosząc się zarówno do bieżącej sytuacji, w której brali udział, jak i w sposób retrospektywny. Informacje uzyskane podczas indywidualnych wywiadów pogłębionych o charakterze swobodnym były zapisywane w notatniku, który stanowił podstawowe narzędzie badawcze wykorzystywane podczas tej metody. Badacz dysponował ponadto dyktafonem, lecz w większości przypadków nie wyrażono zgody na nagrywanie rozmowy. Po zakończonej rozmowie sporządzano notatki, które następnie zostały przepisane do wersji cyfrowej.

8. Po zgromadzeniu danych przystąpiono do ich analizy. Dane jakościowe w formie cyfrowych transkrypcji zostały zakodowane i poddane analizie przy wsparciu oprogramowania CAQDAS. Do tego celu wykorzystano program NVivo 12. Zastosowano kodowanie aproori, które zostało uzupełnione kodowaniem bazującym na danych. Z kolei dane ilościowe zostały poddane analizie statystycznej. Wyniki badań zostały zaprezentowane w formie tabel, wykresów, schematów, cytatów oraz map. Do stworzenia tych ostatnich wykorzystano oprogramowanie QGIS, korzystając z gotowych, ogólnodostępnych podkładów oraz warstwy OSM (ang. *Open Street Map*), a także z funkcjonalności programów pakietu MS Office oraz funkcji programu NVivo.
9. Po dokonanej analizie przystąpiono do interpretacji wyników badań.
10. Przeprowadzona analiza i interpretacja wyników badań pozwoliła na sformułowanie wniosków końcowych pracy oraz odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Zostały one przedstawione w rozdziale 9.

2. Place miejskie jako otwarte przestrzenie publiczne w ujęciu teoretycznym

Otwarte przestrzenie między budynkami towarzyszą ludziom od powstania pierwszych osad tysiące lat temu. Od tego momentu rozpoczął się proces ewolucji, który finalnie doprowadził do powstania miejskich otwartych przestrzeni publicznych w kształcie, który jest znany obecnie. Warto podkreślić, że proces ten nadal trwa, a użytkownicy ogólnodostępnych miejsc w mieście są jego biernymi bądź aktywnymi uczestnikami. Historia rozwoju tych przestrzeni obfitowała w okresy, które w sposób szczególny decydowały o ich funkcjach, charakterze, estetyce, a także dostępności. Obecnie można wyróżnić wiele różnorodnych typów przestrzeni publicznych i funkcji, które pełnią. W dużej mierze zależy to od obecnych w nich elementów i ich struktury przestrzennej. Odpowiedni sposób zagospodarowania miejskich otwartych przestrzeni publicznych sprzyjający podejmowaniu w nich aktywności i realizacji potrzeb stanowi istotny cel projektowania urbanistycznego. Wydaje się także kluczowy w kreowaniu przyjaznych, dostępnych, funkcjonalnych i estetycznych przestrzeni publicznych.

W niniejszym rozdziale w pierwszej kolejności zostaną przedstawione ujęcia miejskich otwartych przestrzeni publicznych oraz sposoby ich definiowania. Zostanie także omówiona historia ich rozwoju. Ponadto zostaną zaprezentowane różnorodne typologie zmierzające do klasyfikacji miejskich otwartych przestrzeni publicznych oraz sposoby ich klasyfikacji. Następnie uwaga zostanie poświęcona placom miejskim jako przestrzeniom ważnym dla realizowanego tematu badawczego. Zostanie także poruszona kwestia problemów kształtowania miejskich placów oraz ich jakości.

2.1. Definicje miejskiej otwartej przestrzeni publicznej

Ze względu na złożoność oraz wieloaspektowość miejskiej otwartej przestrzeni publicznej zdefiniowanie jej jest sprawą problematyczną. W literaturze brakuje zgody co do jej jednej, uniwersalnej definicji. Taki stan rzeczy może wynikać z kilku przyczyn.

Po pierwsze, odmienne spojrzenia badaczy na miejską otwartą przestrzeń publiczną przez pryzmat reprezentowanych przez nich dziedzin, dyscyplin i nurtów może powodować rozbieżności definicyjne (Paszkowski 2011; Creswell 2013). Taka definicja musiałaby objąć wiele aspektów, jak: funkcjonalność, formę, charakter, lokalizację w strukturze miasta, zagospodarowanie, kulturę, bezpieczeństwo, obowiązujące zasady społeczne, dostępność,

korzystających z niej użytkowników czy czytelność. Zbiór ten jest prawdopodobnie nieograniczony. Duża subiektywność wielu z wyżej wymienionych (oraz niewymienionych) aspektów może oznaczać, że definicji miejskiej otwartej przestrzeni publicznej może być tak wiele, jak wielu jest badaczy próbujących ją stworzyć.

Po drugie, współczesne przemiany przestrzeni miejskiej powodują, że stworzone definicje mogą ulegać dezaktualizacji. Jest to wynik wpływu m.in. globalizacji, cyfryzacji, zmian w stylu życia mieszkańców (Mills 2007; Dameri, Rosenthal-Sabroux 2014; Yigitcanlar 2015). Obecnie obserwuje się także odmienne podejście do tworzenia miejskich przestrzeni w porównaniu z myślą urbanistów XX wieku. Może to skutkować innym postrzeganiem i zmianą sposobu funkcjonowania miejskich otwartych przestrzeni publicznych w świadomości ich użytkowników. W dalszej części pracy zostanie opisana ich przemiana w ciągu kilku tysięcy ostatnich lat.

Sformułowanie „miejska otwarta przestrzeń publiczna” pochodzi z języka angielskiego (ang. *urban open public space* lub *urban open space*). Różni się ono nieco swoim zakresem od powszechnie funkcjonującego w Polsce ogólnego hasła „przestrzeń publiczna”, które dotyczy zarówno obszarów między budynkami, jak i wewnątrz budynków użyteczności publicznej (np. urzędów). Sformułowanie „otwarta” (ang. *open*) wyraźnie zwraca uwagę w kierunku tych obszarów w mieście, które po pierwsze są dostępne dla wszystkich chętnych, a po drugie nie są zlokalizowane wewnątrz budynków, lecz między nimi (Gehl 2009).

W najbardziej ogólnym znaczeniu miejska otwarta przestrzeń publiczna jest definiowana jako obszar zurbanizowany, niebędący wnętrzami budynków oraz ciągami komunikacyjnymi dla ruchu kołowego, którym mogą być także zbiorniki i ciekі wodne (Tankel 1963; Gold 1980). Mimo dużego poziomu ogólności autorzy powyższych stwierdzeń zawężają obszar zainteresowania do przestrzeni, które znajdują się poza budynkami. Definicja wyklucza także miejsca, które nie mogą być swobodnie użytkowane przez pieszych (ciągi komunikacji kołowej).

Miejskie otwarte przestrzenie publiczne zostały także scharakteryzowane przez badaczy jako obszary kontekstu kulturowego (Mehta 2014), religijnego, gospodarczego czy sportowego (Walzer 1986). Otwartość tych przestrzeni polega na bezpośrednich kontaktach międzyludzkich oraz swobodnej ekspresji poglądów i różnorodnych zachowań, które powinny być ograniczone jedynie ogólnymi zasadami współżycia społecznego, na co zwraca uwagę wielu autorów (Dymnicka 2009). Ważny jest także sposób ich zagospodarowania oraz lokalizacja w strukturze miasta, które mogą wpływać na realizowane w miejskich otwartych przestrzeniach publicznych

różnorodne potrzeby (Lorens 2010b). Publiczny charakter tych przestrzeni wymaga od użytkowników ustalenia i przestrzegania pewnych niepisanych granic i zasad w celu poprawnego w nich funkcjonowania. Przestrzenie są tworzone i zmieniane zgodnie z bieżącymi potrzebami ich użytkowników. Piotr Lorens (2010b, s. 10) stwierdził, że miejska otwarta przestrzeń publiczna to *ten fragment przestrzeni miejskiej, który – poprzez sposób swojego urzędzenia oraz lokalizację w strukturze urbanistycznej – jest przeznaczony na potrzeby realizacji bezpośrednich kontaktów pomiędzy uczestnikami życia społecznego oraz inne potrzeby społeczne korzystających z niego zbiorowości, pozostając jednocześnie fizycznie dostępny dla wszystkich zainteresowanych osób. Fizyczna dostępność przestrzeni może być ograniczana czasowo z uwagi na kwestie bezpieczeństwa bądź sposób organizacji jej wykorzystania*. Jak zauważa sam autor, jest ona wskazaniem w kierunku publiczności rozumianej jako możliwość nawiązywania bezpośrednich kontaktów społecznych zarówno między znajomymi, jak i obcymi sobie osobami (Lorens 2010b). Ten aspekt podkreśla również Krzysztof Bierwiaczonek, stwierdzając, że miejska otwarta przestrzeń publiczna jest *obszarem w mieście, który jest dostępny, przyciągający, umożliwiający konfrontację z innymi użytkownikami miasta, estetyczny, w którym ludzie chcą się spotykać, działać i czują się bezpiecznie* (2016, s. 42). W podobnym tonie została sformułowana definicja miejskich otwartych przestrzeni publicznych na łamach Karty Przestrzeni Publicznej stworzonej podczas III Kongresu Urbanistyki Polskiej w 2009 roku². Autorzy wskazują, że *jest to dobro wspólnie użytkowane, celowo ukształtowane przez człowieka według zasad i wartości społecznych mające na celu służyć zaspokojeniu potrzeb społeczności lokalnych i ponadlokalnych, a o jej publicznym charakterze decyduje zbiorowy sposób użytkowania*. Powyższe określenie w wyraźny sposób akcentuje świadome działania mające na celu tworzenie i późniejsze kształtowanie przestrzeni publicznych, które mają służyć wszystkim grupom potencjalnych użytkowników. Powyższe definicje kładą także nacisk na jakość otwartych przestrzeni publicznych, która wynika ze sposobu, w jaki jest zaprojektowana.

Rozumienie otwartych przestrzeni publicznych przez lata ewoluowało. Początkowo zwracano uwagę na ich lokalizację, podkreślając aspekty struktury fizycznej. W późniejszych latach skupiono się na ich funkcjonalności, zauważając wzajemne powiązania między konkretnymi przestrzeniami. Kolejne lata przyniosły nowe spojrzenie na miejskie otwarte przestrzenie publiczne. Zaczęły być one definiowane przez pryzmat społecznego znaczenia –

² Treść dokumentu: http://www.tup.org.pl/download/2009_0906_KartaPrzestrzeniPublicznej.pdf [dostęp: 16.02.2021].

potrzeb oraz motywów działań użytkowników, relacji między nimi czy też poczucia bezpieczeństwa. Pozwoliło to na ujęcie tego rodzaju miejsc w kategoriach dostępności czy inkluzyjności. Ewolucję definicji miejskiej otwartej przestrzeni publicznej zaprezentowano w poniższej tabeli:

Oryginalne brzmienie definicji	Tłumaczenie definicji	Autor/ autorzy:
<i>Open space is not only the land or the water on the land in and around urban areas, which is not covered by buildings, but it also the space and the light above the land.</i>	Otwarta przestrzeń to nie tylko ziemia lub woda na lądzie na obszarach miejskich i wokół nich, które nie są zasłonięte przez budynki, lecz także przestrzeń i światło nad ziemią.	Tankel 1963
<i>Land and water in an urban area that is not covered by cars or buildings, or as any undeveloped land in an urban area.</i>	Ziemia i woda na obszarze miejskim, który nie jest pokryty samochodami lub budynkami, lub jak każdy niezagospodarowany teren na obszarze miejskim.	Gold 1980
<i>Open spaces are wide-open areas that can be fluid to the extent that the city can flow into the park and the park can flow into the city.</i>	Otwarte przestrzenie to szeroko otwarte obszary, które mogą być płynne do tego stopnia, że miasto może wpływać do parku, a park może wpływać do miasta.	Cranz 1982
<i>(...) user`s point of view as being an area that allows for different types of activities encompassing necessary, optional and social activities.</i>	(...) punkt widzenia użytkownika jako obszar, który pozwala na różnego rodzaju działania, w tym niezbędne, opcjonalne i społeczne.	Gehl 2009
<i>Publicly accessible open spaces such as parks, plazas, streets, community gardens and greenways.</i>	Publicznie dostępne otwarte przestrzenie, takie jak parki, place, ulice, ogrody społeczne i tereny zielone.	Carr i in. 1992
<i>Space that is not controlled by private individuals or organizations, and hence is open to the general public.</i>	Przestrzeń, która nie jest kontrolowana przez osoby prywatne lub organizacje, a zatem jest otwarta dla ogółu społeczeństwa.	Madanipour 1996
<i>Przestrzenie dostępne i użytkowane przez wszystkich – zarówno przez mieszkańców, jak i osoby, które nie są członkami społeczności, a jedynie użytkownikami pochodzącymi z zewnątrz, a zarazem które są czyjąś własnością (państwa, społeczności terytorialnej, zrzeszenia).</i>	nd.	Jałowiecki, Szczepański 2009
<i>To przestrzeń, do której powinni mieć zagwarantowane prawo dostępu wszyscy obywatele, której istotą jest swoboda wyrażania poglądów, ekspresja różnorodnych zachowań, które powinny być ograniczone jedynie ogólnymi zasadami współżycia społecznego, oraz bezpośredniość kontaktów.</i>	nd.	Dymnicka 2009

<i>Jest do dobro wspólnie użytkowane, celowo ukształtowane przez człowieka według zasad i wartości społecznych mające na celu służyć zaspokojeniu potrzeb społeczności lokalnych i ponadlokalnych, a o jej publicznym charakterze decyduje zbiorowy sposób użytkowania.</i>	nd.	Karta Przestrzeni Publicznej 2009
<i>Ten fragment przestrzeni miejskiej, który – przez sposób swojego urzędzenia oraz lokalizację w strukturze urbanistycznej – jest przeznaczony na potrzeby realizacji bezpośrednich kontaktów pomiędzy uczestnikami życia społecznego oraz inne potrzeby społeczne korzystających z niego zbiorowości.</i>	nd.	Lorens 2010b
<i>Public space is a space in a city or any other publicly accessible physical place, in the context of social, political, relations and interpersonal contacts, developed through inclusive process.</i>	Przestrzeń publiczna to przestrzeń w mieście lub innym publicznie dostępnym miejscu fizycznym, w kontekście społecznych, politycznych relacji i kontaktów międzyludzkich, rozwijana w procesie inkluzywnym.	Madanipour 2013
<i>Obszar w mieście, który jest dostępny, przyciągający, umożliwiający konfrontację z innymi użytkownikami miasta, estetyczny, w którym ludzie chcą się spotykać, działać i czuć się bezpiecznie.</i>	nd.	Bierwiazzonek 2016

Tab. 3. Zestawienie wybranych definicji miejskich otwartych przestrzeni publicznych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Tankel 1963, Gold 1980, Cranz 1982, Gehl 1987, Carr i in. 1992, Madaniupour 1996, Jałowiecki, Szczepański 2009, Dymnicka 2009, Karta Przestrzeni Publicznej (2009), Lorens 2010b, Madanipour 2013, Bierwiazzonek 2016.

Na podstawie wyżej przytoczonych definicji można wyróżnić pięć kategorii, które wydają się istotne dla zdefiniowania miejskich otwartych przestrzeni publicznych:

- a. Dostępność – kategoria odnosząca się do zapewnienia wszystkim równego i niczym nieskrępowanego dostępu do miejskiej otwartej przestrzeni publicznej, a także bezproblemowego poruszania się po niej. Zawierają się w tej kategorii także kwestie związane ze sprawowaniem nadzoru i kontroli nad przestrzenią w mniej lub bardziej formalny sposób, a także formy własności.
- b. Aktywności – kategoria, w której zawierają się wszystkie podejmowane działania skutkujące możliwymi do obserwacji zachowaniami przestrzennymi użytkowników miejskich otwartych przestrzeni publicznych.

- c. Interakcje – kategoria nawiązująca do wszelkich kontaktów międzyludzkich w formie werbalnej i niewerbalnej, spotkań celowych, incydentalnych i o różnym stopniu formalności, a także powstających i zmieniających się w ramach konkretnej przestrzeni relacji między jej użytkownikami.
- d. Potrzeby – kategoria odnosząca się do celowego użytkowania konkretnej przestrzeni w celu zaspokojenia różnorodnych potrzeb, a także przestrzeni, które te potrzeby mogą zaspokajać. To także wszystkie sytuacje, w których ta przestrzeń, gdzie przebywa użytkownik, generuje te potrzeby, a także stwarza możliwości do ich bieżącego zaspokajania.
- e. Kształtowanie przestrzeni – nawiązująca do celowego kształtowania miejskich otwartych przestrzeni publicznych o charakterze ogólnym lub oddolnym i różnym stopniu formalności. Jest to także aktualny stan zagospodarowania tych przestrzeni.

Powyższe kategorie są ze sobą wzajemnie powiązane i w dużym stopniu na siebie wpływają. Kwestie dostępności niewątpliwie oddziałują na wszystkie pozostałe kategorie. Brak dobrego połączenia komunikacyjnego z konkretną przestrzenią miejską może skutkować zrezygnowaniem z jej wyboru jako miejsca aktywności i zaspokajania potrzeb, a także interakcji międzyludzkich. Dostępność można rozumieć także jako komfort korzystania z danej otwartej przestrzeni publicznej w miastach. W literaturze dostępność jest także przedstawiana w kontekście przestrzennym w oparciu o ograniczenie barier, które uniemożliwiają swobodne i nieskrępowane przemieszczanie się w danym miejscu (Wysocki 2009). Wreszcie dostępność rozumiana w kontekście sprawowania kontroli może także skutkować pewnymi zmianami w przestrzeni dostosowującymi ją do wymagań lokalnych społeczności i oficjalnych bądź nieoficjalnych „właścicieli” przestrzeni sprawujących nad nią opiekę.

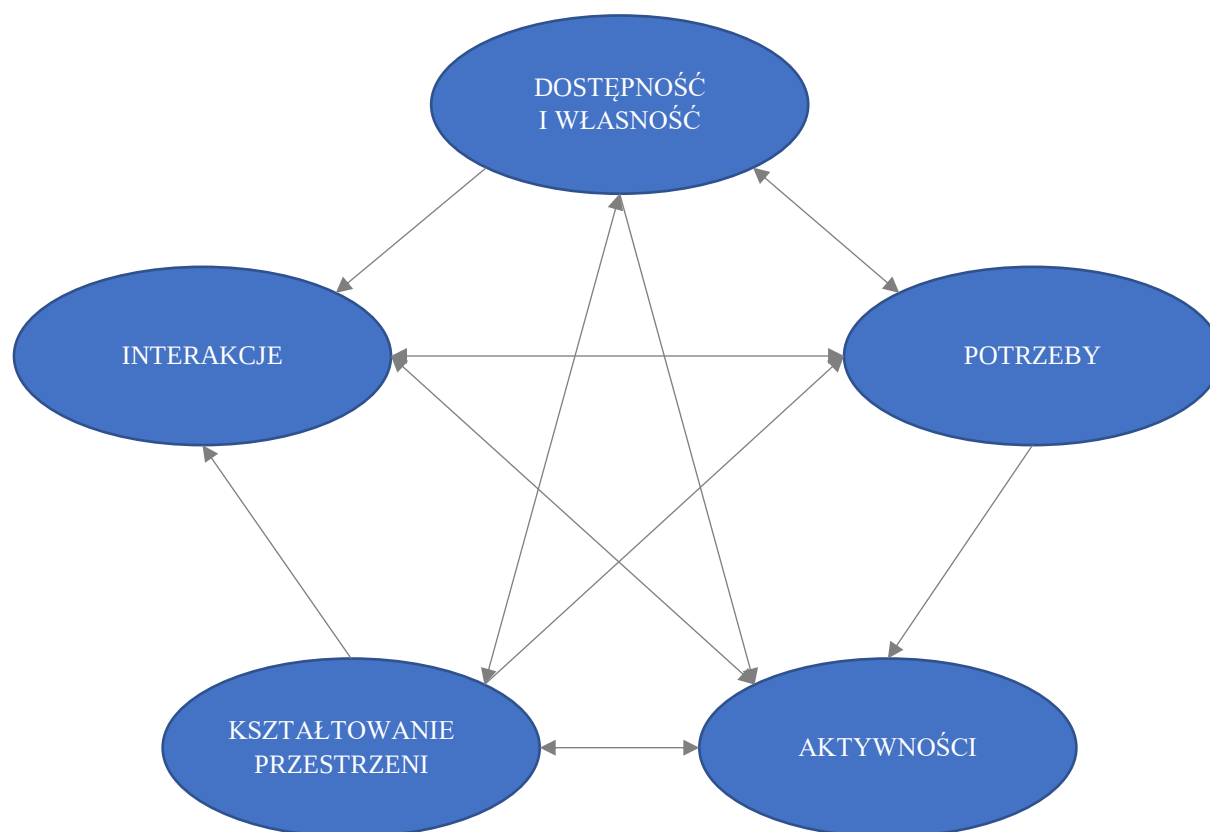
Aktywności użytkowników miejskich otwartych przestrzeni publicznych są ściśle związane z dostępnością danego miejsca zarówno w sensie komunikacyjnym (sposoby i łatwość dotarcia do wybranego miejsca), jak i przestrzennym (liczba barier). Słaba dostępność przestrzeni może się wiązać z mniejszą liczbą aktywności oraz mniejszą liczbą interakcji społecznych i realizowanych potrzeb, co wpływa na ogólny odbiór tych przestrzeni.

Interakcje międzyludzkie w przestrzeni wynikają z jej dostępności oraz prowadzonych przez użytkowników aktywności. W przypadku nieatrakcyjnej, niedostępnej przestrzeni zachodzą w niej tylko aktywności konieczne, które nie sprzyjają interakcjom społecznym. Warunki

korzystne dla interakcji międzyludzkich w przestrzeni stwarzają aktywności opcjonalne i społeczne (Gehl 2007; 2009; 2013).

Podobne zależności zachodzą w przypadku realizowanych potrzeb, które stanowią przyczynę aktywności oraz interakcji. Im gorsza dostępność i jakość miejskich otwartych przestrzeni publicznych, tym mniej jest realizowanych w nich potrzeb i zachodzących relacji między użytkownikami tych przestrzeni. Ograniczenie dostępności, aktywności i interakcji może wpływać na potrzeby realizowane w przestrzeni.

Współcześnie kształtowanie przestrzeni opiera się na działaniach mających na celu poprawę jej jakości i dostępności. Proces zmian wybranych miejsc w taki sposób, aby były one bardziej użyteczne, dostępne i sprzyjające aktywnościom może się odbywać oficjalnie bądź zostać wprowadzony odgórnie – obecnie najczęściej w wyniku procesu rewitalizacji (Parysek 2015; Ciesiołka 2018) lub też bazować na oddolnych działaniach lokalnych społeczności (Wyckoff 2014; Foth 2017; Drozda 2019).

Ryc. 1. Powiązania między wyróżnionymi aspektami składającymi się na miejskie otwarte przestrzenie publiczne.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Tankel 1963, Gold 1980, Cranz 1982, Gehl 2009, Carr i in. 1992, Madanipour 1996, 2013; Jałowiecki, Szczepański 2009, Dymnicka 2009, Karta Przestrzeni Publicznej (2009), Lorens 2010b, Bierwiałonek 2016.

Przedstawione w niniejszym rozdziale definicje i myśli badaczy oraz kategorie, za pomocą których starano się ująć miejskie otwarte przestrzenie publiczne w ogólne ramy interpretacyjne skłaniają do próby sformułowania nowej definicji tychże przestrzeni w kontekście podejmowanego w pracy problemu badawczego:

Miejska otwarta przestrzeń publiczna to obszar znajdujący się w strukturze miejskiej, niebędący wnętrzem architektonicznym, do którego dostęp mają wszystkie osoby chcące z niego skorzystać. Poprzez swoje walory przestrzenne, społeczne, kulturowe i przyrodnicze miejska otwarta przestrzeń publiczna oferuje wiele możliwości, dzięki którym są zaspokajane różnorodne potrzeby jednostek i grup społecznych. Powstaje w procesie świadomego kształtowania odgórnego i oddolnego lub w sposób niekontrolowany, zmieniając się w czasie zgodnie z bieżącymi potrzebami i wymaganiami stawianymi przez użytkowników oraz lokalną społeczność.

W kontekście niniejszej pracy miejskie otwarte przestrzenie publiczne mogą zostać określone jako „przestrzenie możliwości” w zakresie możliwości:

- nieskrępowanego dostępu,
- ekspresji swoich myśli i poglądów,
- realizacji potrzeb,
- różnorodnych zachowań i aktywności,
- bieżącego dostrzegania szans i zagrożeń dla aktywności,
- interakcji społecznych i współdziałania z innymi,
- tworzenia i zmieniania miejskich otwartych przestrzeni publicznych.

Ze względu na subiektywny odbiór miejskich otwartych przestrzeni publicznych powyższej listy nie należy traktować jako zamkniętej. Wymienione możliwości dla każdego mogą bowiem obejmować zupełnie inny zakres. Jest to także wyraz wielofunkcyjnego, wieloaspektowego i wielopoziomowego charakteru współczesnych miejskich otwartych przestrzeni publicznych.

2.2. Historia i rozwój miejskich otwartych przestrzeni publicznych w Europie

Miejskie otwarte przestrzenie publiczne od wielu stuleci odgrywają niezwykle ważną rolę w strukturach każdego miasta i jego użytkowników. Zaczęły się one pojawiać wraz z rozwojem pierwszych osad już w epoce neolitu, około 10 tysięcy lat p.n.e., między innymi w Mezopotamii, Egipcie, Indiach czy Chinach (Claval, Claval 1981). Miejskie otwarte przestrzenie publiczne stanowiły naturalne uzupełnienie powstającej zabudowy zamieszkiwanej przez osiadłych mieszkańców pierwszych miast. Wraz z rozwojem zabudowy ewoluowały także nierozdzielnie z nią połączone przestrzenie publiczne. Ewolucja ta sprawiła, że przez tysiąclecia powstało wiele różnorodnych form przestrzeni publicznych. Odgrywały one, i rzecz jasna nadal odgrywają, niezwykle ważną rolę w rozwoju i funkcjonowaniu całych miast, dzielnic czy też korzystających z nich społeczności.

Na podstawie przeglądu literatury można stwierdzić, że w całej historii miejskich otwartych przestrzeni publicznych ważne było osiem okresów. Najczęściej przytaczanymi przez autorów epokami są (w kolejności chronologicznej): (1) czasy starożytnej Grecji, (2) okres panowania Imperium Rzymskiego z przełomu er, (3) średniowiecze, (4) renesans, (5) barok, (6) rewolucja przemysłowa, (7) lata 60. i 70. XX wieku oraz (8) przełom XX i XXI wieku.

Historia miejskich otwartych przestrzeni publicznych rozpoczyna się wraz z powstaniem *agory* (Madanipour 1999; Carmona i in. 2008; Dymnicka 2009; Dyer, Ngui 2010; Jalaladdini, Oktay 2012; Pluta 2014; Wantuch-Matla 2016; Dickenson 2017; Bierwiazzonek 2018) w greckich państwach-miastach (*polis*). Był to centralny obszar, wokół którego zlokalizowano najważniejsze budynki pełniące funkcje społeczne, publiczne, kulturalne, administracyjne czy sakralne (Hesberg 1990; LeGates, Stout 2000; Kitto 2000; Dickenson 2017). Istotne znaczenie agory w historii rozwoju miejskich otwartych przestrzeni publicznych odnosi się do rozwoju jej demokratycznego charakteru, który polegał na zlokalizowaniu najważniejszych instytucji wokół jednej przestrzeni oraz zapewnieniu do niej dostępu dla wszystkich obywateli (Mumford 1961; Carr i in. 1992; Carmona i in. 2008; Dyer, Ngui 2010). Już samo słowo „agora” (gr. *ἀγορά*) w dosłownym tłumaczeniu oznacza „miejsce zgromadzeń” (Mazzara i in. 2013), co niejako od samego początku definiowało jej charakter i wyznaczało swoisty kierunek rozwoju tego otwartego dla mieszkańców placu. Z biegiem lat agora wyewoluowała także w przestrzeń handlu, stając się często placem targowym (Hall 1998; Dickenson 2017). Ostatecznie jako główny plac w mieście zyskała status podstawowego miejsca, w którym toczyło się życie społeczne, polityczne

i gospodarcze greckich miast (Pluta 2014). To właśnie ta przemiana przesądziła o otwartym charakterze agory i jej niezwykle cennym wkładzie w rozwój miejskich otwartych przestrzeni publicznych.

Funkcje, które w Grecji pełniła agora w Rzymie reprezentowało forum (Madanipour 2007, 2010; Morris 2013; Hoskyns 2014; Sparavigna, Marazzato 2019), którego początki sięgają tradycyjnych obozów rzymskich (łac. *castrum romanum*). Idea tego typu otwartych przestrzeni publicznych w późniejszych latach przeniosła się także do rzymskich miast, które bez wątpienia były znacznie większe niż greckie *polis*, a zarazem bogatsze i bardziej zróżnicowane pod względem urbanistycznym (Carmona i in. 2008; Russell 2011, 2016; Wantuch-Matla 2016). Zazwyczaj były one zlokalizowane na przecięciu dwóch głównych ulic – *decumanus* (biegnącą wzdłuż linii wschód – zachód) oraz *cardo* (północ – południe) (Sparavigna, Marazzato 2019). Tak zaplanowana lokalizacja od samego początku stanowiła jasny sygnał – forum jest przestrzenią ważną dla całego miasta, wokół której były lokalizowane najważniejsze budynki (bazyliki, teatry, amfiteatry, świątynie, obiekty administracyjne) i które skupiały najważniejsze wydarzenia (polityczne, religijne, sportowe). Na rzymskie forum składały się przestrzenie publiczne częściowo zamknięte i zamknięte, które pełniły funkcje targowe, religijne, polityczne, sportowe czy społeczne, służąc mieszkańcom do formalnych i nieformalnych spotkań (Carr i in. 1992; Santangeli Valenzani 2007; Carmona i in. 2008). Mniej reprezentacyjne funkcje były przenoszone na mniejsze place (*piazza*), co doprowadzało do wyraźnego podziału na przestrzenie formalne i handlowe (Mumford 1961; Santangeli Valenzani 2007). Ewolucja rzymskich forów przebiegła jednak w nieco inny sposób niż w przypadku greckiej agory (Wilson 2011). Coraz większy nacisk na funkcję formalną i reprezentacyjną nasilił się w II wieku n.e. i spowodował przeniesienie większości funkcji handlowych i społecznych na place znajdujące się na peryferiach miast, powodując znaczne opustoszenie forów i przeznaczenie ich do celów ceremonialnych (Wantuch-Matla 2016). Warto podkreślić, że w porównaniu z miastami greckimi w Imperium Rzymskim nieco więcej uwagi poświęcano polityce rozwoju struktur miejskich oraz planowaniu i kształtowaniu otwartych przestrzeni publicznych (Carmona i in. 2008).

Upadek Cesarstwa Rzymskiego w V wieku n.e. sprawił, że obecne tam otwarte przestrzenie publiczne zaczęły przybierać nieco inny charakter. Wynikało to z sytuacji społeczno-gospodarczej oraz geopolitycznej (Carmona i in. 2008).

Porównując średniowieczne miasta pod względem funkcjonowania sieci otwartych przestrzeni publicznych z miastami greckimi i rzymskimi, można dostrzec pewne różnice. Szeroko pojęte życie społeczne w epoce średniowiecza toczyło się bowiem w coraz większej liczbie miejsc w obrębie miasta. Oprócz centralnych, reprezentacyjnych przestrzeni funkcjonowały także mniejsze place, zakamarki, uliczki (Wantuch-Matla 2016). Odciążały one rynek i skupiały lokalnych mieszkańców wokół spraw, które nie musiały dotyczyć całego miasta, lecz konkretnych obszarów dzielonych najczęściej przez odchodzące od rynku i innych placów uliczki. Niewątpliwie na taki stan rzeczy miał wpływ fakt, że coraz więcej ludzi mogło szczerzyć się statusem wolnych. Także lokalizacja budynków użyteczności publicznej w różnych częściach miasta wywołała poczucie, że przestrzenie publiczne rzeczywiście są przeznaczone dla wszystkich (Jones 2013; Wantuch-Matla 2016). Epoka średniowiecza rozwinęła także formy otwartych przestrzeni publicznych przeznaczonych do rekreacji. Najczęściej były one lokalizowane poza murami miasta, służąc rozrywce, rekreacji i spotkaniom towarzyskim (Pounds 2005; Gies, Gies 2018), a proces ten najintensywniej zachodził we Włoszech (Wantuch-Matla 2016). Mimo że należałoby je traktować raczej jako przestrzenie podmiejskie, stanowiły naturalne przedłużenie sceny aktywności użytkowników miast i sprzyjały m.in. rozwojowi przestrzennemu, społecznemu, kulturalnemu czy gospodarczemu.

Z biegiem lat, wraz ze rozrostem miast i ich ekspansją na przyległe do nich tereny, zaczęto przywiązywać większą wagę do procesu planowania nowej zabudowy oraz ściśle związanych z nią miejskich otwartych przestrzeni publicznych (Miller 2003; Carmona i in. 2008; Morris 2013; Wantuch-Matla 2016). To właśnie szczególna dbałość o wizerunek m.in. placów i ulic, a także próba stworzenia relacji między budynkami oraz przestrzeniami publicznymi stały się cechami charakterystycznymi epoki renesansu, która czerpała ze średniowiecznych wzorów, modyfikując je jednak odpowiednio do istniejących warunków i panujących reguł. Większa liczba ogólnodostępnych przestrzeni w połączeniu z bardziej świadomym planowaniem rozwoju struktur miejskich doprowadziła do hierarchizacji tych przestrzeni na podstawie ich estetyki, rangi i funkcji, tworząc czytelne układy, w których dbano o różnorodność funkcjonalną sprzyjającą zaspokajaniu potrzeb i realizacji koniecznych oraz opcjonalnych aktywności pozadomowych (Pearson 2011). Epoka renesansu zdecydowanie przybliżyła miasta i obecne w nich otwarte przestrzenie publiczne w kierunku świadomie planowanego rozwoju i otworzenia się na świat zewnętrzny, stanowiąc kolejny ważny etap w historii swojej ewolucji.

Rozwój struktur miejskich i coraz bardziej świadomej myśli planistycznej był kontynuowany w kolejnych latach, które zostały zaliczone do epoki baroku. Coraz śmielej tworzone konstrukty teoretyczne dotyczące rozwoju otwartych przestrzeni publicznych w granicach miast barokowych znajdowały swoje zastosowanie w praktycznych działaniach miejskich włodarzy (Morris 2013; Richardson 2014; Wantuch-Matla 2016). Oprócz powszechnego zainteresowania planowaniem poszczególnych parceli i projektowaniem budynków w ich obrębach wynikających z dziedzictwa poprzedniej epoki skupiono się także w dużej mierze na otwartych przestrzeniach publicznych (Ndalianis 2008). Odtąd starano się kształtować je według wzorców geometrycznych z wyraźnymi osiami, otwarciami i dominantami podkreślającymi wagę poszczególnych miejsc, które często były istotnymi punktami węzłowymi na planach miast (Leone, Hurry 1998; Wantuch-Matla 2016). Także estetyka otwartych przestrzeni publicznych została wzmocniona przez dodawanie ozdobnych obiektów małej architektury – fontann, pomników, obelisków, kolumnad i podcieni powodujących jednocześnie wzrost rangi i reprezentacyjności przestrzeni, w których zostały umieszczone (Le Dantec 1991). Ważną zmianą w stosunku do poprzednich epok było zastosowanie chodników towarzyszących odtąd ulicom barokowych miast, które miały ułatwiać poruszanie się pieszym i wozom. Wzdłuż ulic i chodników powstawało wiele nasadzeń, które tworzyły szerokie i zielone bulwary czy promenady.

Coraz większe zainteresowanie przestrzenną organizacją miast i obecnych w nich przestrzeni publicznych sprawiało, że rozwijano nowe koncepcje dzielnic o różnym charakterze, a planowanie obszarów miejskich stawało się coraz bardziej zbieżne z potrzebami ich mieszkańców. Planiści mieli także więcej materiału do analizy, ponieważ od czasu baroku funkcje obronne miast zaczęły nieco ustępować i przybierać drugorzędne znaczenie. Ta sytuacja spowodowała coraz bardziej widoczne otwieranie się granic miast, które swoim zakresem obejmowały jeszcze większe obszary, a wraz z nimi kolejne różnorodne grupy użytkowników, którzy stawali się ich mieszkańcami.

Pod koniec XVIII wieku rozpoczęła się nowa epoka związana z powstawaniem nowych wynalazków, prowadzeniem badań oraz dokonywaniem licznych odkryć naukowych, które wpłynęły na każdą sferę życia miejskich społeczności (Wang 2003). Konstruowanie kolejnych maszyn ułatwiających pracę i zwiększających jej skalę prowadziło do intensywnego rozwoju gospodarczego. Proces uprzemysłowienia rozpoczął się w Anglii, a następnie objął inne

rozwinęte kraje, takie jak Francja, Niemcy, Hiszpania, Włochy czy Stany Zjednoczone (Smelser 2013; Wantuch-Matla 2016). Wraz z rozwojem gospodarczym postępowała także ekspansja przestrzenna miast zajmujących kolejne tereny, które były przeznaczane pod różnego typu zabudowę. Oprócz postępującego w niezwykle tempie uprzemysłowienia można było obserwować, jak kolejne miasta stają się ośrodkami artystycznymi, kulturalnymi i naukowymi, które w zależności od swojego zasięgu oddziaływały na najbliższe okolice i regiony (Wantuch-Matla 2016). Od połowy XIX wieku wzrosło zainteresowanie kształtowaniem terenów zieleni, zaczęto projektować parki, ogrody botaniczne czy małe skwery umożliwiające spędzanie w nich wolnego czasu (Carr i in. 1992). Szybki rozwój gospodarczy w połączeniu z nowymi wynalazkami spowodował, że otwarte przestrzenie publiczne zaczęły towarzyszyć kolejnym ważnym budynkom w strukturach miast – dworcom kolejowym, hotelom, muzeom, bankom, bibliotekom, giełdom czy domom handlowym, tworząc nowe rodzaje funkcjonalnych przestrzeni kojarzonych z powyższymi obiektami (Carmona i in. 2008). Zmiany były także zauważalne w stylu życia mieszkańców i wynikały w głównej mierze z nowych funkcji miast oraz rozdzielenia miejsca zamieszkania od miejsca pracy (Carmona i in. 2008). Przekładał się on w dużej mierze na oczekiwania względem otwartych przestrzeni publicznych pod względem realizacji swoich potrzeb i prowadzonych w nich aktywności.

Spoglądając na sposoby użytkowania współczesnych miejskich otwartych przestrzeni publicznych, które w bardzo wyraźny sposób wywodzą się z epoki rewolucji przemysłowej, można dostrzec, że status miejsc półpublicznych czy półprywatnych nie warunkuje w aż tak dużym stopniu dostępu do nich dla innych niż docelowe grup społecznych. Wręcz przeciwnie, w niektórych przypadkach pewne ograniczenia i niejako konieczność zabiegania o dostęp do określonych przestrzeni wpływają na sposób ich użytkowania, docenienie możliwości spędzenia w nich swojego czasu i wzmożonej dbałości o nią.

W 1933 roku, podczas IV Międzynarodowego Kongresu Architektury³, została uchwalona tzw. Karta Ateńska będąca wyrazem modernistycznej myśli urbanistycznej. Na jej łamach podkreślono istotną rolę funkcjonalnej segregacji miejskiej przestrzeni, wysokich, wolno stojących wieżowców czy terenów zieleni (Mumford 1992, Gold 1998). „Karta Ateńska” dała przyzwolenie na budowę wielkich, betonowych osiedli mieszkaniowych, których lokalizacja dodatkowo była uzasadniana koniecznością nadrobienia powojennych strat mieszkaniowych.

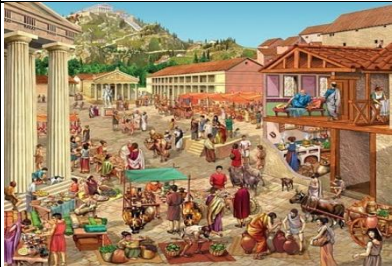
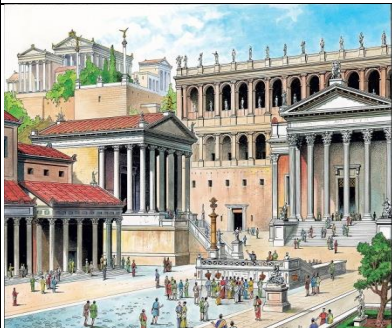
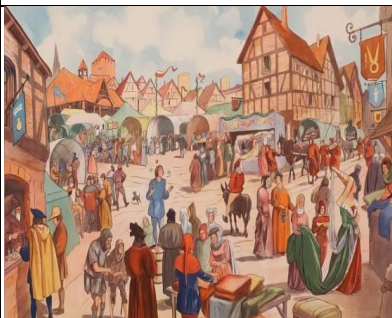
³ Z fr. *Congres Internationaux de l'Architecture Moderne (CIAM)*.

Doprowadziło to do powstania wielu odhumanizowanych, monofunkcyjnych, homogenicznych i przeskalowanych przestrzeni publicznych, które nie zachęcały mieszkańców do aktywności (Peponis 1989; Leontidou 1996; Huyssen 2007). Zerwanie z dotychczasowymi wzorcami projektowania otwartych przestrzeni publicznych było także wynikiem upowszechnienia się samochodu jako głównego środka transportu.

W latach 60. i 70. XX wieku zaczęły funkcjonować liczne ruchy społeczne, stowarzyszenia i fundacje, których celem była walka o tworzenie miejskich otwartych przestrzeni publicznych dostosowanych do potrzeb ich użytkowników i sprzyjających aktywnościom pozadomowym. W Polsce działania nawiązujące do zagranicznych projektów rewitalizacyjnych zaczęły być realizowane po 1989 roku (Parysek 2005; Skalski 2006; Zieliński 2011; Ciesiółka 2014). Przez ponad 30 lat od zmiany ustroju politycznego działania te były realizowane z różnym skutkiem (Kaczmarek 2015; Ciesiółka 2017). Obecnie w wielu miastach na świecie projektowanie ogólnodostępnych przestrzeni publicznych to proces niezwykle złożony i interdyscyplinarny. Uwzględnia się w nim coraz więcej czynników mających swoje korzenie w uwarunkowaniach przestrzennych, społecznych, kulturowych czy psychologicznych (Bodnar 2015; Yung i in. 2016).

Czasy współczesne dostarczają miejskich otwartych przestrzeni publicznych o niespotykanej dotąd różnorodności i funkcjonalności. Obecnie można zobaczyć wielofunkcyjne przestrzenie publiczne będące jednocześnie miejscami spotkań, rekreacji, turystyki, handlu, sztuki, a także zachowujące przy tym różnorodne poziomy estetyki i reprezentacyjności (Wantuch-Matla 2016). Współczesne miejskie otwarte przestrzenie publiczne spełniają wiele funkcji, które są niejako dziedzictwem ich odpowiedników z wcześniejszych lat i epok. Owe przestrzenie muszą się także mierzyć z bagażem negatywnych doświadczeń i błędów popełnionych zwłaszcza w XX wieku. Ponadto w związku z niezwykle dynamicznym rozwojem w XXI wieku zarówno urbaniści, jak i użytkownicy tych przestrzeni muszą stawiać naprzeciw zupełnie nowym problemom i wyzwaniom (Madanipour 2006, 2019; Larice, Macdonald 2013; Wolch i in. 2014). Miejskie otwarte przestrzenie publiczne podlegają także coraz bardziej krytycznemu i surowemu spojrzeniu, co wynika z większej świadomości i chęci poprawy ich jakości. Można się także natknąć na rozważania nad sensem ich istnienia i funkcjonowania (Mitchell 1995; Carmona 2010a; Beim i in. 2010). Również proces lokalizacji w strukturze

miasta oraz szczegółowego zaprojektowania obszarów miejskich otwartych w przestrzeni publicznej jest prowadzony coraz bardziej świadomie.

Wybrany okres historyczny	Nazwa formy przestrzennej	Zdjęcie/ wizualizacja	Opis
Starożytna Grecja	grecka agora		Centralnie zlokalizowany plac w strukturze polis, na którym toczyło się życie społeczne, polityczne i gospodarcze. Wokół niego były zlokalizowane najważniejsze budynki w mieście. Miejsce częstych debat i dyskusji politycznych oraz formalnych i nieformalnych spotkań. Dostęp do agory był zagwarantowany jedynie pełnoprawnym mieszkańcom miasta.
		Źródło: www.image.slidesharecdn.com	
Starożytny Rzym	rzymskie forum		Zlokalizowane w ścisłym centrum rzymskich miast na przecięciu dwóch głównych ulic – <i>decumanus</i> oraz <i>cardo</i> . Skupiało wokół siebie najważniejsze budynki, takie jak bazyliki, teatry, świątynie czy obiekty administracyjne. Przestrzeń ważnych wydarzeń politycznych, religijnych i sportowych. W późniejszym okresie raczej monofunkcyjne. Projektowane często w sposób, który miał wymuszać na użytkownikach konkretne zachowania. Duży nacisk został położony na walory estetyczne.
		Źródło: www.i.pinimg.com	
Średniowiecze	średniowieczny rynek		Pełnił przede wszystkim funkcje handlowe, ale także był miejscem realizacji ważnych dla miasta spraw o charakterze religijnym i politycznym. Znajdował się pod dużym wpływem władz kościelnych. Obszar wymiany kulturowej między mieszkańcami oraz przybyłymi kupcami. Brak miejsc do rekreacji, które były uzupełniane podmiejskimi terenami zieleni służącymi do odpoczynku i uprawiania sportu.
		Źródło: www.denia.net/medieval-market	

Renesans	renesansowe place i uliczki	 Źródło: www.amusingplanet.com	Duży nacisk został położony na estetykę ulic i placów. Próba stworzenia relacji między przestrzenią architektoniczną a urbanistyczną. Z uwagi na bardziej rozważne planowanie lokalizacji budynków więcej miejsca poświęcano na otwarte przestrzenie publiczne. Hierarchizacja przestrzeni na podstawie estetyki, rangi i funkcji doprowadziła do formowania się pierwszych zorganizowanych systemów urbanistycznych.
Barok	geometryczne i ozdobne ulice barokowe	 Źródło: www.wantedinrome.com	Dominujące wzorce geometryczne z wyraźnymi osiami, otwarciami widokowymi i dominantami podkreślającymi wagę poszczególnych przestrzeni publicznych. Place jako punkty węzłowe na planach miast. Liczne zdobienia budynków znajdujących się wokół oraz lokalizacja pomników czy fontann. Zastosowanie chodników towarzyszących ulicom, wzdłuż których wykonywano nasadzenia drzew i krzewów. Ważna rola arterii komunikacyjnych.
Revolucja przemysłowa	lokalne przestrzenie rekreacyjne	 Źródło: www.grial4.usal.es	Otwarte przestrzenie publiczne jako przedłużenie ważnych budynków w mieście, np. dworców, hoteli, banków czy domów handlowych. Duża rola terenów rekreacyjnych będących w zasięgu kilku minut od miejsca zamieszkania. Pierwsze przestrzenie półpubliczne, półprywatne i prywatne. Powstanie wyraźnej granicy między własnością publiczną a prywatną.
I połowa XX wieku	modernistyczne przestrzenie między budynkami	 Źródło: www.arch2o.com	Dominacja funkcjonalności otwartych przestrzeni publicznych zgodnie ze wzorcami modernistycznymi. Charakterystyczne przeskalowanie, odhumanizowanie oraz segregacja funkcjonalna. Jedyne słuszne zagospodarowanie służące wszystkim. Otwarte przestrzenie publiczne traktowane raczej jako obszary komunikacji między budynkami przeznaczonymi pod konkretne funkcje. Zmniejszenie znaczenia miejsc dla ludzi na rzecz szerokich arterii komunikacyjnych.

Lata 60. i 70. XX wieku	rewitalizowane przestrzenie publiczne		Próba przywrócenia miejskich otwartych przestrzeni publicznych dla ludzi. Pierwsze projekty rewitalizacyjne oraz próby odnowy obszarów poprzemysłowych. Większa świadomość planistów, urbanistów i mieszkańców. Wzmoczone zainteresowanie badaniami miejskich otwartych przestrzeni publicznych i korzystających z nich użytkowników.
		Źródło: www.upload.wikimedia.org	
Lata 20. XXI wieku	wielofunkcyjne przestrzenie publiczne		Wielofunkcyjne i różnorodne przestrzenie będące jednocześnie miejscem m.in. spotkań, rekreacji, turystyki, handlu czy sztuki. Duża świadomość procesu projektowania urbanistycznego oraz tworzenie przestrzeni spełniających potrzeby użytkowników i przyciągające ludzi. Kontynuacja procesu rewitalizacji. Przestrzenie wykorzystujące nowe technologie.
		Źródło: www.re-thinkingthefuture.com	

Tab. 4. Formy miejskich otwartych przestrzeni publicznych w podziale na wybrane okresy historyczne wraz z rycinami i opisami.

Źródło: Opracowanie własne.

Jak zostało wspomniane na początku niniejszego rozdziału, miejskie otwarte przestrzenie publiczne podlegają nieustannej ewolucji. Ten dynamiczny proces trwa nieprzerwanie już od około 12 tysięcy lat. Przez ten czas w przestrzeniach publicznych zachodziły liczne zmiany. Dotyczyły one m.in. funkcji, estetyki, reprezentacyjności, roli w strukturach miast czy też powiązań z otaczającymi ich budynkami. Te zmiany wpływały na sposób postrzegania i użytkowania tychże przestrzeni przez ich użytkowników i decydowały o ich charakterze w wymiarach społecznym, przestrzennym czy kulturowym. Analizując historię rozwoju miejskich otwartych przestrzeni publicznych, można zauważyć pewien trend dążący do ich coraz większego „upublicznienia”. Przejawia się ono m.in. w zapewnieniu:

- 1) możliwości swobodnego użytkowania zarówno przez mieszkańców, jak i przyjezdnych (Thompson 2002; Mitchell 2003),
- 2) dostępności przestrzennej dla możliwie największej liczby grup użytkowników (Wysocki 2009; Steinfeld, Maisel 2012; Carmona 2019),
- 3) wolności wyrażania myśli i poglądów (Dymnicka 2009; Low i in. 2009),
- 4) realizacji różnorodnych potrzeb (Carr i in. 1992; Francis 2003; Siddika, Hossain 2019),

- 5) wpływu na ostateczny kształt i zagospodarowanie przestrzeni publicznych w procesie planowania przestrzennego i projektowania urbanistycznego poprzez partycypację społeczną i oddolne działania społeczne (Amado i in. 2010; Mueller i in. 2018),
- 6) możliwości prowadzenia bardziej lub mniej spontanicznych działań modyfikujących trwale bądź czasowo miejskie otwarte przestrzenie publiczne (Fernando 2006; Jiménez 2014).

Powyższe uwarunkowania stanowią esencję „publiczności” miejskich otwartych przestrzeni, zapewniając wiele swobód ich użytkownikom niezależnie od możliwości fizycznych, społecznych czy poznawczych (Carr i in. 1992; Kusumowidagdo i in. 2015; Markvica i in. 2019). Współcześnie w wielu miastach na świecie w procesie projektowania urbanistycznego powstaje lub modyfikuje się liczne przestrzenie publiczne w zupełnie nowym standardzie (Gehl 2007; Beck 2009). Te działania mają na celu ciągle dostosowywanie miejskich otwartych przestrzeni publicznych do bieżących potrzeb i wymagań społeczności.

2.3. Typy i funkcje miejskich otwartych przestrzeni publicznych w ujęciu społecznym

Podczas setek lat rozwoju miast wykształcono wiele typów otwartych przestrzeni publicznych. Składają się one na niezwykle złożoną strukturę przestrzenną miasta, pełniąc rozmaite funkcje i zaspokajając potrzeby użytkowników. W literaturze można obserwować dyskusje na temat homogenizacji w doświadczaniu przestrzeni publicznych (Carmona 2010a; Panjaitan i in. 2020), upadku jej fizycznego wymiaru (Mitchell 1995; Carr i in. 1992; Carmona i in. 2008; Carmona i in. 2010), a także tendencji do prywatyzacji, komercjalizacji i wykluczania określonych grup z ich użytkowania (Low i in. 2009; Németh, Schmidt 2011; Madanipour 2015; Leclercq i in. 2020). Duża grupa badaczy twierdzi jednak, że obecne miejskie otwarte przestrzenie publiczne dążą do uzyskania statusu miejsc demokracji (Francis 2016; Varna 2016), wymiany kulturowej i społecznej (Carr i in. 1992; Amin 2008, Gehl 2007, 2009), pozbawionych barier przestrzennych i zapewniających równy dostęp dla wszystkich użytkowników (Wysocki 2009; Esfandfard i in. 2018; Sirel, Sirel 2018; Aghaabbasi i in. 2019) czy też miejsc komfortowych w użytkowaniu (Zhang i in. 2018; Carmona 2019) i projektowanych w sposób innowacyjny z wykorzystaniem także nowych technologii (Keeler i in. 2019). Jak zauważa Matthew Carmona, na charakter współczesnych miejskich otwartych przestrzeni publicznych bezpośredni wpływ ma kontekst

społeczno-gospodarczy, w ramach którego są tworzone. Ponadto na ich doświadczanie wpływa wiele czynników, wśród których należy wyróżnić (Carmona 2010b):

- 1) historyczne trendy i normy sięgające starożytności,
- 2) różnorodne tryby zarządzania, regulacji, dominacji prawnej i inwestycji, w ramach których tworzy się przestrzeń publiczną,
- 3) zróżnicowane tradycje kulturowe,
- 4) priorytety polityczne i wspierany przez nie określony styl życia,
- 5) równowagę między siłami politycznymi i rynkowymi,
- 6) rosnącą złożoność przestrzeni publicznych przekładającą się na coraz większe wyzwania dotyczące umiejętności projektowania i zarządzania nimi.

Piotr Lorens wskazuje, że miejskie otwarte przestrzenie publiczne mogą być klasyfikowane na podstawie kilku kryteriów, wśród których wyróżnia kształt oraz rodzaj ich wypełnienia (2010b). Najpopularniejszymi kryteriami miejskich otwartych przestrzeni publicznych w literaturze, na podstawie których dokonuje się podziałów, są: (1) lokalizacja w strukturze miasta, (2) funkcja, (3) forma, (4) status własnościowy, (5) skala oraz (6) charakter krajobrazu (Carmona 2010b; Mantey, Kępkowicz 2018).

Steven Carr wraz z zespołem (1992) zaproponowali typologię składającą się z 11 rodzajów otwartych przestrzeni. Na podobnych kryteriach bazowali także B.A. Sandalack i F.A. Uribe (2010), proponując w swojej klasyfikacji siedem typów przestrzeni. W nieco bardziej ogólny sposób otwarte przestrzenie publiczne klasyfikuje B.W. Stanley z zespołem (2012). Autorzy wzięli pod uwagę zarówno lokalizację w strukturze miasta oraz funkcję, jak i skalę.

A. Nochian i inni bazowali z kolei na funkcjonalności, formie i charakterze krajobrazu czy hierarchii przestrzeni, wyróżniając łącznie 59 typów przestrzeni (2015). Nieco mniejszą, lecz nadal bardzo szeroką klasyfikację zaproponowali J. Gehl i L. Gemzoe, którzy wskazali na 39 nowych przestrzeni miejskich podzielonych na pięć kategorii: główne place miejskie, place rekreacyjne, promenady, place ruchu kołowego oraz place monumentalne (2001). Mark Francis w swojej pracy również kierował się funkcją, formą i charakterem krajobrazu. W zaproponowanej przez niego klasyfikacji również skala odegrała ważną rolę. Autor wyróżnił 16 typów miejskich otwartych przestrzeni (Francis 1987).

Wielu autorów podkreśla jednak, że typ przestrzeni nie jest zdeterminowany jedynie przez jej wiodącą funkcję, lecz także przez inne czynniki (Nicol, Blake 2000; Rakhshanderoo, Yusof 2014; Mantey, Kępkowicz 2018). Dotyczą one w głównej mierze szeroko rozumianych aspektów społecznych. Matthew Carmona w swojej pracy uwzględnił także percepcję, dzieląc miejskie przestrzenie na 21 typów, m.in. obywatelskie, naturalne/ półnaturalne, ruchu, serwisowe, handlowe, przesiadkowe, trzecie miejsca czy prywatne przestrzenie „publiczne”. Autor podkreśla jednak, że wiele z kategorii stworzonych w ramach tego podziału jest niejednoznacznych, chociażby ze względu na stopień ich publiczności (Carmona 2010b).

Sklania to do rozważań na temat zasadności tworzenia klasyfikacji miejskich otwartych przestrzeni. Jeśli każda z kategorii może być traktowana płynnie, a jej granice są niejasne, wydaje się, że odniesienie się do tych kategorii w jednakowy sposób przez różne osoby jest niezwykle trudnym zadaniem. W połączeniu z koniecznością określenia stopnia publiczności analizowanych przestrzeni ich klasyfikacja nawet według bardzo przemyślanej typologii może stać się niemożliwa dla szerszej grupy odbiorców. Wiele zależy także od liczby kategorii, do których mają być przyporządkowane poszczególne miejskie otwarte przestrzenie publiczne. Z jednej strony,

w przypadku rozbudowanych typologii problem może stanowić ich zbytne rozdrobnienie, a to z kolei może skłaniać do chęci przypisania danej przestrzeni do kilku kategorii, ponieważ w pewnym stopniu będzie się wpisywać w każdą z nich. Z drugiej jednak strony, zagrożeniem może być stworzenie zbioru zbyt ogólnych kategorii, które także mogą być niewłaściwie rozumiane ze względu na swój szeroki zakres.

Autor/ autorzy	Wyróżnione typy przestrzeni
Carr i in. 1992	parki, place, miejsca pamięci, rynki, ulice, place zabaw, otwarte przestrzenie społeczne, tereny zieleni linearnej, wewnętrzne rynki, przestrzenie sąsiedzkie oraz przestrzenie wokół cieków i zbiorników wodnych
Sandalack i Uribe 2010	ulice, place, parki/ ogrody/ cmentarze, tereny zieleni linearnej, przestrzenie sportu i rekreacji, obszary piknikowe oraz naturalne lub półnaturalne tereny zieleni
Stanley i in. 2012	obszary produkcji żywności, parki i ogrody, przestrzenie rekreacji, place, ulice, obszary transportowe i przestrzenie incydentalne

Francis 1987	parki publiczne, parki sąsiedzkie, place zabaw, centra handlowe, place, przestrzenie innowacji, otwarte przestrzenie społeczne, przestrzenie szkolne, ulice, centra tranzytowe, rynki rolne, szlaki miejskie, przestrzenie niezagospodarowane, linie nadbrzeżne, przestrzenie odnalezione
Carmona 2010b	naturalna/ półnaturalna przestrzeń miejska, przestrzeń obywatelska, otwarta przestrzeń publiczna, przestrzeń ruchu, przestrzeń serwisowa, przestrzeń reszkowa, nieokreślona przestrzeń, przestrzeń przesiadkowa, publiczna przestrzeń „prywatna”, przestrzeń widoczna, zinternalizowana przestrzeń „publiczna”, przestrzeń handlowa, trzecie miejsce, prywatna przestrzeń „publiczna”, widoczna przestrzeń prywatna, przestrzenie interfejsowe, przestrzenie wybierane przez użytkowników, prywatne przestrzenie otwarte, zewnętrzne przestrzenie prywatne, wewnętrzne przestrzenie prywatne
Bierwiazzonek 2016	rynki i place miejskie, ulice, tereny otwarte, przestrzenie prywatne z punktu widzenia prawnego, ale publiczne w sensie społecznym, miejsca trzecie, przestrzenie lokalne

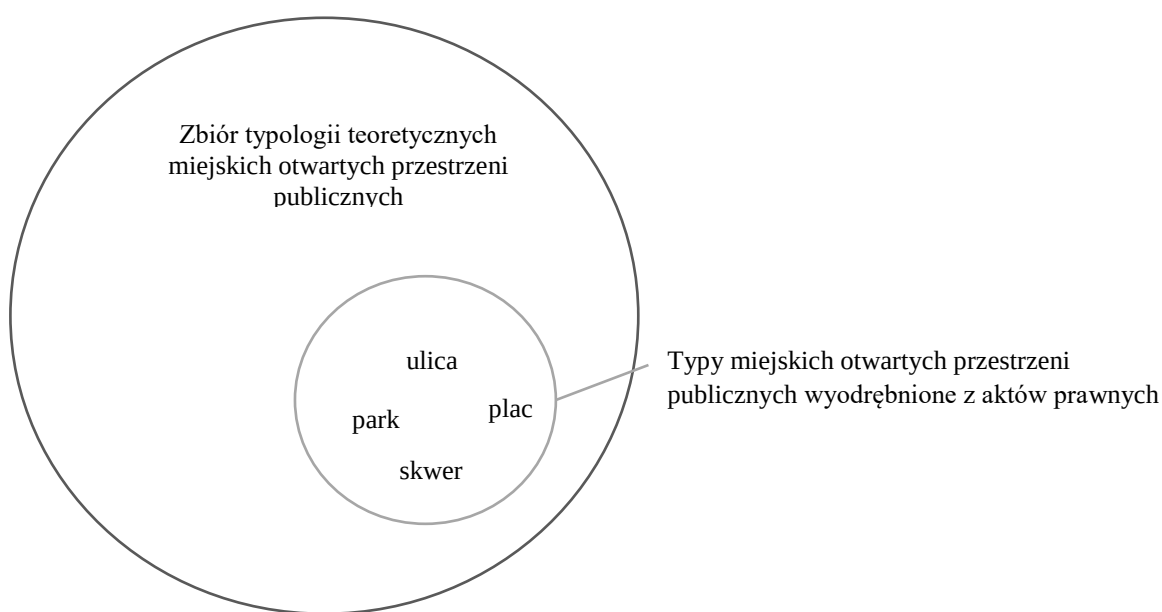
Tab. 5. Wybrane klasyfikacje miejskich otwartych przestrzeni publicznych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Carr i in. 1992; Sandalack i Uribe 2010; Stanley i in. 2012; Francis 1987; Carmona 2010b; Bierwiazzonek 2016.

Omawiając typy miejskich otwartych przestrzeni publicznych, należy także wspomnieć o różnicach między klasyfikacjami funkcjonującymi w literaturze naukowej oraz kwestiami formalnymi obecnymi w administracji samorządowej. Oba te zbiory mogą się od siebie znacząco różnić. W przypadku typologii teoretycznych istnieje w zasadzie nieograniczone pole do modyfikowania istniejących oraz tworzenia nowych podziałów miejskich otwartych przestrzeni publicznych na podstawie różnorodnych kryteriów. Inna sytuacja dotyczy podziału funkcjonującego w strukturach administracyjnych, gdzie jednostki samorządu terytorialnego dysponują ściśle określonymi wytycznymi co do pewnych typów przestrzeni. W treści ustawy z 27 marca 2003 r. (Dz.U. z 2020 r., poz. 293, 471, 782, 1086, 1378; z 2021 r., poz. 11.) można znaleźć bardzo ogólne informacje odwołujące się do dwóch rodzajów przestrzeni publicznych – ulic oraz terenów zieleni. Nieco więcej wskazań rodzajów ogólnodostępnych miejsc w mieście znajduje się w ustawie z 17 maja 1989 r. Prawo geodezyjne i kartograficzne (Dz.U. z 2020 r., poz. 2052). Wymieniono w niej trzy formy miejskich otwartych przestrzeni publicznych: ulice, place oraz parki. Ten zbiór uzupełnia wskazana w rozporządzeniu Rady Ministrów z 30 grudnia 1999 r. w sprawie Polskiej Klasyfikacji Obiektów Budowlanych (PKOB) (Dz.U. z 1999 nr 112, poz. 1316) kategoria skwerów. Warto jednak zaznaczyć, że powyższy akt prawny w swojej

istocie odnosi się zdecydowanie do budynków, a nie do samych przestrzeni miejskich, które potraktowano w tym zbiorze jako przynależące do obiektów budowlanych, a nie jako twory same w sobie. Akty prawne w swojej treści wskazują na cztery typy miejskich przestrzeni publicznych – ulice, place, parki i skwery. W aktach prawnych poświęca się zatem niewiele uwagi rodzajom miejskich otwartych przestrzeni publicznych. Przedstawione wyżej formy zawierają się w większości typologii teoretycznych przytoczonych w niniejszej pracy. Mimo że nie można mówić o jakiegokolwiek klasyfikacji przestrzeni miejskich w aktach prawnych, wskazują one na bardzo ważną kwestię, jaką jest funkcjonowanie pewnych typów otwartych przestrzeni publicznych w świadomości społecznej ich użytkowników (Durkheim 1990).

Kategoryzacja funkcjonująca w zbiorowej świadomości odbywa się na podstawie nazw administracyjnych. Jest to związane z regularnym funkcjonowaniem użytkowników otwartych przestrzeni publicznych wśród nich. Przykładami mogą być: Plac Wolności, park Stare Koryto Warty, skwer Łukasiewicza, ul. Solna czy Stary Rynek. Powyższe nazwy automatycznie sugerują ich użytkownikom, z jakim typem przestrzeni mogą mieć do czynienia. W ramach każdego z takich typów funkcjonują także przestrzenie, których nazwy mogą mylnie wskazywać na konkretne miejsca, np. ul. Wrocławska i ul. Półwiejska, które pełnią funkcję deptaków, czy plac Wiosny Ludów, który nie ma cech. W obu przypadkach ważną rolę odgrywają wcześniejsze doświadczenia wykorzystywane przy każdej kolejnej wizycie w konkretnej przestrzeni.

Ryc. 2. Umiejscowienie typologii obecnych w literaturze i aktach prawnych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Carr i in. 1992; Sandalack i Uribe 2010; Stanley i in. 2012; Francis 1987; Carmona 2010b; Bierwiaczonek 2016; Dz.U. z 2020 r., poz. 293, 471, 782, 1086, 1378; z 2021 r., poz. 11; Dz.U. z 2020 r., poz. 2052; Dz.U. z 1999 nr 112, poz. 1316.

Oprócz klasyfikacji poszczególnych przestrzeni miejskich w literaturze wiele uwagi poświęca się ich funkcjom. Dorota Wantuch-Matla wskazuje, że w XXI wieku miejskie otwarte przestrzenie publiczne stanowią przede wszystkim miejsca spotkań, rekreacji, sztuki, turystyki i handlu (2016). Także Katarzyna Pluta zauważa, że zarówno w przeszłości, jak i obecnie miejskie otwarte przestrzenie publiczne służą jako miejsca spotkań, handlu i komunikacji (2014), co w swoich rozważaniach potwierdza także Dorota Mantey (2019), wskazując, że jest to tradycyjny sposób pojmowania przestrzeni publicznych. To podejście zgodne z rozważaniami wielu autorów związanych z badaniami prowadzonymi przez Jana Gehla (Gehl, Gemzoe 2001; Gehl 2007, 2009, 2013; Sim 2020). L.H. Lofland (2007) z kolei poszerza te rozważania o przedstawienie przestrzeni publicznych jako środowiska sprzyjającego nauce, ekspresji politycznej i kreacji kosmopolitów. Jan Gehl (2009) zauważa ponadto, że miejskie otwarte przestrzenie publiczne pełnią także funkcje inspirowania do działania. Ciekawy pogląd na funkcje miejskiej otwartej przestrzeni publicznej prezentują N.T. Dines i inni (2006; za Mantey 2019), którzy zauważają, że w niektórych przypadkach są to także miejsca oferujące człowiekowi spokój i zacisze oraz ucieczkę od tłumu.

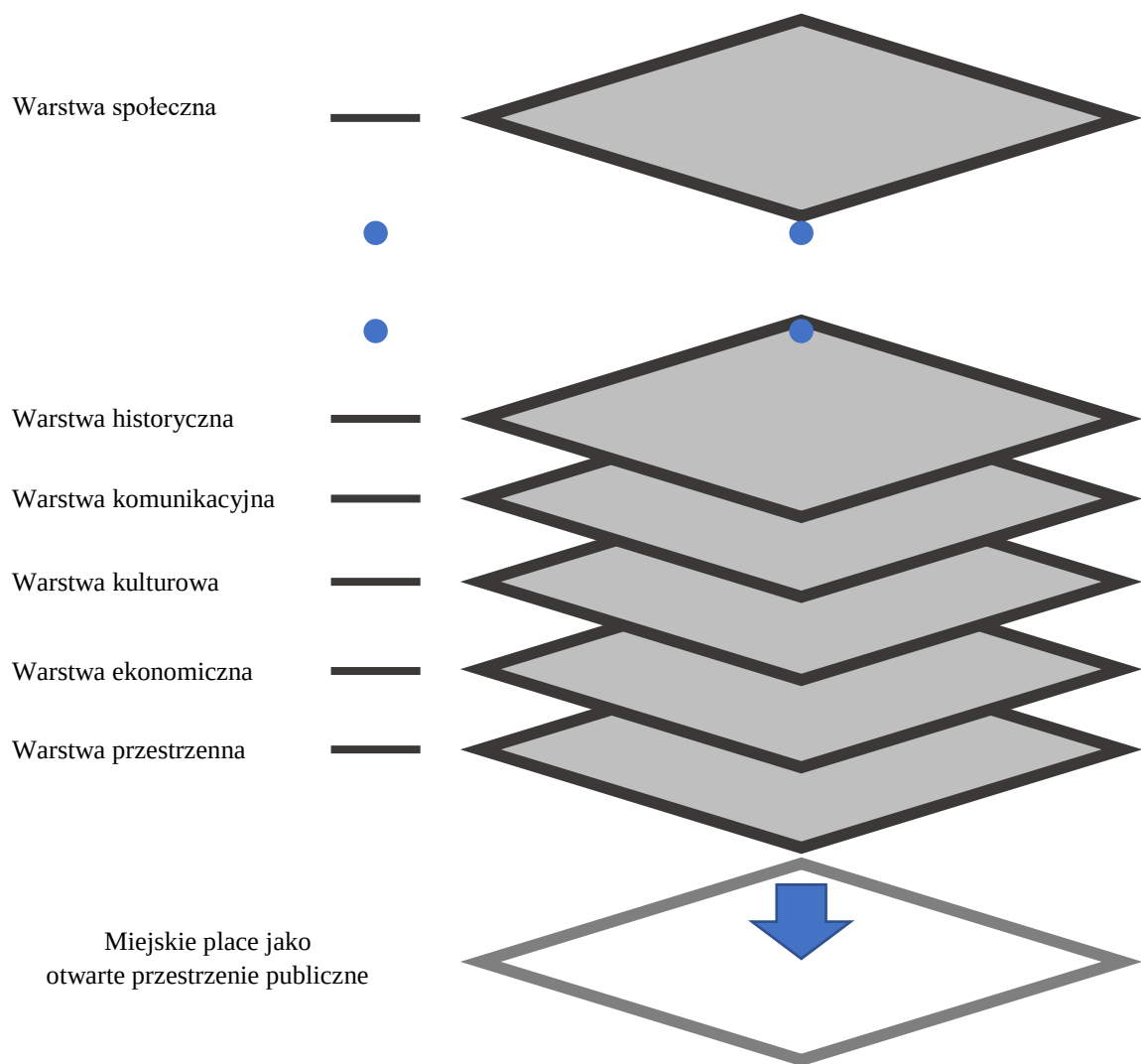
Jednym z najczęściej wskazywanych typów miejskich otwartych przestrzeni publicznych są place. Jest to typ, który został stworzony przez człowieka jako pierwszy w wyniku zgrupowania budynków wokół jednej otwartej przestrzeni, która służyła jako scena reprezentacji społecznej (Krier, Rowe 1979). Wydaje się, że w najpełniejszy sposób wpisują się w specyfikę miejskich otwartych przestrzeni publicznych. W pracach teoretycznych i empirycznych place miejskie często są wybierane jako obszar badań. Także na łamach niniejszej pracy od tego momentu rozważania teoretyczne zostaną poświęcone wyłącznie placom miejskim.

2.4. Miejskie place jako otwarte przestrzenie publiczne

Jak podkreśla Kazimierz Wejchert (1984), w strukturze miasta place mogą odgrywać rolę elementów krystalizujących plan miasta oraz dominant układu przestrzennego w skali urbanistycznej. Najpopularniejszymi placami, które pełnią tę funkcję, są rynki oraz znaczące pod względem społecznym place. Jan Maciej Chmielewski stwierdza, że place są także punktami

węzłowymi, w których sploty zdarzeń są umiejscowione i powtarzające się i dotyczą zarówno pojedynczych użytkowników, jak i całych grup społecznych (2010). Jak podkreśla autor, *ranga punktów węzłowych w systemie miejskim jest podstawowa, albowiem zarówno relacje wewnętrzne tego systemu, jak i jego związki z otoczeniem odznaczają się tam szczególnie mocno* (Chmielewski 2010, s. 49). Pozwala to myśleć o placach jako ważnych elementach struktury miasta zarówno pod względem funkcjonalnym, jak i społecznym. O ich znaczącej roli mogą decydować takie aspekty, jak lokalizacja w strukturze miasta, pełnione funkcje na rzecz miasta oraz społeczeństwa, ich struktura przestrzenna czy obecne w nich elementy zagospodarowania.

W badaniach geograficznych zarówno historycznym, jak i współczesnym placom poświęca się wiele uwagi. Urbaniści i geografowie skupiają się na wielu aspektach składających się na ten typ miejskich otwartych przestrzeni publicznych. Podejmowane badania dotyczą aspektów historycznych (Radywyl, Biggs 2013; San-Antonio-Gómez i in. 2014), przestrzennych (Faye, Le Fur 2012; Harun i in. 2014), komunikacyjnych (Abdulla i in. 2017), ekonomicznych (Steck i in. 2013), kulturowych (Low 2010) czy środowiskowych (Kariminia i in. 2015). Przede wszystkim jednak uwaga badaczy skupia się na warstwie społecznej miejskich placów (Whyte 1980; Gehl 2009; Harun i in. 2014; Garcia-Domenech 2015; Seamon 2018; Bierwiazzonek 2016, 2018). Wynika to z faktu, że są one wytworem człowieka, który ma mu służyć. Czynniki społeczny jest tak ważny, ponieważ stanowi podstawę istnienia miejskich placów lub choćby jest traktowany jako tło dla procesów odbywających się na ich obszarze. Analizowanie miejskich placów z pominięciem wątku społecznego sprawia zatem, że w istocie takie działania tracą swój pierwotny sens. Niemożliwe jest bowiem uchwycenie innych aspektów bez odniesienia ich do stanu, potrzeb, wymagań czy możliwości człowieka.

Ryc. 3. Przykładowe warstwy składające się na miejski plac.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Radywyl, Biggs 2013; San-Antonio-Gómez i in. 2014; Faye, Le Fur 2012; Harun i in. 2014; Abdulla i in. 2017; Steck i in. 2013; Low 2010; Kariminia i in. 2015; Whyte 1980; Gehl 2009; Garcia-Domenech 2015; Seamon 2018; Bierwiczonek 2016, 2018.

Każda z wyżej wymienionych warstw odgrywa bardzo ważną rolę w funkcjonowaniu miejskich placów. Warto zaznaczyć, że na potrzeby badań te warstwy często są rozdzielane i analizowane osobno lub w mniejszych grupach. Należy jednak pamiętać, że dopiero wszystkie razem tworzą miejskie place, przenikając się wzajemnie i oddziałując między sobą. Tworzą w ten sposób indywidualną i niepowtarzalną konfigurację, która warunkuje funkcjonowanie tego typu przestrzeni.

2.5. Struktura i elementy miejskich placów

Miejskie place, podobnie jak inne typy miejskich otwartych przestrzeni publicznych, składają się z wielu wzajemnie nakładających się na siebie i przenikających się warstw. Niniejszy podrozdział zostanie poświęcony jednej z nich – warstwie przestrzennej. Jest ona identyfikowana i rozpoznawana głównie ze względu na swój fizyczny wymiar i „namacalność”. Jest najbliższa użytkownikom miejskich placów ze względu na łatwość identyfikacji struktury elementów fizycznych składających się na wymiar przestrzenny.

Strukturą miejskich placów są więc przede wszystkim jej (1) wymiary fizyczne oraz (2) organizacja przestrzenna (Sarkar 2008). Wymiary fizyczne sprowadzają się do długości i szerokości miejsca oraz wysokości otaczających ją budynków. Wielu badaczy określa te właściwości jako podłogę, ściany i sufit urbanistyczny (Wejchert 1984; Sarkar 2008). Składają się one na wnętrze urbanistyczne, którym są miejskie place. Podłoga takiej przestrzeni jest jej podstawą. To na niej są zlokalizowane pozostałe elementy zagospodarowania, a ich konfiguracja pozwala na dostrzeżenie i odczytanie rozmiarów przestrzeni (Wejchert 1984; Lorens 2010b). Ściany wnętrza urbanistycznego stanowią pierzeje otaczających ją budynków oraz zieleń wokół niej. Wyznaczają one granice miejskich placów, wyraźnie oddzielając ich wnętrza od pozostałych przestrzeni miejskich. Budynki i zieleń miejska, mimo że są traktowane jako elementy ograniczające place, najczęściej są rozpatrywane razem z nimi. Stanowią ich naturalne przedłużenie i integralną część, wpływając na charakter i postrzeganie placów przez użytkowników. W związku z tym miejskie place pod względem funkcjonalno-przestrzennym należy rozpatrywać łącznie z ograniczającymi je ścianami urbanistycznymi – zielenią oraz budynkami wraz z obecnymi w nich usługami. Sufit wnętrza urbanistycznego jest identyfikowany w literaturze jako czasza nieba oraz wszelkie elementy rozpościerające się między ścianami placu (Wejchert 1984; Lorens 2010b). Aspekty tworzące wnętrza urbanistyczne, jakim jest plac miejski, wyznaczają jego ogólne ramy i granice.

Drugim komponentem wymiaru fizycznego placów jest organizacja elementów jego zagospodarowania. Jest to sposób, w jaki organizuje się przestrzeń placu, wynikający z ogólnych lub oddolnych działań. Organizacja przestrzenna jest pewnego rodzaju porządkiem wewnątrz struktury miejskich placów zastanym przez użytkownika. W dużym stopniu decyduje o funkcjonalności przestrzeni, wpływając na realizowane aktywności. Jest to więc pewnego rodzaju ułożenie elementów zagospodarowania względem struktury i względem siebie.

Elementami miejskich placów określa się z kolei obiekty zagospodarowania obecne w ramach konkretnego wnętrza. W literaturze są one także określane mianem „wyposażenia” (Kaczmarek 2012; Skibińska 2014; Kostrzevska 2017). Elementy przestrzeni w dużym stopniu decydują o charakterze danego placu, a także nadają mu indywidualne i niepowtarzalne cechy, które odróżniają daną przestrzeń od innych tego samego typu w mieście. Wśród elementów składających się na plac miejski można wyróżnić (1) nawierzchnie, (2) krawędzie, (3) uskoki, (4) ogrodzenia, (5) obiekty małej architektury, (6) meblowanie, (7) roślinność, (8) oświetlenie, (9) znaki informacyjne oraz (10) elementy plastyczne (Chmielewski 2010).

Nawierzchnia traktowana jako element zagospodarowania jest jego podstawową formą. To ona określa, czy po danym obszarze można poruszać się pieszo, czy za pomocą kołowych i szynowych środków transportu. Pozwala wstępnie zidentyfikować pewne strefy wydzielone w ramach konkretnego placu. Takiemu podziałowi najczęściej towarzyszą krawędzie, które pomagają wyraźnie oddzielić różne rodzaje nawierzchni. Mogą one wystawać z powierzchni, być jej równe oraz stanowić zagłębienie. Różnice terenu w ramach konkretnego placu są połączone uskokami, które najczęściej występują w formie delikatnych wzniesień i skarp lub stopni. Na obszarze placów miejskich można także zobaczyć ogrodzenia, które najczęściej są zlokalizowane wzdłuż granic działek, a także umieszczane w przestrzeni w celach izolacyjnych, porządkowych oraz ozdobnych. Ponadto w skład wyposażenia miejskich placów mogą także wchodzić obiekty małej architektury, zwłaszcza pomniki, posągi, fontanny czy altany. Najpopularniejszymi elementami zagospodarowania wykorzystywanymi przez użytkowników miejskich placów są meble miejskie. Są to przede wszystkim ławki, stoliki, leżaki i siedziska. Do tej kategorii można także zaliczyć śmietniki, urządzenia gier i zabaw, sportowe oraz rekreacyjne. Mogą być one zarówno trwale przytwierdzone do nawierzchni, jak i mobilne – użytkownicy mogą modyfikować ich położenie w dowolny sposób. Ponadto w przestrzeni miejskich placów jest także obecna roślinność – drzewa, krzewy, kwiaty czy żywopłoty, niekiedy kształtowane w ciekawe formy wizualne. Na miejskich placach znajduje się także oświetlenie w formie lamp ulicznych oraz instalacji świetlnych uwypuklających szczególnie atrakcyjne elementy zagospodarowania. W przestrzeni placów są też lokalizowane znaki o charakterze informacyjnym i reklamowym. Ostatnią kategorią są elementy plastyczne, które pełnią głównie funkcje ozdobne i upamiętniające określone zdarzenie lub osoby (Chmielewski 2010).

Zbiór przedstawiony przez J.M. Chmielewskiego jest bardzo szeroki i obejmuje znaczącą część elementów zagospodarowania przestrzennego obecnych na placach. W literaturze można się jednak natknąć także na inne wskazania. Wśród najpopularniejszych z nich wyróżnia się wodę (Bell i in. 2007; Burda 2010), stoiska mobilnego handlu i gastronomii (Grzesińska, Pawlicki 2018), czasowe instalacje artystyczne (Hou 2010; Courage 2017) oraz techniczne (Antosiewicz 2008; Konecka-Szydłowska 2016). Ten zbiór należałoby też rozszerzyć o obiekty infrastruktury sanitarnej. Warto podkreślić, że nie wszystkie wymienione wyżej elementy muszą się znajdować na placu miejskim, aby go tworzyć.

Elementy zagospodarowania placów miejskich	
nawierzchnia	znaki informacyjne i reklamowe
krawędź	elementy plastyczne
uskok	woda i instalacje wodne
ogrodzenie	handel mobilny
obiekty małej architektury	gastronomia mobilna
meble miejskie	obiekty usług sanitarnych
roślinność	obiekty techniczne
oświetlenie	czasowe instalacje artystyczne

Tab. 6. Elementy zagospodarowania placów miejskich.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Chmielewski 2010; Bell i in. 2007; Burda 2010; Grzesińska, Pawlicki 2018; Hou 2010; Courage 2017; Antosiewicz 2008; Konecka-Szydłowska 2016.

Na całym świecie można znaleźć tysiące przykładów placów zawierających różnorodne elementy zagospodarowania. Wiele z nich jest zaprojektowanych w taki sposób, aby przyciągały uwagę jak największej liczby osób i gromadziły w swojej przestrzeni licznych użytkowników przez mnogość zróżnicowanych elementów. Jest to popularna sytuacja zwłaszcza odnośnie do współczesnych placów, które często pełnią wiele funkcji jednocześnie. Jednym z przykładów może być przestrzeń Den Sorte Plads. Jest to miejski plac będący częścią większego założenia urbanistycznego w centralnej części Kopenhagi. W przestrzeni placu znajduje się wiele elementów, które mają podnosić jego atrakcyjność w oczach mieszkańców miasta, np. ławki, fontanna, obiekty artystyczne, stoły z siedziskami, latarnie, zieleń czy podłoga urbanistyczna

w oryginalnej formie. Ze względu na charakter całego założenia zarówno Den Sorte Plads, jak i pobliski Superkilen Park przyciągają licznych mieszkańców oraz turystów.

Należy jednak zauważyć, że place miejskie mimo niewielkiej liczby elementów także mogą stanowić atrakcyjne miejsca do spędzania wolnego czasu oraz realizacji innych potrzeb. Jedną z takich przestrzeni jest Piazza del Campo we włoskim mieście Siena. Powstały w XIII wieku plac wyróżnia się niecodziennym kształtem, spadkiem podłogi urbanistycznej do jednego punktu przed katedrą oraz ograniczeniem liczby elementów zagospodarowania. Mimo tego jest przestrzenią publiczną cieszącą się ogromnym zainteresowaniem zarówno wśród mieszkańców, jak i turystów. Piazza del Campo stanowi obiekt wielu badań urbanistów, architektów oraz geografów (Gehl 2009, 2013; Douzdouzani i in. 2014; Sadeghi, Ahmadi 2018).

Fot. 1. Piazza del Campo w Sienie (po lewej).

Fot. 2. Den Sorte Plads w Kopenhadze (po prawej).

Źródło: www.itinari.com oraz <http://landezine.com/>.

Dwa skrajne wyżej zaprezentowane przykłady prowadzą do pytania: *Czy sama obecność elementów zagospodarowania przestrzennego miejskich placów wpływa na liczbę ich użytkowników?* Zarówno teoretycy, jak i praktycy jasno wskazują, że rola obiektów fizycznych m.in. na miejskich placach jest niezwykle cenna (Jacobs 1961; Whyte 1980; Wejchert 1984; Gehl 2009). Dowodzą tego liczne analizy, w których autorzy odnoszą obecność różnorodnych elementów zagospodarowania do liczby korzystających z nich użytkowników i ich charakterystyki (Maruść 2015; Chen i in. 2016; Mandeli 2011, 2019). Wydaje się zatem, że obecność elementów zagospodarowania miejskich placów wpływa na liczbę użytkowników. Nie jest to jednak odpowiedź wyczerpująca, ponieważ należy wziąć także pod uwagę inne czynniki.

Jednym z nich jest wyróżniana w literaturze wartość semiotyczna elementów zagospodarowania (Wejchert 1984; Majer 2010; Pluta 2014; Busse 2019; Adami 2020). Według tego podejścia obecność obiektów zagospodarowania nie zawsze musi iść w parze z obecnością użytkowników. Nie jest szczególnie istotna liczba tych elementów, a ich znaczenie dla ludzi korzystających z przestrzeni. Możliwe jest zatem, że niewielka liczba obiektów przyciąga wielu użytkowników, ale jest też możliwa sytuacja odwrotna. Warto podkreślić, że znaczenia tkwiące w obiektach zagospodarowania przestrzennego mogą zarówno zachęcać, jak i zniechęcać do aktywności. Innym czynnikiem wskazywanym w literaturze jest także przestrzenna organizacja tych obiektów. Wiele prac dowodzi, że modyfikacje dokonane w strukturze przestrzeni wpływają na sposób ich wykorzystania (Lydon, Garcia 2015; Miao i in. 2018; Yassin 2019; Tironi 2020). Istotne znaczenie obok obecności elementów zagospodarowania ma bowiem ich wzajemna orientacja i rozmieszczenie w przestrzeni m.in. miejskich placów. Inaczej użytkowane będą place, których np. elementy umożliwiające siedzenie są od siebie w znacznym stopniu oddalone niż te zapewniające komfortowe warunki do zajęcia miejsc siedzących większą grupą w taki sposób, aby były podtrzymywane relacje społeczne wewnątrz tej grupy (Hall 2003). Osobną kwestią pozostaje także możliwość swobodnego przemieszczania wybranych obiektów, np. leżaków czy krzeseł, by dopasować je do bieżących potrzeb użytkowników. Warto zaznaczyć, że przywołane wcześniej wartości semiotyczne odnoszą się także do struktury miejskich placów. Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że pod względem zachęcania do podejmowania różnorodnych aktywności w przestrzeni danego placu równie istotne są (1) organizacja przestrzenna tych elementów oraz (2) ich wartość semiotyczna.

2.6. Współczesne problemy kształtowania miejskich placów

Place miejskie to jedno z głównych scen życia społecznego. Stanowią ważne elementy miejskiej tkanki, będąc jednocześnie obszarami bardzo wrażliwymi na zjawiska społeczno-kulturowe, które kształtują ich formę przestrzenną (Lorens 2010a). Podlegają nieustannym zmianom mającym charakter spontaniczny lub zaplanowany. Działania te bardzo często są ograniczane lub całkowicie uniemożliwiane przez problemy związane z kształtowaniem miejskich placów. Mogą one dotyczyć m.in. aspektów społecznych, funkcjonalnych, organizacyjnych czy ekonomicznych.

Jednym z największych problemów związanych z kształtowaniem miejskich placów jest mnogość indywidualnych oraz grupowych potrzeb, oczekiwań oraz wymagań względem tych przestrzeni. Dostosowanie przestrzeni miejskich placów do powyższych czynników wydaje się być zadaniem bardzo trudnym lub wręcz niemożliwym do zrealizowania. Potrzeby, oczekiwania i wymagania dynamicznie zmieniają się w czasie. Dotyczy to zwłaszcza ostatnich kilkunastu lat, podczas których coraz większą rolę w kształtowaniu m.in. miejskich placów odgrywają globalizacja i cyfryzacja (Fan i in. 2017; Lyons i in. 2018). Zwiększają się także standardy dotyczące kształtowania miejskich placów, co wpływa na wyższą jakość tego typu przestrzeni. Podejmowane są próby, aby przestrzenie były projektowane jako dostępne i przyjazne dla jak najszerszej grupy użytkowników. Także modernizacja miejskich placów zakłada zwiększenie funkcjonalności i dostępności, co ma prowadzić do ożywienia tych przestrzeni przez przyciągnięcie wielu użytkowników prowadzących różnorodne aktywności i zaspokajających rozmaite potrzeby (Dymnicka 2008).

Rosnące i różnorodne wymagania w stosunku do miejskich placów przekładają się także na inny problem związany z ich kształtowaniem, którym jest monofunkcyjność. Obecnie obserwuje się dążenie do tworzenia przestrzeni wielofunkcyjnych, które dostarczają wielu atrakcji i pozwalają zaspokoić większość potrzeb i oczekiwań bez konieczności nadmiernego przemieszczania się po całym mieście (Dovey, Pafka 2020). Współcześnie mieszkańcy miast dysponują ograniczonym czasem, ceniąc sobie możliwość zrealizowania założonych celów w multifunkcyjnych przestrzeniach pozwalających na zjedzenie posiłku, spotkanie biznesowe, chwilę odpoczynku i zakup potrzebnych dóbr i usług czy też spotkanie ze znajomymi i rodziną (Hong, Jeon 2017). Taka zmiana stylu życia przekłada się także na miejskie place, które stanowią odbicie procesów społeczno-kulturowych danego społeczeństwa. Jak podkreśla Dorota Wantuch-Matla, *wielofunkcyjność jest postrzegana jako jeden z głównych atrybutów miejskości* (2016). Stąd też niezwykle ważne jest, aby podczas procesu projektowego realizowanego przez miasto oraz oddolnych działań dążących do zmian w przestrzeni miejskich placów brać ten czynnik pod uwagę.

Innym problemem jest zachowanie ciągłości procesu związanego z kształtowaniem miejskich placów. Jest to aspekt formalno-prawny oraz organizacyjny, związany głównie z funkcjonowaniem władz miejskich. Realizowanie spójnej i długoterminowej polityki rozwoju w odniesieniu m.in. do miejskich placów jest niezwykle istotne w procesie ich kształtowania.

Plan zawierający przemyślane rozwiązania z zakresu tworzenia nowych oraz modernizacji istniejących przestrzeni jest bardzo pożądany, lecz jednocześnie trudny w stworzeniu i późniejszej realizacji. Odnosi się to zarówno do rozwoju pojedynczych przestrzeni, jak i do ich całego systemu na obszarze wybranych dzielnic lub całego miasta.

Obecnie kształtowanie miejskich placów jest nie tylko domeną władz miejskich oraz oddolnych działań mieszkańców. Coraz częściej powstają one dzięki prywatnym środkom inwestorów, którzy przy okazji budowania i modernizowania obiektów architektonicznych na obszarze miasta tworzą także nowe przestrzenie, w tym place miejskie. Jan Maciej Chmielewski określa takie przestrzenie „prywatnymi, udostępnionymi publicznie” (2015). Ich kształtowanie znajduje się poza kontrolą władz miejskich i zależy w całości od inwestora, w gestii którego leżą także zarządzanie i codzienna obsługa takich przestrzeni. Mogą z tego wynikać rozbieżności w podejściu władz miejskich i prywatnego właściciela do najważniejszych kwestii związanych z funkcjonowaniem miejskich placów. Wynikiem tego może być powstawanie odrębnych, słabo powiązanych ze sobą placów, które indywidualnie mogą stanowić przestrzenie zainteresowania pewnych grup społecznych, lecz wspólnie nie będąc ze sobą w żadnych ścisłych relacjach (Lorens 2010a). Luźny zbiór autonomicznych placów miejskich i innych otwartych przestrzeni publicznych może prowadzić do zerwania z tradycyjną formą funkcjonowania miast europejskich. Bez relacji między poszczególnymi przestrzeniami w ramach dzielnicy czy całego miasta może dojść także do sytuacji, w której nie będą one w stanie spełniać wielu swoich funkcji względem tkanki miasta oraz społeczeństwa (Dymnicka 2008; Lorens 2010a).

Nie ulega wątpliwości, że współczesne place miejskie, podobnie jak inne otwarte przestrzenie publiczne, stanowią obiekt intensywnych rozważań teoretycznych i praktycznych. W dynamicznie zmieniającym się świecie problemy związane z kształtowaniem tych przestrzeni wydają się przybierać na sile. Z tego względu niezwykle ważna jest świadomość ich istnienia oraz zdolności ich niwelowania, co niewątpliwie wpłynie na jakość m.in. miejskich placów, a co za tym idzie – także ich postrzeganie w oczach użytkowników.

2.7. Jakość miejskich placów a zachowania przestrzenne człowieka

W literaturze poświęca się dużo uwagi relacji między strukturą i elementami zagospodarowania przestrzennego a prowadzonymi aktywnościami i zachowaniami przestrzennymi – ich

natężeniem, różnorodnością czy przebiegiem – rozmaitych grup społecznych (Whyte 1980; Carr i in. 1992; Aydin, Ter 2008; Gehl 2009, Thompson 2013; Mehta 2014; Acar i in. 2020; Osborne 2021). Oba powyższe komponenty składają się na jakość miejskich placów rozumianą w sensie fizycznym i przestrzennym. Mimo dużej różnorodności wśród miejskich placów w Polsce, Europie czy na świecie należy stwierdzić, że bez względu na ich strukturę, sposób zagospodarowania czy też aspekty historyczne, ekonomiczne oraz kulturowe od subiektywnie postrzeganej jakości tych przestrzeni zależą możliwości i sposoby ich postrzegania i użytkowania.

Najpopularniejsze prace udowadniające istotny związek między jakością miejskich placów a zachowaniami przestrzennymi to prace W.H. Whyte'a (1980, 1988). W najsłynniejszej z nich pt. „The social life of small urban spaces” autor wskazuje na wiele czynników środowiskowych, przestrzennych i społecznych, które wpływają na zachowania przestrzenne użytkowników placów miejskich (Whyte 1980). Szczególna uwaga została zwrócona na lokalizację i jakość elementów zagospodarowania przestrzennego i sposób ich wykorzystania przez użytkowników miejskich placów. William H. Whyte podkreślał istotną rolę nie tylko obecności wybranych obiektów w przestrzeni, lecz także samej struktury placów i otaczających je budynków warunkujących poziom nasłonecznienia, miejsca zacienienia w określonych porach dnia czy rolę wiatru w przestrzeni placów (1980).

Równocześnie ze zwrotem humanistycznym w geografii zaczęły się pojawiać inicjatywy oddolne prowadzone przez mieszkańców i aktywistów miejskich. Działalność W.H. Whyte'a dała początek organizacji Project for Public Spaces⁴ zajmującej się tworzeniem przestrzeni, z którymi użytkownicy się utożsamiają, dbają o nie oraz zaspokajają swoje potrzeby i chcą w nich przebywać. Jane Jacobs aktywnie sprzeciwiała się odnowie miejskich przestrzeni w sposób niezrównoważony i promujący ruch kołowy. Jej działania można uznać za pionierskie i inicjujące oddolne inicjatywy i ruchy miejskie dbające o wzrost jakości m.in. miejskich placów projektowanych w ludzkiej skali i uwzględniające potrzeby ich użytkowników. W licznych pracach J. Jacobs dowodzi istnienia związku między jakością przestrzeni a aktywnościami i zachowaniami przestrzennymi korzystających z niej osób (1961). W jej pracach można wyróżnić podejście opierające się na dostosowaniu przestrzeni do potrzeb człowieka, różnorodności i możliwości oferowanych przez miasta. Liczne spostrzeżenia i obserwacje

⁴ <https://www.pps.org/> (dostęp na: 16.03.2021).

dokonane przez J. Jacobs stanowią ważny punkt odniesienia dla współczesnych badań skupiających się na jakości miejskich przestrzeni publicznych.

Także J. Gehl, wybitny duński architekt i urbanista, w swoich pracach podkreśla, że jakość miejskich placów w sposób jednoznaczny wpływa na prowadzone w nich aktywności (2013). Autor wyodrębnia 12 kryteriów jakościowych krajobrazu pieszego, które wpływają na aktywności człowieka. Dzieli je na trzy kategorie: ochrony, komfortu i przyjemności. Do pierwszej z nich zalicza się ochronę przed: (1) ruchem i wypadkami, (2) przestępczością i przemocą oraz (3) nieprzyjemnymi doznaniem zmysłowymi. Kategoria komfortu jest najbardziej obszerna i zawiera w sobie kryteria nawiązujące do możliwości (4) chodzenia, (5) stania i pozostawania, (6) siedzenia, (7) patrzenia, (8) mówienia i słuchania oraz (9) zabawy i ćwiczenia. Kategoria przyjemności obejmuje z kolei kryteria (10) skali, (11) możliwości cieszenia się pozytywnymi aspektami klimatu oraz (12) pozytywne doznania zmysłowe. Trzy wyodrębnione kategorie powinny stanowić kolejne cele projektowania przestrzeni publicznych. Zaczynając od zapewnienia racjonalnej ochrony przed różnymi niebezpieczeństwami, przez dostosowanie przestrzeni pod względem komfortu, wreszcie po stworzenie warunków do czerpania przyjemności z przebywania w danym miejscu. Jak podkreśla J. Gehl (2013), *warto zwrócić uwagę i zastanowić się nad tym, że najpiękniejsze i najlepiej działające przestrzenie miejskie na świecie zapewniają pełne zaangażowania, całościowe rozwiązanie wszystkich wspomnianych wskaźników jakościowych. Żadnego z nich nie wolno pominąć.*

Na kanwie prac powyższych badaczy współcześnie jest prowadzonych wiele badań dotyczących wpływu jakości miejskich otwartych przestrzeni publicznych, w tym placów, na zachowania przestrzenne ich użytkowników. Barbara Golićnik Maruśić stwierdza, że na podstawie badań aktywności użytkowników wybranych placów możliwe jest jej scharakteryzowanie

w podziale na „obszary efektywnego działania”. Wyróżnia m.in. przestrzenie wydarzeń, uzupełniające czy buforowe, odnosząc je do struktury przestrzeni i obecnych w niej elementów zagospodarowania (2015). W innej pracy z kolei wskazuje na miejsca szczególnego zainteresowania użytkowników ze względu na zidentyfikowane zachowania społeczne (Maruśić 2015).

Analizując związki między jakością miejskich placów a zachowaniami przestrzennymi ich użytkowników, należy wskazać na ważną rolę planistów i projektantów, którzy w tym

zakresie mierzą się z wieloaspektowym problemem (Mandeli 2019). Działania tych osób mają służyć osiągnięciu ładu przestrzennego na konkretnym obszarze, który będzie zadowalać korzystające z niego społeczności (Dutkowski 2018). Wiedza na temat czynników przestrzenno-społecznych wpływających na jakość przestrzeni wydaje się być kluczowa w procesie projektowania nowych oraz przekształcania istniejących placów miejskich. Daje ona podstawy do tego, by kształtować przestrzenie cieszące się dużą popularnością oraz zainteresowaniem mieszkańców i przyjezdnych ze względu na oferowane możliwości zaspokojenia bieżących potrzeb (Carr i in. 1992). Należy podkreślić, że jakość miejskich placów wpływa także na aspekty ekonomiczne czy wizerunkowe (Lloyd, Auld 2003; Low, Smith 2013), co również znajduje swoje odbicie w aktywnościach i zachowaniach przestrzennych na ich obszarze. Jakość miejskich placów warunkuje zatem jej sukces pod względem społecznym, przestrzennym, ekonomicznym, wizerunkowym, turystycznym i wieloma innymi.

3. Użytkownicy miejskich placów

Place miejskie, podobnie jak inne formy przestrzenne tworzące miasto, mogą być analizowane według różnych kryteriów. Najczęściej bada się ich funkcjonalność, właściwości fizyczne, wartości kulturowe, architektoniczne czy środowiskowe. Bez względu jednak na to, w jakim kontekście miejskie place będą analizowane, swoistym łącznikiem wydaje się być ich społeczna wartość. Miasto jako całość, a więc i wszelkie składające się na nie elementy są wytworem antropogenicznym. W literaturze funkcjonują one m.in. pod pojęciem „środowisko zbudowane” (ang. *built environment*). Przedstawienie miasta i jego komponentów jako środowiska zbudowanego sugeruje, że mamy do czynienia z wytworem ludzkich umysłów i rąk, co automatycznie przywołuje na myśl wszelkie aspekty związane z warstwą społeczną miast. Co więcej, miasta i funkcjonujące w ich ramach przestrzenie są tworzone zarówno w sposób fizyczny, jak i społeczny. W centrum uwagi stawia się człowieka oraz jego potrzeby. Miasto nie istnieje bez ludzi. Nawet jeśli wcześniej zostało wytworzone, a następnie opuszczone, bez obecności choćby jednego użytkownika jest tylko sumą fizycznych wymiarów. Podobna sytuacja dotyczy miejskich placów, które aby mogły zostać dostrzeżone i być użytkowane, potrzebują człowieka. Bez niego stają się bezużyteczne. Place miejskie są (lub mogą być) wykorzystywane przez wielu różnorodnych użytkowników. Zjawiają się oni z wielu powodów, na skutek określonych potrzeb i splotu różnorodnych zdarzeń. Użytkują je, ponieważ dostrzegają możliwości zaspokojenia potrzeb w ciągłym pędzie miejskiej egzystencji. Każdego z użytkowników miejskich placów można przypisać do wielu grup społecznych. Odgrywają oni także rozmaite role w ich codziennym funkcjonowaniu.

W niniejszym rozdziale w pierwszej kolejności zostanie przedstawiona definicja użytkowników miejskich placów. Następnie zostaną omówione różnorodne role, które ci użytkownicy mogą przyjmować lub odgrywać, prowadząc aktywności na obszarze tego typu przestrzeni. Na koniec zostanie poruszona kwestia wzajemnych relacji łączących użytkowników oraz place miejskie.

3.1. Definicja użytkowników miejskich placów oraz ich podział

Termin „użytkownik” zarówno w języku polskim, jak i angielskim ma jasną i łatwą do interpretacji definicję. Oznacza ono bowiem „osobę lub instytucję użytkującą coś”⁵, a także „osobę lub instytucję biorącą w użytkowanie cudzą własność na podstawie umowy lub aktu administracyjnego”⁶. Powyższe definicje wyodrębniają dwa ważne aspekty składające się na sam akt użytkowania – podmiot i przedmiot. W kontekście środowiska zbudowanego przedmiotem działania są m.in. przestrzenie miejskie. Druga z przedstawionych definicji odnosi się do prawa własności, które może w istotny sposób wpływać na liczbę i charakterystykę osób użytkujących daną przestrzeń. Wiąże się to z rozważaniami wielu badaczy, którzy podkreślali istotną rolę statusu własnościowego i dostępu do konkretnych przestrzeni dla określonych grup społecznych (Rivlin 1994; Tonnelat 2010; Low, Iveson 2016).

Klarowność ogólnej definicji użytkownika zarówno w języku polskim, jak i angielskim sprawiła, że badacze nie poświęcali wiele uwagi rozważaniom nad sensem tego terminu w kontekście geografii człowieka, a w bardziej szczegółowym ujęciu – miejskich placów. W literaturze sformułowanie „użytkownik” nie znajduje się w centrum rozważań. W licznych opracowaniach planistycznych i publikacjach z zakresu projektowania urbanistycznego pod pojęciem „użytkownik” wskazuje się osoby zamieszkujące bezpośrednie obszary wokół danej przestrzeni i z nich korzystające (Madanipour 2010; Boros i in. 2016). Nieco bardziej kulturalistyczne podejście sugeruje, że przestrzenie miejskich placów i, co ważne, ich tymczasowe wyposażenie w postaci instalacji artystycznych i kulturalnych są przeznaczone dla ściślejszej grupy odbiorców, którą stanowią osoby zainteresowane taką formą ekspresji (Low 2010; Mehta 2014). Z punktu widzenia własnościowego zakłada się często, że użytkownikiem danego obszaru jest osoba, która jest uprawniona do dostępu do niej. Takie podejście pozwoliło wyróżnić przestrzenie półpubliczne, publiczne czy półprywatne (Simões Aelbrecht 2016). Jan Gehl (2009, 2013) wskazuje z kolei, że użytkownikiem konkretnej przestrzeni jest osoba, która prowadzi w niej swoje aktywności. Podobnego zdania był W. Whyte (1980), który w swoich pracach kładł nacisk na „obserwowalność” zachowań przestrzennych człowieka i ich połączenie ze środowiskiem fizycznym, w którym zachodzą. Warto podkreślić, że użytkownikiem danej

⁵ Definicja słowa „użytkownik” po angielsku według Cambridge Dictionary brzmi: *Someone who uses a product, machine, or service* (źródło: <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/user>; dostęp na: 2.07.2021).

⁶ Definicja według Słownika Języka Polskiego PWN (źródło: <https://sjp.pwn.pl/sjp/uzytkownik;2534185.html>; dostęp na: 2.07.2021).

przestrzeni może się stać osoba, która zjawiała się w danym miejscu tylko raz czy też tylko na chwilę.

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że definicja użytkownika miejskich placów powinna być możliwie szeroka i elastyczna. Na potrzeby niniejszej pracy przyjmuje się następującą definicję użytkowników miejskich placów:

Użytkownikami miejskiego placu są osoby, które wykorzystują przestrzeń, prowadząc aktywności mające na celu zaspokojenie swoich potrzeb. Zalicza się do nich użytkowników, którzy pojawiają się w danej przestrzeni regularnie i incydentalnie.

Struktura użytkowników miejskich placów jest niezwykle różnorodna i dynamiczna. Niegdyś użytkownikami miasta byli niemal wyłącznie jego mieszkańcy. Obcy nie mieli do nich wstępu (Martinotti 1996). Z czasem jednak miasta, wiedzione wizją zysków płynących z wymiany handlowej, coraz bardziej otwierały się na przybyszów z innych części kraju czy kontynentu. Na terenie m.in. miejskich placów, oprócz mieszkańców miasta, zaczęli się pojawiać przybysze spoza jego granic. Zrodziło to naturalny podział na użytkowników wewnętrznych i zewnętrznych.

Pierwszą grupę stanowią lokalne społeczności, które zamieszkują tereny bezpośrednio wokół danych przestrzeni lub są mieszkańcami miasta. Stanowią oni grupę najbardziej oczywistych użytkowników, którzy mają swobodny i łatwy dostęp do placów miejskich. Są oni z nimi często związani poprzez aktywności prowadzone podczas codziennej, miejskiej egzystencji.

Użytkownicy zewnętrzni są z kolei traktowani jako przybysze zza granic (najczęściej administracyjnych) miasta, lecz jak stwierdza M. Madurowicz (2008), pole do rozważań nad naturą pojęcia „turysta” jest wręcz bezkresne. W literaturze podkreśla się podział tej grupy na mieszkańców przedmieść, biznesmenów, turystów oraz uczestników różnego rodzaju wydarzeń naukowych i kulturalnych (Martinotti 1996; Judd 2003; Nuvolati 2003; Kotus 2009; Ewertowski, Sowada 2015). Wbrew pozorom zdarza się, że osoby „z zewnątrz” mogą prowadzić swoje aktywności dużo częściej i intensywniej niż osoby należące do kategorii użytkowników „wewnętrznych” mieszkających na obszarze danego miasta. Może się tak dzieć na przykład z uwagi na codzienne dojazdy do pracy z przedmieść i wielogodzinne korzystanie z miejskich

placów znajdujących się w okolicy miejsca pracy. Wydaje się, że grupa użytkowników zewnętrznych jest zdecydowanie lepiej scharakteryzowana w pracach literaturowych niż użytkownicy wewnętrzni.

Warto podkreślić, że dychotomiczny podział użytkowników miejskich placów jest jednak tylko umowny, a przynależność człowieka do jednej z tych grup może być płynna. Jak podkreśla M. Madurowicz (2008, s. 80), *mieszkaniec staje się turystą we własnym mieście w momencie, kiedy zakosztuje dystansu poznawczego. Turysta stanie się zaś mieszkańcem wówczas, gdy zrozumie miasto i pocznie się z nim identyfikować*. O przynależności do bardzo szerokiej grupy turystów decyduje pewien kontekst działań człowieka, nie zaś osoby trzeciej⁷.

Zarówno użytkowników zewnętrznych, jak i wewnętrznych można podzielić według wielu kategorii społeczno-ekonomicznych, a wśród nich należy wymienić np. płeć, wiek, status zawodowy, wykonywaną pracę, status ekonomiczny, stan zdrowia, rodzaj zabudowy zamieszkania. Kategoryzacja użytkowników wewnętrznych i zewnętrznych jest także możliwa w kontekście bardzo specyficznych cech grup społecznych (np. według przynależności religijnej czy subkultur). Użytkowników można także podzielić ze względu na ich motywacje oraz rodzaj prowadzonych aktywności (Gehl 2013).

Niezwykła złożoność każdego człowieka pozwala zakwalifikować go do wielu grup jednocześnie, co ukazuje każdorazowo niedoskonałość jakiegokolwiek podziału. Jak podkreślał L.H. Lofland (2007), jednostki ludzkie użytkujące przestrzeń publiczną są traktowane jako nieznane lub znane jedynie kategorialnie. Innym problemem z kategoryzacją użytkowników miejskich placów jest zjawisko, które E. Goffman nazwał „fasadą osobistą”. Polega ona na ujawnianiu tylko części swoich cech, ukrywania ich czy zastępowania innymi, które w zamyśle człowieka mają zostać dostrzeżone przez innych (Goffman 1978).

Mimo tych problemów badacze stale podejmują próby sklasyfikowania użytkowników miejskich placów lub przyjmują istniejące już klasyfikacje, niejako godząc się świadomie na niedoskonałości.

⁷ Na tę kwestię zwrócił uwagę M. Madurowicz w opublikowanym materiale „Dyskusja Naukowa” M. Marczak (2015), Czy można uznać mieszkańców danej destynacji za pełnoprawnych turystów i jakie to może mieć konsekwencje dla nauki? „Turystyka Kulturowa”, nr 6, s. 81–88.

Źródło: <http://turystykakulturowa.org/ojs/index.php/tk/article/viewFile/631/567> (dostęp na: 1.03.2021).

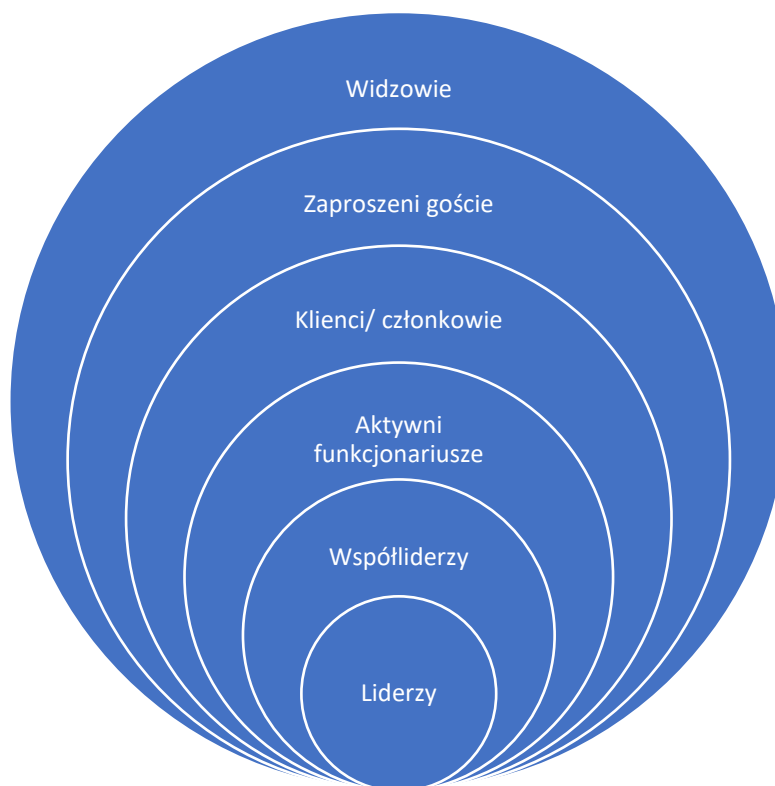
W kontekście niniejszej pracy przyjmuje się wyżej zaproponowaną definicję użytkowników miejskich placów. Tym samym praca w swoim zakresie nawiązuje do wszystkich użytkowników miejskich placów bez ich podziału na mniejsze podgrupy.

3.2. Role przyjmowane przez użytkowników miejskich placów

Użytkownicy nadają ram funkcjonowaniu miejskich placów, wyznaczając pewne warunki wpływające na zachodzące w nich procesy społeczno-przestrzenne. Jak sugeruje K. Bierwiazonek (2016), korzystając z miejskich placów, człowiek ujawnia siebie innym podczas swoich działań. To ujawnianie może zachodzić w różnym stopniu w zależności od intencji człowieka lub, w niektórych sytuacjach, mimo jego woli. Określenie dokładnych ról przyjmowanych przez użytkowników miejskich placów w kontekście ich funkcjonowania względem przestrzeni i innych osób jest niezwykle trudne. W celu odnalezienia teoretycznych ram dla ról przyjmowanych przez użytkowników miejskich placów warto odwołać się do ekologicznego nurtu psychologii środowiskowej.

W kontekście ról przyjmowanych przez użytkowników miejskich placów szczególnie należy wyróżnić koncepcję stref penetracji ośrodka zachowania (ang. *zones of penetration into behavior setting*) zaproponowaną przez R.G. Barkera i H.F. Wrighta (Barker 1968; Barker, Wright 1955) w połowie XX wieku⁸. Za pomocą stref penetracji autorzy chcieli wyrazić poziom znajomości ośrodka, a także odpowiedzialności, zaangażowania i uczestnictwa w oferowanych przez niego możliwościach. Wyróżnia się sześć poziomów penetracji: (1) widzowie (ang. *onlookers*), (2) zaproszeni goście/ publiczność (ang. *invited guests/ audience*), (3) klienci/ członkowie (ang. *customers/ members*), (4) aktywni funkcjonariusze (ang. *active functionary*), (5) współliderzy (ang. *joint leaders*) oraz (6) liderzy (ang. *single leaders*).

⁸ Zaproponowaną koncepcję można z powodzeniem odnieść do geografii człowieka (Wronkowski 2019). Odpowiada ona rozważaniom licznych geografów, którzy sugerują rozpatrywanie przestrzeni w ścisłym związku z człowiekiem i jego działaniami (Hägerstrand 1985; Wallis 1977; Golledge, Stimson 1997).

Ryc. 4. Strefy penetracji ośrodka zachowania.

Źródło: Barker 1968, s. 51.

Zgodnie z koncepcją stref penetracji ośrodka zachowania widzowie oraz zaproszeni goście stanowią grupę osób, która przebywa na danym terenie, nie biorąc czynnego udziału w zachodzących wydarzeniach. Są to osoby, które z pewnych względów pojawiły się w konkretnym miejscu, lecz ich celem nie jest jego intencjonalne wykorzystywanie. Nieco większy wpływ na wydarzenia w przestrzeni m.in. placów miejskich mają klienci, którzy zjawiają się w niej w celu zaspokojenia konkretnych potrzeb. Aktywni funkcjonariusze w koncepcji R.G. Barkera i H.F. Wrighta stanowią grupę osób biorących udział w toczących się wydarzeniach w ramach ośrodka aktywności, lecz nie przewodzą im. Ta rola jest zarezerwowana dla liderów oraz współliderów. W przestrzeniach publicznych są to osoby organizujące w pewien sposób charakter przestrzenno-społeczny miejsca. Liderzy i współliderzy w koncepcji R.G. Barkera i H.F. Wrighta w kontekście miejskich placów mogą być utożsamiani z osobami, których działalność w pewien sposób zaspokaja różnorodne potrzeby innych użytkowników. Mogą być one związane z prowadzeniem obiektów usługowych (sklepu, straganu, restauracji, kawiarni, baru, księgarni itp.), organizowaniem wystaw i pokazów

artystycznych czy też prowadzeniem różnego rodzaju wydarzeń. Mogą to być jednak także osoby, które podejmą się działań wpływających na organizację przestrzenną danego miejsca (np. przez zmienianie lokalizacji przystosowanych do takich działań mebli miejskich w celu dopasowania ich konfiguracji do bieżących potrzeb tej osoby lub grupy osób). Każda z omówionych grup charakteryzuje się odmienną intensywnością oddziaływania na bieżącą sytuację społeczną w ramach danego miejsca. Należy jednak podkreślić, że wspólnie tworzą one charakter przestrzeni, który także może wpływać na aktywności jej użytkowników.

Powyższe kategorie ról przyjmowanych przez użytkowników miejskich placów można także połączyć z rozważaniami L. Loflanda (2007), który zaproponował podział źródeł przyjemności wynikających z interakcji społecznych na cztery zasadnicze kategorie. Dwie pierwsze z nich to publiczna samotność (ang. *public solitude*) oraz oglądanie ludzi (ang. *people-watching*), które oznaczają czerpanie przyjemności jedynie z przebywania wśród innych osób. Te dwie kategorie dostarczają zarówno bodźców wizualnych za pomocą aktywności człowieka, jak i dźwiękowych przez generowanie gwaru, przeprowadzanie rozmów itp. Obserwacja czy nadśłuchiwanie życia społecznego np. placu może się odbywać bezpośrednio z tych przestrzeni (np. gdy ktoś siedzi na ławce, stoi przy drzewie, leży na trawie), jak i zza szyb przyległych do nich budynków, np. kawiarni, sklepu czy restauracji. Te osoby można utożsamić z widzami i zaproszonymi gośćmi w koncepcji R.G. Barkera i H.F. Wrighta. Inną kategorią jest publiczna towarzyskość (ang. *public sociability*), która opiera się na aktywnych kontaktach społecznych zachodzących w danej przestrzeni. Są to głównie aktywności wymagające interakcji społecznej, takie jak rozmowa, spotkanie czy wspólny posiłek. Odpowiadają one wpływowi na sytuacje społeczne zidentyfikowanemu w odniesieniu do klientów i aktywnych funkcjonariuszy. Najwyższym poziomem zaangażowania w funkcjonowanie przestrzeni placu charakteryzuje się kategoria określona przez L. Loflanda jako „żartobliwość/ lekkomyślność/ fantazja”. Jest to postawa związana z traktowaniem przestrzeni publicznej jako miejsca zabawy zarówno w odniesieniu do okresu dzieciństwa, jak i dorosłego życia.

Zgodnie z informacjami zawartymi w poprzednim podrozdziale należy stwierdzić, że kategoryzacja użytkowników miejskich placów nigdy nie będzie doskonała ze względu na różnorodność poszczególnych jednostek. Jednakże role i ich wpływ na sytuację społeczną danej przestrzeni wskazywane przez R.G. Barkera i H.F. Wrighta mogą być cenne z poznawczego

punktu widzenia. Sugerują one bowiem, że nie wszyscy użytkownicy oddziałują na otaczającą ich przestrzeń, a także wzajemnie na siebie z tą samą siłą.

3.3. Wzajemna relacja między użytkownikami a przestrzenią ich aktywności

W literaturze istnieje silne przekonanie co do wzajemnego powiązania przestrzeni rozpatrywanych w różnej skali oraz jej użytkowników. Wielu autorów wskazuje na ścisły związek między człowiekiem i prowadzonymi przez niego aktywnościami a przestrzenią jako środowiskiem jego życia, w którym to te aktywności realizuje (Barker 1968; Bechtel 1997; Bechtel, Churchman 2003; Gifford 2007; Jurkovič 2014). Wyróżniana jest także istotna rola przestrzeni w życiu ludzi i jego jakości (Carr i in. 1992; Beck 2009; Gehl 2009; 2013). Połączenie między użytkownikami a przestrzenią ich aktywności jest uważane za naturalne zwłaszcza w środowisku miejskim. Wskazuje się także na współdziałanie tych dwóch płaszczyzn na zasadzie sprzężeń zwrotnych (Wallis 1977). Korelacja między psychofizjologicznymi reakcjami ludzi z wybranymi cechami przestrzeni fizycznej jest podkreślana we współczesnych badaniach (Osborne 2021). W literaturze podnosi się ważną rolę relacji człowiek – środowisko w kontekście zrozumienia aktywności człowieka oraz zrównoważonego planowania urbanistycznego i zarządzania przestrzeniami miejskimi (Naveh 2000; Chou i in. 2016). Ta relacja nie opiera się jednak na deterministycznych zależnościach, lecz raczej na możliwościach tkwiących zarówno w człowieku, jak i przestrzeni (Wallis 1977). Reakcje człowieka na otaczające go środowisko wskazywane są jako bardzo ważne w identyfikacji złożonej relacji na linii człowiek – przestrzeń (Chou i in. 2016; Osborne 2021). Współdziałanie obu „podsystemów” jest kluczowe w kształtowaniu się zachowań przestrzennych człowieka⁹ (Wallis 1977).

Tym, co pozwala zaistnieć relacji między przestrzenią a człowiekiem, są jego potrzeby. Sprawiają one, że ludzie lokalizują cele swojej aktywności m.in. w miejskich placach. Połączenie zidentyfikowanych potrzeb i funkcjonalności danej przestrzeni daje człowiekowi powód pojawienia się w konkretnym miejscu. Działania jednostki ludzkiej są ukierunkowane na zaspokojenie różnego rodzaju potrzeb. Każdy z użytkowników postrzega przestrzeń przez

⁹ Warto przy tym zaznaczyć, że zaleca się ostrożność zwłaszcza w zakresie zbyt holistycznego spojrzenia i wyciągania zbyt ogólnych wniosków opartych na statystycznych makrokategoryzacjach (Bell i in. 2018). Dzięki temu możliwe jest zwrócenie uwagi na indywidualny odbiór przestrzeni jako całości i jej poszczególnych cech, a także podkreślenie istotnej roli wewnętrznych cech człowieka (Osborne 2021). W istocie oba podejścia są ważne i powinny się wzajemnie uzupełniać w celu uzyskania bardziej precyzyjnego obrazu analizowanych zjawisk.

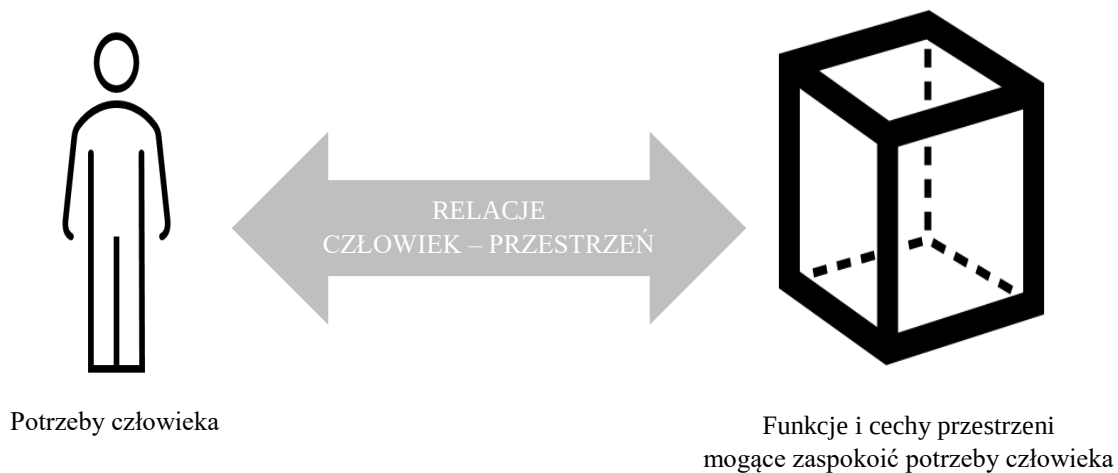
pryzmat własnych doświadczeń i potrzeb, co stwarza problemy ze stworzeniem ich obiektywnego zbioru. Niemniej jednak w literaturze można znaleźć prace, których celem jest systematyzacja potrzeb ludzkich w odniesieniu do przestrzeni publicznych. Jedną z nich jest publikacja H. Poerbo (2001), w której autor dzieli potrzeby na pięć głównych, ogólnych kategorii: psychologiczne (bezpieczeństwa i stymulacji), emocjonalne (potrzeby tożsamości i interakcji z innymi), percepcyjne (potrzeby orientacji w przestrzeni), fizyczne (potrzeby związane z komfortem) oraz estetyczne (potrzeby nawiązujące do fizycznych właściwości przestrzeni). Z kolei Carr i inni (1992) dzielą potrzeby człowieka w przestrzeni publicznej na te związane z komfortem (odpoczynku, jedzenia, picia, siedzenia, schronienia, przebywania na słońcu), aktywnym zaangażowaniem w sytuację przestrzenno-społeczną (obserwowanie innych, interakcje międzyludzkie, uczestnictwo w wydarzeniach kulturowych, uczestnictwo w grach i zabawach, aktywność fizyczna), relaksem (poszukiwanie wytchnienia w konkretnej przestrzeni) oraz odkrywaniem (nowych miejsc, obserwowanie zachowań innych, elementów zagospodarowania i wystaw). Bez względu jednak na to, w jaki sposób zostaną sklasyfikowane potrzeby realizowane w przestrzeniach publicznych, należy podkreślić, że ich zbiór jest nieograniczony, a wszelkiego rodzaju typologie dotyczą najbardziej popularnych potrzeb.

Wielu badaczy podkreśla złożoną naturę koneksji między człowiekiem a otaczającym go środowiskiem, która składa się z wielu wątków i wymiarów. Można wśród nich wymienić m.in. przestrzenny, semiotyczny, ekonomiczny, estetyczny czy społeczny (Carr i in. 1992; Jurkovič 2014). Warto zaznaczyć, że analiza interakcji między człowiekiem a przestrzenią nie sprowadza się jedynie do faktycznego rozpatrywania relacji między człowiekiem a fizycznymi cechami otaczającego go środowiska. W tym kontekście często przestrzeń tworzą także inni użytkownicy, którzy wpływają na jej odbiór i obecne w niej sytuacje społeczne. Podejście humanistyczne przyjęte w niniejszej pracy sugeruje rozpatrywanie relacji człowiek – przestrzeń w szerszym kontekście uwzględniającym przede wszystkim więcej wymiarów niż jedynie fizyczny.

Relacja między użytkownikami a przestrzenią ich aktywności opiera się na różnorodności (Collins, Shantz 2009; Low i in. 2009; Jurkovič 2014; Boros i in. 2016). Warto zwrócić uwagę na niezwykłą złożoność i skomplikowanie natury każdego użytkownika placów miejskich – preferencji, praw, możliwości fizycznych, potrzeb, sposobu postrzegania danego miejsca, doświadczeń, wiedzy i wiele innych. Powyższe aspekty łączą się z charakterystyką przestrzeni – jej cechami fizycznymi, estetycznymi, funkcjonalnymi oraz lokalizacyjnymi, które mogą

wpływać na człowieka. Charakterystyka użytkowników i cechy przestrzeni, w której prowadzą aktywności w połączeniu dają skomplikowaną i bardzo indywidualną relację wpływającą na zachowania przestrzenne człowieka.

To właśnie ta różnorodność pozwala na wzajemne „połączenie” użytkowników i przestrzeni. Stephen Carr i inni (1992) podkreślają, że ludzie poszukują w przestrzeniach publicznych odzwierciedlenia i odpowiedzi na swoje liczne potrzeby. Ogólnodostępne miejsca w miastach, poprzez swoją funkcjonalność, lokalizację, strukturę czy korzystających z niej użytkowników, generują możliwości zaspokajania potrzeb. Dzięki temu wzmacniają się powiązania i relacje między przestrzenią a potencjalnymi użytkownikami. Ci sami autorzy wyróżniają kilka grup potrzeb związanych z wykorzystywaniem miejskich przestrzeni publicznych. Wśród nich znalazły się potrzeby komfortu i relaksu, pasywnego i aktywnego zaangażowania w otoczenie czy odkrywania. Oprócz powyższych w literaturze są także wymieniane potrzeby społeczne (w tym kontaktu i komunikacji), polityczne, kulturowe, ekonomiczne czy zabawy (Mehta 2014). Potrzeby i możliwości ich zaspokajania tworzą wzajemną relację między człowiekiem a przestrzenią (Wallis 1977). Jak podkreśla J. Gehl (2009; 2013), nawet po zaspokojeniu potrzeb człowiek może pozostać dłużej w danym miejscu ze względu na jego jakość, która może wyzwalać zupełnie inne potrzeby niż te, z którymi człowiek pojawił się w konkretnej przestrzeni wcześniej.

Ryc. 5. Wzajemne relacje człowieka i otaczającej go przestrzeni.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Wallis 1977; Mehta 2014; Gehl 2009, 2013; Carr i in. 1992.

W literaturze jest także podkreślana dwukierunkowość relacji człowiek – przestrzeń. Z jednej strony zasadnicze znaczenie w kształtowaniu aktywności ludzkich mają funkcje przestrzeni, jej cechy fizyczne, jakość, obecność elementów zagospodarowania czy lokalizacja w strukturze miasta (Tress i in. 2001; Gehl 2009, 2013; Mehta 2014). Z drugiej strony znajduje się człowiek mający określone preferencje, oczekiwania i możliwości. Może on wpływać na otaczające go środowisko i niejako dostosowywać je do swoich potrzeb.

Warto podkreślić, że takie zmiany mogą być dokonywane w różnym zakresie – zarówno pod względem personalnym, jak i przestrzennym. Dostosowywanie przestrzeni do swoich potrzeb może być realizowane w zakresie od pojedynczych przedmiotów aż po przearanżowanie całej przestrzeni publicznej. Z tego względu relacje na linii człowiek – przestrzeń są namacalne i mogą być obserwowalne (Golledge, Stimson 1997; Kaczmarek 2005). To podejście szczególnie mocno jest akcentowane w pracach z zakresu psychologii środowiskowej, której reprezentanci podkreślają wzajemną relację przestrzeni i człowieka, zwłaszcza w kontekście wewnętrznych uwarunkowań człowieka i jego zdolności do przekształcania otaczającego go środowiska (Bell i in. 2001; Barker 1968; Gibson 1977, 1978). Wiele prac wykorzystuje teorie psychologii środowiskowej i psychologii ekologicznej do prób wyjaśniania wzajemnego oddziaływania człowieka i przestrzeni będącej sceną jego aktywności (Marcus i in. 2016; Kim 2017). Humanistyczny zwrot w geografii pozwolił także naukowcom z tej dyscypliny poświęcić uwagę wspomnianym relacjom z dużo większym naciskiem na wewnętrzne uwarunkowania zachowującego się w przestrzeni człowieka (Golledge, Stimson 1987, 1997).

Relacje człowieka z przestrzenią jego aktywności opierają się także na warstwie semiotycznej, która niewątpliwie wpływa na podejmowane wybory i zachowania przestrzenne użytkowników przestrzeni (Lewicka 2012). Najogólniej rzecz ujmując, „wartość” jest cechą przedmiotu lub miejsca w relacji do podmiotu (Lenartowicz 2010). Człowiek dostrzega w konkretnej przestrzeni wartości, gdy cechuje ją indywidualność, swoistość, unikatowość, istota i charakter (Staszewska 2013). Ta swoista konfiguracja cech wyróżniających dany obszar w oczach człowieka sprawia, że jej połączenie z człowiekiem wzmacnia się. Warto podkreślić, że każda przestrzeń publiczna jest wartościowana przez człowieka, a wartość tej oceny wpływa na stopień utożsamiania się z nią. Należy także zaznaczyć, że nadana ocena nie jest przypisywana raz na zawsze i może ulegać zmianie. Niewątpliwie jednak wartościowanie przestrzeni może mieć duży wpływ na prowadzone w niej aktywności. Wynika to m.in. z faktu, że ocena

przestrzeni jest głównie kształtowana na podstawie odczuwalnych potrzeb, które zmieniają się w czasie (Wallis 1977).

Relacje między człowiekiem a przestrzenią jego aktywności kształtują się na podstawie zaszłości historycznych. Stanowią one kontekst dla wszystkich innych aspektów tych relacji (Wallis 1977). Z jednej strony każde miejsce ma pewną historię, która składa się na jego obecny kształt czy charakter. Historia miejsca może przyczyniać się do jego postrzegania czy wartościowania w pewien określony, wspólny dla wielu jednostek, sposób. Stanowi też dziedzictwo wcześniejszych czasów pod względem właściwości fizycznych, architektonicznych, kulturowych itp. Z drugiej strony na człowieka i jego aktywności wpływają także jego wcześniejsze doświadczenia (Norman 1988; McGrenere, Ho 2000).

4. Zachowania przestrzenne człowieka

Lata 60. XX wieku przyniosły istotną zmianę w spojrzeniu geografów na kwestię zachowań przestrzennych człowieka. Ma ona odzwierciedlenie we współcześnie prowadzonych badaniach. Podejście ekonomiczne, które do tej pory odgrywało wiodącą rolę w geografii behawioralnej, powoli ustępowało kwestiom społecznym (Golledge, Stimson 1997; Chai, Shen 2008). Zachowania przestrzenne zaczęły być postrzegane jako bardziej złożone zjawisko, niż dotychczas sądzono. Ponadto poświęcono większą uwagę badaniom w mikroskali oraz w ujęciu pojedynczego użytkownika (Golledge, Stimson 1997; Chai, Shen 2008). Zachowania przestrzenne człowieka są także nierozdzielnie związane z procesem percepcji czy zaspokajaniem bieżących potrzeb (Horton, Reynolds 1971; Dubey i in. 2016; Vallejo-Borda i in. 2020). Rozszerzenie rozważań geografów behawioralnych o kwestie społeczne i psychologiczne pozwala na zidentyfikowanie wielu potrzeb przestrzennych, środowiskowych czy ekonomicznych wpływających na zachowania przestrzenne człowieka. Daje to szansę na uzyskanie ich coraz pełniejszego obrazu – od momentu pojawienia się potrzeby, przez proces decyzyjny, dotarcie do docelowej przestrzeni, aż po działania dążące do zaspokojenia potrzeby. Skoncentrowanie się na jednostce ludzkiej umieszczonej w określonej przestrzeni działania pozwoliło na podjęcie prób określenia relacji między człowiekiem a środowiskiem oraz tworzących ją aspektów. Była to także podstawa do głębszego zrozumienia i wyjaśnienia tego zjawiska niż w przypadku skali makro (Golledge, Stimson 1987; Handy i in. 2002). Ta relacja skutkuje zachowaniami przestrzennymi człowieka m.in. w środowisku miejskim (Barthel i in. 2015; Downs, Stea 2017). Jest ono uważane za niezwykle cenny obszar pogłębiania wiedzy w zakresie geografii społecznej z uwagi na różnorodność występujących w nim koneksji czy ich intensywność (Golledge, Stimson 1987).

W niniejszym rozdziale zostanie przedstawiona charakterystyka zachowań przestrzennych człowieka w kontekście miejskich placów oraz różnice między zachowaniami przestrzennymi a zachowaniami w przestrzeni. Zostanie także omówiona definicja zjawiska, jego natura oraz rodzaje zachowań przestrzennych, a także wpływające na nie uwarunkowania poruszane w literaturze. Zostanie również przedstawiony proces percepcji jako ważny aspekt wpływający na podejmowane przez człowieka aktywności.

4.1. Zachowania przestrzenne a zachowania w przestrzeni

Aktywność człowieka w przestrzeni od zawsze stanowiła pole badawcze, które interesowało geografów. Zachowania ludzi były kartowane, klasyfikowane i opisywane już kilka dziesięcioleci temu. W pierwszej kolejności analizy geografów sprowadzały się do bardzo podstawowego i ogólnego zakresu, pomijając skomplikowane procesy motywacji i decyzji, które stanowią podstawę wszelkich aktywności ludzkich. Geografowie skupiali się głównie na częstości występowania danego zjawiska na danym obszarze, odległości od rozpoczęcia aktywności do jej zakończenia oraz innych obserwowalnych właściwościach aktów przestrzennych (Golledge, Stimson 1997). Długo dominowało podejście ilościowe oraz ekonomiczne. Wielkoskalowe modele mające na celu opisywanie i przewidywanie zachowań człowieka nie sprawdzały się jednak w mniejszej skali. Pochodziły one z mechanistycznego podejścia w badaniach właściwości układów przestrzennych. Chęć tworzenia wielkoskalowych modeli wynikała z przekonania, że za ich pomocą jest możliwe przewidywanie aktywności człowieka w mniejszej skali. W literaturze to fałszywe przekonanie funkcjonuje pod hasłem „błąd ekologiczny”. Pojęcie to wywodzi się ze statystyki i polega na nieuzasadnionym wnioskowaniu na temat natury człowieka opierającym się na analizie i wnioskowaniu o grupie, do której ten człowiek należy. W kontekście geografii społecznej podkreśla się, że nie jest możliwe wnioskowanie przyczynowości działań w przestrzeni za pomocą m.in. modeli korelacji i regresji (Golledge, Stimson 1997). Także B. Jałowiecki podkreśla, że po pierwsze nie jest możliwe odniesienie się do wszystkich elementów składających się na układ miejski, a po drugie nie da się zachowań tego układu oraz jego elementów składowych dokładnie i szczegółowo przewidzieć (1967)¹⁰. Wszelkie rozbieżności między teoretycznymi modelami a wynikami badań empirycznych wskazują, że w celu wyjaśnienia zachowań człowieka należy wziąć pod uwagę inne czynniki niż jedynie przestrzenne czy ekonomiczne w celu uzyskania szerszego obrazu rzeczywistości¹¹.

¹⁰ Wydaje się zatem, że pojęcie „błąd ekologiczny” można z powodzeniem stosować także do badań zachowań przestrzennych człowieka. W tym sensie będzie ono oznaczało błędne przekonanie, że na podstawie danych ilościowych zgromadzonych dla szerszej grupy ludzi możliwe jest przewidzenie zachowań przestrzennych poszczególnych użytkowników. Kwestia ta jest podnoszona przy współczesnych badaniach reakcji człowieka na różnorodne cechy otaczającego go środowiska (Bell i in. 2018; Osborne 2021).

¹¹ Na przykład metody wykorzystane podczas pracy, której celem jest oszacowanie liczby pasażerów linii lotniczych za pomocą modelu grawitacji (Grosche i in. 2007) nie sprawdzą się w badaniach nad zachowaniami przestrzennymi użytkowników miejskich placów. Tego typu badania opierają się na zbieraniu danych (najczęściej ilościowych) i ich analizie w dużej skali, by określić prawidłowości i stworzyć model pomagający w ich predykcji w przyszłości.

Jak twierdzi F. Znaniecki (1938), kwestie przestrzennej aktywności człowieka w ramach określonego obszaru mogą być rozpatrywane w ujęciu przyrodniczym oraz humanistycznym. Pierwsze z nich ujmuje człowieka jako organizm materialny podejmujący działania wśród innych ciał materialnych w bezjakościowej, obiektywnie wymiernej przestrzeni. Warto również podkreślić, że ujęcie przyrodnicze kładzie nacisk na zjawiska masowe (Znaniecki 1938).

Zwrot humanistyczny w geografii spowodował zmianę podejścia do analizowanych dotychczas zjawisk na bardziej jakościowe, co odpowiada humanistycznemu ujęciu przestrzeni opisywanemu przez F. Znanieckiego i przestrzeni określanej jako „jakościowo różnorodna” (1938). Badacze zaczęli coraz częściej prowadzić badania zorientowane na cel, przyczyny i motywy ludzkich zachowań leżące zarówno w środowisku fizycznym, jak i wewnętrznych uwarunkowaniach człowieka. Równie ważne stały się perspektywy kulturowe oraz ekologiczne (Hall 1966; Barker 1968; Baldassare 1978). Ich celem jest odnalezienie i zgłębienie uzasadnień dla podejmowanych aktywności, nie zaś ich powierzchowna analiza jedynie w wymiarze przestrzennym. Pozwoliło to na odróżnienie zachowań obecnych w przestrzeni od zachowań przestrzennych¹². Na gruncie tego sposobu myślenia aktywności człowieka zaczęły być rozpatrywane nie tylko w kontekście przestrzeni fizycznej, lecz także społecznej, kulturowej czy mentalnej, co dodatkowo pomaga zrozumieć powyższy podział (Alessandretti i in. 2018). R.G. Golledge i R.J. Stimson (1997) stwierdzają wręcz, że zachowania przestrzenne mogą pozostawać niezmienione mimo zwiększenia np. rozmiaru dostępnego miejsca aktywności, w której zachodzą, co z kolei sugeruje, że inne czynniki mogą mieć na nie większy wpływ niż sama przestrzeń. Kierując się takim tokiem myślenia, należy stwierdzić, że pod względem poznawczym zachowania w przestrzeni mogą mieć z fizyczną przestrzenią więcej wspólnego niż zachowania przestrzenne.

Zachowania przestrzenne zachodzą w ramach określonego terytorium o wymiarze fizycznym. Dzieje się tak z większością aktywności ludzkich. Nie mniej ważną rolę ogrywają także aspekty społeczne, kulturowe czy psychologiczne. Eksploracja oraz opis tych aspektów prowadzą do wyjaśnienia przyczyn występowania i przebiegu ludzkich aktywności zarówno w przestrzeni fizycznej, jak i społecznej, mentalnej czy kulturowej. Wyróżnienie tych aspektów

Wiąże się je z takimi zjawiskami, jak migracje zarobkowe, kierunki turystyczne, demografia, połączenia między miastami czy wzrost gospodarczy (Golledge, Stimson 1997).

¹² Chęć i możliwość zgłębienia m.in. motywacji podejmowanych zachowań przestrzennych oraz uzasadnień dla ich występowania pozwoliła odróżnić zachowania przestrzenne człowieka od zachowań w przestrzeni innych zwierząt.

zdaje się mieć kluczowe znaczenie w rozróżnieniu zachowań w przestrzeni od zachowań przestrzennych. Jak stwierdza B. Jałowiecki (1993, s. 30), *formy materialne nie determinują całkowicie sposobu myślenia jednostki i zachowań grupowych*, co zdaje się potwierdzać powyższą tezę. „Przestrzenności” zachowań przestrzennych należy zatem upatrywać w ich odzwierciedleniu w przestrzeni fizycznej, która jest zmieniana na podstawie bieżących potrzeb, działań i możliwości korzystających z niej użytkowników oraz społeczności.

W literaturze można znaleźć wiele definicji zachowań przestrzennych, które różnią się od siebie w zależności od (1) stopnia szczegółowości, (2) przestrzennego zakresu analizy tego zjawiska oraz (3) odmiennego spojrzenia przez pryzmat różnych dyscyplin naukowych zajmujących się tym problemem.

Badacze definiują zachowania przestrzenne na wysokim poziomie ogólności oraz bardziej szczegółowo. Najprościej mogą być one opisane jako *zachowania, które odnoszą się do przestrzeni* (Łobos 2001) czy też *reakcje osoby lub grup osób w odniesieniu do najbliższego otoczenia, w tym obiektów ożywionych lub nieożywionych w tym obszarze*¹³. Nieco bardziej szczegółowe próby uchwycenia natury zachowań przestrzennych zawierają nawiązania do elementów fizycznych otaczającego człowieka środowiska fizycznego. Mogą one odgrywać rolę instrumentalną, symboliczną oraz emocjonalną (Pióro 1982). Są zatem związane z tworzeniem i zmianą otoczenia, wykorzystywaniem elementów zagospodarowania w codziennej aktywności, dokonywaniem wyborów lokalizacyjnych oraz związkami semiotycznymi i emocjonalnymi z daną przestrzenią czy z obecnymi w niej elementami. W podobnym tonie wypowiada się także J. Kaczmarek (2005), który dodatkowo łączy zachowania przestrzenne ze świadomością i intencjami człowieka.

Działania zmierzające ku regulacji i wykorzystaniu środowiska otaczającego człowieka są wyróżniane przez M. Bonnes i G. Carrus (2004), którzy rozwijają ten wątek o samotne, interpersonalne i grupowe zachowania przestrzenne. R.G. Golledge i R.J. Stimson (1997) rozwijają definicję zachowań przestrzennych o sekwencyjność działań podejmowaną w sposób świadomy lub nieświadomy. Rozróżnienie zachowań w przestrzeni od zachowań przestrzennych człowieka pozwoliło skupić się na celach oraz potrzebach związanych z codzienną egzystencją (Golledge, Stimson 1997). Określenie „zachowania przestrzenne” nie nawiązuje jednak do

¹³ Definicja zaczerpnięta z internetowego słownika medycznego online-medical-dictionary.org (dostęp na: 14.03.2021).

przestrzeni fizycznej w przypadkowy sposób. Są one rozpatrywane jako aktywna postawa dążąca do zmiany otoczenia (Jałowiecki 1993; Golledge, Stimson 1997; Kaczmarek 2005).

Zachowania przestrzenne zachodzą nie tylko w danej przestrzeni, lecz także przy jej świadomym i aktywnym użyciu. Jak stwierdzają C. Frankfort-Nachmias i D. Nachmias (2001), są to działania zmierzające do strukturalizacji przestrzeni, która otacza człowieka. Takie spojrzenie skutkuje rozpatrywaniem zachowań przestrzennych nie tyle jako np. przemieszczeń w ramach danego miejsca, lecz przede wszystkim jako świadomych działań mających na celu zaspokojenie konkretnych potrzeb i poszukiwanie wartości na podstawie wiedzy i wcześniejszych doświadczeń związanych z daną przestrzenią.

W związku z prowadzonymi w niniejszym rozdziale rozważaniami na temat specyfiki zachowań przestrzennych człowieka wydaje się uzasadnione przedstawienie definicji tego zjawiska łączącej w sobie najważniejsze z poruszonych wyżej wątków. W niniejszej pracy przyjmuje się zatem, że zachowania przestrzenne człowieka to:

intencjonalne działania odnoszące się do aktywności człowieka ściśle związanej z możliwościami oferowanymi przez jego własne oraz otaczające go uwarunkowania mające na celu zaspokojenie potrzeb. Zachowania przestrzenne człowieka odnoszą się do warstw instrumentalnej, symbolicznej i emocjonalnej związanych z powyższymi uwarunkowaniami, każdorazowo mając początek w umyśle człowieka. Jest to aktywna postawa użytkowania przestrzeni stanowiącej ośrodek transmisji zachowań przestrzennych.

Jak podkreślają R.G. Golledge i R.J. Stimson (1997), skupienie się na często skomplikowanych systemach decyzyjnych opierających się na ludzkich doświadczeniach i odczuciach pozwoliło odróżnić zachowania w przestrzeni od zachowań przestrzennych. Dzięki podejściu behawioralnemu w geografii było możliwe rozróżnienie ukierunkowanych na cel zachowań człowieka od mechanistycznych ruchów w ramach określonego obszaru. Zwrot ten pozwolił spojrzeć na zachowania przestrzenne nie tylko jako wynik oddziaływania środowiska fizycznego, lecz także jak na aktywną postawę zmierzającą do tworzenia tego środowiska (Golledge, Stimson 1997; Kaczmarek 2005).

Różnica między zachowaniami przestrzennymi a zachowaniami w przestrzeni polega więc w dużej mierze na podejściu i sposobie interpretacji tych zjawisk. W literaturze można

natknąć się na sceptyczne nastawienie do ilościowej analizy np. przepływów ludzi w przestrzeni, co wyraźnie uwidacznia potrzebę skupienia się nie na zapisie trasy przejścia, a samym akcie przechodzenia (de Certeau i in. 2008). Powyższe stanowisko można odnieść do wszystkich aktywności, które w tym rozumieniu są zachowaniami przestrzennymi (Jałowiecki 1993). Jak stwierdzają K. Bierwiaczonek i inni (2012), *istotniejsze może wydawać się jakieś jednostkowe zdarzenie niż ilościowa analiza użytkowania miejskich ścieżek*, co znakomicie podkreśla różnice między zachowaniami w przestrzeni a zachowaniami przestrzennymi.

Niżej zaprezentowano istotne różnice interpretacyjne między zachowaniami w przestrzeni a zachowaniami przestrzennymi bazujące na powyższych rozważaniach.

Zachowania w przestrzeni	Zachowania przestrzenne
rozpatrywane najczęściej w makroskali	rozpatrywane najczęściej w mikroskali
dominujące ujęcia przestrzenne i ekonomiczne	dominujące ujęcia przestrzenne, społeczne, kulturowe i psychologiczne
próby tworzenia modeli i wzorów przez badaczy	próba tworzenia znaczeń i wartości przez badaczy
nastawienie na przewidywalność na podstawie wcześniej zgromadzonych danych	nastawienie na wyjaśnienie występowania i przebiegu
dominujące podejście ilościowe	dominujące podejście jakościowe
ważna rola miejsca i intensywności występowania (gdzie? kiedy?)	ważna rola motywacji i przebiegu zjawiska (dlaczego? w jaki sposób?)
oddziałują w odniesieniu do przestrzeni	oddziałują na przestrzeń i razem z nią
często zachodzące „mimo” przestrzeni	zachodzące „przy użyciu” przestrzeni

Tab. 7. Istotne różnice między zachowaniami w przestrzeni a zachowaniami przestrzennymi w kontekście interpretacyjnym.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: de Certeau 2008; Jałowiecki 1993; Bierwiaczonek i in. 2012; Golledge, Stimson 1997; Kaczmarek 2005; Alessandretti i in. 2018; Znaniecki 1938; Hall 1966; Barker 1968; Baldassare 1978.

W niniejszej pracy zarówno rozważania teoretyczne, jak i prezentowane wyniki badań odnoszą się do zachowań przestrzennych człowieka.

4.2. Specyfika zachowań przestrzennych człowieka

Nie ulega wątpliwości, że człowiek jest istotą przestrzenną. Jego funkcjonowanie i wszelkie podejmowane aktywności wiążą się z przestrzenią – jej wytwarzaniem, użytkowaniem oraz zmianą (Jałowiecki 2010; Majer 2010; Lejman 2013, Dymnicka 2011). Jak stwierdza Jałowiecki (2010), przestrzeń jest instrumentalną płaszczyzną działania człowieka, a także polem znaczeń o zabarwieniu symbolicznym wyznaczającym warunki użytkowania i przyswajania. Człowiek jest zarówno podmiotem aktywnie kreującym otaczające go środowisko, jak i jednostką poddającą się w dużej mierze podczas swoich działań wpływom otoczenia (Batty 2008; Naik i in. 2015). Jan Gehl nazywa te dwie postawy aktywną partycypacją oraz pasywną konsumpcją (2009). Bez względu na to, którą z powyższych ról przybiera człowiek, jego działalność skutkuje różnorodnymi zachowaniami przestrzennymi. Ich natura, jak sama nazwa wskazuje, jest nierozzerwalnie związana z przestrzenią. Jak stwierdzają R.M. Downs i D. Stea (1973), nie tylko środowisko fizyczne wpływa na zachowania przestrzenne. Precyzyjne określenie natury zachowań przestrzennych jest zatem złożone i trudne. Niemniej w literaturze jest podejmowana dyskusja na temat specyfiki zachowań przestrzennych. Dotyczy ona w dużej mierze kwestii definicji (Bonnes, Carrus 2004; Kaczmarek 2005; Zhang i in. 2018), wzajemnych relacji człowieka z przestrzenią (Golledge, Stimson 1997; Peponis, Wineman 2002; Downs, Stea 2017), rozróżnienia od pozostałych zachowań, a także poszukiwania z nimi relacji (Baldassare 1978; Alessandretti i in. 2018).

Bez względu na to, czy mowa o zachowaniach przestrzennych jednej osoby, pary, czy grupy, mają one swój początek w umyśle człowieka. Nie oznacza to jednak, że nie są kształtowane pod wpływem innych osób. Wręcz przeciwnie, inni użytkownicy grupy, do której przynależy człowiek użytkujący dany obszar, są istotnym czynnikiem wpływającym na jego zachowania przestrzenne. Inną cechą składającą się na naturę tego zjawiska jest możliwość ich obserwacji (Kaczmarek 2005). W literaturze jest ona najczęściej utożsamiana ze zmianą położenia w środowisku geograficznym (Kaczmarek 2005), wykorzystaniem poszczególnych elementów zagospodarowania (Golledge, Stimson 1997) oraz interakcjami społecznymi (Alessandretti i in. 2018). Natura zachowań przestrzennych nie ogranicza się jednak jedynie do aktywności ruchowych, czyli takich, które opierają się na przemieszczaniu w obrębie przestrzeni aktywności. Mogą one z równym powodzeniem występować jako zachowania pasywne, które są realizowane w jednym miejscu (MaruśiĆ, MaruśiĆ 2012).

Zachowania przestrzenne mogą być odmiennie rozumiane i interpretowane w zależności od skali, w której są rozpatrywane. W literaturze zwraca się uwagę, że w kontekście ludzkich zachowań przestrzennych należy przede wszystkim skupić się na środowisku miejskim (Golledge, Stimson 1987). W tym kontekście można wyróżnić dwa zasadnicze nurty badawcze, w ramach których są realizowane rozważania teoretyczne oraz badania empiryczne – skalę makro (ang. *macroscale*) oraz mikro (ang. *microscale*) (Golledge, Stimson 1997; Handy i in. 2002).

Do pierwszej kategorii można zaliczyć badania zachowań przestrzennych między jednostkami miejskimi (Kulczyńska 2019) w ramach obszaru wybranego miasta (Edwards, Griffin 2013; Kotus i in. 2015; Shen, Karimi 2016), poszczególnych dzielnic (Kullmann 2019) czy kwartałów zabudowy (Kurniasanti i in. 2018; Qian, Heath 2019). Analiza zachowań przestrzennych w skali makro pozwala na zidentyfikowanie obszarów ich występowania, natężenia oraz przemieszczeń w ramach wybranej struktury przestrzennej, często opierając się na podejściu ilościowym.

Badania prowadzone w skali mikro obejmują zdecydowanie mniejsze obszary, takie jak m.in. place miejskie (Whyte 1980; Cosco i in. 2010; Maruśi, Maruśi 2012; Gehl, Svarre 2013; Semerci 2016; Kim 2017). Mniejszy obszar analizy pozwala skupić uwagę na cennych szczegółach, które składają się na zachowania przestrzenne człowieka w miejskiej otwartej przestrzeni publicznej. Dzięki temu badacze mogą skupić się na aktywności pojedynczych osób, zagłębiając się w ich potrzeby, a także czynniki, które miały wpływ na podjęcie takich, a nie innych decyzji (Rzeszewski 2015).

Zarówno historycznie, jak i współcześnie, oprócz ogólnych rozważań dotyczących natury zachowań przestrzennych człowieka, są prowadzone badania empiryczne w skali makro oraz mikro. Dychotomiczny podział badań zachowań przestrzennych człowieka mikro – makro może być rozpatrywany także w innym kontekście. Jak zauważają G.J. Lewis i D.J. Walmsley (1997), w badaniach zachowań przestrzennych człowieka są przyjmowane dwie postawy – empiryczna oraz humanistyczna. Pierwsza z nich charakteryzuje się empiryzmem logicznym i odnosi się do mierzalnych, obserwowalnych, powtarzalnych i weryfikowalnych skutków działań w przestrzeni, takich jak czas trwania, lokalizacja, ścieżka przejścia, typ aktywności. Orientacja empiryczna umożliwia więc po pierwsze badanie mas ludzkich, a po drugie – przedstawienie wyników prowadzonych badań w formie „twardych” danych liczbowych. Orientacja humanistyczna skupia się zaś na zrozumieniu świata takiego, jakim widzą go ludzie (Lewis, Walmsley 1997). Skutkuje

to koniecznością zrezygnowania z badania dużych grup ludzi na rzecz jakościowej analizy pojedynczych przypadków w celu wyodrębnienia czynników, które decydują o konkretnych zachowaniach przestrzennych lub schematach postępowania. W tym kontekście różnica między poziomem mikro a makro odnosi się do zakresu podmiotowego badania. Badania w skali mikro ograniczają się do pogłębionej analizy jednej lub kilku osób, a badania makro dotyczą zbiorowości.

W literaturze dominują badania zachowań przestrzennych człowieka, które odnoszą się do skali mikro pod względem zakresu przestrzennego. Są to prace prowadzone na poziomie miejskich otwartych przestrzeni publicznych – najczęściej placów, parków i ulic. Zakres podmiotowy tych badań dotyczy większych zbiorowości ludzkich i ich aktywności. Tego typu badania przyczyniły się do poszerzenia wiedzy o intensywności wykorzystania poszczególnych miejsc przez użytkowników w ramach określonej przestrzeni (Yan, Forsyth 2005), specyficznych dla danych przestrzeni stref użytkowania charakterystycznych dla konkretnych grup użytkowników (Maruśi^ć 2015; Maruśi^ć, Maruśi^ć 2012; Mu i in. 2021), identyfikowaniu dobowego rytmu zachowań przestrzennych (Whyte 1980; Semerci 2016; Mu i in. 2021) czy ogólnych prawidłowościach wynikających z prowadzonych aktywności (Whyte 1980; Gehl 2009).

Innym popularnym kierunkiem badań nad zachowaniami przestrzennymi są prace prowadzone w skali makro – zarówno w wymiarze przestrzennym, jak i podmiotowym. W ramach tego rodzaju badań było możliwe zidentyfikowanie ogólnych wzorców wykorzystania przestrzeni miejskiej przez różnorodne grupy użytkowników (Edwards, Griffin 2013; Kurniasanti i in. 2018), ukazanie kolektywnej aktywności człowieka w mieście (Zacharias 2000; Sagl i in. 2012) oraz między ośrodkami miejskimi (Kulczyńska 2019).

Popularność zyskują coraz wyraźniej badania prowadzone w skali mikro w kontekście zakresu podmiotowego. Pozwoliły one m.in. na zidentyfikowanie relacji między człowiekiem a innymi grupami użytkowników przestrzeni (Kotus i in. 2015), określenie psychofizycznych reakcji człowieka na otaczającą go przestrzeń (Osborne 2021; Dritsa, Bilorja 2021; Zhang i in. 2021), wskazanie czynników ułatwiających poruszanie się i orientację człowieka w mikroprzestrzeni (Dogu, Erkip 2000).

Zakres podmiotowy	Skala makro	Marušić 2011, 2015, 2016 Marušić, Marušić 2012 Yan, Forsyth 2005 Semerci, Yasa 2016 Mazerolle i in. 2002 Whyte 1980 Gehl 2009 Mu i in. 2021	Edwards, Griffin 2013 Kulczyńska 2019 Kurniasanti i in. 2018 Sagl i in. 2012 Zacharias 2000
	Skala mikro	Zacharias i in. 2004 Gehl 2009 Kim 2017 Dogu, Erkip 2000 Dritsa, Biloria 2021 Zhang i in. 2021	Van Nes, López 2007 Osborne 2021 Kotus i in. 2015
		Skala mikro	Skala makro
		Zakres przestrzenny	

Tab. 8. Przegląd badań dotyczących zachowań przestrzennych w skali mikro, makro oraz ogólnie odwołujących się do tego zagadnienia w kontekście przestrzennym tego podziału.

Źródło: Opracowanie własne.

Niniejsza praca powstaje w odniesieniu do skali mikro w kontekście przestrzennym oraz społecznym. Jest także zorientowana w kierunku humanistycznym. Wszystkie odniesienia do zachowań przestrzennych człowieka w kolejnych rozdziałach będą się odnosić właśnie do skali mikro.

Możliwości dostrzegania natury zachowań przestrzennych człowieka zmieniają się zatem w zależności od skali, w której są analizowane. Analiza w skali makro pozwala na zidentyfikowanie obszarów ich występowania, natężenia oraz przemieszczeń w ramach wybranej struktury przestrzennej, często opierając się na podejściu ilościowym. W skali makro jest na ogół zgłębiana natura zachowań przestrzennych w postaci lokalizacji ich występowania, przemieszczeń i prawidłowości występowania. Cele badań mikroskalowych odnoszą się najczęściej do przyczyn i motywów, które wywołują dane zachowania przestrzenne, oraz aspektów społeczno-psychologicznych.

Ryc. 6. Zależności między skalą prowadzonych badań nad zachowaniami przestrzennymi a stopniem szczegółowości badania.

Źródło: Opracowanie własne.

N.B. Jurković (2014) dzieli codzienne środowisko życia człowieka na dwa zasadnicze elementy – fizyczne oraz społeczne. Oba te światy, choć mogą być znacząco od siebie różne, należy w kontekście zachowań przestrzennych rozpatrywać jednocześnie. Potwierdzają to słowa R. Barkera. Stwierdził on, że aktywności użytkowników w danej przestrzeni nie mogą być określone poza otoczeniem, w którym występują, ponieważ wspólnie stanowią część jednej całości (Barker 1968; Jurković 2014). W literaturze wyróżnia się połączenie między człowiekiem a przestrzenią jego aktywności jako swoiste kontinuum wskazujące w obie strony jednocześnie. Dotyczy to zarówno możliwości tkwiących w szeroko rozumianej przestrzeni, jak i zdolnościach człowieka. Dzięki temu są możliwe indywidualne i subiektywne „połączenia” człowieka ze środowiskiem fizycznym skutkujące realizacją zachowań przestrzennych.

Ponadto oprócz bieżących doświadczeń związanych z percepcją danego obszaru zachowania przestrzenne powstają na skutek wcześniejszych doświadczeń związanych z tym obszarem (Degen, Rose 2012) oraz związanych z nim emocji (Zeile i in. 2015; Osborne, Jones 2017).

Analiza rozważań teoretycznych na temat natury zachowań przestrzennych pozwoliła wyodrębnić ich najważniejsze cechy, które zostały przedstawione w poniższej tabeli:

- Nierozzerwalnie związane z przestrzenią.
- Obserwowalne.
- Zachodzące w stosunku do obiektów ożywionych i nieożywionych.
- Są aktywną postawą zmierzającą do tworzenia i przekształcania przestrzeni.
- Związane z codzienną aktywnością.
- Opierające się zarówno na bieżącej percepcji, jak i wcześniejszych doświadczeniach.
- Podejmowane zarówno świadomie i intencjonalnie, jak i nieświadomie oraz odruchowo.
- Możliwe do realizacji samotnie, w parze oraz w grupie.
- Wynikające zarówno z czynników wewnętrznych, jak i zewnętrznych.
- Często zachodzące sekwencyjnie.
- Zachodzące w skali mikro oraz makro.
- Mające początek w umyśle człowieka.
- Powiązane z potrzebami, emocjami, cechami osobowości, charakterem człowieka.

Tab. 9. Główne cechy zachowań przestrzennych człowieka w skali mikro.

Źródło: Opracowanie własne.

Ludzkie potrzeby stanowią jeden z centralnych punktów rozumowania zachowań przestrzennych w niniejszej pracy. Potrzeby człowieka wynikają z jego charakterystyki (możliwości, uwarunkowań, zdolności, wcześniejszych doświadczeń, sprawności fizycznej, pozycji w społeczeństwie itd.), a także możliwości oferowanych przez otaczające człowieka środowisko. Każdorazowo jednak potrzeby mają swój początek w umyśle człowieka, a ich koniec (zaspokojenie) jest związany m.in. z zachowaniami przestrzennymi w ramach danego obszaru aktywności.

W związku ze złożoną naturą człowieka, a także jego relacji z otaczającym środowiskiem należy także podkreślić, że zachowania przestrzenne, oprócz oczywistego przeznaczenia użytkowego, odnoszą się do przestrzeni także na płaszczyznach semiotycznych i emocjonalnych, które w znaczący sposób mogą wpływać na ich formę i przebieg.

4.3. Rodzaje zachowań przestrzennych w mikroskali

Szeroki przekrój badań nad zachowaniami przestrzennymi człowieka w środowisku miejskim wykonanych przez ostatnie dziesięciolecie dostarcza cennych informacji na temat zróżnicowania tych zachowań – przyjętych przez badaczy klasyfikacji oraz rodzajów czy też typów zachowań przestrzennych. W licznych pracach są wskazywane różnorodne zbiory aktywności

podlegających analizie. Badania w tym zakresie wymagają stosunkowo dużej swobody interpretacyjnej. W związku z tym w literaturze nie istnieje ich odgórny, sztywno określony zbiór, do którego mogą lub powinni odwoływać się badacze. Niemniej na podstawie przeglądu prac badawczych jest możliwe wskazanie ogólnych ram analizy i interpretacji zachowań przestrzennych w kontekście ich klasyfikacji. Jest także możliwe określenie ogólnego zbioru zachowań przestrzennych, które są wykorzystywane podczas badań tego zjawiska społecznego. Przedstawiona w niniejszej pracy analiza, zwłaszcza w zakresie ogólnego zbioru zachowań przestrzennych człowieka w miejskiej otwartej przestrzeni publicznej, ma głównie służyć celom poznawczym i nie powinna być traktowana jako próba stworzenia skończonego zbioru zachowań przestrzennych. Wręcz przeciwnie, zgromadzenie tych informacji w niniejszej pracy powinno służyć rozwinięciu dyskusji mającej na celu pełniejsze poznanie tego zjawiska i rozważaniom na temat ich różnorodności i możliwości klasyfikacji.

W pracach naukowych zarówno teoretycznych, jak i empirycznych można się spotkać najczęściej z zachowaniami przestrzennymi związanymi z (1) rekreacją i odpoczynkiem (np. spacer, siedzenie, obserwacja, leżenie, opalanie się), (2) uprawianiem sportów indywidualnych i grupowych oraz przemieszczaniem się (np. bieganie, jazda na rowerze, rolkach czy hulajnodze, gra w piłkę, zabawa w frisbee), (3) relacjami interpersonalnymi (np. rozmowa, wspólne spożywanie posiłków, siedzenie wokół stołu), (4) codziennymi obowiązkami (np. kupowanie, sprzedawanie, oczekiwanie na przystanku, rozmowa przez telefon). Sposób odnoszenia się do tych kategorii w pracach naukowych sugeruje, że przez badaczy jest wykorzystywanych kilka umownych klasyfikacji. Najpopularniejsze z nich dotyczą podziału zachowań przestrzennych według (1) dynamiki wykonywanych przez człowieka aktywności, (2) sposobu ich odzwierciedlenia geoprzestrzennego, (3) czasu trwania, (4) liczby obserwowanych osób, które można przypisać do danego zachowania przestrzennego oraz (5) stopnia konieczności ich zachodzenia.

W ramach pierwszego z powyższych podziałów w literaturze rozróżnia się zachowania przestrzenne aktywne oraz pasywne¹⁴ (Francis 2003; Gehl 2009; Maruśić 2015). Pierwsze z nich charakteryzują się stosunkowo dużą dynamiką, zwłaszcza w zakresie zmian położenia oraz intensywności wykonywanych czynności. Do tej kategorii można zaliczyć m.in. zabawę, gry zespołowe, bieg, jazdę na rowerze, spacer. Zachowania pasywne z kolei wiążą się na ogół

¹⁴ Nazywane także zachowaniami ustabilizowanymi (Kim 2017).

z pozostawaniem w jednym miejscu. Zalicza się do nich m.in. siedzenie, stanie, leżenie, obserwowanie czy rozmowę (Maruść 2015). W literaturze wyróżnia się także podział aktywnych i pasywnych zachowań przestrzennych na dwie kategorie pod względem długości ich trwania: długotrwałe oraz krótkotrwałe.

Zachowania przestrzenne człowieka w badaniach geografii społecznej w mikroskali są prezentowane m.in. w podziale uwzględniającym sposób ich odwzorowania na opracowaniach kartograficznych. W tym zakresie wyróżnia się punktowe, liniowe oraz powierzchniowe zachowania przestrzenne. Odpowiada to figurom, które reprezentują obserwowane i analizowane aktywności. Kategoria punktów odnosi się do zachowań odbywających się w konkretnym miejscu (aktywności pasywne), np. siedzenie, stanie, leżenie. Jako linie są klasyfikowane zachowania przestrzenne związane z ruchem i przemieszczaniem się – pieszym oraz kołowym. Ostatnia kategoria jest przedstawiana za pomocą poligonów. Wynika ona z braku możliwości sklasyfikowania działań do dwóch pierwszych kategorii ze względu na stosunkowo duży zakres ich realizacji. Zalicza się do nich np. zabawa grupy dzieci, podczas której wykorzystują często znaczny teren, realizując jednocześnie wiele zachowań punktowych i liniowych. Sposób klasyfikacji zachowań przestrzennych jako punktowych, liniowych i powierzchniowych koresponduje więc w dużej mierze z pierwszym z przedstawionych podziałów. Przedstawienie działań człowieka za pomocą punktów, linii i poligonów niesie ze sobą informacje o ogólnym charakterze danej aktywności i jej dynamice.

Innym sposobem kategoryzacji zachowań przestrzennych człowieka jest ich podział na podstawie liczby wykonujących je osób. W literaturze można spotkać jasny podział na zachowania grupowe, w parze oraz indywidualne. Klasyfikacja ta opiera się na terminach obecnych w psychologii społecznej oraz socjologii. Grupa jest definiowana jako zbiór co najmniej trzech osób, którego członkowie współdziałają ze sobą na zasadzie odrębności od innych w celu zaspokajania własnych potrzeb. Są oni ponadto połączeni jakiegoś rodzaju relacją¹⁵. Para, określana także jako diada, stanowi zbiór społeczny składający się z dwóch osób. Definicja aktywności indywidualnych wydaje się być najbardziej oczywista, odnosząc się do jednostkowych działań. Podział zachowań przestrzennych ze względu na liczbę realizujących je osób jest jednak dość ryzykowny, zwłaszcza oceniany jedynie na podstawie obserwacji. Pewne spostrzeżenia mogą być mylące i powierzchowne, powodując, że dane aktywności mogą zostać

¹⁵ <https://sjp.pl/grupa> (dostęp na: 25.11.2021)

sklasyfikowane

w sposób nieprawidłowy.

Ostatni podział zachowań przestrzennych opiera się na pracach J. Gehla, który wyróżnił aktywności konieczne, opcjonalne i społeczne (Gehl 2009). Pierwsze z nich zachodzą bez względu na panujące uwarunkowania – muszą bezwarunkowo zostać zrealizowane. Jest to przede wszystkim uczęszczanie do pracy i szkoły, wykonywanie pracy w przestrzeni miejskiej czy wszelkie czynności wymagane podczas przemieszczania się po mieście, np. oczekiwanie na autobus na przystanku. Drugą kategorię tworzą aktywności rekreacyjne, jak spacerowanie, siedzenie, przyglądanie się. Zachodzą one przy sprzyjających warunkach atmosferycznych oraz wystarczającej ilości czasu. Na ostatnią kategorię zachowań przestrzennych składają się takie aktywności, które można określić jako spontaniczne i nieprzewidywalne. Są to takie zachowania, jak przyglądanie się ludziom i sytuacjom, niezobowiązujące lub celowe rozmowy, obserwacja, przysłuchiwanie się.

Ryc. 7. Przykłady klasyfikacji zachowań przestrzennych człowieka w mikroskali.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Francis 2003; Gehl 2009, 2013; Maruśić 2015; Kim 2017.

Warto podkreślić, że zachowania przestrzenne człowieka na ogół można przyporządkować do więcej niż jednej z omówionych wyżej kategorii jednocześnie. Najczęściej klasyfikacja jest możliwa w kontekście wszystkich wymienionych kategorii. Na przykład oczekiwanie na autobus

może być działaniem pasywnym, punktowym, krótkotrwałym, indywidualnym i koniecznym jednocześnie. Z drugiej strony jazda na rowerze może być zakwalifikowana jako działanie aktywne, liniowe, długotrwałe, indywidualne i opcjonalne. Dzięki przypisaniu konkretnego zachowania przestrzennego do wszystkich lub większości z powyższych kategorii jest możliwy ich pełniejszy opis, charakterystyka i zrozumienie. Ułatwia to cały proces poznawczy i badania nad tym zjawiskiem.

4.4. Uwarunkowania zachowań przestrzennych człowieka

Zachowania przestrzenne człowieka znajdują się pod nieustannym wpływem wielu uwarunkowań. W literaturze bardzo często można się spotkać z funkcjonującym podziałem różnicującym uwarunkowania na dwie zasadnicze kategorie: zewnętrzne oraz wewnętrzne.

Pierwsze z nich dotyczą aspektów, na które człowiek ma niewielki wpływ. Mogą one podlegać kontroli i manipulacji, lecz w niewielkim zakresie. Pierwsze badania dotyczące zachowań przestrzennych człowieka skupiały się wyłącznie na uwarunkowaniach zewnętrznych, które były często klasyfikowane jako biologiczne, środowiskowe i kulturowe (Baldassare 1978; Jurkovič 2014). Uwarunkowania zewnętrzne dzielą się na: (1) atmosferyczne, (2) przestrzenne, (3) kulturowe i (4) społeczne.

Na uwarunkowania atmosferyczne człowiek nie ma żadnego wpływu – może jedynie podjąć decyzję o nieudawaniu się do konkretnej przestrzeni ze względu na panujące warunki (np. intensywne opady, zbyt duży upał, zbyt niska temperatura powietrza, zamieć śnieżna). Można jednak stwierdzić, że poza nielicznymi wyjątkami człowiek w całości dostosowuje się do uwarunkowań atmosferycznych, co znacząco wpływa na prowadzone przez niego aktywności w przestrzeni miejskiej. Jak zauważa J. Gehl (2009), niektóre z naszych aktywności muszą jednak zostać zrealizowane mimo niekorzystnej pogody czy temperatury.

W literaturze wiele uwagi poświęca się także uwarunkowaniom przestrzennym (Horton, Reynolds 1971; Zhu i in. 2006; Jurkovič 2014). Wskazywany jest zwłaszcza wpływ odległości oraz obecności poszczególnych elementów zagospodarowania na konkretne zachowania przestrzenne (Golledge, Stimson 1997; Hillier 2007). Uwarunkowania przestrzenne w pewnym zakresie mogą być modyfikowane podczas podejmowanych działań przez człowieka, lecz w zdecydowanej większości znajdują się poza jego kontrolą. Bezpośrednie zmiany są możliwe

w zakresie aranżacji środowiska fizycznego na własne potrzeby i dotyczą mniejszych elementów zagospodarowania, których położenie można zmieniać.

Uwarunkowania kulturowe są kolejną grupą czynników, które wpływają na zachowania przestrzenne człowieka. Zalicza się do nich przekonania, nawyki, zwyczaje, tradycje, a także dzieła sztuki, które funkcjonują w danym społeczeństwie. Wzorce kulturowe są przekazywane przez krąg osób, z którymi człowiek na co dzień funkcjonuje. Uwarunkowania kulturowe wymagają dostosowania się człowieka do powszechnie panujących zwyczajów i reguł, a wszelkie odstępstwa (aktywności nieakceptowalne) mogą być traktowane w skrajnych przypadkach wrogo i prowadzić do nieporozumień i konfliktów (Montello 1995).

Czynniki społeczne odnoszą się do obecności innych użytkowników tej samej przestrzeni oraz do ich potencjalnego wpływu na zachowania przestrzenne człowieka. Sposób, w jaki zachowują się inni ludzie, jakie decyzje podejmują i jak wykorzystują daną przestrzeń, może wpływać na aktywność człowieka. Przez osobę użytkującą konkretną przestrzeń są z jednej strony odbierane jako zachowania poszczególnych obecnych w niej ludzi, z drugiej zaś postrzegane jako suma tych zachowań i ogólne wrażenie dotyczące prowadzonych aktywności.

Drugą kategorię stanowią uwarunkowania wewnętrzne. Są one związane z indywidualnymi możliwościami człowieka zarówno w kontekście fizycznym, jak i psychicznym. W przeciwieństwie do uwarunkowań zewnętrznych w tym przypadku jest możliwy zdecydowanie większy wpływ i kontrola człowieka. Uwarunkowania wewnętrzne wpływające na zachowania przestrzenne człowieka dzielą się na: (1) fizyczne oraz (2) psychiczne.

Uwarunkowania fizyczne odnoszą się do charakterystyki fizycznej ludzkiego ciała. Zachowania przestrzenne wynikają w pewnym stopniu z płci, wieku, wzrostu, siły, sprawności fizycznej, sprawności poszczególnych narządów, sposobu poruszania się itp. Jak twierdzi M. Merleau-Ponty (1962), *doświadczenie przestrzenności jest konstruowane w odniesieniu do naszych zdolności i ograniczeń cielesnych; nasze ciało otwiera świat możliwości, które wpływają na sposób, w jaki pojmujemy, poruszamy się, działamy wewnątrz i odnosimy się do naszej przestrzenności*.

Uwarunkowania psychiczne, podobnie jak fizyczne, także są bardzo zindywidualizowane i subiektywne. Zalicza się do nich m.in. zdolności percepcyjne człowieka, oczekiwania, nastawienie, humor, emocje, postawy życiowe, wcześniejsze doświadczenia czy osobowość. Do

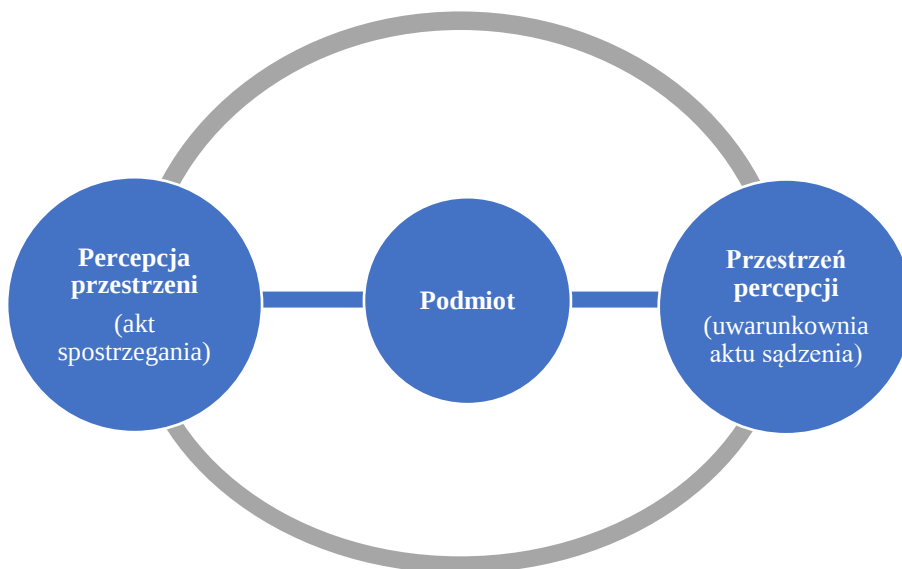
uwarunkowań psychicznych można także zaliczyć cel, z którym człowiek pojawia się w danej przestrzeni czy samą znajomość tej przestrzeni lub otoczenia. Uwarunkowania fizyczne i psychiczne znajdują się pod nieustannym wzajemnym wpływem.

Warto podkreślić, że w literaturze istnieją dwa podejścia do uwarunkowań zachowań przestrzennych człowieka. Pierwsze z nich traktuje uwarunkowania jako szanse na podjęcie pewnych działań i aktywności (Gibson 1977; Lewis, Walmsley 1997). Drugie podejście zakłada zaś, że w procesie kształtowania się zachowań przestrzennych człowieka występują istotne ograniczenia w ramach danej sytuacji (Hägerstrand 1985; Xie, Shibasaki 2001; Alessandretti i in. 2018). Można je podzielić na dwie grupy: (1) zewnętrzne – np. czas i wiek, które ograniczają możliwości człowieka (Lewis, Walmsley 1997) oraz (2) wewnętrzne – m.in. potrzeby, cele, preferencje, kompetencje społeczne czy cechy osobowości (Xie, Shibasaki 2001). Powyższe przykłady ograniczeń odgrywają ważną rolę w kształtowaniu wyborów człowieka w różnorodnych sytuacjach, które wpływają na zachowania przestrzenne (Alessandretti i in. 2018). Wymuszają one konieczność ich przezwyciężania, które może się zakończyć pomyślnie oraz niepomyślnie. Takie rozumowanie zostało szeroko opisane zarówno przez geografów społecznych, jak i przedstawicieli psychologii środowiskowej czy socjologii (Gibson 1977; Lewis, Walmsley 1997).

4.5. Percepcja przestrzeni w kontekście zachowań przestrzennych człowieka

Przestrzeń miejskich otwartych przestrzeni publicznych w sensie fizycznym jest identyczna dla wszystkich jej użytkowników. Relacja człowieka z przestrzenią cechuje się jednak dużą subiektywnością wynikającą z jego indywidualnych cech i odmiennej percepcji (Ittelson 1973). Jak stwierdza H. Libura (1990b, s. 13), *człowiek reaguje tylko na tę część środowiska fizycznego i społecznego, którą postrzega*. Ludzie postrzegają otaczający ich świat na różne sposoby, tworząc rozmaite obrazy i odzwierciedlenia tej samej przestrzeni w swoich umysłach (Lynch 1960; Libura 1990b). E. Szafrńska i J. Kaczmarek (2007) wskazują, że percepcja przestrzeni jest aktem spostrzegania będącym sposobem obserwacji, prowadzącym do utworzenia w umyśle człowieka obrazu tej przestrzeni. Powstały obraz różni się jednak od obserwowanej przestrzeni, ponieważ w procesie percepcji ulega pewnym deformacjom i przekształceniom wynikającym z czynników wewnętrznych. W literaturze zalicza się do nich m.in. motywacje, wartości,

zainteresowania, postawy, wcześniejsze doświadczenia czy osobowość (Basińska 2010; Kenyon, Sen 2016). Czynniki zewnętrzne wpływają natomiast na proces percepcji, a więc na wszelkie właściwości fizyczne postrzeganej przestrzeni, na obecność i działania innych ludzi oraz wydarzenia i zdarzenia w okolicy (Kenyon, Sen 2016). Jak słusznie zauważa E. Husserl (1990), *poznanie jest czymś innym niż obiekt poznania*. William Ittelson (1973) stwierdza, że *percepcja to zjawisko wielowymiarowe stanowiące proces transakcyjny między człowiekiem a otoczeniem*.

Ryc. 8. Koło interpretacyjne percepcji.

Źródło: Szafrńska, Kaczmarek 2007.

Według M. Lewickiej (2000) oraz E. Chądyńskiej (2004) percepcja jako proces poznawczy charakteryzuje się określoną kolejnością etapów umysłowo-odbiorczych. W pierwszej kolejności następuje recepcja sensoryczna polegająca na odbiorze informacji za pomocą zmysłów (Ittelson 1973). Wśród nich najważniejszy wydaje się wzrok, za pomocą którego człowiek odbiera najwięcej informacji o otaczającym go świecie (Hall 1966; Gehl 2009). Dzięki zmysłowi wzroku jest możliwe określenie kształtów, rozmiaru oraz położenia zarówno elementów zagospodarowania, jak i samej przestrzeni aktywności (Solà-Morales 2010). Ponadto ważnymi zmysłami wyróżnianymi w literaturze są dotyk oraz słuch (Hall 1966; Solà-Morales 2010). Na tym etapie następuje także selekcja informacji, które wybieramy w pierwszej kolejności do postrzegania (Ittelson 1973; Kenyon, Sen 2016). Po recepcji sensorycznej następuje identyfikacja i rozpoznanie przestrzeni polegające na analizie otrzymanych informacji oraz ich

wstępnej kategoryzacji. Ta część procesu jest także nazywana „organizacją” (ang. *organisation*) (Kenyon, Sen 2016). Następny etap dotyczy powstania opinii oraz wrażeń dotyczących przestrzeni określanego mianem „rozumienie”. Jest to zatem interpretacja informacji, które zostały wybrane do postrzegania (Kenyon, Sen 2016). Po nim następuje etap organizowania i planowania przestrzeni dotyczący jej dostosowania do potrzeb użytkowników. Kończącym etapem całego procesu jest użytkowanie przestrzeni. Charakterystyczne dla tak przedstawionego procesu percepcji jest także to, że ma on cykliczny charakter. „Użytkowanie” jako ostatni etap jest zarazem początkiem etapu odbioru informacji za pomocą zmysłów. Obraz w naszych umysłach powstały na skutek procesu percepcji i stanowiący odzwierciedlenie przestrzeni naszych aktywności jest kształtowany nieustannie przez całe życie.

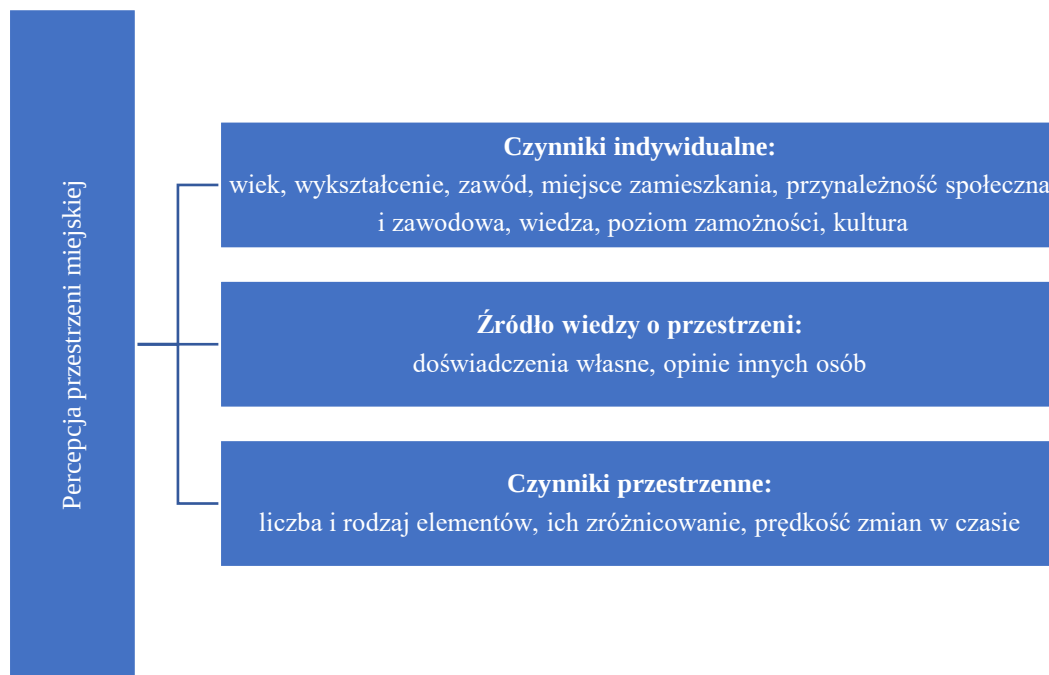

Ryc. 9. Percepcja przestrzeni jako proces cykliczny.

Źródło: Opracowanie własne (Wronkowski 2018) na podstawie Lewicka 2000; Chądyńska 2004.

Proces percepcji podczas każdego etapu podlega nieustannym wpływom różnorodnych czynników. Elżbieta Chądyńska wyróżnia trzy zasadnicze grupy czynników wpływających na percepcję przestrzeni miejskiej: (1) indywidualne, (2) stanowiące źródło wiedzy o przestrzeni oraz (3) przestrzenne (2004). Do pierwszej grupy są zaliczane takie czynniki, jak wykształcenie, wiek, wykonywany zawód, przynależność społeczna oraz zawodowa, wiedza, miejsce zamieszkania, poziom zamożności czy stan rodzinny (Chądyńska 2004). Tę grupę czynników można też rozszerzyć o zdolności motoryczne i poznawcze, bieżące potrzeby, cechy osobowości

czy emocje (Jurković 2014; Alessandretti i in. 2018). Czynniki przestrzenne to z kolei liczba i rodzaj elementów przestrzeni miejskiej, a także ich zróżnicowanie, funkcjonalność, forma, dostępność oraz tempo zmian struktury miejskiej w czasie. Do źródeł wiedzy o przestrzeni E. Chądzynska przypisuje takie czynniki, jak własne doświadczenia, informacje pochodzące ze środków masowego przekazu oraz opinie innych osób (2004).

Ryc. 10. Czynniki wpływające na percepcję przestrzeni miejskiej.

Źródło: Opracowanie własne (Wronkowski 2018) na podstawie Chądzynska 2004.

W rozumieniu geografii społecznej percepcja przestrzeni jest procesem zachodzącym w świadomości człowieka polegającym na strukturyzowaniu informacji o określonym środowisku, miejscu czy zjawisku (Libura 1990a). Percepcja jest w literaturze traktowana także jako proces zdobywania wiedzy przez człowieka w drodze aktywnych kontaktów z otaczającym go środowiskiem (Cox 1972). Należy zatem stwierdzić, że w kontekście badań geografii społecznej w mikroskali dotyczących zachowań przestrzennych człowieka percepcja ogrywa ważną rolę z dwóch przyczyn.

Po pierwsze, wcześniejsze doświadczenia zdobyte przez użytkowników miejskich placów nabyte na skutek procesu percepcji mogą wpływać na decyzje co do ponownego pojawiania się (lub niepojawiania) w danej przestrzeni (Ittelson 1973). W zależności od przypisywanych jej znaczeń, emocji i wspomnień, a także aktualnych potrzeb i wiedzy o tym, gdzie jest możliwe ich

zaspokojenie, człowiek podejmuje decyzje o udaniu się w konkretne miejsce. Jeśli wcześniejsze doświadczenia są pozytywne, a wiedza o danej przestrzeni pozwala przypuszczać, że jest możliwa realizacja wielu aktywności prowadzących do zaspokojenia potrzeb, szanse na wybór przez człowieka przestrzeni aktywności rosną. W przeciwnym wypadku człowiek poszukuje innych miejsc.

Po drugie, ważną rolę odgrywa także percepcja przestrzeni aktywności człowieka, na podstawie której są podejmowane decyzje w czasie rzeczywistym. Jak twierdzi K.R. Cox (1972), percepcja jest swoistym przewodnikiem podczas podejmowania decyzji i aktywności w przestrzeni. Decyduje ona o tym, jakie aktywności są podejmowane pod wpływem chwili. Na skutek postrzegania przestrzeni swojej aktywności człowiek podejmuje bieżące decyzje co do sposobu, w jaki ją wykorzysta. Skutkuje to możliwymi do obserwacji zachowaniami przestrzennymi i ukazuje stosunek użytkowników do przestrzeni.

Powstający w umyśle obraz miejskich otwartych przestrzeni publicznych kształtuje więc ich użytkowanie na dwa sposoby. Relacje między procesem percepcji danego miejsca a zachowaniami przestrzennymi człowieka doskonale ukazuje E. Szkurłat w swojej pracy pt. „Więzi terytorialne młodzieży z miastem”, stwierdzając, że związek między percepcją a zachowaniami przestrzennymi człowieka wydaje się bezsporny, tworząc główne uzasadnienie dla prowadzonych przez geografów badań nad postrzeganiem środowiska otaczającego człowieka oraz powstałych w tym procesie wyobrażeń (2004). Proces percepcji, którego przebieg został przedstawiony wyżej, wpływa na obraz percepcyjny danej przestrzeni, jej ocenę i wartościowanie oraz dalej na więź z miejscem. Stosunek emocjonalny związany z konkretnym miejscem wynikający z powyższych aspektów skutkuje z kolei zachowaniami przestrzennymi.

Ryc. 11. Zależności poznawcze w procesie kształtowania zachowań przestrzennych.

Źródło: Szkurlat 2004, s. 28.

Zachowania przestrzenne są więc odzwierciedleniem postrzegania przestrzeni otaczającej człowieka. Traktowane jako wynik końcowy całego procesu percepcji oraz wyobrażeń, wartościowania i przywiązania do danej przestrzeni stanowią swego rodzaju wyraz ukazujący nastawienie wobec tej przestrzeni. George N. Kenyon i Kabir C. Sen (2014) określają ten stan jako behawioralne rezultaty procesu postrzegania. Związek zachowań przestrzennych z percepcją należy więc określić jako niezaprzeczalny, potwierdzając tym samym rozważania E. Szkurlat. Hanna Libura (1990a) twierdzi, że rzeczywistość geograficzna nie istnieje samodzielnie. Ukazuje to związki między percepcją a przestrzenią oraz jej użytkownikami i uzasadnia podejmowane próby łączenia badań geografii społecznej z badaniami psychologicznymi odnoszącymi się do postrzegania.

5. Teoria afordancji

Teoria afordancji została zaproponowana przez J.J. Gibsona¹⁶ w 1977 roku (1977). Wywodzi się z badań nawiązujących do percepcji wizualnej prowadzonych w nurcie ekologicznym psychologii środowiskowej. W dużej mierze teoria afordancji negowała popularną w tamtych czasach koncepcję behawioryzmu. Wśród różnic między spojrzeniem J.J. Gibsona a założeniami klasycznego behawioryzmu można wskazać m.in. (1) rolę stanów wewnętrznych zachowującego się człowieka, (2) rolę środowiska w kształtowaniu zachowań czy też (3) postać, którą przyjmuje zachowanie.

W pierwszym przypadku nurt behawiorystyczny zdecydowanie odrzuca potrzebę badania stanów wewnętrznych człowieka, zakładając, że składają się na nie niezwykle złożone czynniki, które ciężko jest obiektywnie zmierzyć. Co więcej, według przedstawicieli behawioryzmu sama rola tych stanów nie jest znacząca dla końcowego zachowania człowieka (Baum 2016). Po drugie, behawioryści traktują środowisko jako aspekt mający znaczną kontrolę nad zachowaniami człowieka. Bodźce zewnętrzne występujące w środowisku są postrzegane jako czynniki kreujące organizm. Powyższe założenie oznacza, że człowiek, który znajduje się w konkretnym otoczeniu, podlega jego wpływom, zachowując się w ściśle określony sposób wyznaczony i ograniczony przez to otoczenie (Skinner 2011). Po trzecie, klasyczny behawioryzm skupia się na zachowaniu w postaci bodziec – reakcja. Dodatkowo funkcjonalistyczne podejście warunkuje także spojrzenie na zachowania pod względem ich funkcji i uzasadnienia ich podjęcia przez człowieka (Moore 2011).

W niniejszym rozdziale zostaną zaprezentowane podstawowe założenia teorii afordancji na podstawie prac J.J. Gibsona. Zostaną przedstawione: pojęcie „afordancja”, najważniejsze elementy teorii oraz spojrzenie autora koncepcji na kluczowe kwestie związane z jej zastosowaniem. Zostanie także podjęta próba odniesienia powyższych aspektów do miejskich placów czy też, szerzej, do badań z zakresu geografii człowieka. Następnie zostaną omówione różne sposoby interpretacji teorii. Zostaną przedstawione rozważania badaczy, którzy podczas prób adaptacji teorii afordancji do reprezentowanych przez siebie dziedzin nauki doprowadzili do

¹⁶ James J. Gibson był amerykańskim psychologiem uważanym za jednego z najważniejszych autorów prac z dziedziny percepcji wizualnej (de Jong 1995; Heft 2001, 2013; Lombardo 2017; Lobo i in. 2018). Podczas swojej kariery naukowej starał się rozwijać tzw. psychologię ekologiczną – jeden z nurtów psychologii środowiskowej. Prace J.J. Gibsona, obok publikacji R.G. Barkera są obecnie uznawane za najbardziej znaczące dla powstania ekologicznego nurtu psychologii środowiskowej (Heft 2001; Richardson i in. 2008; Lombardo 2017; Lobo i in. 2018).

rozwoju koncepcji, rzucając nowe światło na jej treść. W rozdziale zostanie także przedstawiona krytyka wobec teorii afordancji zawierająca najważniejsze wątpliwości, zarzuty i wskazywane problemy. Pozwoli to na świadome podejście do założeń teorii oraz jej obiektywną ocenę. Kolejna część rozdziału ukaże relacje afordancji z percepcją środowiska otaczającego człowieka, a także z jego zachowaniami przestrzennymi w świetle informacji przedstawionych we wcześniejszym rozdziale (zob. rozdział 4.). W ostatniej części zostaną omówione możliwości wykorzystania teorii afordancji oraz jej poszczególnych elementów w badaniach nad zachowaniami przestrzennymi człowieka.

5.1. Podstawowe założenia teorii afordancji

Teoria afordancji w momencie publikacji stanowiła zupełnie nowe podejście do zachowań człowieka w określonym środowisku. Sformułowanie „afordancja” (ang. *affordance*) zostało zaproponowane przez J.J. Gibsona w 1977 roku (1977). Wywodzi się od takich słów, jak *affordable* czy *to afford* używanych, by określić, że coś lub ktoś jest w stanie do wykonania danej czynności mieszczącej się w granicach możliwości tej istoty (Wielki Słownik Angielsko-Polski 2006). W języku polskim termin ten jest tłumaczony jako „oferty” (Błaszak, Przybylski 2010; Lubiszewski 2012), neologizm „dostarczanty” (Dant 2007) czy w spolszczonej wersji oryginalnego słowa jako „afordancje” (Bańka 2010a, 2010b; Dotov i in. 2012). W niniejszej pracy zwrotem odpowiadającym oryginalnemu słowu *affordances* będzie termin „afordancje”. W pracach J.J. Gibsona dotyczących afordancji często pojawia się także słowo „zwierzę”. W kontekście tematu podejmowanego na łamach niniejszej pracy zostanie ono zastąpione określeniami odnoszącymi się bezpośrednio do człowieka. Dodatkowo w miejscach tego wymagających zostanie użyty zwrot „obserwator”.

Afordancje charakteryzują się trzema podstawowymi właściwościami (Gibson 1979b):

- 1) istnieją w stosunku do możliwości działania konkretnego człowieka,
- 2) istnieją niezależnie od zdolności człowieka do ich postrzegania,
- 3) nie zmieniają się wraz z potrzebami i celami człowieka.

Według J.J. Gibsona afordancje są zatem właściwościami fizycznych obiektów uzależnionymi od człowieka i jego wewnętrznych uwarunkowań, mając indywidualny charakter

dla każdego obserwatora (1979b). Istnieją jednak niezależnie od tego, czy mogą zostać dostrzeżone przez konkretną osobę. Można stwierdzić, że „tkwią” w środowisku, czekając na obserwatora, który dostrzeże je przez pryzmat własnych możliwości i potrzeb. Znaczenie danego przedmiotu w otaczającej człowieka przestrzeni może się zmieniać wraz z pojawiającymi się nowymi potrzebami, lecz afordancje pozostają niezmiennie i zawsze są obecne (Gibson 1977, 1979a). Można stwierdzić, że wraz ze zmianą potrzeb człowieka w środowisku są dostrzegane inne afordancje, które wcześniej były niezauważalne (Gibson 1979a). Oznacza to, że zbiór afordancji w środowisku może być niezwykle szeroki, a dostrzeżenie poszczególnych możliwości działania zależne od zdolności percepcyjnych obserwatora. Na podstawie bieżących potrzeb wybiera on te afordancje, które w danym momencie są niezbędne do ich zaspokojenia.

James J. Gibson zasugerował, że to, co postrzega człowiek, gdy patrzy na dany obiekt fizyczny, jest w rzeczywistości jego afordancjami, nie zaś właściwościami w sensie fizycznym (1977, 1979b). Na poparcie swojej tezy autor zauważa, że ludzie zwracają uwagę na przedmioty raczej na podstawie tego, co mogą im one „dać”, niż ze względu na ich dostrzegalne cechy fizyczne. Środowisko wraz ze wszystkimi swoimi elementami może być w powyższym rozumieniu postrzegane inaczej przez kobiety i mężczyzn, osoby w różnym wieku, osoby o odmiennej sytuacji materialnej, wykształceniu czy też przez pryzmat różnych potrzeb. Według J.J. Gibsona człowiekowi łatwiej jest dostrzec pewne możliwości oferowane przez środowisko będące niejako sumą jego właściwości, niż analizować je wszystkie osobno w celu podjęcia decyzji o wykorzystaniu np. przedmiotu. Afordancje są więc traktowane jako kombinacje „możliwości” oferowanych przez środowisko postrzegane przez człowieka w sposób często intuicyjny i stosunkowo łatwy (Gibson 1977; 1979a). Znaczenie przedmiotów w procesie percepcji jest dostrzegane wcześniej niż szczegółowe określenie materiałów, z których są stworzone, ich wymiarów, powierzchni, koloru czy formy (Gibson 1966; 1977, 1979a; McGrenere, Ho 2000). Tę sytuację można porównać do poszukiwania odpowiedniego miejsca do rozmowy na świeżym powietrzu przez grupę znajomych, którzy spontanicznie spotkali się na ulicy. W pierwszej kolejności najprawdopodobniej poszukiwania będą polegać na rozejrzeniu się wokół w celu zidentyfikowania miejsca, które zapewni komfortowe warunki do rozmowy, np. kilka ławek na niewielkim skwerze. Następnie grupa uda się do wybranej lokalizacji, aby spokojnie porozmawiać. Dopiero po dotarciu na miejsce i szczegółowym zapoznaniu się z zastanymi warunkami (np. szerokość ławek i ich usytuowanie względem siebie czy możliwość

modyfikacji aktualnego układu) jest podejmowana decyzja o pozostaniu w wybranym położeniu (ze względu na komfortowe warunki, możliwość dostosowania przestrzeni do własnych potrzeb lub zaakceptowanie pewnego dyskomfortu użytkowania) lub też zmianie na inne miejsce, które jest postrzegane jako bardziej odpowiednie do tego typu spotkania.

W teorii J.J. Gibsona zostało wyróżnionych pięć typów afordancji: (1) medium, (2) materiału, (3) powierzchni i układu, (4) przedmiotów oraz (5) zwierząt i ludzi (1979a). Wyróżnione wyżej typy należy traktować jako wzajemnie uzupełniające się elementy środowiska.

Przez medium jest rozumiana przestrzeń sama w sobie, która daje człowiekowi możliwość poruszania się i postrzegania wszystkiego wokół. Jest to przestrzeń, w której zachodzi zachowanie i może być utożsamiana z pojęciem „przestrzeń społeczna” (Giza-Poleszczuk 2000; Majer 2010).

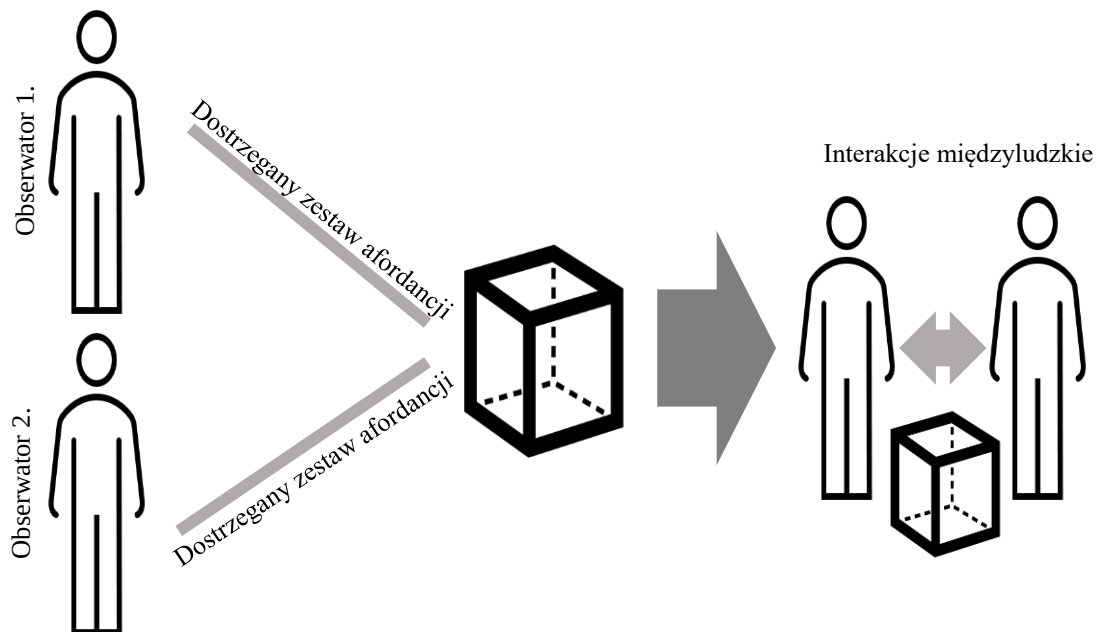
Materiał to właściwości substancji, z których są wykonane obiekty. W zależności od stanu skupienia oraz materiałów wykonania elementy środowiska oferują różne afordancje. Materiały, z których są wykonane obiekty, mogą zachęcać lub zniechęcać do ich wykorzystania. Mogą także wpływać na czas wykorzystania przedmiotów (Lesan, Gjerde 2020).

W kontekście powierzchni została wyróżniona jej ważna rola zapewniająca podstawowe możliwości funkcjonowania w otaczającym obserwatora środowisku. To pojęcie w dużym stopniu łączy się z afordancjami medium i materiału. Układ z kolei stanowi rozwinięcie powierzchni, dostarczając informacji o organizacji przestrzennej obiektów. Wydaje się zasadne przyrównanie pojęcia „układ” funkcjonującego w teorii afordancji do określenia „układ współrzędnych”, który pozwala w sposób ścisły określić położenie. Afordancje powierzchni i układu zostały określone jako podstawa zachowań człowieka (Gibson 1979a). W przestrzeni miejskiej układ odgrywa ważną rolę, wpływając w dużym stopniu na zachowania przestrzenne jej użytkowników (Golledge, Stimson 1987; Zacharias 2001).

Przedmioty zostały określone jako „meble” w przestrzeni. Podzielono je na dwie kategorie: (1) przedmioty trwale związane z ziemią oraz (2) przedmioty ruchome (Gibson 1979a). Pierwsze z nich są traktowane jako elementy otoczenia, których położenia nie można zmieniać. Przedmioty odgrywają ważną rolę, kształtując charakter przestrzeni oraz tworząc wnętrza urbanistyczne. Dużo więcej uwagi teoria afordancji poświęca przedmiotom ruchomym ze względu na dużą różnorodność zachowań, którym mogą sprzyjać. Rozmiary i forma

przedmiotów pozwalają na mniej lub bardziej swobodną manipulację nimi w przestrzeni. Przedmioty mogą być adoptowane do bieżących potrzeb użytkujących je osób.

Ostatnim typem afordancji są ludzie oraz inne zwierzęta. Według autora osoby, z którymi jest współdzielona przestrzeń i sytuacja, dostarczają zupełnie innego rodzaju afordancji, ponieważ mogą wchodzić w interakcje zarówno z obserwatorem, jak i między sobą. Nie podlega wątpliwości fakt, że zachowania obserwatora czy innych osób mogą wpływać na siebie wzajemnie, ograniczając się lub rozwijając w rozmaity sposób. Postawy i zachowania dostarczają dużej liczby afordancji. W takim wypadku można mówić o afordancjach wzajemnych (Gibson 1979a). W interakcji międzyludzkiej afordancje kształtują się na niezwykle wysokim poziomie złożoności behawioralnej opartej na procesach percepcyjnych (Gibson 1979a, Withagen i in. 2012; Wagman i in. 2018, Lo Presti 2020). Niezmiennosć afordancji pozwala na dostrzeżenie tych samych możliwości działania przez dwie różne osoby, w przypadku gdy będą one patrzyły na dany przedmiot w podobny sposób. Dostrzeżenie tych samych lub podobnych zestawów afordancji w kontekście własnej osoby oraz współobserwatora w istocie rozpoczyna proces uspołeczniania, interakcji międzyludzkich czy kontaktów interpersonalnych (Gibson 1979a; Weinstein 2014; Berscheid, Regan 2016). Jak zauważają E. Rietveld i J. Kiverstein (2014), odpowiednie działania społeczne opierają się na dobrym dostrojeniu do rzeczy materialnych i jednoczesnym pozostawaniu w relacji z innymi uczestnikami sytuacji.

Ryc. 12. Interakcje międzyludzkie zachodzące na podstawie dostrzegania podobnych zestawów afordancji przez obserwatorów.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Gibson 1977, 1979.

W kontekście wszystkich typów afordancji funkcjonuje także pojęcie „nisza”. Odnosi się ono do zestawu cech środowiskowych odpowiednich dla obserwatora, do którego pasuje – jest zbiorem afordancji (Gibson 1979a). Termin „nisza” oznacza zestaw afordancji, które są oferowane obserwatorowi przez środowisko postrzegane jako zbiór zachowań wciąż możliwych do zrealizowania przez wykorzystanie oferowanych możliwości. Środowisko posiada nisze, które zależą od jego składowych oraz obserwatora. Pojęcie „nisza” w odniesieniu do miejskich placów można zilustrować, używając przykładu obiektu takiego jak ławka. W momencie gdy nie jest przez nikogo wykorzystywana, przez obserwatora jest dostrzegana nisza, którą może wypełnić, np. siadając na niej. Warto jednak podkreślić, że mimo użytkowania nadal umożliwia siedzenie innej osobie ze względu na swoją szerokość i pozostałe właściwości. Nisza nadal więc istnieje i może być wypełniona przez innego człowieka. W momencie gdy na ławce nie ma już miejsca, nisza ta zapełnia się, a afordancje siedzenia nie są dostrzegane. Tak jak wspomniano wyżej, nisza stanowi zestaw afordancji, co oznacza, że przez obserwatora może być dostrzeżona inna możliwość niż siedzenie na ławce w miejscu do tego przeznaczonym, np. siedzenia na oparciu ławki lub opieranie się o nią. Traktując niszę jako zbiór wszystkich afordancji, zadaniem niezwykle trudnym byłoby jej całkowite wypełnienie. Zdecydowanie prostsze i bardziej popularne jest wypełnianie niszy w tych jej częściach, które są najbardziej oczywistymi sposobami wykorzystywania danego elementu środowiska. Termin „nisza” według Słownika Języka Polskiego oznacza „wolne miejsce, jakie można zająć” (Słownik Języka Polskiego 2007) i wydaje się dobrze oddawać zamysł tego sformułowania obecnego w teorii afordancji.

Na podstawie wyróżnionych i opisanych wyżej typów afordancji podjęto próbę odniesienia ich do elementów składających się na miejskie otwarte przestrzenie publiczne w kontekście przestrzenno-społecznym.

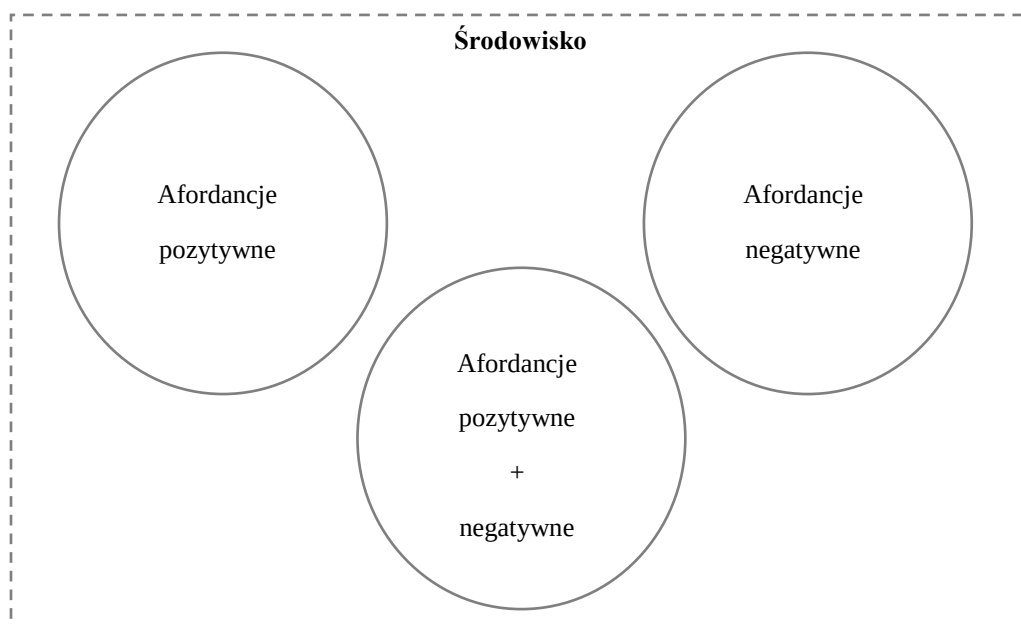
Typy afordancji	Skrócony opis z teorii afordancji	Odniesienie do miejskich placów
Medium	Przestrzeń sama w sobie, która daje możliwość poruszania się i postrzegania wszystkiego wokół. Jest to przestrzeń, w której zachodzi zachowanie.	Przestrzeń rozumiana w sensie geografii społecznej jako układ relacji między ludźmi, przejawiających się w rozmaitych formach stosunków społecznych (Giza-Poleszczuk 2000)

Materiał	Właściwości powiązane z substancjami, z którego są wykonane postrzegane obiekty.	Materiały, z których wykonane są wszelkie obiekty obecne w przestrzeni, np. budynki i meble miejskie (Yücel 2013).
Powierzchnia i układ	Powierzchnia zapewnia podstawowe możliwości funkcjonowania w otaczającym obserwatora środowisku. Układ stanowi rozwinięcie powierzchni, dostarczając informacji o organizacji przestrzennej obiektów.	Podstawowe elementy kompozycji przestrzennej: podłoga, ściany i strop (Wejchert 1984). Przestrzenne rozmieszczenie obiektów składających się na strukturę miasta. Odnosi się to zarówno do budynków tworzących wnętrza urbanistyczne (Wejchert 1984), jak i wyposażenia miejskiej otwartej przestrzeni publicznej (Fleming 2007; Kimic 2015).
Przedmiot	Odgrywają rolę „mebli” w przestrzeni, które z jednej strony są trwale związane z gruntem, a z drugiej umożliwiają mniej lub bardziej swobodną manipulację nimi.	Obiekty małej architektury, np. ławki, siedziska, stoliki, rzeźby oraz wszelkie inne elementy przeznaczone do wykorzystania przez użytkowników miejskiej otwartej przestrzeni publicznej (Fleming 2007; Kimic 2015).
Ludzie i inne zwierzęta	Typ afordancji zapewniający najbogatsze i najbardziej wyszukane afordancje środowiska kształtujące się na niezwykle wysokim poziomie złożoności behawioralnej. Zachowania ludzi i zwierząt mogą wpływać na siebie wzajemnie.	Każdy pojedynczy użytkownik oraz wszelkie grupy użytkowników miejskiej otwartej przestrzeni publicznej (Carr i in. 1992) wraz z towarzyszącymi im zwierzętami.

Tab. 10. Propozycja adaptacji typów afordancji wskazanych przez J.J. Gibsona do elementów obecnych w miejskich otwartych przestrzeniach publicznych.

Źródło: Opracowanie własne.

Według J.J. Gibsona afordancje mogą występować zarówno w wersji pozytywnej (przynoszące ogólnie pojęte korzyści i zyski), jak i w wersji negatywnej (o charakterze pejoratywnym, skutkujące negatywnymi i szkodliwymi konsekwencjami) (Gibson 1979a; Harwood, Hafezieh 2018). Należy przy tym zaznaczyć, że są to terminy niezwykle ogólne, których trzeba używać z dużą ostrożnością. Poszczególne elementy środowiska mogą ponadto zawierać w sobie pozytywne lub negatywne afordancje oraz obie kategorie jednocześnie.

Ryc. 13. Podział afordancji środowiska na pozytywne oraz negatywne.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Gibson 1977, 1979.

Teoria afordancji w momencie jej publikacji sprzeciwiała się ówczesnym standardom i normom w badaniach psychologii środowiskowej. Założenia teorii wyznaczały zupełnie nowe podejście do badań związanych z zachowaniem człowieka. Teoria zerwała z jednej strony z dychotomią subiektywności i obiektywności, a z drugiej z traktowaniem obiektów fizycznych i ich potencjalnych użytkowników jako dwóch odrębnych światów. Skupienie uwagi na relacji człowiek – przestrzeń pozwala w sposób bezpośredni odnieść założenia teorii afordancji do zagadnień poruszanych przez geografów społecznych, m.in. zachowań przestrzennych (Golledge, Stimson 1987, 1997; Zacharias i in. 2004), koncepcji miejsca (Jałowiecki 2011) czy preferencji przestrzennych (Timmermans, Golledge 1990; Cord i in. 2015; Foelske, van Riper 2020).

5.2. Rozwój i interpretacja teorii afordancji

Teoria afordancji od momentu publikacji zyskała duże zainteresowanie ze strony psychologów. Wyznaczając zupełnie nowy kierunek w badaniach psychologii środowiskowej, skłoniła wielu uczonych do podjęcia dyskusji na temat nowej koncepcji postrzegania środowiska. Krytycznej ocenie i głębokim przemyśleniom zostały poddane zarówno definicja afordancji, jak i poszczególne składowe teorii oraz możliwości jej zastosowania i adaptacji do różnych dziedzin

nauki (Chong, Proctor 2020). W niniejszej części pracy zostaną przedstawione najważniejsze publikacje nawiązujące do teorii afordancji, które przyczyniły się do jej rozwoju oraz pozwoliły zinterpretować ją w odmienny sposób.

Jednym z najsłynniejszych badaczy, który w swojej pracy nawiązał do teorii afordancji był D. Norman – amerykański psycholog poznawczy zajmujący się problematyką interakcji człowiek – komputer (ang. *HCI*), kognitywistyki, a także projektowania i inżynierii użyteczności. W swojej książce „The Psychology of Everyday Things” (1988) D. Norman odniósł się bezpośrednio do teorii afordancji. Autor stwierdził, że są one jednym z trzech głównych wymiarów w procesie pojmowania sposobów wykorzystania przedmiotów, które człowiek dostrzega po raz pierwszy, obok ograniczeń i modeli konceptualnych (Norman 1988). Donald Norman zgadzał się z J.J. Gibsonem w kwestii badań relacji między człowiekiem a środowiskiem, które powinny być prowadzone w naturalnej scenerii życia codziennego (1999). Niemniej autor zaproponował nieco inne spojrzenie na afordancje, które przedstawił w kilku swoich pracach¹⁷ (Norman 1988; 1999; 2008; 2015). Większość swoich rozważań nawiązujących do tej koncepcji D. Norman poświęcał problematyce projektowania przedmiotów codziennego użytku oraz interakcji człowieka z komputerem. Z uwagi na tematykę niniejszej pracy będą przywoływane głównie te koncepcje, które nawiązują do pierwszego z wymienionych zagadnień.

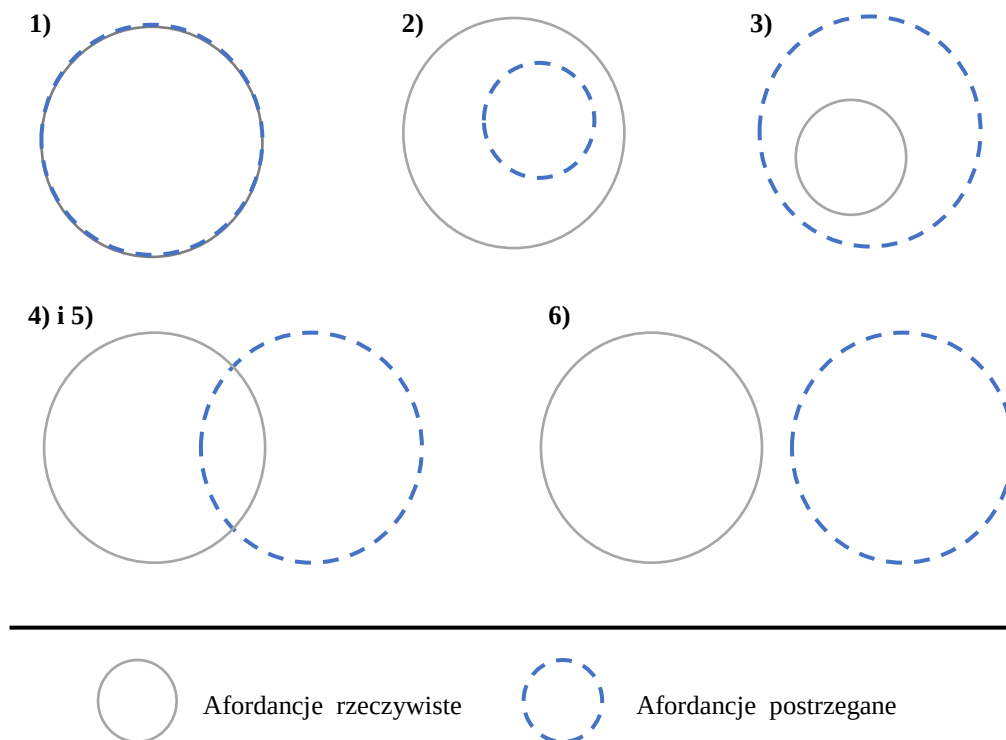
Istotnym rozwinięciem teorii afordancji dokonany przez D. Normana było rozdzielenie afordancji na „rzeczywiste” oraz „postrzegane” (1988). Powyższy podział wynikał ze spojrzenia na przedmioty z punktu widzenia ich projektanta, dla którego większe znaczenie mają działania postrzegane przez użytkownika jako możliwe niż faktyczne możliwości działania oferowane przez obiekt. Donald Norman podkreślił, że zbiory afordancji rzeczywistych i postrzeganych w odniesieniu do konkretnego przedmiotu mogą się między sobą różnić (1988). Na podstawie powyższych rozważań można stwierdzić, że możliwych jest kilka sytuacji:

- 1) zbiór afordancji postrzeganych odpowiada zbiorowi afordancji rzeczywistych,
- 2) zbiór afordancji postrzeganych stanowi część zbioru afordancji rzeczywistych,
- 3) zbiór afordancji rzeczywistych stanowi część zbioru afordancji postrzeganych,
- 4) zbiór afordancji postrzeganych częściowo odpowiada zbiorowi afordancji rzeczywistych,

¹⁷ Donald Norman i James J. Gibson mieli okazję do spotkań i wspólnych rozważań nad założeniami teorii afordancji. Jak przyznał D. Norman (1999), obaj spędzali dużo czasu, prezentując swoje wzajemne stanowiska i przemyślenia co do sensu teorii. Badacz przyznał także, że pozwoliło mu to dobrze poznać koncepcję J.J. Gibsona i docenić pojęcie afordancji nawet mimo faktu, że nie wszystkie jej elementy potrafił zrozumieć (Norman 1999).

- 5) zbiór afordancji rzeczywistych częściowo odpowiada zbiorowi afordancji postrzeganych,
- 6) zbiór afordancji postrzeganych jest inny niż zbiór afordancji rzeczywistych.

W przypadku sytuacji z punktów 2) oraz 3) stopień tożsamości zależy od wewnętrznych możliwości obserwatora zdolnego do dostrzeżenia różnej liczby afordancji. Powyższe sytuacje obrazuje rycina 14.

Ryc. 14. Afordancje rzeczywiste i postrzegane.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Norman 1988.

Donald Norman rozróżnił także trzy rodzaje ograniczeń behawioralnych jako narzędzia do projektowania przedmiotów: (1) fizyczne, (2) logiczne oraz (3) kulturowe (1988). Pierwsze z nich są ściśle związane z rzeczywistymi afordancjami obiektów. Jeśli obiekt w przestrzeni jest przytwierdzony do podłoża, nie jest możliwe jego podniesienie. W miejskiej otwartej przestrzeni publicznej mogą to być np. posągi, schody, elementy małej architektury przytwierdzone do podłoża, fontanny, zieleń.

Ograniczenia logiczne są związane z rozumowaniem i możliwością określenia alternatyw wykorzystania przedmiotu. Przykładem może być rozkładany mebel miejski, np. ławka z rozkładanymi podłokietnikami oraz niewielkim stolikiem. Ograniczenia logiczne według D. Normana są ściśle powiązane z modelem koncepcyjnym przedmiotów. Im model jest bardziej

przemyślany i czytelniejszy dla użytkownika, tym bardziej intuicyjne będą sposoby ich wykorzystania, co będzie wpływać na zmniejszenie ograniczeń logicznych.

Ograniczenia kulturowe są scharakteryzowane jako pewne wyuczone schematy i konwencje działań, a także sposoby wykorzystania przedmiotów charakterystyczne dla danej grupy kulturowej. Zaproponowanie terminu „konwencja” było swoistą przeciwwagą dla afordancji. Donald Norman stwierdził, że są one: (...) *arbitralne, sztuczne i wyuczone. Raz nauczone pomagają nam opanować zawiłości codziennego życia* (...). Tego rodzaju ograniczenia skutkują określonymi wyborami wynikającymi z wyuczonego schematu korzystania z obiektu. Nie oznacza to jednak, że nie istnieją żadne inne właściwe sposoby na ich użytkowanie. Jest wręcz przeciwnie – inne metody postępowania z danym przedmiotem mogą się okazać równie poprawne. Są to ograniczenia, ponieważ z góry wykluczają pewne działania i zachowania, zachęcając do innych w zależności od kultury, z której wywodzi się człowiek. Ograniczenia kulturowe dotyczą tego, w co ludzie wierzą i co robią (Norman 1988, 1999). *Projektanci mogą wymyślać nowe rzeczywiste i postrzegane afordancje, ale nie mogą tak łatwo zmieniać ustalonych konwencji społecznych* (Norman 1999, s. 41).

Warto podkreślić, że ograniczenia fizyczne są uważane za niemożliwe do zignorowania (Norman 1988; 1999). Ograniczenia logiczne i kulturowe są słabsze niż ich fizyczny odpowiednik. Można je łamać w mniej lub bardziej świadomy sposób lub ignorować. Są one jednak traktowane także jako pomoc w użytkowaniu złożonego świata życia codziennego (Norman 1988; 1999). Należy zaznaczyć, że ograniczenia nie są według D. Normana afordancjami. Wydaje się, że w oczach D. Normana są czymś do nich przeciwnym lub alternatywnym.

Różnicą w podejściu do afordancji między D. Normanem i J.J. Gibsonem była także kwestia wcześniejszych doświadczeń obserwatora oraz wpływu kultury. W klasycznym rozumieniu istnienie afordancji jest niezależne od doświadczeń i kultury człowieka, a same możliwości działania są dostrzegane spontanicznie. Wydaje się, że tak postawione założenie można przyrównać do pojawiania się w przestrzeni „z czystą kartą” i kierowania się afordancjami dostrzeganymi w czasie rzeczywistym. Donald Norman z kolei wiąże afordancje z wiedzą i doświadczeniami zdobytymi w przeszłości (McGrenere, Ho 2000), które pomagają realizować bieżące działania. Warto podkreślić, że podobne stanowisko po latach zajęła żona J.J. Gibsona,

E. Gibson wraz z A. Pick (2000), które stwierdziły, że afordancje mogą nie ukazywać się obserwatorowi każdorazowo automatycznie i wymagają uczenia się percepcyjnego.

Inną kwestią różniącą obu badaczy był obiekt zainteresowania związany z występowaniem afordancji. James J. Gibson skupiał się na tym, w jaki sposób jest postrzegane środowisko, przyznając, że ludzie manipulują nim, aby je zmienić według własnych potrzeb. Nie skupiał się jednak na sposobie tej manipulacji w przeciwieństwie do D. Normana, którego interesowało projektowanie środowiska w sposób ułatwiający dostrzeżenie afordancji przez obserwatora (Gibson 1979a; Norman 1988; McGrenere, Ho 2000). Wydaje się, że w tym zakresie podejście D. Normana było niejako rozwinięciem stanowiska J.J. Gibsona i jego naturalną kontynuacją, która oprócz wartości teoretycznej przynosiła także korzyści praktyczne. Podczas gdy J.J. Gibson starał się wskazać, czy afordancje danego obiektu istnieją (nawet mimo braku ich dostrzeżenia przez obserwatora), D. Norman próbował ustalić, które afordancje z szerokiego zbioru są postrzegane przez użytkownika i jak wpływają na wykorzystanie przedmiotu. Pozyskana w ten sposób wiedza miała służyć poprawniejszemu projektowaniu przedmiotów, aby ich wykorzystanie było intuicyjne.

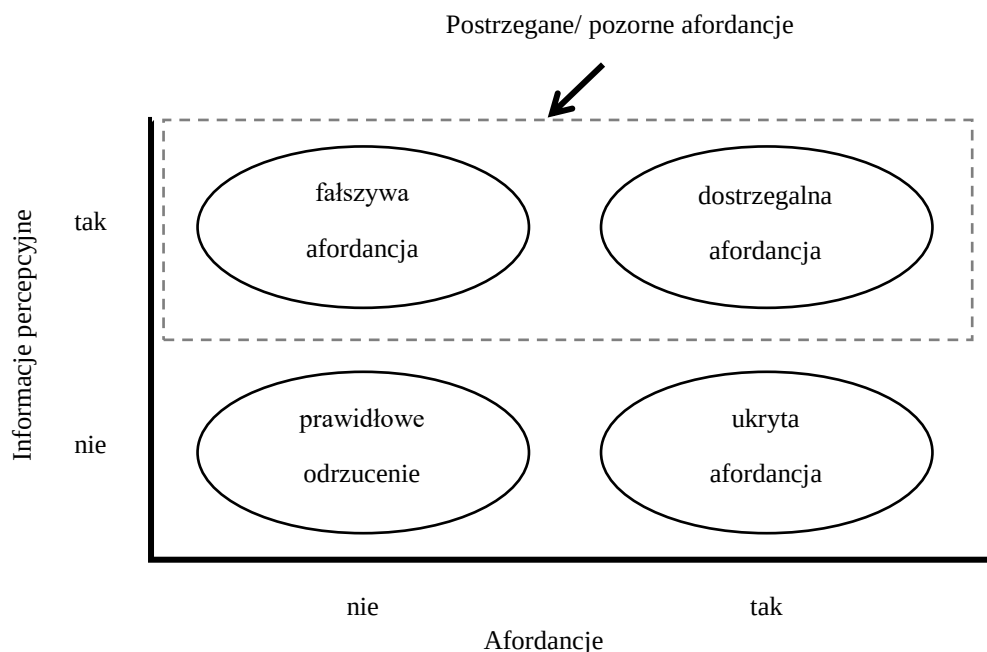
Podstawowe różnice w interpretacji afordancji między J.J. Gibsonem a D. Normanem zaprezentowano w poniższej tabeli:

l.p.	Afordancje według J.J. Gibsona	Afordancje według D. Normana
1.	Afordancje przybierają formę binarną – istnieją bądź nie.	Mimo że afordancje istnieją, nie muszą być dostrzeżone.
2.	Marginalna rola wcześniejszych doświadczeń, wiedzy, kultury.	Ważna rola wcześniejszych doświadczeń, wiedzy, kultury.
3.	Nacisk na dociekania sposobu postrzegania afordancji.	Nacisk na opis, jak obiekty są wykorzystywane dzięki dostrzeganym afordancjom.
4.	Brak nawiązania do emocji.	Istotna rola emocji w postrzeganiu afordancji.
5.	„Uczenie się” jako proces rozróżniania wzorców niż uzupełniania informacji sensorycznych doświadczeniami z przeszłości.	„Uczenie się” jako proces wykorzystujący wcześniejsze doświadczenia i wiedzę.
6.	Afordancje jako jeden zbiór możliwości działania.	Afordancje rzeczywiste i postrzegane.

Tab. 11. Porównanie spojrzeń J.J. Gibsona i D. Normana na afordancje.

Źródło: Opracowanie własne.

Oprócz znaczącego wkładu D. Normana w rozwój i popularyzację teorii afordancji warto także wyróżnić inne prace, w których było proponowane nieco odmienne spojrzenie na teorię i jej modyfikacje. Jedną z nich jest artykuł W.W. Gavera pt. „Technology Affordances” (1991), w którym autor proponuje pojęcie „zagnieżdżone afordancje”. Jest to próba zdefiniowania zjawiska, które zostało zasugerowane w pracach J.J. Gibsona (1977; 1979), lecz nigdy wprost niezidentyfikowane (McGrenere, Ho 2000). Przez zagnieżdżone afordancje W.W. Gaver rozumiał możliwości działania skrywające się w środowisku. Aby były one dostrzegalne przez obserwatora, musi on mieć możliwość pozyskania informacji mówiącej o tym, że afordancje faktycznie znajdują się np. w przedmiocie (Gaver 1991). Taka informacja została określona jako projekt (np. drzwi, ławki czy interfejsu komputerowego). Jak zauważa W.W. Gaver, *odróżnienie afordancji i dostępnych informacji na ich temat od ich faktycznej percepcji pozwala rozpatrywać afordancje jako własności, które można projektować i analizować w ich własnych kategoriach* (1991, s. 81). Takie rozumienie pozwala na rozróżnianie kilku poziomów afordancji – na przykład afordancja pociągnięcia klamki jest zagnieżdżona w afordancji otwierania drzwi (McGrenere, Ho 2000). Pozwoliło to autorowi na zidentyfikowanie pozornych afordancji, które zapewniają ramy do oddzielenia afordancji od informacji percepcyjnych na ich temat. Warto podkreślić, że pozorność nie dotyczy samych afordancji, a informacji na ich temat. Jak zostało podkreślone wcześniej, afordancje istnieją i są niezmiennie. Tym, co może być fałszywe, są informacje na ich temat (Gaver 1991). James J. Gibson w swojej pracy nazwał to zjawisko dezinformacją (1979a). Informacje percepcyjne występują między afordancjami a obserwatorem, będąc swoistymi łącznikami, które pozwalają (lub nie pozwalają) dopasować afordancje do informacji percepcyjnych na ich temat. Oddzielenie afordancji od dostępnych na ich temat informacji pozwala na rozróżnienie między prawidłowymi odrzuceniami a postrzeganymi, ukrytymi i fałszywymi afordancjami.

Ryc. 15. Oddzielenie afordancji od informacji percepcyjnej określającej afordancje.

Źródło: Gaver 1991, s. 80.

Drugim pojęciem wprowadzonym przez W.W. Gavera, które rozwija założenia teorii afordancji, jest termin „afordancje sekwencyjne”. Odnoszą się one do sytuacji, kiedy działanie wynikające z dostrzeżonej afordancji prowadzi do informacji na temat kolejnych afordancji. Afordancje sekwencyjne mogą wyjaśniać, w jaki sposób i w jakiej kolejności afordancje mogą być ujawniane i dostrzegane w czasie. W rozumieniu W.W. Gavera afordancje sekwencyjne polegały na świadomości wykonania kolejnych czynności, np. przy otwieraniu drzwi w pierwszej kolejności należy położyć rękę na klamkę, później ją nacisnąć, pociągnąć lub pchnąć i puścić klamkę. Afordancje sekwencyjne mogą więc być traktowane jako ujawniające się w czasie wraz z kolejnymi działaniami użytkowników (Hartson 2003).

Teoria afordancji ze względu na swoją popularność od momentu publikacji w 1977 roku jest adoptowana do różnych dziedzin i dyscyplin naukowych. Znajduje także swoje zastosowanie w projektowych działaniach praktycznych, o czym wspomniano wyżej. Ważniejsze publikacje naukowe odnoszące się w swojej treści do teorii afordancji można podzielić na cztery główne grupy. Pierwszą z nich stanowią prace przeglądowe mające na celu uporządkowanie wiedzy dotyczącej teorii afordancji. W części z nich można także znaleźć próby rozwinięcia teorii. Drugą grupę stanowią publikacje skupiające się na tematyce zastosowania teorii afordancji w relacji

człowiek – komputer lub szerzej w nowych technologiach. Kolejna grupa publikacji odnosi się do zastosowania koncepcji w badaniach społecznych dotyczących głównie zachowań przestrzennych człowieka i interakcji międzyludzkich. Ostatnią grupę stanowią prace nawiązujące do tematyki użytkowego projektowania produktów.

W kontekście niniejszej pracy szczególnie ważną część stanowią publikacje zidentyfikowane w ramach trzeciej z wymienionych grup. Możliwości wykorzystania teorii afordancji w badaniach nad zachowaniami przestrzennymi człowieka w ramach określonego środowiska zostały dostrzeżone w latach 80. XX wieku. Od tego czasu najpopularniejsze prace dotyczyły wpływu afordancji na kształtowanie się zachowań i zachowań przestrzennych (Kim 1999; Withagen i in. 2012; Tillas i in. 2017; Kim 2017, 2019), relacji między afordancjami obecnymi w środowisku miejskim a jego użytkownikami (Hadavi i in. 2015; Marcus i in. 2016), związków między percepcją a afordancjami (Heft 2010), postrzeganiem afordancji w zachowaniach innych osób (Stoffregen i in. 1999) oraz afordancjami środowiska życia dzieci (Heft 1988; Kytä 2002).

Grupa publikacji nawiązujących do teorii afordancji	Autorzy
Publikacje przeglądowe dotyczące teorii afordancji	Heft 1988; Greeno 1994; Costall 1995; Sanders 1997; McGrenere, Ho 2000; Chemero 2003; Michaels 2003; Heras-Escribano 2019; Chong, Proctor 2020
Publikacje dotyczące afordancji cyfrowych oraz ich wykorzystania w nowych technologiach	Gaver 1991; Hutchby 2001; Stoytchev 2005; Hine 2008; Norman 2008; Majchrzak, Markus 2012; Kaptelinin, Nardi 2012; Autio i in. 2018; Wang i in. 2018
Publikacje odnoszące się do zjawisk społecznych, w tym zachowań przestrzennych i kontaktów interpersonalnych	Heft 1988; Kim 1999; Stoffregen i in. 1999; Clark, Uzzell 2002; Kytä 2002, Kytä i in. 2018; Heft 2010; Withagen i in. 2012; Hadavi i in. 2015; Marcus i in. 2016; Tillas i in. 2017, Kim 2017, 2019
Publikacje nawiązujące do zagadnień projektowania użytkowego	Norman 1988, 1999, 2008; Hartson 2003; Galvao, Sato 2005; Kannengiesser, Gero 2012; Srivastava, Shu 2013; Kaptelinin 2014

Tab. 12. Przegląd najważniejszych publikacji wykorzystujących teorię afordancji w ramach czterech zidentyfikowanych grup.

Źródło: Opracowanie własne.

Mimo że teoria afordancji powstała w ramach dziedziny psychologii, jest wykorzystywana w pracach innych dyscyplin naukowych. Na bazie koncepcji J.J. Gibsona powstało wiele jej

interpretacji, które pozwoliły na rozwój teorii. Umożliwiło to także jej adaptację na potrzeby badań związanych z wieloma zagadnieniami dotyczącymi relacji człowiek – środowisko. Zalicza się do nich także prace, których tematyka dotyczy zjawisk społecznych w kontekście przestrzeni miejskiej.

5.3. Krytyka teorii afordancji

Teoria afordancji stanowiła wyraźny zwrot w psychologii środowiskowej. James J. Gibson zaakcentował potrzebę prowadzenia badań opartych na obserwacji ludzkich zachowań w naturalnym środowisku ich występowania zamiast prowadzenia ich w kontrolowanych warunkach laboratoryjnych. Podkreślał też, że teoria afordancji opiera się na jego własnym podejściu do sposobu postrzegania środowiska – percepcji ekologicznej. W swojej pracy J.J. Gibson poruszył wiele wątków, do których starał się ustosunkować w świetle stworzonej przez siebie koncepcji, aby udowodnić jej powszechne zastosowanie. W połączeniu z przewrotnością teorii w stosunku do dotychczasowych badań psychologii środowiskowej, a także nową propozycją spojrzenia na proces percepcji skutkowało to krytycznym podejściem wielu badaczy do teorii afordancji.

Krytyka odnosząca się do koncepcji J.J. Gibsona dotyczy w dużej mierze roli percepcji oraz wiedzy i wcześniejszych doświadczeń. Radykalne spojrzenie na proces postrzegania w teorii afordancji sprawiło, że teoretycy percepcji zakwestionowali stanowisko J.J. Gibsona, podając w wątpliwość jej całkowitą „bezpośredniość” (Costall, Still 1989; Gregory 1998; Chemero 2003). James J. Gibson argumentował, że oprócz najbardziej oczywistych elementów środowiska źródłem wiedzy percepcyjnej jest pismo czy sztuka (np. obrazy czy rzeźby) zawierające informacje, które są udostępniane obserwatorowi w procesie bezpośredniej percepcji i ułatwiają dostrzeżenie afordancji (Gibson 1979a). Martin Oliver (2005) zwraca jednak uwagę, że zarówno słowa mówione, jak i pisane dostarczają informacji, lecz są one raczej wtórne – zapośredniczone przez percepcję ich twórców. Ukazuje to pewne nieścisłości w rozumowaniu tego procesu przez J.J. Gibsona. Problematiczna może się także wydawać kwestia samego zbierania informacji, które według autora koncepcji może prowadzić do pewnego rodzaju „dezinformacji”. Według J.J. Gibsona błędne zebranie informacji leży po stronie obserwatora (Gibson 1979a). O ile samo zjawisko „dezinformacji” wydaje się dobrze zidentyfikowane, o tyle wątpliwości może budzić

przekonanie, że z pewnością nie wynika ono z systemu percepcji. W podobnym tonie wypowiedzieli się A. Tillas wraz z zespołem i jednocześnie podkreślili, że ze strony J.J. Gibsona zabrakło szczegółowego wyjaśnienia, w jaki sposób proces bezpośredniej percepcji zachodzi w odniesieniu do afordancji (2017). Powyższe stanowisko jest zgodne z opinią L.W. Barsalou, który stwierdza, że bezpośrednia percepcja musi zostać dopasowana do przechowywanych reprezentacji w pamięci długotrwałej obserwatora (Barsalou 1999).

Innym problematycznym zagadnieniem była niemal całkowita negacja roli wiedzy i wcześniejszych doświadczeń w procesie dostrzegania afordancji. Jest to aspekt bezpośrednio powiązany z wyżej opisaną krytyką procesu percepcyjnego zaproponowanego przez autora koncepcji. Wielu badaczy zarzuciło J.J. Gibsonowi, że tak wyraźne odrzucenie wiedzy zdobytej dzięki wcześniejszym doświadczeniom jest niezasadne i nie odzwierciedla rzeczywistości w sposób wyczerpujący (Oliver 2005; Norman 1988, 1999; Chemero 2003). Teoria afordancji skoncentrowała się w dużej mierze na pozyskiwaniu informacji raczej w sensie „wiedzy o środowisku” i pewnych bieżących podpowiedziach, jakie możliwości ono oferuje, niż na wiedzy przekazywanej od innych osób, zdjęć, książek czy pochodzącej z wcześniejszych doświadczeń (Oliver 2005). Według autora koncepcji „wiedza” rozumiana jako zbieranie informacji oznacza poprawę postrzegania przez praktykę, lecz nie odwołuje się do wszystkich przeszłych doświadczeń obserwatora (Gibson 1979a). W literaturze zwraca się także uwagę, że w teorii afordancji, mimo wielu prób udowodnienia marginalnego znaczenia procesu uczenia się, J.J. Gibson przyznaje, iż nawet w przypadku najprostszych i najbardziej podstawowych afordancji mogą one wymagać obecności procesu uczenia się (Barsalou 1999; Oliver 2005; Tillas i in. 2017). Powoduje to powszechne wrażenie nieścisłości odnoszące się do powyższego aspektu teorii.

Wątpliwości wzbudziło także stwierdzenie, że *afordancje nie są ani subiektywne, ani obiektywne* (Gibson 1979a, s. 129). Zerwanie z dychotomią tego podziału bez wyczerpującego wyjaśnienia związku między elementami środowiska a obserwatorem, którego nie można zaliczyć do żadnej z dwóch powyższych kategorii, nasunęło wiele pytań o naturę tego związku (Parchoma 2014; Blewett, Hugo 2016). Martin Oliver (2005) stwierdził, że bez dokładnego opisu relacji obserwator – środowisko afordancje zyskują bardziej spekulatywną niż analityczną naturę.

Problematyczna dla niektórych badaczy stała się także kwestia binarności afordancji (Wright, Parchoma 2011; Parchoma 2014; Nagy, Neff 2015; Evans i in 2017). W literaturze

pojawia się wiele głosów, że niewystarczające jest rozróżnienie zaproponowane przez J.J. Gibsona jedynie w zakresie istnienia bądź nieistnienia afordancji. Konieczne staje się uchwycenie w teorii „stopniowania” afordancji i przyjęcia ich gradacji (Evans i in. 2017). Podobne stanowisko wyrażają J.L. Davis i J.B. Chouinard (2016), którzy stwierdzili, że koncepcyjne założenie, iż afordancje różnią się w zależności od stopnia, może wskazać w szerokim sensie, jak one działają. Na powyższy problem zwracał uwagę także W.W. Gaver (1991).

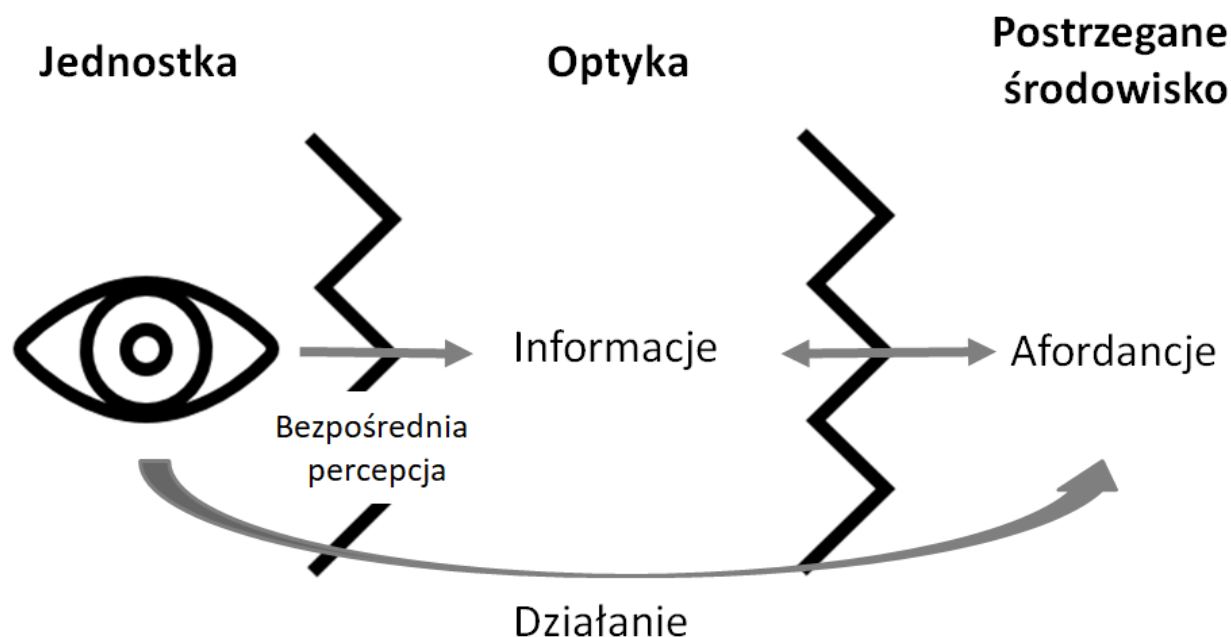
Krytyka teorii afordancji wydaje się naturalna. Niewątpliwie duża popularność teorii przyczyniła się do wzmożonego zainteresowania krytyków jej treścią. Wiele krytycznych uwag jest zwróconych w kierunku niejasnych i niespójnych zapisów, które powinny były zostać należycie wyjaśnione w momencie publikacji teorii. Należy podkreślić, że autor koncepcji nie mógł odnieść się do przedstawionej krytyki i wątpliwości innych badaczy, ponieważ zmarł w 1979 roku. Uniemożliwiło mu to wyjaśnienie teorii w sposób bardziej przejrzysty, co być może sprawiłoby, że teoria afordancji zostałaby zrozumiana w większym stopniu.

Liczne opinie na temat afordancji oraz procesu percepcji zaproponowanych przez J.J. Gibsona należy jednak odczytywać w kategoriach próby dogłębnego zrozumienia koncepcji i korygowania jej zapisów przez pryzmat jej teoretycznej i praktycznej wartości.

5.4. Afordancje a percepcja przestrzeni i zachowania przestrzenne człowieka

Proces percepcji odgrywa kluczową rolę w teorii afordancji. Dostrzeganie przez człowieka wszelkich możliwości działania obecnych w otaczającym go środowisku stanowi podstawę koncepcji J.J. Gibsona, a także jej adaptacji oraz interpretacji. Postrzeganie afordancji jest traktowane bardzo subiektywnie i indywidualnie. Zależy ono w dużej mierze od możliwości fizycznych i psychicznych obserwatora oraz od zdolności percepcyjnych (Gibson 1979a; Norman 1988, 1999). James J. Gibson stwierdził, że wizualna percepcja może być zredukowana do kilku podstawowych aspektów – postrzegania widzialnych powierzchni wraz z odległością, głębokością czy orientacją obiektu, które można określić na podstawie jego zewnętrznego obrazu (McGrenere, Ho 2000). Aby afordancje mogły być postrzegane, musi istnieć także informacja percepcyjna określająca te afordancje (Gibson 1979a; McGrenere, Ho 2000). Percepcja bezpośrednia zależy od sposobu, w jaki obserwator odbiera informacje określające afordancje.

Istnienie afordancji nie jest zależne od doświadczeń człowieka, a także kultury czy wiedzy, którą dysponuje. Przeciwna sytuacja dotyczy informacji o afordancjach, które są uzależnione od powyższych aspektów. Istnienie afordancji oraz informacji o nich jest niezależne od siebie. Może to prowadzić do sytuacji, w której informacje o afordancjach nie są zgodne z faktycznymi afordancjami obecnymi w środowisku (Gaver 1991).

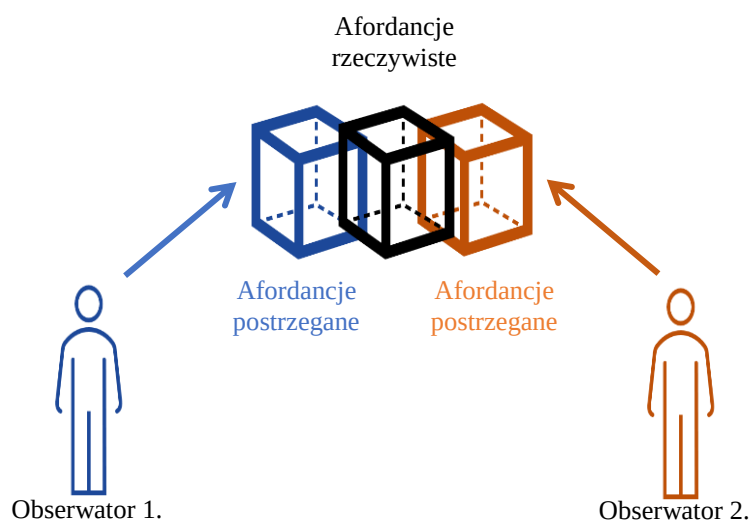
Ryc. 16. Bezpośrednia percepcja jako zbieranie informacji ukierunkowujących działania człowieka.

Źródło: McGrenere, Ho 2000, s. 2.

Postrzeganie afordancji jest procesem zawierającym w sobie wartości obiektu fizycznego połączone z jego znaczeniem dla obserwatora. Powyższe właściwości odgrywają jednak znaczącą rolę, gdyż postrzeganie afordancji środowiskowych zależy także od ogólnie rozumianej możliwości wykorzystania obiektów. Jeśli będą one niedostosowane pod względem rozmiarów, niektóre afordancje mogą w ogóle nie zostać dostrzeżone (Gibson 1966). Przez lata rozwoju cywilizacyjnego na całym świecie ludzie stworzyli tysiące obiektów, nazywając je w odpowiedni sposób i klasyfikując na różne sposoby. Według teorii psychologii ortodoksyjnej ludzie postrzegają obiekty w taki sposób, na jaki pozwala rozróżnienie ich właściwości i cech (Gibson 1979a). Teoria afordancji odrzuca taki sposób myślenia, a także neguje nieelastyczny sposób ich klasyfikacji. Postrzeganie afordancji obiektów nie oznacza klasyfikowania ich za wszelką cenę. Fakt, że dany obiekt, np. ławka w parku, pełni jedną najbardziej oczywistą funkcję siedzenia nie

oznacza, że nie może być wykorzystana do innych celów – leżenia, stania czy skakania. Arbitralne sklasyfikowanie ławki w parku jako nadającej się wyłącznie do siedzenia nie spowoduje jednak, że nie będzie mogła zostać użyta w innych celach. Jej afordancje nie będą ograniczone taką klasyfikacją (Gibson 1979a).

Omówienie zależności między afordancjami a percepcją i zachowaniami przestrzennymi wymaga zwrócenia uwagi na stwierdzenie, że *afordancje przełamują dychotomię subiektywny – obiektywny* (Gibson 1979a, s. 129). Oznacza to, że z jednej strony środowisko jako całość oraz jego poszczególne elementy są „równe” dla wszystkich jego użytkowników. Ławka ma takie same wymiary i składa się z tych samych elementów dla każdego, stopnie w schodach mają tę samą wysokość i głębokość bez względu na wiek, płeć oraz inne cechy osób z nich korzystających, a nawierzchnia jest wykonana z takich samych materiałów dla wszystkich. Z drugiej strony każdy z powyższych elementów środowiska może być jednocześnie zróżnicowany w zależności od zdolności i możliwości ich użytkowników. Ławka może mieć siedzisko zaprojektowane zbyt nisko, aby osoby starsze mogły komfortowo usiąść i bezproblemowo z nich wstać. Schody mogą okazać się zbyt wymagające dla małych dzieci, a brukowana powierzchnia rynku często sprawia problemy kobietom poruszającym się w szpilkach bądź osobom poruszającym się na hulajnogach czy rowerach. Subiektywny sposób, w jaki jest postrzegana przestrzeń, mimo jej obiektywnych cech, warunkuje dostrzeganie możliwości działania w niej.

Ryc. 17. Odmienne postrzeganie afordancji tego samego przedmiotu przez dwie różne osoby.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Gibson 1979.

W powyższym znaczeniu użytkownik oraz środowisko tworzą unikalną i nierozzerwalną relację opartą na wzajemności. Relacja ta zależy w dużej mierze od sposobu, w jaki przez człowieka jest postrzegana przestrzeń. James J. Gibson założył, że afordancje są postrzegane w sposób bezpośredni przy minimalnym udziale wiedzy i wcześniejszych doświadczeń obserwatora. Taki sposób wydobywania informacji ze środowiska można przyrównać do spontanicznej obserwacji i podejmowania decyzji pod wpływem tego, co zostanie dostrzeżone w danej chwili (Gibson 1979a). Autor koncepcji dopuszczał w pewnych warunkach procesy uczenia się, podkreślając jednak ich marginalną rolę. Tak jak wskazano w poprzednim podrozdziale, wielu badaczy nie zgadzało się z podejściem J.J. Gibsona i podkreślało istotną rolę wiedzy i doświadczeń z przeszłości wpływających na bieżące dostrzeganie afordancji w środowisku (deWit i in. 2015).

Postrzeganie i rozumienie przez człowieka przestrzeni, w której funkcjonuje, leży u podstaw wszelkich podejmowanych przez niego aktywności (Zhang i in. 2013; Stessens i in. 2020). Ważnym aspektem jest konieczność bądź chęć zaspokojenia potrzeby przez człowieka. Obecność człowieka w środowisku oferującym różnorodne możliwości działania, które mogą przyczynić się do zaspokojenia bieżących potrzeb, skutkuje możliwymi do zaobserwowania zachowaniami przestrzennymi. W dużym uproszczeniu można więc stwierdzić, że połączenie potrzeby z afordancjami środowiskowymi skutkuje zachowaniami przestrzennymi człowieka.

POTRZEBA + AFORDANCJE = ZACHOWANIA PRZESTRZENNE

Ryc. 18. Zachowania przestrzenne będące wynikiem połączenia potrzeb i afordancji obecnych w otaczającym człowieka środowisku.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Gibson 1979a; Zhang i in. 2013; Stessens i in. 2020.

Zachowania przestrzenne wynikają z połączenia potrzeb człowieka, jego natury fizycznej i psychicznej, właściwości środowiska jego egzystencji oraz dostrzeganych możliwości oferowanych przez to środowisko. Niezależnie od tego, czy mowa o zachowaniach przestrzennych człowieka, pary, czy grupy osób – w każdym przypadku stanowią one swoisty „efekt wyjściowy” wynikający z powyższych czynników.

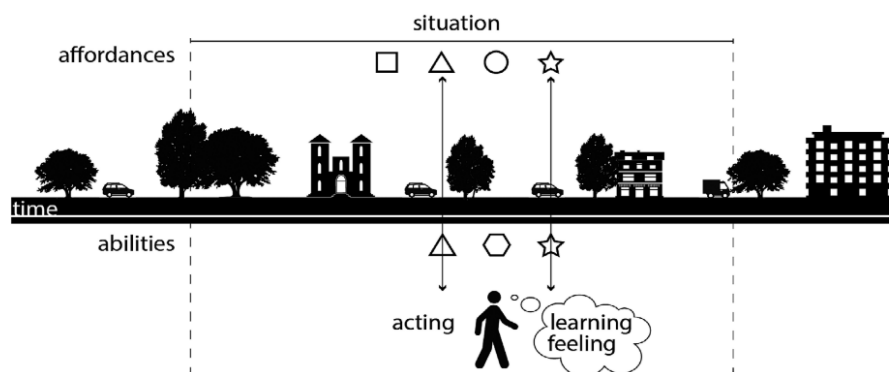
5.5. Zastosowanie teorii afordancji w badaniach nad zachowaniami przestrzennymi człowieka

Założenia psychologii ekologicznej dotyczące wzajemnych relacji między człowiekiem a środowiskiem znalazły swoje odzwierciedlenie w teorii afordancji (Gibson 1977, 1979a). James J. Gibson podkreślił, że oprócz wpływu afordancji obecnych w środowisku na zachowania człowieka możliwe jest także odwrotne oddziaływanie. Według autora koncepcji ludzie w pewnym zakresie mogą zmieniać afordancje środowiska (Gibson 1979a). Wydaje się, że taka sytuacja może zachodzić w co najmniej dwóch przypadkach. Po pierwsze, samo pojawienie się człowieka w określonej przestrzeni powoduje, że dla innego obserwatora obecnego w tej samej przestrzeni i czasie zwiększa się liczba możliwości działania. Afordancje są w tym przypadku oferowane zarówno przez przedmioty martwe (m.in. obiekty zagospodarowania przestrzennego, budynki), jak i inne osoby (Lo Presti 2020). Po drugie, użytkownik może manipulować różnymi przedmiotami, które znajdują się w przestrzeni w zakresie ich układu względem siebie czy, w niektórych przypadkach, formy. W określonych warunkach jest możliwa zmiana przestrzennej organizacji niektórych przedmiotów, które można dostosować do bieżących potrzeb człowieka. Takie działania mogą mieć skutki krótkookresowe (zmiana jedynie na czas użytkowania przez konkretną osobę lub grupę) oraz długookresowe (trwała zmiana organizacji przestrzennej).

Założenie wzajemnej relacji między człowiekiem a środowiskiem jego aktywności obecne w teorii afordancji jest zbieżne z rozważaniami geografów społecznych nad naturą zachowań przestrzennych człowieka. Wpływ przestrzeni fizycznej na zachowania przestrzenne, a także odwrotna zależność jest wskazywana przez wielu autorów związanych z geografią społeczną (Golledge, Stimson 1987, 1997; Downs, Stea 2017). Możliwość wykorzystania teorii afordancji w badaniach nad aktywnościami i zachowaniami przestrzennymi człowieka w odniesieniu do miejskich otwartych przestrzeni publicznych została dostrzeżona na świecie (Clark, Uzzell 2002; Marcus i in. 2016; Kim 2017, 2019; Nissen i in. 2020).

C. Clark i D.L. Uzzell (2002) w swoich badaniach skupili się na podobieństwach i różnicach między afordancjami różnych środowisk z perspektywy nastolatków. Do badania wybrali cztery obszary codziennej aktywności powyższej grupy wiekowej – najbliższe sąsiedztwo, centrum miasta, szkołę oraz dom. S. Nissen i inni (2020) próbowali zrozumieć i porównać doświadczenia młodych ludzi w środowisku miejskim odnoszące się do transportu lokalnego i terenów zieleni przez pryzmat teorii afordancji. Badacze stwierdzili, że samo

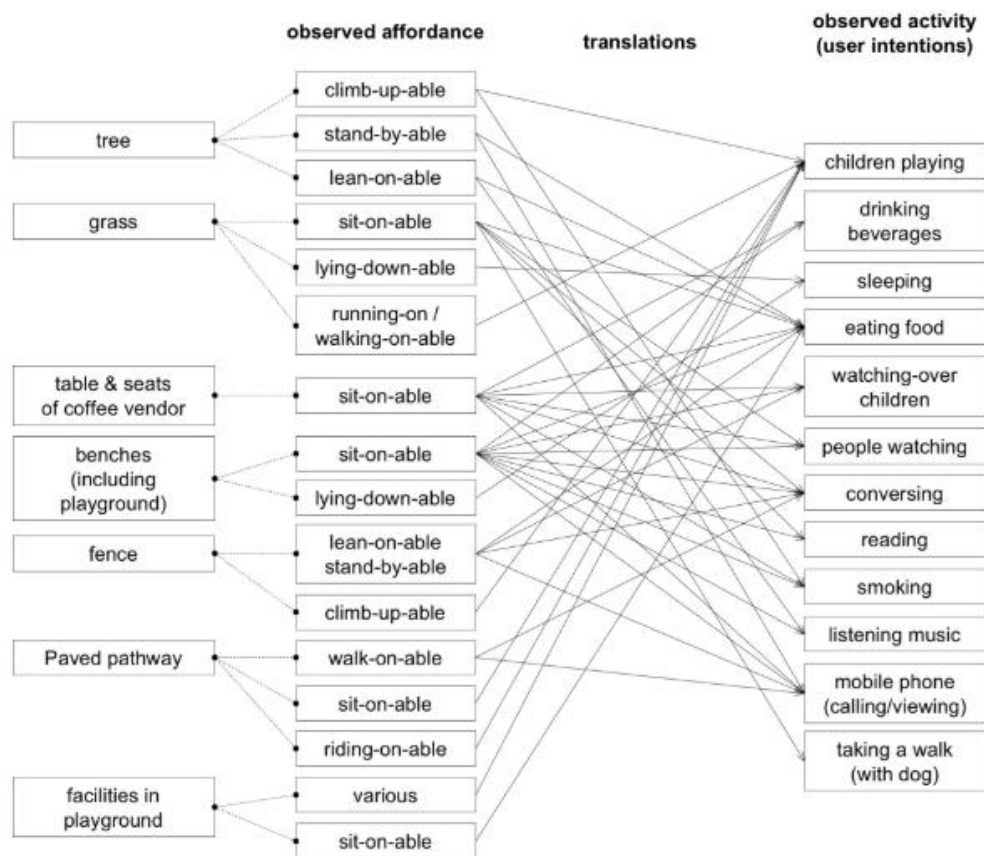
zapewnienie podstawowych elementów zagospodarowania jest niewystarczające w celu kształtowania zrównoważonych przestrzeni. Miejsca o wyższej jakości oferujące więcej możliwości działania zostały powiązane z dobrostanem i dobrym samopoczuciem korzystających z nich dzieci i młodzieży. Inną pracą dotyczącą środowiska miejskiego i obecnych w nim afordancji był artykuł L. Marcusa i in. (2016). Badacze zaproponowali w niej model ukazujący teorię afordancji w kontekście projektowania urbanistycznego. Skupiał się on na ukazaniu współzależności między przestrzenną konfiguracją przestrzeni miejskiej wraz z oferowanymi przez nią afordancjami i sytuacjami a procesami behawioralnymi, emocjonalnymi i poznawczymi człowieka. Na podstawie badań wnioskowano, że młodzi użytkownicy, którzy mieli kontakt z mniej różnorodną przestrzenią oferującą uboższy zestaw afordancji czują z nią słabszy związek. Stwierdzono, że afordancje mają pierwszorzędne znaczenie dla kształtowania zrównoważonych przestrzeni w oczach ich użytkowników. Są także kluczowe w codziennych doświadczeniach, które później przekładają się na aktywność w przestrzeni.

Ryc. 19. Model teorii afordancji zaprezentowany w kontekście środowiska miejskiego.

Źródło: Marcus i in. 2016, s. 344.

Innym przykładem ścisłego powiązania teorii afordancji z badaniami dotyczącymi miejskiej otwartej przestrzeni publicznej są prace J.H. Kima (2017; 2019). Badacz skupił się na badaniu relacji między środowiskiem i człowiekiem, wykorzystując w tym celu teorię afordancji, a także teorię aktora – sieci. W wyniku przeprowadzonych badań możliwe było stworzenie schematu połączeń między obiektami zagospodarowania przestrzennego badanych przestrzeni publicznych a obserwowanymi aktywnościami ich użytkowników. W całym procesie afordancje zostały wskazane jako aspekt odgrywający ważną rolę, która sprowadza się niejako do pośredniczenia między środowiskiem fizycznym a człowiekiem.

Ryc. 20. Schemat powiązań afordancji obiektów z obserwowanymi zachowaniami przestrzennymi w Fortune Street Park.

Źródło: Kim 2017, s. 103.

Mimo że badania geografii społecznej w kontekście teorii afordancji są podejmowane, należy stwierdzić, iż w skali globalnej powstało ich stosunkowo niewiele. Liczba badań łączących zachowania przestrzenne człowieka w środowisku miejskim i teorii afordancji także jest niska. W polskiej literaturze podobna tematyka właściwie nie występuje. Wydaje się jednak, że podobne badania mają duży potencjał. Na podstawie przedstawionych w niniejszym rozdziale informacji można stwierdzić, że behawioralny nurt geografii społecznej może zostać pogłębiony przy zastosowaniu teorii afordancji. Dzięki swoim założeniom oraz poszczególnym elementom umożliwia ona nowe spojrzenie na analizowane zjawiska. Teoria afordancji może być wykorzystana w celu głębszego zbadania i zrozumienia aspektów aktywności człowieka w przestrzeni geograficznej. Pozwala to sądzić, że wykorzystanie koncepcji J.J. Gibsona w badaniach geografii społecznej jest zasadne.

6. Miejskie place na obszarze miasta Poznania

Miejskie place stanowią jeden z ważniejszych typów otwartych przestrzeni publicznych w każdym mieście. Poznań, którego historia sięga X wieku n.e., ma wiele tego typu przestrzeni. W stolicy Wielkopolski służą one do celów targowych i komercyjnych, oferując miejsce dla lokalnych producentów żywności, sprzedawców i rzemieślników. Ten typ przestrzeni odgrywa również ważną rolę społeczną, zapewniając możliwość kontaktów międzyludzkich, wymianę i ekspresję poglądów oraz nastrojów społecznych czy przekazywanie pewnych wzorców kulturowych kształtujących lokalne społeczeństwo i miejski styl życia. Miejskie place w Poznaniu są także miejscami licznych wystaw, festynów, koncertów i pokazów zarówno na lokalną, regionalną, jak i ogólnopolską skalę. W ich przestrzeni są organizowane imprezy masowe o cyklicznym i tradycyjnym charakterze. Place w Poznaniu są ponadto wykorzystywane jako sceny ekspresji sztuki, goszcząc czasowe instalacje artystyczne.

W niniejszym rozdziale zostaną zaprezentowane wyniki przeprowadzonego badania ankietowego oraz indywidualnych wywiadów pogłębianych o charakterze ustrukturyzowanym. Zostaną również omówione rozmieszczenie miejskich placów na obszarze miasta, ich popularność w oczach uczestników badania ankietowego oraz funkcje przypisywane miejskim placom przez ich użytkowników. Ponadto zostaną przedstawione czynniki pozwalające wyodrębnić plac ze struktury miasta wskazane przez uczestników indywidualnych wywiadów pogłębianych o charakterze ustrukturyzowanym. Rozdział kończy krótka charakterystyka placu wybranego do dalszych badań.

6.1. Rozmieszczenie miejskich placów na obszarze miasta

Rozwój przestrzenny Poznania, zwłaszcza między XVIII a XX wiekiem, sprawił, że na jego obszarze jest obecnie zlokalizowanych wiele miejskich placów. Na potrzeby niniejszej pracy wyodrębniono 15 tego typu przestrzeni publicznych na podstawie kryterium administracyjnego. Z tego względu w zestawieniu nie znalazły się m.in. Rynek Wildecki czy Rynek Jeżycki, które pełnią podobne funkcje, co plac Bernardyński, lecz administracyjnie nie zostały określone jako place. Z zestawienia został także wyłączony plac Kolegiacki, na obszarze którego w momencie przeprowadzania badania trwały prace remontowe. Do zestawienia zakwalifikowano z kolei Stary Rynek. Zdecydowano się na włączenie tej przestrzeni do analizy po uzyskaniu wyników

badan pilotażowych, które wskazały, że istnieją pewne rozbieżności w jego postrzeganiu przez uczestników badania. Jednocześnie warto podkreślić, że sposób zagospodarowania Starego Rynku nie nawiązuje do funkcji typowo targowych, jak w przypadku Rynku Wildeckiego czy Rynku Jeżyckiego.

Większość z wybranych do analizy przestrzeni jest zlokalizowana w śródmiejskiej części miasta – na obszarze osiedla Stare Miasto. Ponadto miejskie place są obecne na obszarze Jeżyc, Wildy, Sołacza czy Grunwaldu.

Szczegółowy podział placów według ich administracyjnej przynależności do osiedli funkcjonujących na obszarze Poznania przedstawia poniższa tabela.

Osiedle	Nazwa placu
Stare Miasto	Stary Rynek, plac Wolności, plac Cyryła Ratajskiego, plac Wielkopolski, plac Adama Mickiewicza, plac Bernardyński, plac Kolegiacki – część przy Urzędzie Miasta, plac Wiosny Ludów, plac Andersa
Jeżyce	plac Asnyka
Wilda	plac Marii Skłodowskiej-Curie
Sołacz	plac Spiski, plac Orawski
Grunwald	plac Kazimierza Nowakowskiego

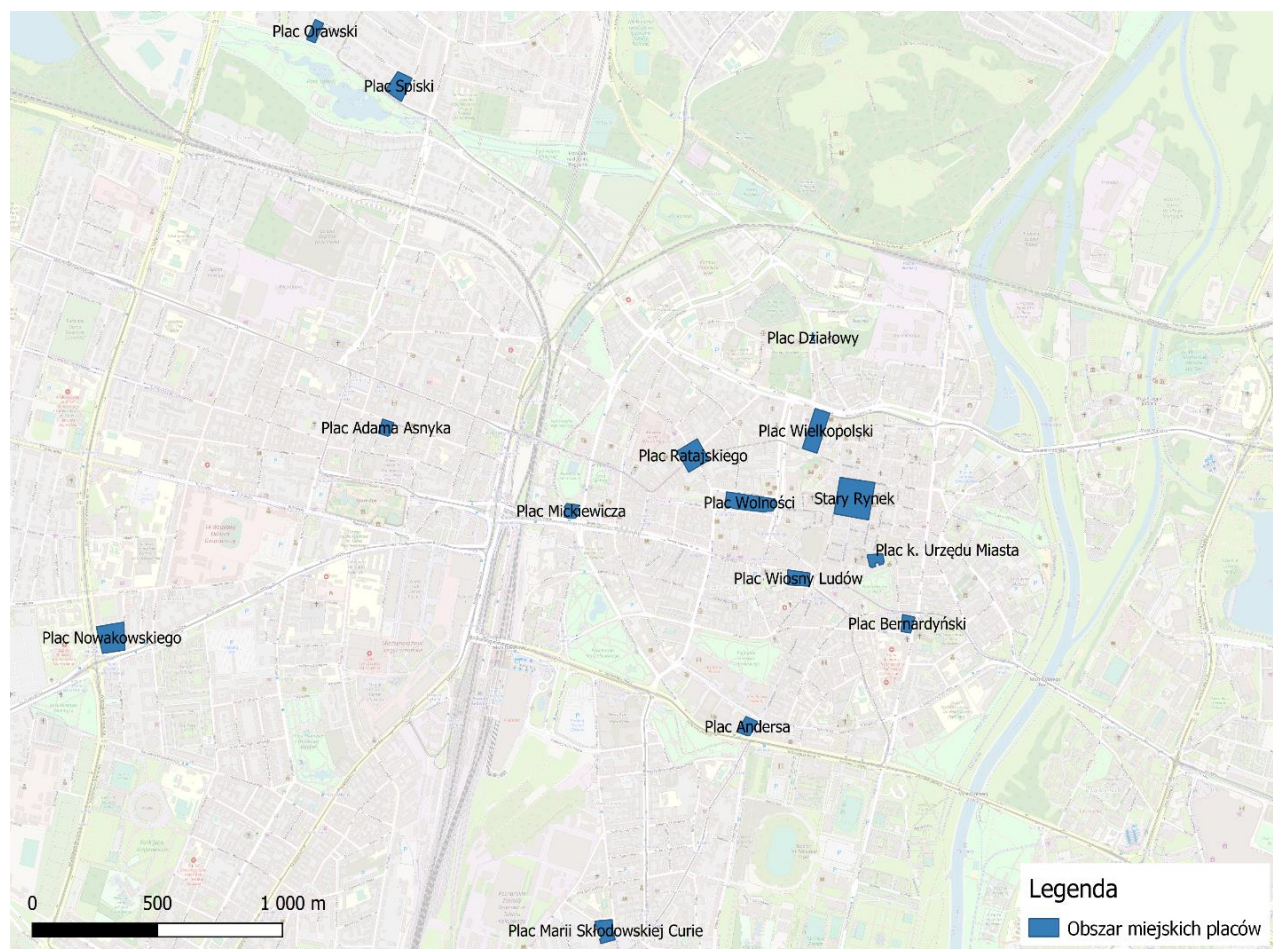
Tab. 13. Podział miejskich placów miasta Poznania w odniesieniu do osiedli, na których są zlokalizowane.

Źródło: Opracowanie własne.

Rozlokowanie miejskich placów w przestrzeni Poznania można określić jako koncentryczne. Ich największy zbiór znajduje się w historycznym centrum miasta. Jednak im dalej w kierunku peryferyjnych obszarów Poznania, tym placów jest mniej. Wynika to z intensywnej ekspansji przestrzennej stolicy Wielkopolski po II wojnie światowej opierającej się na budowie osiedli blokowych, które zaczęły otaczać dotychczasową zabudowę. Śródmieście zostało ograniczone wysokimi budynkami wielorodzinnymi, wśród których dominowały otwarte tereny zieleni między tzw. blokami. Brak możliwości dalszego rozwoju zabudowy śródmiejskiej spowodował, że nie powstawały nowe place. Szczegółowa lokalizacja przestrzeni tego typu na obszarze Poznania została zaprezentowana na poniższej mapie.

Rozmieszczenie miejskich placów w Poznaniu ograniczające się do historycznej śródmiejskiej zabudowy powoduje, że występują one często w bezpośrednim sąsiedztwie ważnych miejsc dla stolicy Wielkopolski. Obecność przy takich obiektach, jak Ratusz, Muzeum Powstania Wielkopolskiego, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Hotel Bazar, Kupiec Poznański,

a także przy zabytkowych kamienicach, oraz licznych jednostkach administracji publicznej sprawia, że są one przestrzeniami znaczącymi i często użytkowanymi przez mieszkańców i turystów.

Ryc. 21. Rozmieszczenie miejskich placów na obszarze miasta Poznania.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie mapy OpenStreetMap.

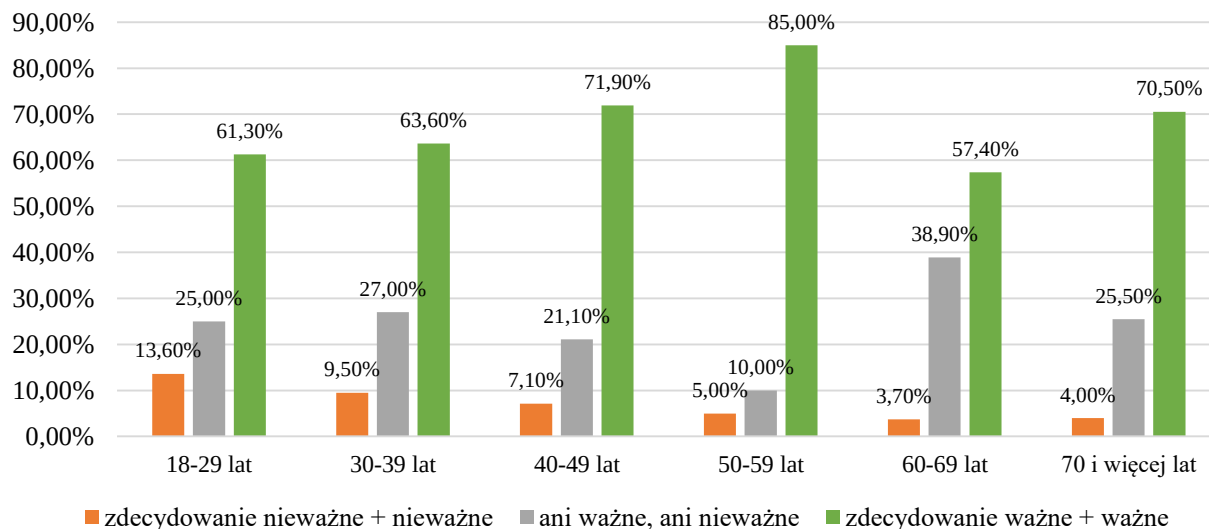
6.2. Popularność miejskich placów w oczach mieszkańców Poznania

Miejskie place stanowią istotne obszary każdego miasta. Są wykorzystywane do zaspokajania potrzeb wielu użytkowników o różnorodnych preferencjach. Dokonują oni nieustannej oceny tych przestrzeni i na jej podstawie określają użyteczność placów do zaspokojenia codziennych potrzeb. Dla większości respondentów przeprowadzonego badania ankietowego korzystanie z miejskich placów jest bardzo ważne (54,4%) oraz ważne (13,1%).

Jedynie 7,2% uczestników badania ma odmienne zdanie (2,8% wskazało odpowiedź „zdecydowanie nieważne”, a 4,4% – „nieważne”). W podziale na grupy wiekowe najwyższym łącznym wynikiem odpowiedzi „4 – ważne” oraz „5 – zdecydowanie ważne” cechuje się grupa osób w wieku 50–59 lat (łącznie 85%) przed respondentami w wieku 40–49 lat (71,9%) oraz osobami powyżej 70. roku życia (70,5%). Z kolei największy odsetek negatywnych odpowiedzi (1 – „zdecydowanie nieważne” oraz 2 – „nieważne”) charakteryzuje najmłodszych użytkowników miejskich placów w wieku 18–29 lat (łącznie 13,6%), którzy wyprzedzają kolejną grupę wiekową (30–39 lat; 9,5%). W przypadku osób powyżej 50. roku życia odsetek negatywnych odpowiedzi jest zdecydowanie niższy (5% w grupie 50–59 lat; 3,7% wśród osób w wieku 60–69 oraz 4% u respondentów powyżej 70. roku życia).

Powyższe dane ukazują spadek znaczenia miejskich placów wśród najmłodszych respondentów. W każdej z analizowanych grup wiekowych znajdują się osoby, dla których korzystanie z tych przestrzeni nie jest ani ważne, ani nieważne. Największy odsetek tego typu odpowiedzi zanotowano wśród osób w wieku 60–69 lat (38,9%), a najmniejszy wynika z odpowiedzi respondentów w wieku 50–59 lat (10%). W przypadku pozostałych grup wiekowych odsetek neutralnych odpowiedzi (ani ważne, ani nieważne) ukształtował się na poziomie od 20% do 30%. Są to stosunkowo wysokie wartości wśród osób, które zadeklarowały użytkowanie miejskich placów. Wiele osób nie przypisuje szczególnej wagi wizytom w miejskich placach, co stanowi duży problem. Wyniki wskazują, że wśród użytkowników miejskich placów stosunkowo dużą grupę stanowią osoby korzystające z tego typu przestrzeni z konieczności, nie nadając im żadnego znaczenia. W połączeniu z rosnącym odsetkiem młodych osób, dla których użytkowanie miejskich placów jest zdecydowanie nieważne lub nieważne, w przyszłości może to spowodować odpływ licznej grupy osób z tych przestrzeni, która znajdzie alternatywne miejsca do realizacji swoich potrzeb.

Dane dotyczące znaczenia korzystania z miejskich placów przez respondentów obrazuje poniższy wykres:

Ryc. 22. Znaczenie korzystania z miejskich placów dla poszczególnych grup wiekowych.

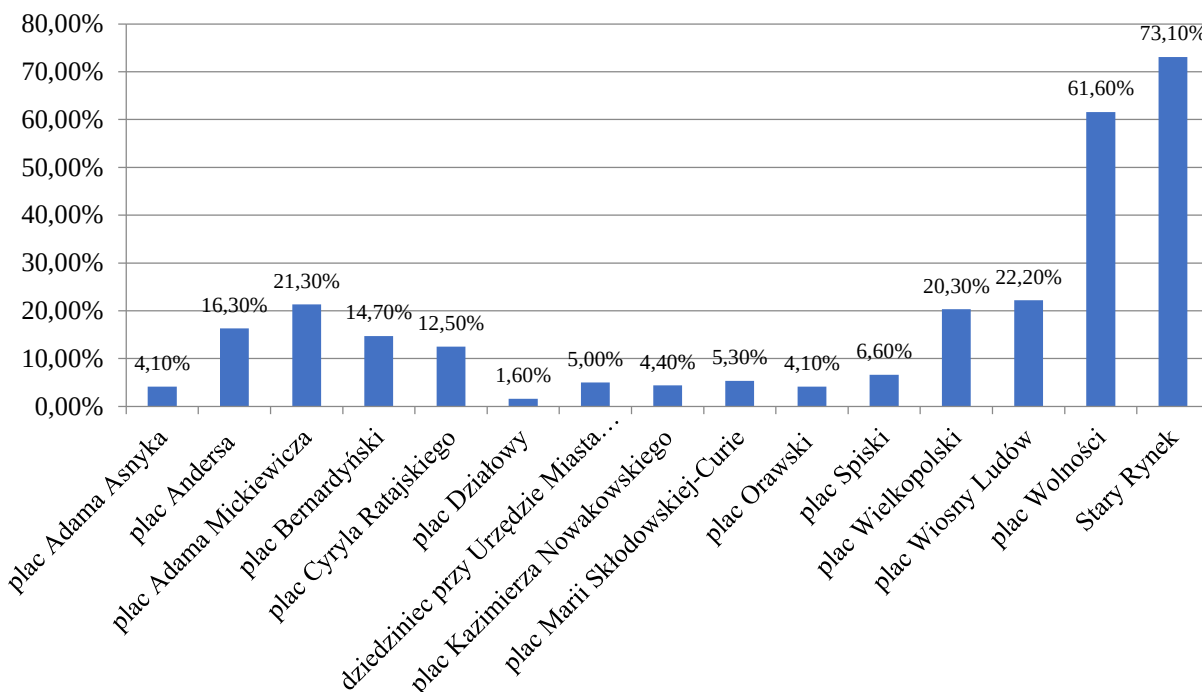
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego (n=320).

Przeprowadzone badanie ankietowe pokazuje, że zdecydowana większość respondentów (83%) korzysta z miejskich placów. Jedynie 17% uczestników badania deklaruje, że nie pojawia się w tego typu przestrzeniach. Spośród placów zlokalizowanych na obszarze miasta Poznania największą popularnością wśród użytkowników cieszy się Stary Rynek w Poznaniu (73,1%)¹⁸. Na jego dużą popularność wpływają wartość historyczna, społeczna i turystyczna, co w połączeniu z funkcjami gastronomicznymi i handlowymi powoduje, że w oczach różnorodnych grup społecznych jest to atrakcyjne miejsce spędzania czasu. Najczęściej tę przestrzeń wybierają osoby w wieku 30–39 lat (23,93% spośród osób, które zadeklarowały, że do niej uczęszczają), a także 40–49 lat (18,38%). Należy jednak podkreślić, że różnice między poszczególnymi grupami społecznymi nie są wyraźne.

Popularny wśród respondentów jest również plac Wolności, który został wskazany jako przestrzeń aktywności przez 61,6% uczestników badania ankietowego. Z oferowanych przez ten plac możliwości korzysta najwięcej osób w wieku 30–39 (21,83%) oraz powyżej 70. roku życia (19,8%). Dwie powyższe przestrzenie zdecydowanie wyróżniają się na tle innych pod względem popularności wśród respondentów, znacznie wyprzedzając kolejne w tym zestawieniu: plac Wiosny Ludów (22,2%), plac Adama Mickiewicza (21,3%) oraz plac Wielkopolski (20,3%). Najrzadziej wykorzystywanymi placami w Poznaniu według uczestników badania ankietowego

¹⁸ Respondenci mieli za zadanie wskazać trzy najczęściej odwiedzane miejskie place w Poznaniu.

są: plac Działowy (1,6% wskazań), plac Adama Asnyka (4,1%), plac Orawski (4,1%) oraz plac Kazimierza Nowakowskiego (4,4%).

Ryc. 23. Udział wskazań poszczególnych miejskich placów jako przestrzeni aktywności w ogólnej liczbie ankietowanych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego (n=320).

Analiza danych uzyskanych podczas badania ankietowego pozwoliła wyodrębnić cztery kategorie stref w mieście: (1) bardzo często użytkowanych placów, (2) często użytkowanych placów, (3) rzadko użytkowanych placów oraz (4) braku występowania placów. Powyższe strefy opierają się zarówno na lokalizacji placów w przestrzennej strukturze miasta, jak i na ich popularności wśród wskazań respondentów.

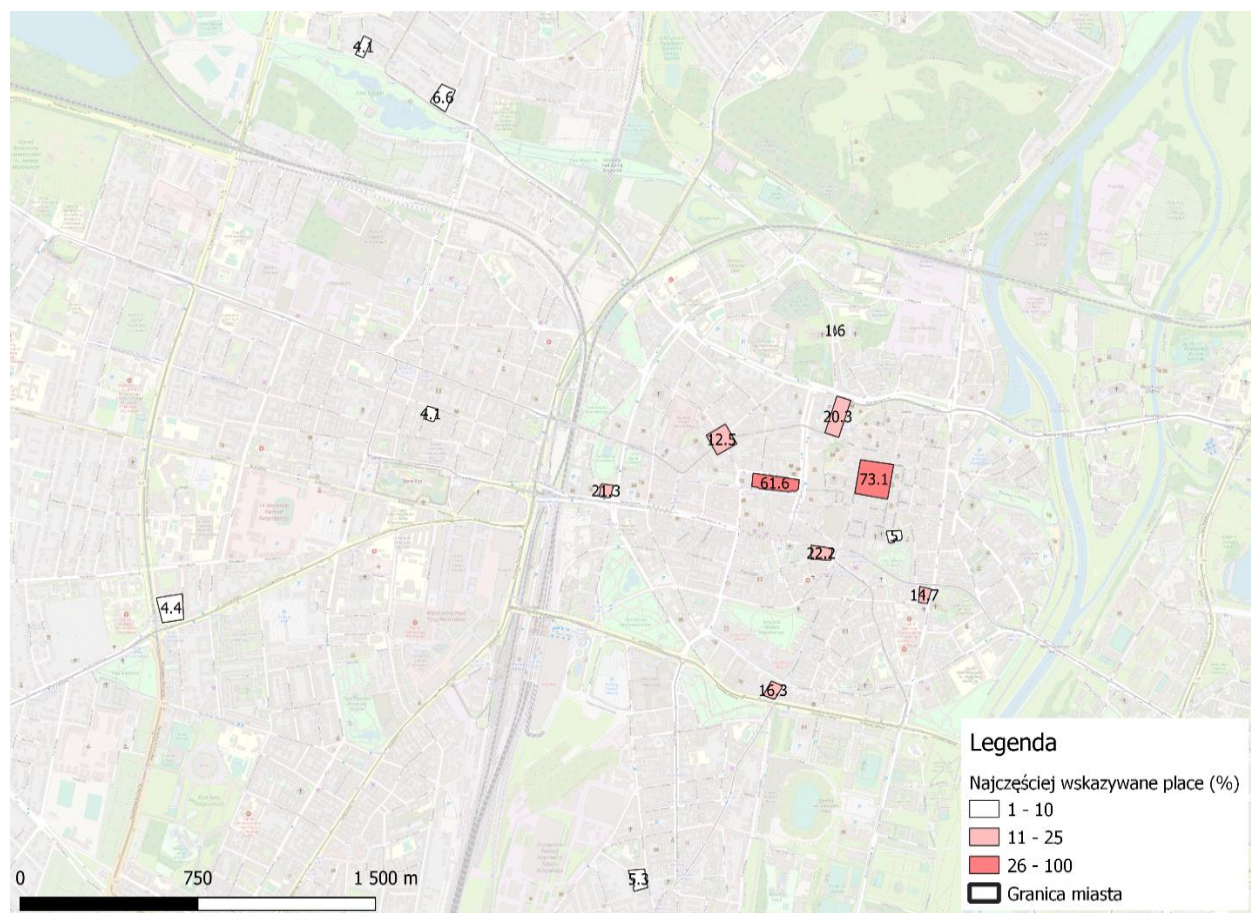
Pierwsza ze stref obejmuje przestrzenie, które były wskazywane jako miejsce aktywności przez ponad 50% uczestników badania ankietowego. W przypadku Poznania są to dwie przestrzenie – Stary Rynek (73,1%) oraz plac Wolności (61,6%). Znajdują się one w bezpośrednim centrum miasta i są wskazywane jako ważne miejsca na mapie stolicy Wielkopolski.

Strefa często użytkowanych placów dotyczy przestrzeni, które były wskazywane jako miejsce aktywności od 11 do 50% respondentów. Strefa ta otacza ściśle centrum miasta. Znajdują się w niej place: Cyryla Ratajskiego, Wielkopolski, Bernardyński, Adama Mickiewicza oraz

Andersa. Wyjątek stanowi dziedziniec przy Urzędzie Miasta Poznania, który uzyskał wynik na poziomie 5%. Remont pobliskiego placu Kolegiackiego podczas prowadzonych badań i utrudnione korzystanie z przestrzeni wokół niego może jednak wpływać na niski odsetek wskazań tej przestrzeni.

Trzecią strefę stanowią place, które zostały wskazane przez nie więcej niż 10% uczestników badania ankietowego. Są one najbardziej oddalone od centrum miasta spośród wszystkich przestrzeni, które podlegały badaniu: plac Orawski, plac Działowy czy plac Adama Asnyka. Ostatni z nich, mimo najkorzystniejszego położenia wśród gęstej zabudowy wielorodzinnej, jest stosunkowo rzadko użytkowany.

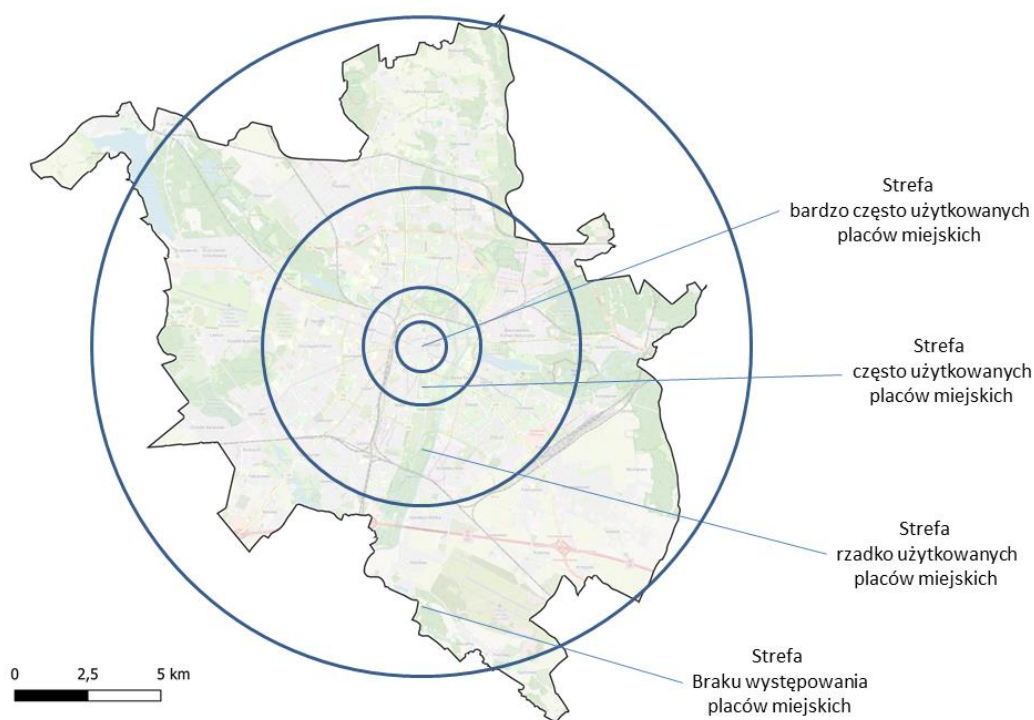
Czwarta strefa dotyczy peryferii miast, na obszarze których nie zidentyfikowano miejskich placów. Z tego względu nie była możliwa ocena częstości ich użytkowania.

Ryc. 24. Częstość wskazań poszczególnych placów miejskich w Poznaniu jako przestrzeni aktywności w ogólnej liczbie przeprowadzonych kwestionariuszy (%).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie mapy OpenStreetMap.

Popularność analizowanych placów deklarowana podczas ankiety odpowiada natężeniu ich występowania w strukturze miasta. Można zaobserwować następującą zależność: im większa odległość placu od centrum miasta, tym liczba użytkowników, którzy deklarują jego użytkowanie, jest mniejsza. Wpływ na taki stan rzeczy ma znacząca rola centrum miasta w codziennych działaniach wielu użytkowników. Jest to obszar, na którym jest zlokalizowanych wiele firm i jednostek publicznych, które są miejscem pracy dla tysięcy ludzi. Aktywność użytkowników nie ogranicza się jednak tylko do dni roboczych. Śródmieście i obecne w nim przestrzenie są celem weekendowych wycieczek i spotkań z rodziną czy znajomymi. Ze względu na lokalizację miejskich placów przy wielu obiektach gastronomii i kultury stanowią one naturalne miejsca, w których ludzie gromadzą się i pozostają. Wzmocniona popularność miejskich placów w centrum miasta względem tych zlokalizowanych bardziej peryferyjnie wynika również z ich wykorzystania nie tylko przez lokalną społeczność, lecz także mieszkańców z innych dzielnic oraz turystów i mieszkańców z obszarów podmiejskich. Zaobserwowane zależności obrazuje poniższy model koncepcyjny występowania i intensywności użytkowania miejskich placów.

Ryc. 25. Model występowania i intensywności użytkowania miejskich placów w Poznaniu.

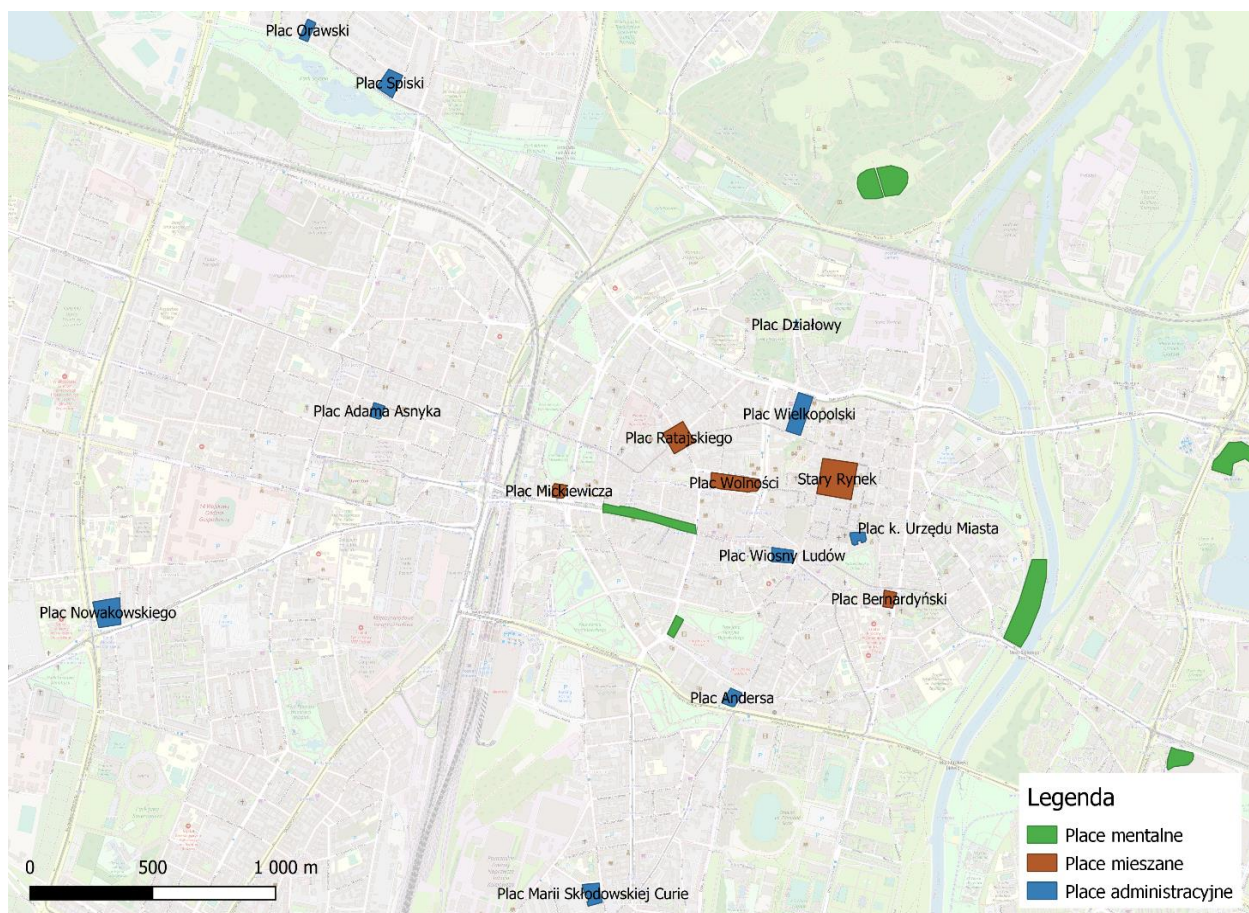
Źródło: Opracowanie własne.

6.3. Czynniki pozwalające wyodrębnić plac ze struktury miasta

Uczestnicy indywidualnych wywiadów pogłębionych o charakterze ustrukturyzowanym wskazywali, że termin „plac miejski” jest związany głównie z nazwami administracyjnymi funkcjonującymi w oficjalnych dokumentach i przestrzeni publicznej (znakach, tablicach informacyjnych, mapach). Różnica w sposobie postrzegania tego, czym jest plac miejski, została zauważona przy analizie wyników kwestionariusza ankiety i treści indywidualnych wywiadów pogłębionych. W przypadku gdy respondenci mieli do wyboru zawężony zbiór miejskich placów, który opierał się na podziale administracyjnym, ograniczali się tylko do jego zakresu, rzadko proponując inne przestrzenie. Uczestnicy indywidualnych, ustrukturyzowanych wywiadów pogłębionych powiększyli zbiór placów administracyjnych o wiele własnych propozycji, w tym m.in. ulicę Święty Marcin, przestrzenie przed galeriami handlowymi i obiektami kulturowymi, obszary nadrzeczne czy otwarte tereny w miejskich parkach.

Można więc stwierdzić, że termin „plac miejski” funkcjonuje w dwóch kategoriach: (1) administracyjnej, która jest związana z nazwą przypisaną do konkretnej przestrzeni wskazującą, że powinna być ona traktowana jako plac, oraz (2) mentalnej, funkcjonującej w świadomości człowieka. Warto podkreślić, że powyższe dwie kategorie mogą się pokrywać. Według uczestników wywiadów pogłębionych taka sytuacja ma miejsce w przypadku placów: Wolności, Cyryła Ratajskiego, Adama Mickiewicza oraz Bernardyńskiego. Wszystkie z wymienionych przestrzeni są zlokalizowane na obszarze Starego Miasta. Pozostałe place, które zostały wskazane przez uczestników wywiadów pogłębionych, są zlokalizowane w dzielnicach bezpośrednio otaczających centrum.

Wskazania uczestników wywiadów pogłębionych oraz badania ankietowego obrazuje poniższa mapa:

Ryc. 26. Lokalizacja miejskich placów w podziale na administracyjne, mentalne i mieszane.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie mapy OpenStreetMap.

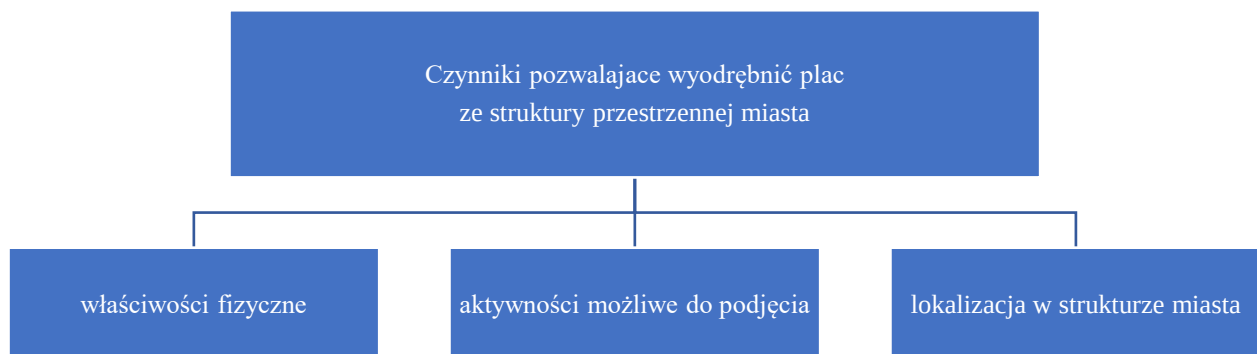
W toku prac badawczych wyodrębniono trzy grupy czynników, które składają się na ogólny obraz tych przestrzeni w oczach ich użytkowników: (1) właściwości fizyczne przestrzeni, (2) możliwe do podjęcia aktywności oraz (3) lokalizacja przestrzeni w strukturze miasta.

Uczestnicy wywiadów podkreślali, że przy definiowaniu konkretnej przestrzeni jako placu miejskiego kierują się fizycznymi właściwościami tych przestrzeni, np. „duża otwarta przestrzeń”, „wybrukowana”, „wybetonowana”, „płaska”, „rozległa” oraz „pusta”. Ponadto kierowali się oni obecnością charakterystycznych elementów, takich jak miejsca do siedzenia, zieleń, elementy małej architektury oraz obiekty artystyczne. Według respondentów elementy struktury fizycznej danej przestrzeni często przesądzają o tym, że jest ona traktowana jako plac miejski.

Miejskie place są wyodrębniane z przestrzeni miejskiej przez pryzmat aktywności, które można w ich obrębie realizować. Często wskazywane były aktywności rekreacyjne, takie jak odpoczynek, spotkania ze znajomymi, wspólny posiłek, spacer oraz zwiedzanie.

Lokalizacja danej przestrzeni w strukturze miasta także odgrywa znaczącą rolę podczas wyodrębniania placu miejskiego. Uczestnicy indywidualnych wywiadów pogłębionych wskazywali przestrzenie, które były zlokalizowane w centrum miasta lub dzielnicach otaczających Stare Miasto. Miejskie place nie są kojarzone z osiedlami jednorodinnymi na obrzeżach miasta.

Trzy wyżej opisane zespoły czynników decydują o tym, czy dana przestrzeń utożsamiana jest z miejskim placem. Są one silnie powiązane ze znaczeniami przypisywanymi temu typowi przestrzeni publicznej.

Ryc. 27. Czynniki pozwalające wyodrębnić plac ze struktury przestrzennej miasta.

Źródło: Opracowanie własne.

6.4. Funkcje przypisywane miejskim placom przez użytkowników

Miejskie place są przez ludzi utożsamiane z wieloma funkcjami. Z tego względu są traktowane jako przestrzenie służące realizacji różnorodnych celów. Analiza danych z indywidualnych wywiadów pogłębionych o charakterze ustrukturyzowanym pozwoliła wyodrębnić łącznie 11 funkcji:

- 1) przestrzeń spotkań,
- 2) przestrzeń kulturowa,
- 3) przestrzeń rekreacji,
- 4) przestrzeń manifestacji,
- 5) przestrzeń gastronomiczna,
- 6) przestrzeń targowa,
- 7) przestrzeń turystyczna,
- 8) przestrzeń artystyczna,
- 9) przestrzeń społeczna,
- 10)przestrzeń komunikacji,
- 11)przestrzeń nauki.

Miejskie place pełnią funkcje przestrzeni spotkań. Są one charakterystyczne ze względu na swoją formę. Zlokalizowanie ich na planie miasta jest stosunkowo łatwe dla mieszkańców. Dodatkowo liczne obiekty małej architektury ułatwiają orientację w ich przestrzeni. Sprzyja to wyborom miejskich placów jako miejsc spotkań. Jak wskazała jedna z rozmówczyń:

*To są takie punkty orientacyjne, gdzie się umawiam ze znajomymi, gdzie się nie zgubimy przy natłoku ludzi. **Kobieta, 48 l.***

Użytkownicy miejskich placów postrzegają je jako przestrzenie kulturowe umożliwiające zorganizowanie wydarzeń komercyjnych i publicznych, jak festiwale, festyny, koncerty, obchody ważnych rocznic lokalnych i ponadlokalnych. Są to także przestrzenie, w których ekspresję kulturową wyrażają artyści podczas organizowanych pokazów. Dla mieszkańców miasta wydaje się oczywiste, że wydarzenia skupiające wielu uczestników odbywają się właśnie na placach, gdyż ze względu na ich rozmiary i dużą powierzchnię są w stanie pomieścić wszystkich chętnych oraz są łatwo dostępne.

(...) targ bożonarodzeniowy – no trudno byłoby postawić wielką karuzelę np. nie wiem, gdzie, na ulicy Święty Marcin. Szopkę też trudno byłoby postawić na ulicy Święty Marcin. Jednak ten plac spełnia tę funkcję tutaj. Plac Wolności ma o wiele większą przestrzeń, w związku z tym możliwości jest więcej. Stary Rynek

*również. Plac Bernardyński – ciężko by było jakąś aktywność rzeczywiście zrealizować, jest zabudowanym rynkiem. **Kobieta, 48 l.***

Miejskie place pełnią także funkcje rekreacyjne, związane z aktywnościami prowadzonymi w czasie wolnym od pracy i innych obowiązków oraz mającymi na celu wypoczynek. Ta funkcja opiera się na aktywnościach opcjonalnych i obejmuje głównie zachowania przestrzenne zachodzące na co dzień, będące częścią dobowego rytmu dnia człowieka. Ze względu na dużą przestrzeń oraz liczne elementy wyposażenia możliwe jest komfortowe korzystanie z miejskich placów przez wielu użytkowników jednocześnie.

*To jest taka oaza spokoju. Po to człowiek chodzi, żeby sobie trochę posiedział, podumał, można powiedzieć. Żeby trochę od tej codzienności inaczej się czuć. **Mężczyzna, 65 l.***

*No ogólnie jest to miejsce takiego złapania drugiego oddechu. Gdzie można sobie usiąść i odpocząć bez kłopotu. **Mężczyzna, 35 l.***

Miejskie place są również utożsamiane z przestrzeniami manifestacji. Odnoszą się do chęci przekazania nastrojów społecznych w związku z aktualną sytuacją polityczną w mieście, regionie czy kraju.

Tego typu przestrzenie mogą pełnić także funkcje gastronomiczne. W ich przestrzeni mogą być zlokalizowane stoliki, przy których jest możliwe skorzystanie z usług restauracji i kawiarni na zewnątrz. Jest to bardzo popularna funkcja, zwłaszcza gdy dopisuje pogoda.

Duża powierzchnia pozwala miejskim placom pełnić funkcję targową. Jest ona związana z obecnością na ich obszarze licznych punktów handlowych, np. straganów, sklepów i kiosków. Wiele tego typu placów zostało specjalnie przystosowanych do tej funkcji. Są to np. plac Bernardyński oraz plac Wielkopolski. Na ich obszarze znajdują się specjalnie wyznaczone stoiska sprzedażowe zlokalizowane na stałe (np. plac Bernardyński) lub czasowo (np. jarmark bożonarodzeniowy na placu Wolności). Funkcje targowe mogą się również pojawiać okazjonalnie i czasowo w związku z organizacją różnego rodzaju wydarzeń. Mogą one zajmować jedynie część powierzchni placu.

Lokalizacja w centrach miast i przy ważnych obiektach architektonicznych sprawia, że miejskie place pełnią funkcję turystyczną. Są to często miejsca o charakterze reprezentatywnym, z którymi wiąże się historia miasta. Taką funkcję pełni np. Stary Rynek w Poznaniu oraz plac Wolności.

Przestrzeń miejskich placów może być także miejscem występowania pokazów oraz wystaw. Pełni ona wtedy funkcję artystyczną, która przyciąga użytkowników chcących zapoznać się z twórczością innych. Miejskie place zazwyczaj mają stosunkowo dużą powierzchnię, która może stanowić scenę oraz zapewniać miejsce dla widowni. Tego typu przestrzenie stanowią ponadto miejsca, w których są lokalizowane instalacje artystyczne niosące pewien przekaz dla mieszkańców (np. napis „siła w nas!” na placu Wolności).

Miejskie place są również utożsamiane z zachodzącymi w nich kontaktami interpersonalnymi o różnym stopniu zaangażowania. Jak wspomniano wyżej, mogą one być miejscami spotkań. Są to także przestrzenie, które pozwalają na bierną obserwację zachowań innych ludzi.

Uczestnicy wywiadów pogłębionych wskazywali ponadto na komunikacyjną funkcję miejskich placów. Jest ona związana z przemieszczaniem się człowieka w przestrzeni miejskich placów. Funkcja komunikacyjna dotyczy pieszych wędrówek, a także poruszania się za pomocą indywidualnych i zbiorowych środków transportu. Są to place, które stanowią raczej pewien element w drodze do celu zlokalizowanego poza tymi przestrzeniami.

Miejskie place mogą także pełnić funkcję nauki. Lokalizacja w centrum miast, często w bliskim sąsiedztwie uczelni wyższych, sprzyja wykorzystywaniu przestrzeni placów do nauki. Są one użytkowane w przerwach między zajęciami lub bezpośrednio przed lub po nich.

Warto podkreślić, że funkcje placów są uzupełniane przez obiekty znajdujące się w ich bezpośrednim sąsiedztwie. Mogą one wpłynąć na stopień postrzeganej atrakcyjności placów. Bezpośrednie otoczenie o określonych funkcjach także może wpływać na charakter tego typu miejsc. Wydaje się, że to właśnie z tego względu uczestnicy badania nie identyfikowali miejskich placów na obrzeżach miast. Nie potrafili oni wskazać tego typu przestrzeni wśród rozrzedzonej zabudowy jednorodzinnej. Niekiedy to właśnie poszczególne funkcje otaczających budynków w pierwszej kolejności zachęcają do pojawienia się człowieka w przestrzeni placu miejskiego. Co więcej, mogą one być uzupełniane przez inne przestrzenie publiczne. Najczęściej

wskazywane przez rozmówców były parki i skwery, które dostarczają więcej cienia i zieleni. Rozmówcy charakteryzowali to w następujący sposób:

One są, jakby można powiedzieć, wbite w tę architekturę, bo bez nich to jakby tego nie było, tak szczerze, one są tam potrzebne i już tak się wryły, można powiedzieć, w tę zabudowę i w tę historię, w to wszystko, no nie wiem, ja nie wyobrażam sobie, żeby na Jeżycach nie było Rynku Jeżyckiego, a no, ten plac Ludwika Waryńskiego, takie charakterystyczne miejsce, tam, gdzie jest ta płyta, są tam tramwaje i też takie sklepiki, to tak jest po prostu. Bez tych rzeczy te place nie byłyby placami.

Kobieta, 28 l.

*Mi się może wydaje, że otoczenie tych placów jest też bardzo ważne, żeby ludzie mogli, przy okazji korzystając z placu, mieć możliwość jakiegoś udziału w konkretnych rzeczach dziejących się w okolicy w sensie. **Mężczyzna, 22 l.***

Rozmówcy wskazywali ponadto na istotną rolę elementów zagospodarowania, takich jak obiekty małej architektury, zieleni czy obecność sztuki w przestrzeni. Bez wątpienia są one istotnymi elementami, które składają się na mentalny obraz miejskich placów i wyznaczają ramy dla aktywności w ich obrębie. Przestrzenne ujęcie miejskich placów jest traktowane przez ich użytkowników jako swego rodzaju scena dla zachodzących w nich aktywności. Możliwość modyfikacji przestrzeni i dostosowania jej do bieżących potrzeb powoduje, że w miejskich placach dostrzega się więcej możliwości działania. Takie przestrzenie mogą też pełnić w oczach swoich użytkowników więcej funkcji.

*Myślę, że struktura tych miejsc nie pozwala na organizowanie wszystkich imprez. Na placu Kolegiackim, założmy, jest to ograniczone przestrzenią, ale tam nie można robić imprez masowych czy też jakichś kiermaszów. **Mężczyzna, 53 l.***

*Wydaje mi się, że każdy z placów ma jakąś inną funkcję. One są właściwie płynne i można by je zmieniać. **Mężczyzna, 22 l.***

Na podstawie analizy treści indywidualnych wywiadów pogłębionych możliwe było stworzenie zbioru słów kluczowych, za pomocą których respondenci charakteryzowali miejskie place. W wypowiedziach respondentów dominowały określenia nawiązujące do podejmowanych

A word cloud of Polish words related to urban recreation and public space. The words are arranged in a roughly circular shape, with some words in a larger, bolder font than others. The words include: świętowanie, wolność państwowe, wystawy, zakupy, otwarta, festyn, integracja, relaks, targowisko, darmowe, spotkań, pomnik, dużo, wypoczynek, czytanie, protesty, wspomnienia, artystyczne, spokój, szum, pustki, rozrywka, odpoczynek, turyści, miejsce, gwar, wolny, spotkania, ludzie, brukowa, publiczne, bruk, czas, rekreacja, przestrzeń, piknik, firmy, dostęp, imprezy, kultura, architektura, zieleni, mała, wolna, koncert, gastronomia, festiwal, praca, duży, beton, enklawa, wydarzenia, siedzenia, jarmarki, uroczystości, kostka, rozmowy, tłum, kulturalne, niezabudowana, powierzchnia.

Źródło: Opracowanie własne.

127

do jednej z wyżej wymienionych kategorii nie wyklucza jej klasyfikacji do pozostałych. Należy jednak zauważyć, że zazwyczaj jedna z nich dominuje nad pozostałymi, decydując o postrzeganym charakterze danego miejsca.

Możliwe jest także adoptowanie miejskich placów do innych celów niż te, które spełniają zazwyczaj. Oznacza to modyfikowanie funkcji ich głównego przeznaczenia. Dość powszechny jest chociażby zabieg przearanżowania przestrzeni placu powszechnie uważanego za rekreacyjny na cele kulturowe czy targowe. Najczęściej dzieje się to poprzez zmianę organizacji przestrzennej danego placu, np. rozstawienie sceny, straganów, elementów wyposażenia, jak ławki, stoliki, siedziska, zieleni. Na skutek takich działań zmieniają się drastycznie możliwości aktywności dostrzegane przez użytkowników, co wpływa na zmianę zachowań przestrzennych. Zmiana ta może być zarówno czasowa, jak i stała.

Przestrzeń każdego z powyższych typów placów może być ponadto rozpatrywana w dychotomicznym ujęciu „odspołeczna” – „dospołeczna”. Pod pojęciem „przestrzeń odspołeczna” rozumie się przestrzeń skłaniającą użytkownika do podejmowania indywidualnych zachowań przestrzennych i unikania kontaktu z innymi. „Przestrzenie dospołeczne” mogą z kolei kształtować zachowania ludzi w taki sposób, aby nawiązywali ze sobą kontakt (Hall 1966). Przypisanie konkretnemu placu jednego z dwóch powyższych charakterów zależy m.in. od sposobu jego zagospodarowania, obecnych w nim użytkowników i prowadzonych przez nich działań. Są to czynniki, które mogą się zmieniać. Z tego względu wszystkie wyżej omówione typy miejskich placów mogą mieć charakter zarówno odspołeczny, jak i dospołeczny. Należy jednak podkreślić, że konkretny typ miejskiego placu może w pewnym stopniu wskazywać jeden z dwóch powyższych charakterów. Biorąc pod uwagę rozważania E.T. Halla, można wnioskować, że place kulturowe i społeczne są zazwyczaj przestrzeniami dospołecznymi do momentu, aż zbyt duża liczba innych użytkowników zacznie przytłaczać człowieka ze względu na tzw. przeładowanie bodźcami. Place targowe mogą mieć charakter dospołeczny i odspołeczny w zależności od sposobu zagospodarowania i dominujących aktywności prowadzonych w ich obrębie. Place komunikacyjne należy utożsamiać raczej z przestrzeniami odspołecznymi.

Podsumowując informacje zawarte w dotychczasowej części rozdziału, ponad 80% uczestników badania ankietowego zadeklarowało, że korzysta z miejskich placów w Poznaniu. Najczęściej wykorzystywanymi przestrzeniami tego typu są: Stary Rynek oraz plac Wolności. Miejskie place dla większości swoich użytkowników stanowią ważne obszary w mieście. W toku

przeprowadzonych badań wyodrębniono 11 funkcji placów. Traktowane są one jako przestrzenie: spotkań, kulturowa, rekreacji, manifestacji, gastronomiczna, targowa, turystyczna, artystyczna, społeczna, komunikacji oraz nauki. Zwrot „miejski plac” najczęściej utożsamiany jest przez swoich użytkowników z takimi określeniami, jak: odpoczynek, spotkania, rekreacja, imprezy, kultura, festiwal, gastronomia, enklawa, turyści, ludzie, wspomnienia oraz wolny czas. Co ciekawe, miejskie place dostrzegane są nie tylko w przestrzeniach, które noszą administracyjną nazwę zawierającą frazę „plac”. Uczestnicy indywidualnych wywiadów pogłębionych wskazali także szereg innych obszarów w mieście, które w ich umysłach funkcjonują jako place. Są to na przykład: obszary nadwarciańskie, ulica Święty Marcin, wolne przestrzenie przed galeriami handlowymi czy polany w parkach (np. na Cytadeli i nad Małą). Tym, co pozwala wyodrębnić plac ze struktury przestrzennej miasta są: właściwości fizyczne danego obszaru, aktywności możliwe do podjęcia oraz lokalizacja w strukturze miasta. Mimo wysokiego odsetka uczestników ankiety korzystających z miejskich placów i przypisujących tym przestrzeniom duże znaczenie, niepokojące są wskazania najmłodszych respondentów w wieku 18-29, którzy najczęściej deklarowali, że użytkowanie tych przestrzeni jest dla nich nieważne lub obojętne. Pod względem lokalizacji placów w Poznaniu należy stwierdzić ich zagęszczenie w centrum miasta – im bliżej centrum, tym jest ich więcej. Są także bardziej popularne wśród uczestników badania ankietowego.

6.5. Charakterystyka wybranego do badań placu

Obszarem wybranym do dalszych badań terenowych został plac Wolności w Poznaniu. Znajduje się on w centrum Poznania, na zachód od średniowiecznej części miasta, gdzie są zlokalizowane Stary Rynek, Zamek Królewski w Poznaniu, Urząd Miasta, Ratusz, Muzeum Powstania Wielkopolskiego oraz wiele cennych budynków i założeń urbanistycznych. W niewielkiej odległości w kierunku północno-zachodnim od placu Wolności jest położony inny plac – Cyryla Ratajskiego, a w kierunku północno-wschodnim – plac Wielkopolski. W bezpośrednim sąsiedztwie placu Wolności znajduje się także wiele obiektów mających wartość historyczną, jak chociażby Arkadia, Biblioteka Raczyńskich, Teatr Polski w Poznaniu, Hotel Bazar, Biblioteka Uniwersytecka, Okrągłak, Uniwersytet Artystyczny czy Muzeum Narodowe

w Poznaniu. Plac Wolności jest otoczony zwartą zabudową śródmiejską, w której jest skupionych wiele usług. Pod względem komunikacyjnym obszar badań jest dobrze połączony z wieloma częściami miasta. Znajduje się 1 kilometr od Dworca Głównego w Poznaniu, a przez jego przestrzeń przebiega linia tramwajowa. Plac Wolności ma prostokątny kształt o wymiarach 85 metrów na 205 metrów, co daje 17 425 metrów kwadratowych powierzchni. Plac Wolności jest połączony z pobliskim Starym Rynkiem ulicą Paderewskiego, tworząc wraz z nim dualne centrum życia społecznego i kulturowego miasta.

Tereny pod obecnym placem Wolności zostały pozyskane przez miasto w 1798 roku¹⁹. Pierwotnie nosił on nazwę Wilhelmskiego (niem. *Wilhelmsplatz*) i miał być centralnym punktem miasta odbudowywanego przez Niemców, pełniącym funkcje reprezentacyjne i handlowe (Kodym-Kozaczko 2008). Przestrzeń placu sprzyjała jednocześnie kulturowo-rekreacyjnym aktywnościom mieszkańców miasta. Jego uzupełnieniem była szeroka promenada, która dziś nosi nazwę alei Marcinkowskiego. W okresie międzywojennym plac Wolności nazywany był Rynkiem Nowomiejskim, co wskazuje na pełnione wówczas funkcje²⁰. Podczas swej historii plac był wielokrotnie modyfikowany. Zmiany polegały głównie na powiększeniu terenów zieleni lub ich likwidacji, a także wzbogacaniu jego przestrzeni o obiekty małej architektury oraz obiekty artystyczne. Plac był świadkiem kilku ważnych historycznych wydarzeń związanych głównie z Powstaniem Wielkopolskim. Pierwszym z nich była przemowa Ignacego Jana Paderewskiego z balkonu Hotelu Bazar do tłumu zebranego w przestrzeni placu, podczas której wybuchło Powstanie²¹. W dniu 26 stycznia 1919 roku na placu Wolności odbyło się uroczyste złożenie przysięgi posłuszeństwa i wierności Państwu Polskiemu przez żołnierzy wielkopolskich. Z tego roku pochodzi też jego nazwa, która jest wykorzystywana obecnie.

¹⁹ Kolekcję niepowtarzalnych zdjęć i obrazów placu Wolności można znaleźć pod adresem: https://fotopolska.eu/Poznan/u62616.pl_Wolnosci.html (dostęp na: 5.01.2022).

²⁰ <https://10latwue.pl/plac-wolnosci-poznan/> (dostęp na: 5.01.2022).

²¹ <https://cityevent-poznan.pl/zwiedzanie/plac-wolnosci/> (dostęp na: 5.01.2022).

Ryc. 29. Zdjęcie satelitarne placu Wolności.

Źródło: Google Maps.

Współcześnie plac Wolności jest miejscem codziennej rekreacji użytkowników śródmieścia, zapewniając dużą przestrzeń i wiele ławek, z których można obserwować życie społeczności Poznania. Elementy zieleni obecne wzdłuż granic placu dają w upalne dni możliwość schronienia się w cieniu. W zachodniej części placu Wolności użytkownicy mogą także usiąść na schodach prowadzących do budynku Arkadii. Wybrana do badań przestrzeń jest otoczona chodnikiem, lecz komunikacja piesza odbywa się na całej jego przestrzeni.

Kilka szczególnych obiektów w przestrzeni placu Wolności oraz jego bezpośredniej okolicy definiuje jego charakter. Z jednej strony obecność w sąsiedztwie Biblioteki Raczyńskich, Muzeum Narodowego, Teatru Polskiego, punktów usługowych, restauracji, kawiarni czy jednostek administracji publicznej sprawia, że w okolicy placu codziennie zjawia się wiele osób będących potencjalnymi użytkownikami. Z drugiej strony, elementy zagospodarowania placu, jak liczne ławki, zielen, elementy małej architektury oraz tymczasowe wystawy i instalacje artystyczne, zachęcają część z tych osób do zjawienia się w przestrzeni placu.

Ze względu na swoje położenie w strukturze miasta plac Wolności jest przestrzenią, z której korzysta wiele grup społecznych i osób w różnym wieku. Użytkownikami placu są zarówno osoby starsze, chcące odpocząć na jednej z wielu ławek i w cieniu drzew, osoby w średnim wieku, które pracują w okolicy lub zjawiają się w centrum w celu załatwienia

codziennych spraw (wraz z tą grupą osób często pojawiają się też dzieci), czy też studenci i młodzież wykorzystujący przestrzeń placu jako miejsce spotkań. Plac Wolności przyciąga także wielu turystów, którzy często zjawiają się w nim przy okazji zwiedzania Starego Miasta. Elementami przyciągającymi uwagę turystów są: fontanna Wolności, a także budynek Arkadii z wyróżniającym się, kultowym napisem „WOLNOŚĆ” na jego wschodniej fasadzie. Oprócz tego na obszarze placu znajduje się jeszcze kilka historycznych elementów. Jest to m.in. druga fontanna – Hygiei. Turyści zjawiają się w przestrzeni placu Wolności także ze względu na historyczne znaczenie dawnego Hotelu Bazar oraz obecność Muzeum Narodowego, a także możliwość podziwiania architektury pobliskich budynków.

Na podstawie obecnych elementów zagospodarowania i pełnionych funkcji na obszarze placu Wolności można obserwować różnorodne zachowania przestrzenne. Są one związane głównie z aktywnościami opcjonalnymi realizowanymi w czasie wolnym. Nawiązują do rekreacji (wypoczynek na ławkach, schodach i przy fontannie) i spotkań z innymi (rozmowy, wspólne spożywanie posiłku). W przestrzeni placu Wolności jest także realizowanych wiele zachowań indywidualnych, takich jak rozmowy telefoniczne, czytanie książki czy odpoczynek.

Z uwagi na przestrzenne zagospodarowanie placu Wolności aktywności jego użytkowników skupiają się w dwóch zasadniczych obszarach. Pierwszy z nich obejmuje teren wokół fontanny Wolności. Liczne ławki, drewniane siedziska w obrębie fontanny oraz betonowe murki, a także obecność zieleni (krzewy i drzewa) przyciągają użytkowników w każdym wieku. Najczęściej z tego obszaru korzystają rodziny z dziećmi oraz młodzież szkolna i studenci. Jednocześnie zaobserwowano tam największą różnorodność zachowań przestrzennych. Drugi obszar znajduje się w obrębie schodów przy budynku Arkadii. Wynika to z obecności stolików na tarasie oraz dużych drzew, w cieniu których wielu użytkowników chroni się przed wysokimi temperaturami wiosną i latem. Ten obszar jest zazwyczaj użytkowany przez młodzież oraz osoby w średnim wieku. Z cienia drzew oraz budynków korzystają także osoby starsze. Między fontanną Wolności i tarasem przy Arkadii, wzdłuż północnej i południowej krawędzi placu, znajdują się ławki, które także są intensywnie wykorzystywane. Zostają jednak zajmowane w sytuacji, w której brakuje wolnych miejsc w dwóch wyżej opisanych obszarach. Pozostała część placu jest zwykle używana na potrzeby celów transportowych. Najpopularniejsze ciągi komunikacyjne przebiegają na osi wschód – zachód. Dużo wolnej przestrzeni w centralnej części daje możliwość wyboru dowolnej ścieżki przejścia przez obszar placu.

Użytkowanie placu Wolności przebiega według powtarzalnego rytmu. Rano liczba użytkowników tej przestrzeni jest niewielka i ogranicza się raczej do tranzytowych zachowań przestrzennych związanych głównie z chęcią dotarcia do miejsca pracy. Liczba użytkowników oscyluje w okolicach 30 na godzinę. Każdego dnia liczba osób przebywających w tej przestrzeni nasila się w okolicach południa, a także między godziną 15 a 18. Liczba użytkowników w tych okresach dnia wynosi od 40 do 60 na godzinę. W weekendy liczba użytkowników po godzinie 12:00 wzrasta do około 80 na godzinę i utrzymuje się do okolic godziny 19. Wynika to z licznych odwiedzin placu Wolności przez rodziny w soboty i niedziele.

Oprócz codziennej rutyny w przestrzeni placu Wolności mają miejsce wydarzenia o charakterze kulturowym, społecznym i sportowym. Centralna część placu jest pusta, co sprzyja organizacji wielu tego typu wydarzeń. Pod tym względem przestrzeń jest często wykorzystywana, a najbardziej znanymi przykładami są jarmark bożonarodzeniowy czy Malta Festival Poznań. Plac Wolności jest także współcześnie używany na potrzeby zgromadzeń publicznych o charakterze politycznym i społecznym. W minionych latach był on świadkiem licznych protestów na czele z Łańcuchem Światła, Czarnym Protestem czy Strajkiem Kobiet.

7. Uwarunkowania zachowań przestrzennych użytkowników miejskiego placu w Poznaniu

Zachowania przestrzenne każdorazowo mają początek w umyśle człowieka, wynikając z jego potrzeb. Poczucie zaistnienia potrzeb rozpoczyna proces nakierowany na odnalezienie przestrzeni, w której mogłyby one zostać zaspokojone. Swoiste „dopasowanie” przestrzeni do zidentyfikowanych potrzeb opiera się na posiadaniu informacji o konkretnych przestrzeniach i ich funkcjach. Po dokonaniu wyboru przestrzeni człowiek prowadzi w niej swoje aktywności, podczas których oddziałują na niego liczne czynniki wpływające na jego zachowania przestrzenne.

W niniejszym rozdziale zostaną omówione potrzeby zaspokajane w przestrzeni miejskich placów. Zostanie poruszona kwestia ich kategoryzacji oraz częstości zaspokajania. Zostaną także przedstawione warunki wyboru miejskiego placu jako przestrzeni aktywności. W dalszej części zostaną przedstawione zidentyfikowane czynniki wpływające na zachowania przestrzenne człowieka oraz ich kategoryzacja i wzajemne powiązania. Prezentowane wyniki pochodzą z badania ankietowego wykonanego techniką CAWI oraz indywidualnych wywiadów pogłębionych o charakterze ustrukturyzowanym.

7.1. Potrzeby zaspokajane w przestrzeni miejskich placów

Przedstawiony w niniejszym rozdziale zbiór potrzeb wynika z prac takich autorów, jak S. Carr i in. (1992) czy H.W. Poerbo (2001)²². Zbiór scharakteryzowanych w powyższych pracach potrzeb uzupełniono na podstawie prowadzonych badań obserwacyjnych w przestrzeni placu Wolności. Łącznie wyodrębniono 17 potrzeb, które sklasyfikowano w dwie zasadnicze kategorie: obligatoryjne oraz opcjonalne.

Potrzeby obligatoryjne nawiązują do głównych celów, z którymi człowiek zjawia się w przestrzeni miejskiego placu. Są traktowane jako kluczowe, podstawowe i najważniejsze, a ich zaspokojenie często warunkuje realizację innych potrzeb. Potrzeby opcjonalne są z kolei realizowane po zaspokojeniu potrzeb obligatoryjnych lub w czasie ich zaspokajania. Potrzeby obligatoryjne i opcjonalne dzielą się na cztery podkategorie: (1) bazowe oraz (2) rekreacyjno-wypoczynkowe, (3) społeczne i (4) rozwojowe. Każda ze zidentyfikowanych potrzeb

²² Potrzeby człowieka związane z użytkowaniem miejskich otwartych przestrzeni publicznych zostały przedstawione w rozdziale 3.3.

w zależności od kontekstu może być klasyfikowana jako obligatoryjna lub opcjonalna. Zidentyfikowane potrzeby w podziale na cztery podkategorie zostały przedstawione w poniższej tabeli:

L.p.	Potrzeba	Kategoria
1.	Odpoczynku	rekreacyjno-wypoczynkowa
2.	Wizualne/ estetyczne	rekreacyjno-wypoczynkowa
3.	Obcowania z naturą	rekreacyjno-wypoczynkowa
4.	Obcowania z kulturą	rekreacyjno-wypoczynkowa
5.	Gastronomiczne/ zaspokojenia głodu	rekreacyjno-wypoczynkowa
6.	Zabawy	rekreacyjno-wypoczynkowa
7.	Rekreacji i sportu	rekreacyjno-wypoczynkowa
8.	Zdobywania wiedzy i informacji	rozwojowa
9.	Zakupów	bazowa
10.	Przemieszczania się	bazowa
11.	Bezpieczeństwa	bazowa
12.	Komunikacji z innymi osobami	społeczna
13.	Przynależności do grupy	społeczna
14.	Współdziałania z innymi (angażowania się w działania z innymi)	społeczna
15.	Uzewnętrzniania swojej osobowości i ekspresji emocji	społeczna
16.	Tworzenia (kreowania czegoś)	rozwojowa
17.	Samorealizacji/ samorozwoju	rozwojowa

Tab. 14. Potrzeby zaspokajane w przestrzeni miejskich placów.

Źródło: Opracowanie własne.

Zidentyfikowane potrzeby zostały poddane ocenie przez uczestników ankiety internetowej. Respondenci odpowiadali na pytanie: „Jakie potrzeby i jak często zaspokajasz w przestrzeni miejskich placów?”, dokonując oceny w pięciostopniowej skali, gdzie poszczególne odpowiedzi oznaczały: 1 – nie zaspokajam, 2 – rzadko, 3 – przeciętnie, 4 – często, 5 – bardzo często. Na podstawie przyznanych ocen możliwe było obliczenie średniej wartości przypisanej danej potrzebie, która sugeruje częstość jej zaspokajania przez użytkowników miejskich placów. Potrzeby zaspokajane w przestrzeni miejskich placów były także przedmiotem jednego z pięciu głównych tematów podczas indywidualnych wywiadów pogłębionych o charakterze ustrukturyzowanym. Z tego względu w niniejszej części pracy zostaną zaprezentowane wyniki badań ilościowych i jakościowych.

Najliczniejszą kategorię zidentyfikowanych potrzeb stanowią potrzeby rekreacyjno-wypoczynkowe. Nawiązują one do wyodrębnionej funkcji rekreacyjnej miejskich placów i są zwykle związane z aktywnościami opcjonalnymi człowieka. Wśród tej kategorii potrzeb

najczęściej zaspokajana jest potrzeba odpoczynku (3,87). Łączą się z nią potrzeby natury gastronomicznej (3,34) oraz potrzeba rekreacji i sportu, która jest zaspokajana nieco rzadziej (3,26).

*Do placu idziemy dla przyjemności. To ma być miejsce relaksu, odpoczynku. Żeby człowiek od tego natłoku codzienności przeszedł sobie do takiego odpoczynku. Żeby mieć ten drugi oddech. **Mężczyzna, 31 l.***

Miejskie place stanowią obszar realizacji potrzeb wizualnych i estetycznych (3,54) związanych z jakością samej przestrzeni, jak i obecnych w jej granicach obiektów oraz otaczających ją budynków. Ich forma niekiedy stanowi główny powód udania się do placu miejskiego. Ponadto wysoko została oceniona potrzeba obcowania z naturą (3,52). Uczestnicy badania podkreślali, że mimo skojarzeń placu najczęściej z pustym, otwartym terenem, zieleni zlokalizowana w wybranych obszarach jest ważna i pomaga zaspokajać podstawowe potrzeby związane z obecnością zieleni.

*Ja uważam, i to chyba tak nawet jest zrobione, że te place są okolone taką zielenią. Nie że na środku gdzieś tam wyrasta drzewo, ale wokoło są ławki postawione, gdzie ludzie mogą odpoczywać i zażywać takiego relaksu – no to zieleń okala te miejsca. Może nie tak bardzo szczelnie i dokładnie, ale jest zieleń wokół. **Kobieta, 74 l.***

W ramach tej kategorii w miejskich placach jest realizowana potrzeba obcowania z kulturą (3,41), której deklarowana przez respondentów częstość zaspokajania ukształtowała się na przeciętnym poziomie. Koresponduje ona z aktywnościami podczas organizowanych wydarzeń w przestrzeni miejskich placów, a także obiektami artystycznymi, które znajdują się w ich granicach. Miejskie place są również dostrzegane m.in. przed obiektami kultury (np. muzeami i galeriami; patrz rozdział 6.), co mogło wpłynąć na przypisaną do tej potrzeby średnią ocenę. Zjawienie się w placu miejskim czasami jest dyktowane tylko i wyłącznie odczuwaniem tego rodzaju potrzeby przez człowieka.

Z jednej strony patrzyłbym na niego i tak w ogóle określił go jako takie miejsce zagospodarowania przestrzeni głównie kulturowo, ale też przy jakichś uroczystościach. (...) Na przykład plac Wolności jest bardziej taki kulturowy, typu scena, jakieś takie wydarzenia kulturowe. Plac Mickiewicza raczej takie życie

miejskie bardziej z tych protestów, strajku, uroczystości, bo my mamy ten taki wielki pomnik tam. Mężczyzna, 22 l.

Z realizacją aktywności opcjonalnych jest także związane zaspokajanie potrzeby zabawy (3,27). Dotyczy ona zarówno zabawy z dziećmi, jak i podczas różnego rodzaju wydarzeń czy spotkań ze znajomymi.

Miejskie place stanowią przestrzenie, w których są realizowane potrzeby skategoryzowane jako bazowe. Odnoszą się one do aktywności koniecznych i są traktowane jako najbardziej podstawowe. Ich zaspokojenie często warunkuje realizację innych potrzeb. Z tego względu w tej kategorii znalazły się potrzeby bezpieczeństwa (3,39), przemieszczania się (3,69), zdobywania wiedzy i informacji (3,12) oraz zakupów (3,02).

Ze względu na swój otwarty charakter miejskie place często są utożsamiane z przestrzeniami, które umożliwiają realizację potrzeb społecznych. Ta kategoria potrzeb nawiązuje głównie do aktywności społecznych realizowanych w czasie wolnym, które wiążą się z aktywnymi i biernymi kontaktami interpersonalnymi.

W ramach tej kategorii względnie wysoko oceniona została także potrzeba komunikacji z innymi osobami (3,46), co potwierdza ważną rolę miejskich placów w kształtowaniu relacji międzyludzkich. Zdecydowanie niższe oceny zostały przez respondentów przypisane potrzebie współdziałania z innymi użytkownikami przestrzeni (2,99). Uwidacznia to dysproporcje między działaniami w gronie najbliższych a aktywnościami prowadzonymi wspólnie z nieznanymi osobami. Niskie oceny zostały przypisane do potrzeby uzewnętrzniania swojej osobowości i ekspresji emocji (2,96) oraz przynależności do grupy (3,0), co potwierdza powyższy wniosek. Może to wynikać ze stosunkowo rzadkiego (w porównaniu z codziennym użytkowaniem) funkcjonowania miejskich placów jako przestrzeni wyrażania swoich myśli np. poprzez uczestnictwo w protestach, strajkach i zgromadzeniach, na których obecni są w przeważającej części nieznajomi połączeni wspólnym celem. Podczas wywiadów pogłębionych rozmówcy bardzo często odnosili się do miejskich placów jako przestrzeni ekspresji politycznej i miejsca manifestu. Powyższe potrzeby są więc ważne dla użytkowników miejskich placów, lecz nie są realizowane tak często jak pozostałe, zaspokajane podczas codziennych aktywności.

Miejskie place to także przestrzenie, które w pewnym zakresie są przeznaczone na potrzeby samorealizacji i samorozwoju (3,05). Potrzeby rozwojowe są zwykle związane z rozwijaniem swoich pasji i zainteresowań. Najrzadziej realizowaną potrzebą w przestrzeni

miejskich placów jest tworzenie (kreowanie czegoś), dla której średnia wartość wskazania respondentów wyniosła 2,97.

Analiza średniej wartości ocen przypisanych każdej potrzebie, a także liczby najczęściej wskazywanej odpowiedzi i jej udziału procentowego w ogólnej liczbie wskazań pozwoliła wyodrębnić dwie zasadnicze grupy potrzeb. Pierwszą z nich stanowią potrzeby często zaspokajane w przestrzeni miejskich placów. Są to wskazania, których średnia ocena była stosunkowo wysoka przy jednoczesnym wysokim udziale odpowiedzi „4 – często”. Druga grupa składa się z potrzeb realizowanych z przeciętną częstością, wśród których dominującą odpowiedzią było „3 – przeciętnie”.

Średnia wartość ocen przypisywanych zidentyfikowanym potrzebom przez respondentów obrazuje poniższa tabela:

Potrzeba	Średnia wartość	Najczęstsza odpowiedź (liczba wskazań; udział procentowy)	Kategoria potrzeby
Odpoczynku	3,87	często (164; 51,2%)	rekreacyjno-wypoczynkowa
Przemieszczania się	3,69	często (143; 44,7%)	bazowa
Wizualne/ estetyczne	3,54	często (137; 42,8%)	rekreacyjno-wypoczynkowa
Obcowania z naturą	3,52	często (124; 38,8%)	rekreacyjno-wypoczynkowa
Komunikacji z innymi osobami	3,46	często (137; 42,8%)	społeczna
Obcowania z kulturą	3,41	często (118; 36,9%)	rekreacyjno-wypoczynkowa
Bezpieczeństwa	3,39	często (115; 35,9%)	bazowa
Gastronomiczne	3,34	często (112; 35,0%)	rekreacyjno-wypoczynkowa
Zabawy	3,27	często (119; 37,2%)	rekreacyjno-wypoczynkowa
Rekreacji i sportu	3,26	często (121; 37,8%)	rekreacyjno-wypoczynkowa
Zdobywania wiedzy i informacji	3,12	przeciętnie (126; 39,4%)	rozwojowa
Samorealizacji/ samorozwoju	3,05	przeciętnie (113; 35,3%)	rozwojowa
Zakupów	3,02	przeciętnie (113; 35,3%)	bazowa
Przynależności do grupy	3	przeciętnie (136; 42,5%)	społeczna
Współdziałania z innymi	2,99	przeciętnie (125; 39,1%)	społeczna
Uzewnętrzniania swojej osobowości i ekspresji emocji	2,96	przeciętnie (114; 35,6%)	społeczna
Tworzenia (kreowania czegoś)	2,79	przeciętnie (108; 33,8%)	rozwojowa

Tab. 15. Klasyfikacja potrzeb zaspokajanych w przestrzeni miejskich placów przez ich użytkowników.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego (n=320).

Analiza częstości zaspokajania potrzeb w miejskich placach wskazuje, że stanowią one przede wszystkim przestrzenie rekreacyjno-wypoczynkowe. Stosunkowo nisko zostały ocenione potrzeby społeczne – przynależności do grupy, współdziałania z innymi czy uzewnętrzniania swojej osobowości i ekspresji emocji. Nawiązują one do aktywności prowadzonych często

wspólnie z nieznanymi użytkownikami przestrzeni. Potwierdza to zdecydowanie wyższa ocena częstości przypisana potrzebie komunikacji z innymi osobami, która odwołuje się w dużej mierze do kontaktów z osobami znajomymi. Mimo swojego społecznego charakteru miejskie place stanowią przestrzenie kontaktów głównie z bliskimi osobami.

Średnie oceny częstości zaspokajania potrzeb sugerują, że uczestnicy ankiety nie byli w stanie wyróżnić dominujących potrzeb zaspokajanych w przestrzeni miejskich placów. Najwyższa wartość dotyczy potrzeby odpoczynku (3,87) i jest większa o 0,18 pkt niż kolejna w zestawieniu potrzeba przemieszczania się. Trzecia najwyżej oceniona potrzeba wizualna/estetyczna uzyskała średnią ocenę na poziomie 3,54 (0,15 pkt różnicy względem potrzeby przemieszczania się). Są to trzy potrzeby, którym przypisano zdecydowanie najwyższe oceny, lecz różnice między nimi nie pozwalają stwierdzić, że są to potrzeby wyraźnie dominujące nad innymi pod względem częstości ich zaspokajania w przestrzeni miejskich placów.

Warto także zwrócić uwagę na stosunkowo niewielką rozpiętość między najwyższą a najniższą oceną częstości zaspokajania potrzeb w miejskich placach (różnica na poziomie 1,08 pkt przy 17 potrzebach, co daje średni dystans między nimi na poziomie 0,06 pkt). Średnie oceny respondentów wskazują, że place miejskie są przestrzeniami, w których możliwe jest zaspokajanie różnorodnych potrzeb z podobną częstotliwością, co wiąże się z ich wielofunkcyjnością.

Zaspokajane w przestrzeni miejskich placów potrzeby wiążą się z realizowanymi przez użytkowników zachowaniami przestrzennymi. W odniesieniu do klasyfikacji zaproponowanej przez J. Gehla (2013) przyporządkowano zidentyfikowane potrzeby do trzech kategorii aktywności: koniecznych, opcjonalnych i społecznych. W pierwszej grupie znalazły się potrzeby, które zostały sklasyfikowane jako bazowe (przemieszczania się, bezpieczeństwa, zdobywania wiedzy i informacji oraz zakupów). Dominującą grupę stanowią potrzeby związane z aktywnościami opcjonalnymi. Są one zarówno najliczniejsze, jak i średnio najczęściej realizowane przez użytkowników miejskich placów. Można do nich zaliczyć m.in. potrzebę odpoczynku, obcowania z naturą, rekreacji i sportu oraz zabawy. Trzecia grupa to potrzeby związane z aktywnościami społecznymi, czyli takimi, które opierają się na interakcji z innymi użytkownikami przestrzeni. W większości są one kontynuacją i rozwinięciem potrzeb realizowanych w ramach wcześniejszej grupy. Wyjątkiem są potrzeby komunikacji z innymi osobami oraz przynależności do grupy i współdziałania z innymi.

Przyporządkowanie potrzeb do trzech typów aktywności pozwala stwierdzić, że miejskie place są miejscami realizacji głównie potrzeb opcjonalnych i społecznych. Zdecydowanie rzadziej użytkownicy korzystają z placów w celu zaspokojenia potrzeb podstawowych i koniecznych. Są to raczej miejsca, które ludzie odwiedzają ze względu na walory społeczno-przestrzenne i oferowane w tym zakresie możliwości. Użytkownicy chętnie z nich korzystają zarówno w biernej, jak i aktywnej formie. Aktywności opcjonalne i powiązane z nimi potrzeby są zazwyczaj realizowane indywidualnie lub wśród grupy znajomych osób. Dużo rzadziej wiążą się one z interakcjami z nieznanymi w przestrzeni. Stąd też mniejsza liczba potrzeb, które korespondują z aktywnościami społecznymi.

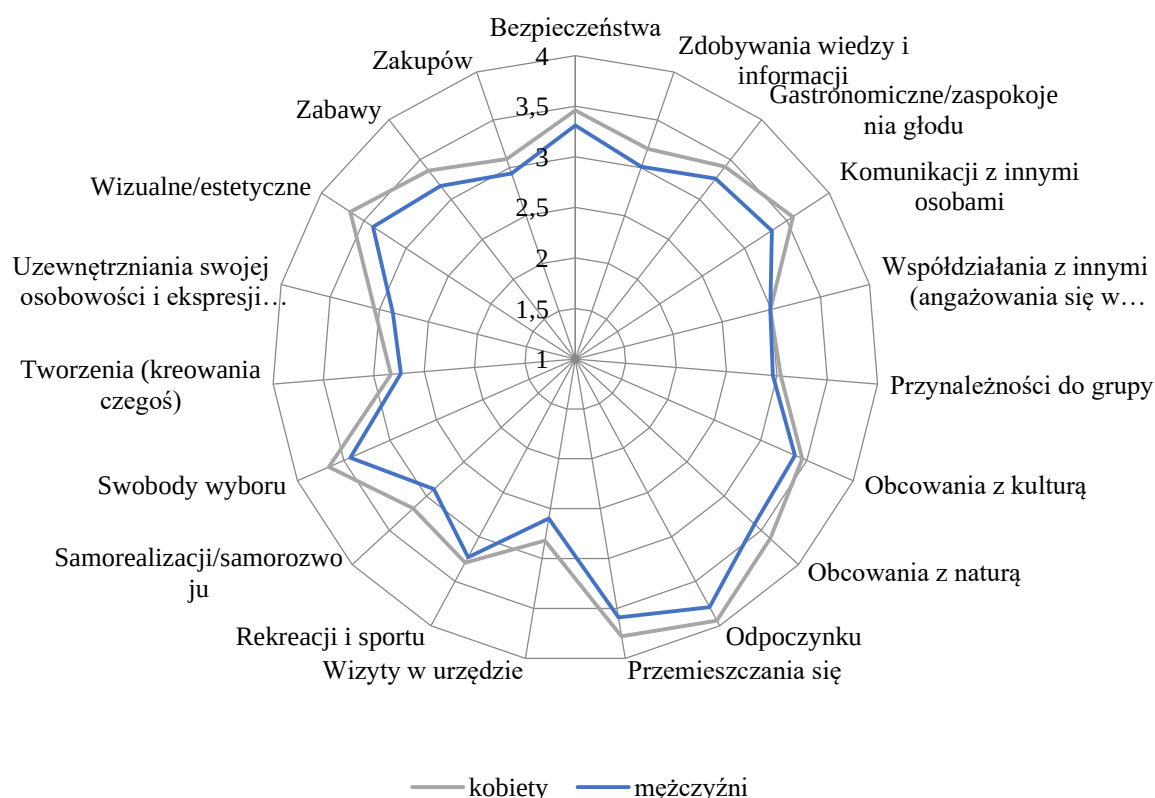
Potrzeba	Aktywności konieczne	Aktywności opcjonalne	Aktywności społeczne
Odpoczynku			
Przemieszczania się			
Swobody wyboru			
Wizualne/ estetyczne			
Obcowania z naturą			
Komunikacji z innymi osobami			
Obcowania z kulturą			
Bezpieczeństwa			
Gastronomiczne/ zaspokojenia głodu			
Zabawy			
Rekreacji i sportu			
Zdobywania wiedzy i informacji			
Samorealizacji/ samorozwoju			
Zakupów			
Przynależności do grupy			
Współdziałania z innymi (angażowania się w działania z innymi)			
Uzewnętrzniania swojej osobowości i ekspresji emocji			
Tworzenia (kreowania czegoś)			

Tab. 16. Powiązanie między potrzebami zaspokajanymi w miejskich placach a realizowanymi aktywnościami ich użytkowników – podział zgodny z klasyfikacją według J. Gehla (2013).

Źródło: Opracowanie własne.

Częstość zaspokajania potrzeb w miejskich placach jest zróżnicowana pod względem płci. Kobiety wskazywały średnio, że nieco częściej zaspokajają je w tego typu przestrzeniach. Jedynie w przypadku współdziałania z innymi ocena wśród obu płci była identyczna (2,99), a w kontekście potrzeb przynależności do grupy (K: 3,04; M: 2,96), obcowania z kulturą

(K: 3,45; M: 3,37) oraz rekreacji i sportu (K: 3,29; M: 2,23) były one bardzo zbliżone. W innych przypadkach różnice między wskazaniami kobiet a mężczyzn kształtowały się średnio na poziomie 5%. W przypadku potrzeb swobody wyboru (6,28% różnicy w średniej wartości odpowiedzi kobiet i mężczyzn), komunikacji z innymi osobami (7%), wizualnych i estetycznych (7,38%), a także samorealizacji i samorozwoju (8,81%) były one największe. Różnice między średnimi ocenami przypisywanymi zidentyfikowanym potrzebom między kobietami a mężczyznami uczestniczącymi w badaniu ankietowym obrazuje poniższa rycina:

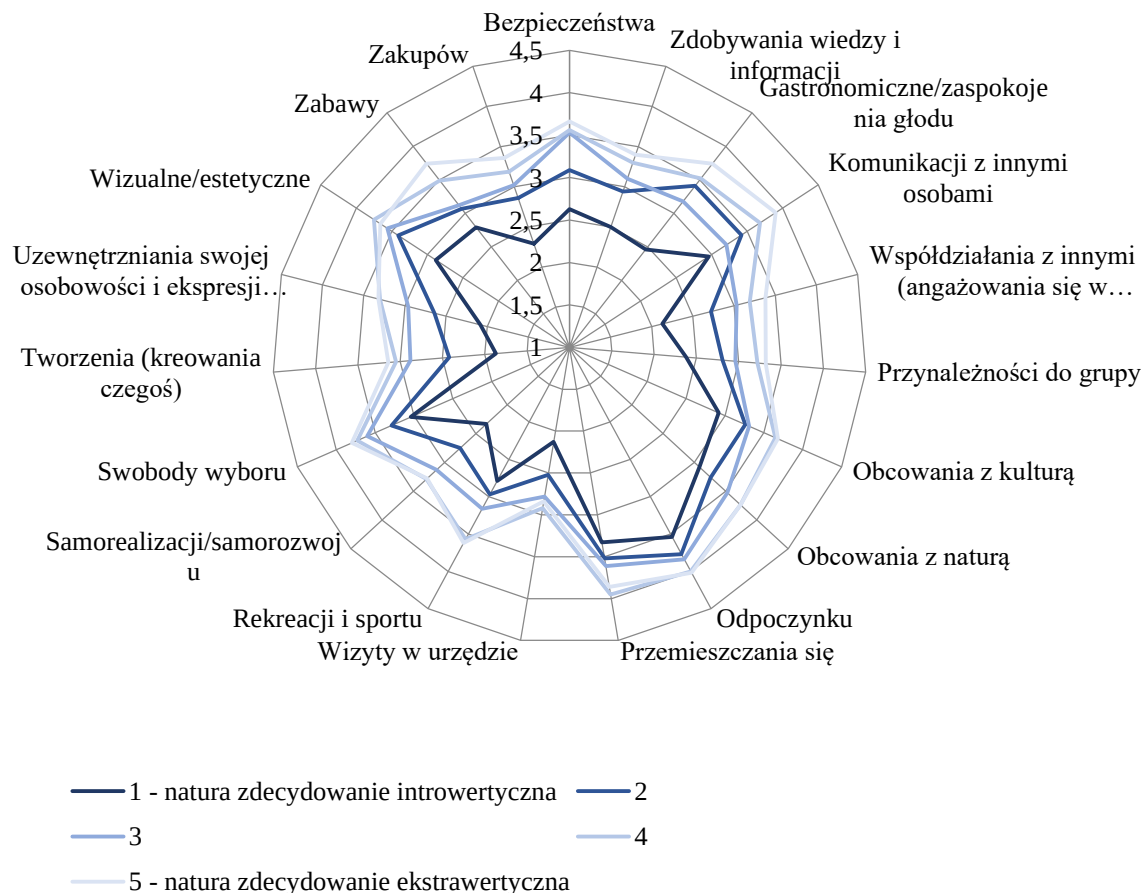

Ryc. 30. Średnia ocena częstości zaspokajanych potrzeb w podziale na kobiety i mężczyzn.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego (n=320).

Przeprowadzona analiza zebranych danych uwidoczniła zróżnicowanie średnich wartości odpowiedzi o częstość realizowanych potrzeb w przestrzeni miejskich placów w podziale na cechy osobowości. Respondenci deklarowali stopień swojego charakteru w pięciostopniowej skali o dwóch maksymach: natura zdecydowanie introwertyczna (1) oraz natura zdecydowanie ekstrawertyczna (5).

Osoby o naturze zdecydowanie introwertycznej deklarowały średnio niższą częstość realizowanych potrzeb niż respondenci, którzy zadeklarowali się jako osoby o naturze zdecydowanie ekstrawertycznej. Różnica między skrajnymi odpowiedziami osiąga największe wartości w przypadku potrzeb gastronomicznych (1,28 pkt różnicy; 52% wyższa wartość w przypadku osób zdecydowanie ekstrawertycznych w stosunku do introwertyków), tworzenia (1,27 pkt; 67,91%), współdziałania z innymi (1,25; 58,59%) oraz uzewnętrzniania swojej osobowości i ekspresji emocji (1,24; 59,62%). Wskazuje to na istotną rolę osobowości w zaspokajanych potrzebach wymagających w większości kontaktów społecznych. Najmniejsze różnice między średnimi odpowiedziami skrajnych introwertyków i ekstrawertyków obserwuje się w zakresie potrzeb odpoczynku (0,48; 13,56%) oraz przemieszczania się (0,53; 15,92%), a także obcowania z naturą (0,66; 21,43%), które nie muszą się wiązać z intensywnymi lub jakimikolwiek kontaktami społecznymi. Szeroką grupę stanowią także potrzeby, które są zaspokajane umiarkowanie rzadziej przez introwertyków niż ekstrawertyków. Zróżnicowanie ocen w zależności od deklarowanego charakteru ukazuje istotną rolę wewnętrznych możliwości człowieka w wyborze przestrzeni aktywności, a co za tym idzie – również realizacji zachowań przestrzennych. Jak podkreślali rozmówcy, miejskie place stanowią miejsca zaspokajania wielu potrzeb ze względu na swoją specyfikę przestrzenną – rozmiar oraz mnogość obiektów i funkcji. Z tego względu introwertycy poszukują najczęściej mało angażujących społecznie, indywidualnych aktywności do zaspokojenia swoich potrzeb. Ekstrawertycy z kolei poszukują zupełnie innych działań, które z reguły są dużo bardziej nastawione na inne osoby. Warto jednak podkreślić, że zarówno introwertycy, jak i ekstrawertycy mogą współużytkować miejskie place bez wzajemnych konfliktów.

Ryc. 31. Średnia ocena częstości zaspokajanych potrzeb w podziale według osobowości.

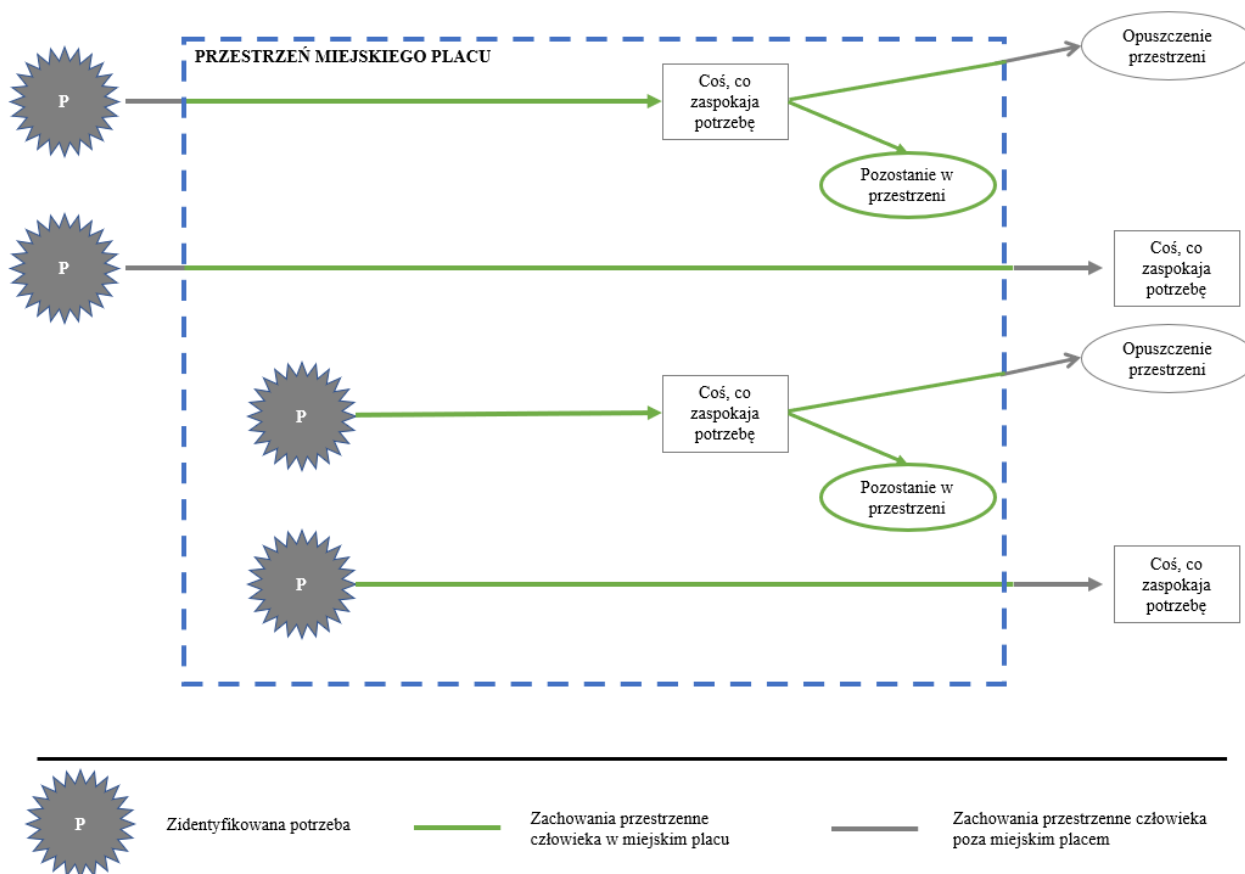
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego (n=320).

Potrzeby najczęściej realizowane w przestrzeni miejskich placów należą do grupy rekreacyjno-wypoczynkowych. Wpływ na taki stan rzeczy mają stosunkowo wysokie średnie oceny przypisywane tym potrzebom, a także ich większa liczba w stosunku do innych kategorii. Potrzeby bazowe i społeczne są zaspokajane zdecydowanie rzadziej, lecz nadal pozostają znaczące. Potrzeby rozwojowe są najrzadziej realizowane w przestrzeni miejskich placów – może się to wiązać z ich incydentalnym charakterem w przeciwieństwie do zdecydowanie bardziej powszechnych na co dzień potrzeb innych kategorii.

W toku postępowania badawczego zidentyfikowano cztery scenariusze zaspokajania potrzeb, z czego cztery z nich wiążą się z aktywnościami człowieka w przestrzeni miejskich placów:

- 1) W pierwszym przypadku człowiek zaczyna odczuwać potrzeby poza granicami placu miejskiego. Na podstawie oceny możliwości zaspokojenia swoich potrzeb udaje się do konkretnego placu miejskiego w celu ich realizacji. Po zaspokojeniu potrzeb człowiek może pozostać w pierwotnej przestrzeni aktywności lub ją opuścić. Zakładając, że dotychczas aktywność była prowadzona na placu miejskim, człowiek może wybrać jako kolejne miejsce swoich aktywności inny plac lub udać się do innego typu przestrzeni publicznej, np. parku, ulicy, skweru.
- 2) Drugi scenariusz zakłada identyfikację potrzeb poza granicami przestrzeni miejskiego placu, lecz ich zaspokojenie jest możliwe wyłącznie poza obszarem tego typu przestrzeni. Człowiek pojawia się jednak na placu miejskim, ponieważ stanowi on przestrzeń, dzięki której może dotrzeć do wybranego miejsca aktywności.
- 3) Trzecia sytuacja obejmuje zidentyfikowanie potrzeb w chwili użytkowania placu miejskiego. Może to być podyktowane m.in. aktualnymi wydarzeniami i zdarzeniami, których doświadcza człowiek. Jednocześnie jest dostrzegana możliwość zaspokojenia potrzeby w tym samym miejscu, w którym aktualnie przebywa dana osoba. Skutkuje to przeprowadzeniem całego procesu w ramach tego samego obszaru i zachowaniami przestrzennymi, które mają swój początek i koniec w jednym miejscu. Człowiek może także przenieść swoje aktywności do innego typu miejskich otwartych przestrzeni publicznych.
- 4) Czwarty scenariusz opiera się na identyfikacji potrzeb podczas użytkowania placu miejskiego, a ich zaspokojenie odbywa się w zupełnie innym miejscu. W tym przypadku człowiek jest zmuszony opuścić pierwotną przestrzeń aktywności.

Wyżej opisane scenariusze mogą dotyczyć zarówno pojedynczej potrzeby, jak i grupy potrzeb zidentyfikowanych przez człowieka, który chce je zaspokoić w przestrzeni miejskiego placu. W zależności od ich złożoności zachowania przestrzenne w miejskich placach mogą się charakteryzować różnorodnym czasem trwania.

Ryc. 32. Zidentyfikowane scenariusze zaspokajania potrzeb człowieka w kontekście użytkowania miejskich placów.

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza wypowiedzi uczestników wywiadów pogłębionych prowadzi do wniosku, że typy i funkcje miejskich placów korespondują z realizowanymi w ich przestrzeni scenariuszami zaspokajania potrzeb przez człowieka. Szczególnie jaskrawym przykładem są place o charakterze komunikacyjnym, w których przeważa przebieg aktywności nawiązujący do scenariusza 2. W tym przypadku przestrzeń nie jest traktowana jako miejsce docelowe aktywności, lecz jedynie pewien obszar, który trzeba pokonać, by dostać się do celu. Mimo to z pewnych względów człowiek świadomie wybiera tę przestrzeń. Podobnie jest w przypadku placów pełniących funkcje targowe. Zazwyczaj po zaspokojeniu potrzeb, które w zdecydowanej większości są związane z zakupami, człowiek kończy aktywność, opuszczając przestrzeń dotychczasowych aktywności. Dwa pozostałe typy placów charakteryzują się dużo większą swobodą w dobieraniu i realizowaniu scenariuszy zaspokajania potrzeb. Z uwagi na funkcje tych przestrzeni sprzyjające aktywnościom opcjonalnym stosowane są wobec nich przeważnie trzy scenariusze (nr 1, 3 oraz

4). Dużo częściej dochodzi także do sytuacji, gdy po zaspokojeniu potrzeby człowiek pozostaje w pierwotnej przestrzeni aktywności. Bieżące doświadczenia płynące z zastanych sytuacji społecznych częściej przyczyniają się do identyfikowania nowych potrzeb i podejmowania nowych, nieplanowanych wcześniej aktywności.

Poniższa tabela obrazuje dominujące scenariusze zaspokajania potrzeb w odniesieniu do zidentyfikowanych typów miejskich placów.

Typ miejskiego placu	Scenariusz 1.	Scenariusz 2.	Scenariusz 3.	Scenariusz 4.
Kulturowy				
Targowy				
Komunikacyjny				
Rekreacyjny				

Tab. 17. Scenariusze zaspokajania potrzeb przez użytkownika dominujące w danym typie miejskich placów.

Źródło: Opracowanie własne.

Każdy z przedstawionych scenariuszy obrazuje proces, który rozpoczyna się wraz z zaistnieniem i zidentyfikowaniem potrzeby przez człowieka, a kończy się na jego zachowaniach przestrzennych wybranego obszaru aktywności (np. placu miejskiego)²³. Jest to proces, który można podzielić na trzy fazy:

FAZA I: identyfikacji potrzeb – obejmuje głównie proces kognitywny, podczas którego człowiek zaczyna odczuwać pewną potrzebę i ją identyfikuje.

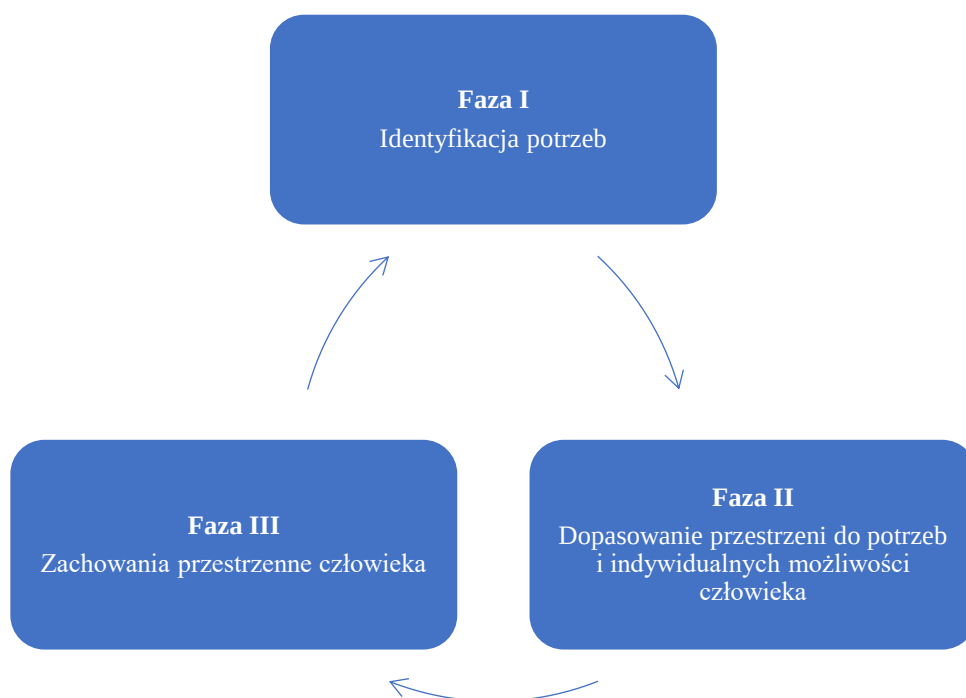
FAZA II: dopasowania przestrzeni do potrzeb – człowiek dokonuje próby połączenia zidentyfikowanej potrzeby z przestrzenią, w której może ją zaspokoić. Korzysta przy tym ze swoich doświadczeń i wiedzy lub je pozyskuje. Zdarzają się również sytuacje, w których są wykorzystywane informacje uzyskane od innych osób. Następuje także próba weryfikacji, czy możliwości fizyczne i psychiczne człowieka pozwalają na korzystanie

z danej przestrzeni. Jest to więc faza, która polega na dopasowaniu możliwości oferowanych przez przestrzeń do potrzeb i możliwości człowieka.

²³ Zachowania przestrzenne są kontynuowane poza granicami miejskich placów (czy szerzej – miejskich otwartych przestrzeni publicznych), lecz z uwagi na zainteresowanie niniejszej pracy nie są one rozpatrywane.

FAZA III: zachowań przestrzennych – obejmuje zarówno dotarcie do wybranej wcześniej przestrzeni, jak i sposób jej użytkowania. Podczas tej fazy kluczową rolę odgrywają czynniki oddziałujące na człowieka podczas prowadzonych aktywności, które wpływają na jej zachowania przestrzenne. Na skutek prowadzonych aktywności zidentyfikowana potrzeba może zostać zaspokojona lub nie.

Zidentyfikowane fazy występują chronologicznie. Po zakończeniu lub w czasie ostatniej z nich człowiek ponownie identyfikuje kolejne potrzeby – proces jest cykliczny i nieustanny. Co ważne, powrót do fazy I może zajść zarówno w miejskim placu, jak i poza jego granicami. W dowolnym momencie człowiek może dodać nowe potrzeby do ich istniejącego i realizowanego zbioru. Może wtedy dochodzić do sytuacji, w której człowiek dopasowuje swoje potrzeby do przestrzeni, gdzie aktualnie przebywa. Może także ona zidentyfikować zupełnie nowy zestaw potrzeb.

Ryc. 33. Proces kształtowania się zachowań przestrzennych człowieka.

Źródło: Opracowanie własne.

7.2. Warunki wyboru miejskiego placu jako miejsca aktywności

Wybór placu miejskiego jako miejsca aktywności wiąże się z podjęciem określonych decyzji opierających się na wcześniejszych doświadczeniach jego użytkowników oraz bieżących informacji ze środowiska aktywności. Dzięki temu możliwe jest połączenie zidentyfikowanej potrzeby lub grupy potrzeb z możliwościami oferowanymi przez przestrzeń. Wybór przestrzeni aktywności nazwano „fazą dopasowania przestrzeni do potrzeb”. Jedna z rozmówczyń stwierdziła:

Biorę pod uwagę własne potrzeby, (...) czy ja będę, czy może coś tam w tym sensie, do moich potrzeb będzie pasowało, że ja tam będę jechała i będę miała coś do załatwienia albo będzie tam jakieś wydarzenie. Kobieta, 28 l.

Przeprowadzone badanie obserwacyjne oraz indywidualne wywiady pogłębione o charakterze swobodnym pozwoliły zidentyfikować wiele czynników mających wpływ na wybór konkretnego placu jako miejsca aktywności człowieka. Wyodrębniono łącznie 11 czynników, które podzielono na trzy kategorie: środowiskowe, przestrzenne oraz psychologiczne.

Zidentyfikowane czynniki zostały poddane ocenie przez respondentów podczas badania ankietowego. Respondenci, określając znaczenie wybranych czynników decydujących o wyborze konkretnego placu miejskiego jako przestrzeni aktywności, oceniali je w pięciostopniowej skali (1 – nie ma znaczenia; 2 – małe znaczenie; 3 – średnie znaczenie; 4 – duże znaczenie; 5 – bardzo duże znaczenie). Wyniki przeprowadzonego badania obrazuje poniższa tabela:

Lp.	Czynnik	Średnia wartość wskazań	Kategoria czynnika
1.	Panujące warunki atmosferyczne/ pogoda	4,03	środowiskowy
2.	Estetyka przestrzeni placu	3,99	psychologiczny
3.	Poczucie bezpieczeństwa, które zapewnia przestrzeń placu	3,96	psychologiczny
4.	Możliwość komfortowego użytkowania miejskiego placu	3,91	przestrzenny
5.	Dobre połączenie komunikacyjne	3,88	przestrzenny
6.	Lokalizacja placu na planie miasta	3,83	przestrzenny
7.	Charakter przestrzeni placu	3,81	psychologiczny
8.	Łatwość poruszania się w przestrzeni placu (brak barier przestrzennych)	3,78	przestrzenny
9.	Usługi, które oferuje przestrzeń placu i budynki wokół	3,72	przestrzenny
10.	Pora dnia	3,52	środowiskowy
11.	Jest to nowe miejsce, które chcę odkryć	3,36	psychologiczny

Tab. 18. Czynniki decydujące o wyborze miejskiego placu jako przestrzeni aktywności.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego (n=320).

Czynniki środowiskowe nawiązują do panujących uwarunkowań atmosferycznych, które są niezależne od człowieka. Jednym z pierwszych czynników branych pod uwagę podczas wyboru przestrzeni aktywności jest ocena bieżących warunków atmosferycznych (średnia ocena: 4,03). Są one traktowane priorytetowo i mają znaczący wpływ na cały proces dopasowania przestrzeni do potrzeb. Niekorzystna pogoda może wpłynąć na decyzję o zaniechaniu aktywności lub ich przesunięciu w czasie. Może także ukierunkować wybór na przestrzenie, które zapewniają choć

w części schronienie przed niesprzyjającymi warunkami atmosferycznymi. Pora dnia również odgrywa istotną rolę podczas wyboru przestrzeni aktywności. Średnia ocena przypisana temu czynnikowi przez uczestników badania ankietowego wyniosła 3,52 (2 najniższy wynik).

Dużą grupę braną pod uwagę przy wyborze przestrzeni aktywności przez człowieka ogrywiają czynniki, które zostały sklasyfikowane jako „przestrzenne”. Są to czynniki związane z cechami środowiska fizycznego, do którego planuje udać się człowiek. Do tej grupy czynników należą: lokalizacja placu na planie miasta (3,83) oraz dobre połączenie komunikacyjne (3,88). Jak podkreślali uczestnicy wywiadów pogłębionych, położenie placu ogrywa ważną rolę w procesie podejmowania decyzji. Najczęściej wykorzystywane są lokalne place, które znajdują się w niedalekiej odległości od miejsca pracy czy zamieszkania. Jednocześnie lokalizacja placów w ścisłym centrum miasta powoduje, że są one częściej odwiedzane, ponieważ wokół nich istnieje wiele miejsc będących generatorami aktywności ludzi. Ponadto place, którym są przypisywane szczególne wartości społeczne, kulturowe i historyczne, potrafią przyciągać nie tylko użytkowników lokalnych oraz realizujących różne konieczne aktywności nieopodal nich. Są to miejsca, które często stanowią cel aktywności sam w sobie, a ich użytkownicy są w stanie dotrzeć z odległych części miasta, ponieważ chcą w nich przebywać. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji, w której w przestrzeni placu są organizowane różnego rodzaju wydarzenia.

*(...) np. plac Wolności... korzystam z niego, bo jest w bardzo dobrej lokalizacji i jest blisko Starego Rynku i blisko teatru. **Mężczyzna, 22 l.***

*(...) Przede wszystkim biorę pod uwagę, czy jest mi po drodze. **Kobieta, 28 l.***

*(...) Bo jest w samym centrum i jest duża powierzchnia. Na przykład noworoczne koncerty, jak się odbywały, to się odbywały tam. Cokolwiek, czy jakieś występy estradowe też się tam odbywały. Jakies, powiedzmy, jak były kulinarne, nie kulinaria, też się tam odbywało wszystko. Było wesołe miasteczko na Boże Narodzenia. Przyjeżdżało chyba trzy lata temu. To było przed covidem. Takie budy tam stały. No jest po prostu w centrum, jest wszędzie blisko. Z każdego zakątka miasta można się w stronę placu Wolności dostać. **Mężczyzna, 65 l.***

Łatwość poruszania się po placu powiązana z brakiem barier przestrzennych (3,78) oraz możliwość komfortowego użytkowania miejskiego placu (3,91) również zaliczono do grupy czynników przestrzennych. Ludzie wybierają te place, w których mają szansę na nieograniczone wykorzystanie oferowanych przez nie możliwości. W przypadku istniejących wątpliwości co do szans na nieskrępowane wykorzystanie danego obszaru człowiek poszukuje innych miejsc, w których może zaspokoić swoje potrzeby. Oprócz dopasowania zaistniałych potrzeb do przestrzeni następuje także próba oceny, czy możliwości fizyczne i psychiczne człowieka pozwalają jej na wykorzystanie przestrzeni we właściwy i komfortowy sposób, czy konieczne jest dalsze poszukiwanie miejsca, w którym potrzeby człowieka będą mogły być zaspokojone.

Użytkownicy miejskich placów przy wyborze przestrzeni dla swoich aktywności biorą pod uwagę również usługi, które oferuje plac, i budynki wokół niego (3,72). Czynnikiem ten jest związany z funkcjonalnością przestrzeni placu oraz jego bezpośredniego sąsiedztwa. Poszukiwane są zwłaszcza wielofunkcyjne miejsca, które oferują różnorodne możliwości.

*Mnie się wydaje, że otoczenie tych placów jest też bardzo ważne, żeby ludzie mogli, przy okazji korzystając z placu, mieć możliwość jakiegoś udziału w konkretnych rzeczach dziejących się w okolicy w sensie. Cały czas mam w głowie tę gastronomię, bo mi się wydaje, że jest niezmiernie ważna. Z jednej strony, przyciągnęłaby ludzi, bo teraz też się robi ciepło i ludzie właściwie lubią spędzać czas na dworze, więc przy jakimś właśnie jedzeniu, coś takiego. **Mężczyzna, 22 l.***

(...) zwracam uwagę głównie na przestrzeń dookoła, z której mógłbym korzystać w trakcie jakby. Czy właśnie gdzieś w okolicy są jakieś instytucje kulturowe czy

*miejsca z tym związane, czy jest jakaś gastronomia w pobliżu, tak mi się wydaje, że to właśnie weryfikuje, dlaczego pojawiaam się na placu. **Mężczyzna, 31 l.***

Powyższe wyniki potwierdzają odpowiedzi uczestników badania ankietowego, którzy zadeklarowali, że nie korzystają z miejskich placów (64 osoby, 16,7% respondentów). Wśród odpowiedzi o przyczyny takiego stanu rzeczy oceniali wiele wskazanych czynników, które mają na to wpływ. Dwie najwyżej ocenione odpowiedzi dotyczyły warstwy przestrzennej danego miejsca. Ponadto respondenci stosunkowo wysoko ocenili takie czynniki, jak monofunkcyjność (średnia ocena na poziomie 3,2), brak funkcjonalności (3,2) czy brak wygody (3,02). Wśród niżej ocenianych czynników mających wpływ na brak użytkowania miejskich placów znalazły się z kolei trudności z dotarciem do konkretnego palcu (2,97) oraz trudności w poruszaniu się po przestrzeni placu (2,89).

Czynniki związane z warstwą przestrzenną danego miejsca wraz z odsetkiem poszczególnych odpowiedzi i średnią oceną obrazuje poniższa tabela:

Czynniki przestrzenne wpływające na brak aktywności człowieka w przestrzeni miejskich placów	1 zdecydowanie nie wpływa	2 raczej nie wpływa	3 trudno powiedzieć	4 raczej wpływa	5 zdecydowanie wpływa	średnia ocena
Nie ma ich w mojej okolicy/ nie znajdują się blisko	3,10%	15,60%	26,60%	32,80%	21,90%	3,55
Brak w nich miejsc do siedzenia	6,30%	12,50%	25,00%	43,80%	12,50%	3,44
Są monofunkcyjne	3,10%	14,10%	51,60%	21,90%	9,40%	3,2
Nie są funkcjonalne	4,70%	15,60%	40,60%	32,80%	6,30%	3,2
Są niewygodne	7,80%	21,90%	37,50%	26,60%	6,30%	3,02
Trudno do nich dotrzeć	7,80%	18,80%	45,30%	25,00%	3,10%	2,97
Cieężko się po nich poruszać	10,90%	21,90%	40,60%	20,30%	6,30%	2,89

Tab. 19. Czynniki przestrzenne wpływające na brak aktywności człowieka w przestrzeni miejskich placów.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego (n=64; osoby deklarujące, że nie korzystają z miejskich placów).

Trzecią grupą czynników wpływających na wybór miejskiego placu jako przestrzeni aktywności człowieka są czynniki psychologiczne. Są one związane z indywidualnymi i subiektywnymi sposobami postrzegania środowiska fizycznego. Podczas wyboru przestrzeni aktywności ważną rolę odgrywa estetyka. W przeprowadzonym badaniu ankietowym ten czynnik uzyskał drugi wynik (3,99), plasując się tuż za warunkami atmosferycznymi. Zadbane,

uporządkowane place są wybierane częściej niż te, które postrzega się jako brudne, chaotyczne, nieładne. Potwierdzają to także wskazania uczestników badania ankietowego, którzy zadeklarowali, że nie zjawiają się w miejskich placach (patrz tab. 20. – niżej.). Wśród czynników, które zniechęcają do korzystania z ich przestrzeni respondenci wskazali, że są one brzydkie (34,3% wskazań odpowiedzi „4 – raczej wpływa” oraz „5 – zdecydowanie wpływa”), brudne (45,3%) oraz brak w nich zieleni (46,9%).

Czynnik estetyki nawiązuje do potrzeb wizualnych zaspokajanych na miejskich placach przez uczestników badania. Wszystkie te czynniki składają się na charakter przestrzeni, który także jest brany pod uwagę przy wyborze miejsca aktywności człowieka. W badaniu ankietowym czynnik ten uzyskał średnią ocenę na poziomie 3,81.

*(...) bo często też spotykam się z takim momentem, że jesteśmy w jakimś towarzystwie i nie wiemy, gdzie iść, i nie chce nam się iść do jakiejś zamkniętej przestrzeni, ale byśmy sobie gdzieś wspólnie posiedzieli. Mnie się wydaje, że plac byłby ciekawym sprzymierzeńcem, jeżeli chodzi o takie spotkanie, ze względu na swój charakter, tak ogólnie. **Mężczyzna, 22 l.***

Innym istotnym czynnikiem psychologicznym wpływającym na decyzję o udaniu się do konkretnej przestrzeni w celu zaspokojenia wcześniej zidentyfikowanych potrzeb jest bezpieczeństwo. Średnia ocena znaczenia tego czynnika wyniosła 3,96, co wskazuje, że jest on ważny dla respondentów. Wraz z warunkami atmosferycznymi i połączeniem komunikacyjnym wspólnie wyznaczają ogólne ramy, którymi kieruje się potencjalny użytkownik miejskich placów w wyborze przestrzeni aktywności.

Miejskie place nie stanowią dla ich użytkowników miejsc, które chcieliby odkrywać, a związany z tym czynnik został średnio oceniony najniżej ze wszystkich (3,36). Może to wynikać z dobrej znajomości placu i planowania swoich aktywności. Znaczącą rolę ogrywają również wcześniejsze doświadczenia, które powodują, że przeważnie wybierane są te przestrzenie, w których wcześniej człowiek zaspokajał swoje potrzeby i ma pewność, że zostaną one zaspokojone ponownie. Zamiast odkrywania możliwości oferowanych przez przestrzeń człowiek woli mieć pewność, że odpowiada ona na jego potrzeby. Niska ocena tego czynnika może ponadto wynikać z faktu, że miejskie place są przestrzeniami dobrze rozpoznawalnymi przez mieszkańców miast.

*Generalnie staram się gdzieś tam iść w miejsce, które znam, w miejsce, które lubię. (...) Często tak się zdarza, że nie szukamy czegoś nowego, tylko pytamy się, gdzie coś znasz, gdzie coś jest, w którym miejscu, i tam się udajemy. I rzeczywiście idziemy w miejsce, które ktoś zna i ktoś poleca, tam, gdzie był. **Kobieta, 48 l.***

Respondenci deklarujący, że nie użytkują miejskich placów wskazywali ponadto, że dzieje się tak ze względu na ich nieczytelność. Ważne jest także postrzeganie miejskich placów jako miejsc zatłoczonych oraz uniemożliwiających wspólne działania z innymi użytkownikami. Wybrane odpowiedzi odnoszące się do czynników psychologicznych zostały przedstawione w poniższej tabeli:

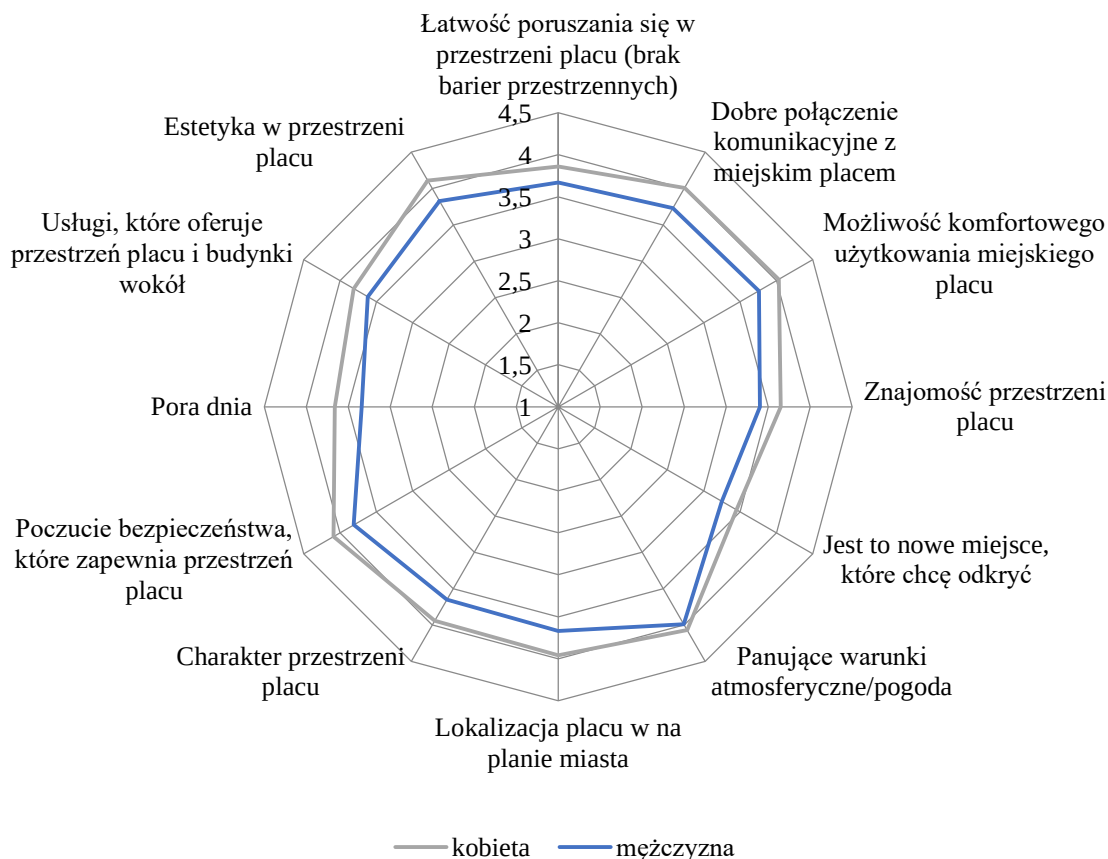
Czynniki psychologiczne wpływające na brak aktywności człowieka w przestrzeni miejskich placów	1 zdecydowanie nie wpływa	2 raczej nie wpływa	3 trudno powiedzieć	4 raczej wpływa	5 zdecydowanie wpływa	średnia ocena
Są brudne	4,70%	10,90%	39,10%	32,80%	12,50%	3,38
Są zbyt zatłoczone	4,70%	12,50%	35,90%	35,90%	10,90%	3,36
Brak w nich zieleni	6,30%	20,30%	26,60%	28,10%	18,80%	3,33
Są zaniedbane	7,80%	14,10%	35,90%	31,30%	10,90%	3,23
Nie umożliwiają wspólnych działań	3,10%	15,60%	48,40%	25,00%	7,80%	3,19
Są brzydkie	9,40%	12,50%	43,80%	23,40%	10,90%	3,14
Są niebezpieczne	14,10%	12,50%	34,40%	29,70%	9,40%	3,08
Są nieintuicyjne/ nieczytelne	7,80%	18,80%	43,80%	26,60%	3,10%	2,98

Tab. 20. Czynniki psychologiczne wpływające na brak aktywności człowieka w przestrzeni miejskich placów.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego (n=64 osoby deklarujące, że nie korzystają z miejskich placów).

Analiza średniej wartości ocen przypisywanych poszczególnym czynnikom wpływającym na wybór przestrzeni do aktywności wykazała, że istnieje zróżnicowanie w podziale na płeć. Podobnie jak w przypadku istotności potrzeb realizowanych na obszarze miejskich placów, w tym przypadku kobiety także nieco wyżej oceniały znaczenie danych czynników. Średnio różnica wyniosła 0,24 pkt (kobiety – 3,91; mężczyźni – 3,67). Kobiety zdecydowanie większą uwagę zwracają na porę dnia (0,32 pkt różnicy), lokalizację na planie miasta (0,29 pkt różnicy), charakter placu (0,29 pkt różnicy), estetykę (0,28 pkt różnicy), dobre połączenie komunikacyjne z miejskim placem (0,28 pkt różnicy), poczucie bezpieczeństwa (0,28 pkt różnicy) oraz możliwość komfortowego użytkowania miejskiego placu (0,27 pkt różnicy). Niemal identycznie

w przypadku kobiet i mężczyzn został oceniony czynnik panujących warunków atmosferycznych (kobiety: 4,07; mężczyźni 3,99).

Ryc. 34. Zróznicowanie wpływu wyboru przestrzeni aktywności wśród kobiet i mężczyzn.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego (n=320).

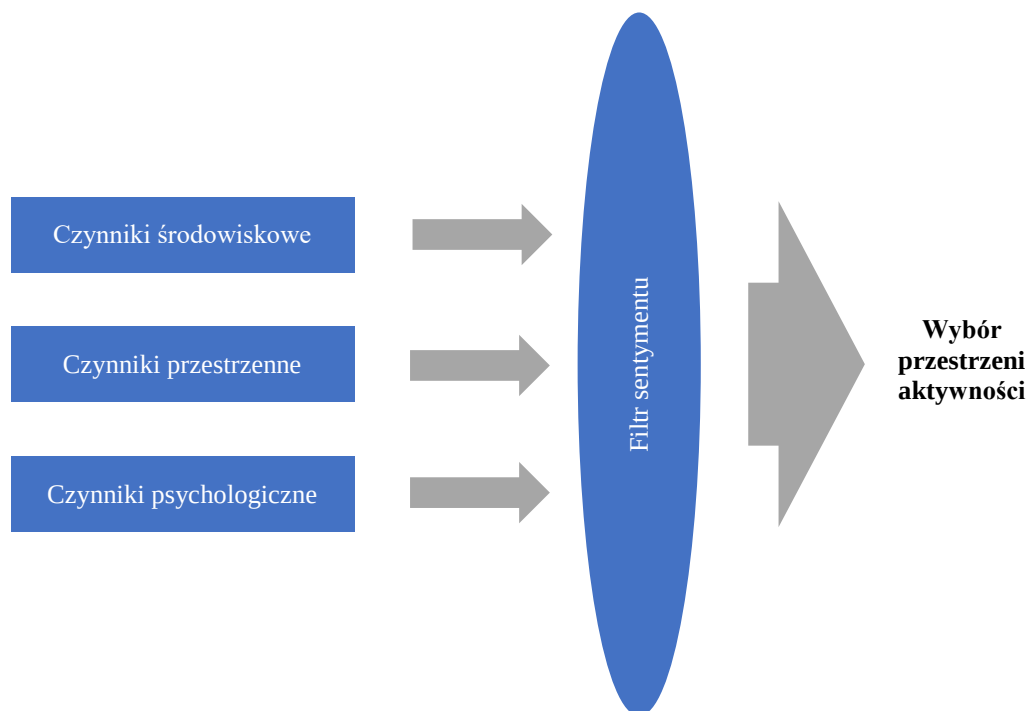
Czynniki wyboru przestrzeni aktywności mogą zostać pominięte lub ich wpływ może zostać ograniczony za sprawą sentymentu, którym człowiek darzy dane miejsce. Przewycięża on wymienione czynniki lub powoduje, że człowiek przywiązuje do nich mniejszą wagę w przypadku, gdy są one nacechowane negatywnymi wartościami. Filtr sentymentu może także wyolbrzymiać pozytywne cechy miejsca.

Człowiek może zdecydować się na dotarcie do wybranego placu, mimo że jest on np. niekorzystnie zlokalizowany, czas dotarcia do niego jest dłuższy niż preferowany, plac jest niekomfortowy w użytkowaniu, występują na nim bariery przestrzenne czy brak w nim interesujących usług oraz sytuacji społecznych. Pojawienie się na placu mimo tych ograniczeń wiąże się w dużej mierze z silnymi wspomnieniami dotyczącymi tej przestrzeni, które człowiek posiada. Sentyment może wpływać na decyzje o pojawieniu się na placu miejskim w kontekście

wszystkich potrzeb i aktywności. To właśnie ten czynnik może powodować, że człowiek wybierze zdecydowanie mniej oczywistą przestrzeń, w której będzie realizował określone działania. Może to być miejsce, do którego trudniej się dostać lub które oferuje zdecydowanie mniej możliwości niż inne. Mimo różnorodnych ubytków w sferze funkcjonalno-przestrzennej będzie ona jednak bardziej atrakcyjna ze względu na nacechowanie różnorodnymi emocjami i wspomnieniami. Sentyment jako istotny czynnik, który może wpływać na wybór przestrzeni aktywności, nawiązuje więc bezpośrednio do wcześniejszych doświadczeń człowieka oraz ładunku emocjonalnego przypisywanego danej przestrzeni i wizycie w niej.

*Miałam zawsze jakąś taką sympatię bądź taką słabość – to w ten sposób mogę powiedzieć. (...) jeżeli chodzi o mnie, to są takie place związane i z moją pracą, i tu właściwie najczęściej przebywałam. I ja taką słabość jakąś czuję, taki sentyment do tych miejsc, że wybieram je kosztem innych, nawet jak są bliżej. **Kobieta, 74 l.***

Proces wyboru przestrzeni aktywności można przedstawić za pomocą poniższego schematu:

Ryc. 35. Schemat wyboru przestrzeni aktywności uwzględniający zidentyfikowane czynniki oraz filtr sentymentu.

Źródło: Opracowanie własne.

Oprócz wyżej opisanych czynników ważna jest także kolejność, w której są one brane pod uwagę podczas dopasowywania przestrzeni do zidentyfikowanych przez człowieka potrzeb. Wyróżniono dwa zasadnicze schematy, którymi kierują się ludzie podczas wyboru przestrzeni aktywności. Nawiązują one do kolejności czynników, które są brane pod uwagę. W obu przypadkach panujące warunki atmosferyczne oraz poczucie bezpieczeństwa odgrywają kluczową rolę, wyznaczając swoiste warunki brzegowe dla aktywności człowieka. Brane są one pod uwagę w pierwszej kolejności. Analiza tych czynników w pierwszej kolejności pozwala stwierdzić, czy zaspokojenie potrzeby jest możliwe w danej chwili. Jeśli któryś z nich jest na niewystarczającym poziomie, człowiek najczęściej nie decyduje się na aktywność. Jeśli jednak warunki atmosferyczne oraz poczucie bezpieczeństwa są zadowalające, człowiek analizuje kolejne czynniki.

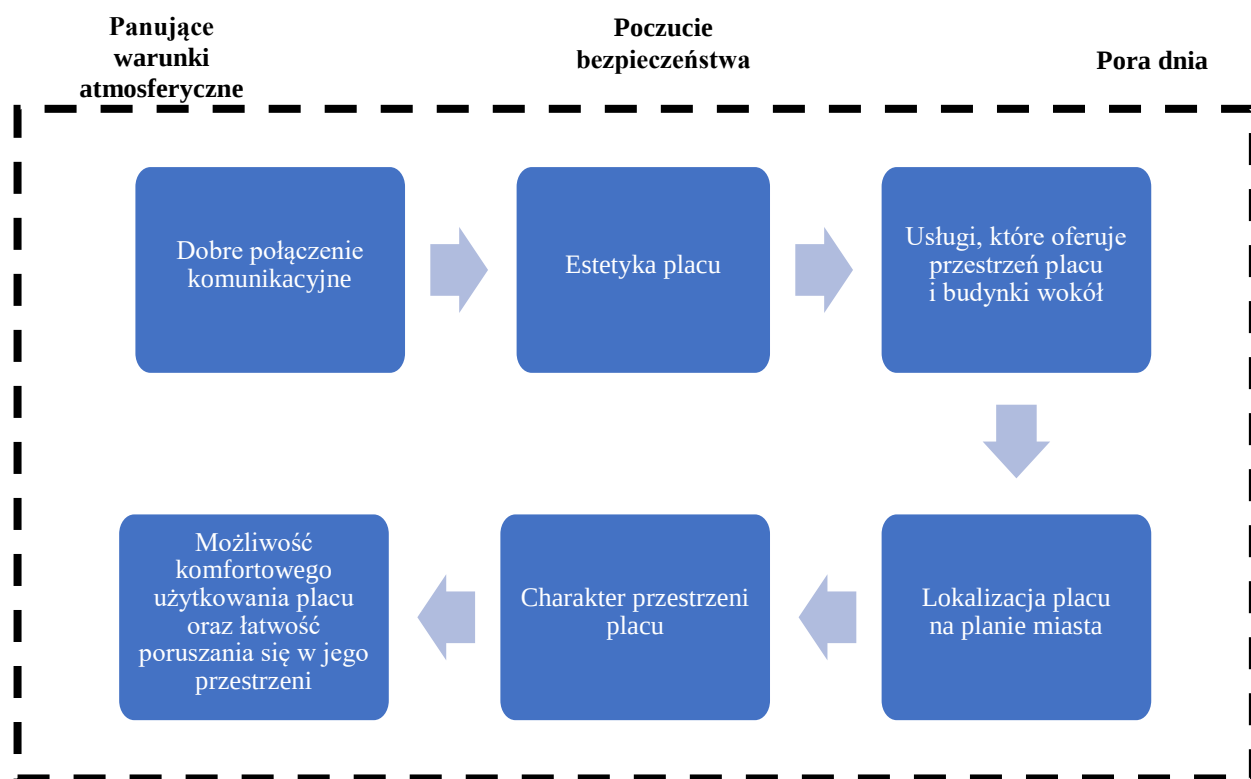
W pierwszym schemacie istotne jest połączenie komunikacyjne, które umożliwia dotarcie do placu miejskiego, a w dalszej kolejności estetyka przestrzeni. Następnie rozważane są możliwości, które oferuje plac miejski. Dotyczą one głównie pełnionych przez niego funkcji, obecnych usług oraz obiektów zagospodarowania. Następnie pod uwagę brana jest lokalizacja placu na planie miasta. W dalszej kolejności analizowany jest ponadto charakter przestrzeni. Na końcu pod uwagę brane są również możliwość komfortowego użytkowania placu oraz łatwość poruszania się w jego granicach.

Różnica między dwoma zidentyfikowanymi schematami polega na odmiennym spojrzeniu na istotność czynnika „pora dnia”. W pierwszym schemacie jest on traktowany na równi z panującymi warunkami atmosferycznymi oraz poczuciem bezpieczeństwa, wyznaczając ogólne ramy aktywności człowieka. Czynnikiem ten jest postrzegany jako niezależny od człowieka. Jest także narzucony mu z góry w momencie identyfikowania potrzeby oraz próby dopasowania do niej konkretnych przestrzeni.

W przypadku drugiego schematu jest traktowany odwrotnie – jako czynnik brany pod uwagę pod koniec procesu decyzyjnego niestanowiący ogólnych ram aktywności. Taka postawa wynika z założenia, że to człowiek wybiera porę swojej aktywności i realizacji założonych potrzeb. Schemat ten jest realizowany głównie przez osoby, które planują swoje działania i bardzo rzadko podejmują spontaniczne decyzje, co przekłada się na dużo niższą wagę czynnika pory dnia.

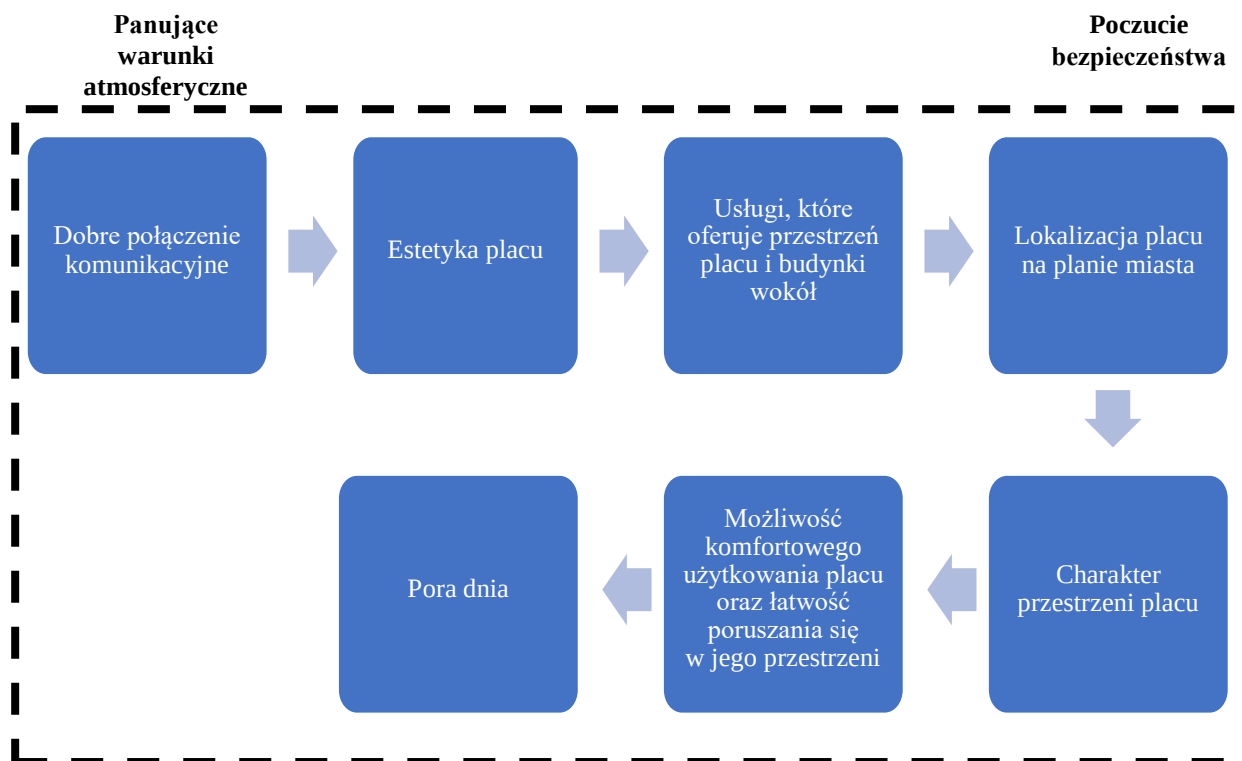
*Przede wszystkim patrzę na to, jaka jest pogoda i czy będę mógł w spokoju zaspokoić swoje potrzeby. Ważna jest też pora dnia. No bo wiadomo, że niektóre sklepy czy inne miejsca są pozamykane np. po 18. Tak samo jakieś atrakcje tutaj. Co mi po nich, jak jest ciemno już i nic nie zobaczę, a może i tę fontannę wyłączą. **Mężczyzna, 32 l.***

*Porę dnia biorę pod uwagę na samym końcu. Przecież to nie ona decyduje o tym, co będę robiła. To ja wybieram, kiedy zrealizuję sobie potrzeby, i wybieram takie pory, które mi pasują. Nie dostosowuję się do nich. **Kobieta, 27 l.***

Ryc. 36. Kolejność rozpatrywania czynników podczas wyboru przestrzeni aktywności – schemat 1.: pora dnia jako czynnik ramowy.

Źródło: Opracowanie własne.

Ryc. 37. Kolejność rozpatrywania czynników podczas wyboru przestrzeni aktywności – schemat 2.: pora dnia jako czynnik o zmniejszonym znaczeniu.

Źródło: Opracowanie własne.

7.3. Czynniki wpływające na zachowania przestrzenne człowieka

Wraz z momentem dotarcia do wybranej wcześniej przestrzeni aktywności na człowieka zaczyna oddziaływać wiele czynników, które wpływają na jego zachowania przestrzenne. Są to m.in. wydarzenia, zdarzenia, obiekty zagospodarowania oraz inni użytkownicy przestrzeni. Liczba oraz różnorodność czynników decydują o przebiegu aktywności użytkownika miejskiego placu. Korzystając z przestrzeni miejskiego placu, człowiek zazwyczaj nie zwraca uwagi na jednostkowe czynniki, które potencjalnie lub realnie wpływają na jego zachowania przestrzenne. Aktywności często są postrzegane całościowo – najważniejsze wydają się być ich efekty i osiągnięte zyski lub straty, nie zaś przyczyny.

Specyfika przeprowadzonych badań pozwoliła na zwrócenie uwagi na dwa zasadnicze parametry – genezę czynników oraz stopień ich wpływu na zachowania przestrzenne człowieka. W niniejszym podrozdziale w pierwszej kolejności zostaną przedstawione i scharakteryzowane czynniki wpływające na zachowania przestrzenne jednostki ludzkiej. Podczas omawiania

poszczególnych kategorii czynników zostaną wskazane afordancje, do których nawiązują. Ta część w dużej mierze będzie się opierać na przeprowadzonych indywidualnych wywiadach pogłębionych o charakterze swobodnym i ustrukturyzowanym (IDI). Druga część podrozdziału będzie dotyczyć stopnia wpływu zidentyfikowanych czynników na zachowania przestrzenne człowieka na podstawie ocen przypisywanych przez respondentów podczas badania ankietowego (CAWI). Na koniec zostaną zaprezentowane powiązania między poszczególnymi kategoriami czynników.

W toku postępowania badawczego wyodrębniono 35 czynników wpływających na zachowania przestrzenne człowieka. Zidentyfikowano je na podstawie przeprowadzonych obserwacji oraz indywidualnych wywiadów pogłębionych. Zostały one podzielone na sześć kategorii: (1) środowiskowe, (2) przestrzenne, (3) kulturowe, (4) społeczne, (5) fizyczne, (6) psychologiczne. Szczegółowa klasyfikacja czynników została przedstawiona w poniższej tabeli:

Kategoria czynników	Czynnik
ŚRODOWISKOWE	ukształtowanie terenu
	warunki atmosferyczne
	obecność zwierząt (dzikich)
	obecność zwierząt (oswojonych)
	oświetlenie naturalne
	zacienienie
	hałas
PRZESTRZENNE	obecność określonych obiektów zagospodarowania
	sposób, w jaki obiekty zagospodarowania są rozmieszczone
	obecność wyróżniających się obiektów zagospodarowania
	atrakcyjność i komfort obiektów zagospodarowania
	obecność zieleni
	usługi obecne w przestrzeni i otaczających ją budynkach
	rozmiar przestrzeni
	obecność barier w przestrzeni
	architektura otaczająca przestrzeń
	czytelność/ oznakowanie przestrzeni
	oświetlenie sztuczne
KULTUROWE	sztuka obecna w przestrzeni
	wydarzenia kulturowe
SPOŁECZNE	obecność towarzysza/ towarzyszy w przestrzeni
	obecność innych użytkowników w przestrzeni
	działania innych użytkowników w przestrzeni

	wspólny cel/ wspólna sprawa z innymi użytkownikami
	nagłe zdarzenia w przestrzeni
FIZYCZNE	możliwości ruchowe
	wiek
	sposób poruszania się
	czas, którym człowiek dysponuje
PSYCHOLOGICZNE	emocje
	osobowość
	cel, z którym człowiek pojawia się w przestrzeni
	znajomość przestrzeni
	poczucie bezpieczeństwa
	sposób postrzegania przestrzeni

Tab. 21. Czynniki wpływające na zachowania przestrzenne człowieka w podziale na kategorie.

Źródło: Opracowanie własne.

Czynniki środowiskowe odnoszą się do panujących warunków przyrodniczych oddziałujących na człowieka w czasie rzeczywistym. Ta kategoria czynników nie podlega wpływowi człowieka, który jest od nich całkowicie zależny. Do kategorii czynników środowiskowych zaliczono:

- ukształtowanie terenu,
- warunki atmosferyczne,
- oświetlenie naturalne,
- hałas,
- zacienienie,
- obecność zwierząt dzikich.

Powyższe czynniki mogą w znaczny sposób warunkować przebieg zachowań przestrzennych człowieka oraz wybierane miejsca aktywności w ramach konkretnej przestrzeni. W zależności od panujących warunków przyrodniczych zróżnicowaniu mogą także ulec zachowania przestrzenne. Kiedy człowiek decyduje się na określone aktywności, robi to, biorąc pod uwagę m.in. warunki atmosferyczne, takie jak temperatura czy opady deszczu, śniegu lub gradu. Ponadto ważne są także kwestie nasłonecznienia i zacienienia oraz hałasu, które mogą mieć wpływ na zachowania przestrzenne człowieka. Do tej kategorii czynników zaliczono także obecność dzikich zwierząt.

Czynniki środowiskowe są związane z czterema typami afordancji²⁴. Większość z nich można powiązać z afordancjami medium, które wyznaczają ogólne warunki funkcjonowania człowieka w przestrzeni – poruszania się i postrzegania przestrzeni, w której się znajduje. Afordancje medium dają podstawy do dostrzegania innych możliwości działania. Nie dotyczą bezpośrednio cech obecnych w przestrzeni przedmiotów zagospodarowania, lecz w sposób znaczący wpływają na ich funkcjonalność i sposób wykorzystania. Czynniki tej kategorii odnoszą się także do afordancji przedmiotów (hałas, zacienienie), ludzi (hałas, obecność zwierząt oswojonych) oraz zwierząt. Powiązania między czynnikami środowiskowymi a typami afordancji zostały przedstawione w poniższej tabeli:

Czynnik	Typ afordancji odpowiadający czynnikowi
uksztaltowanie terenu	medium
warunki atmosferyczne	medium
oświetlenie naturalne	medium
hałas	medium przedmiotów ludzi
Zacienienie	medium przedmiotów
obecność zwierząt (dzikich)	zwierząt
obecność zwierząt (oswojonych)	ludzi zwierząt

Tab. 22. Czynniki środowiskowe wpływające na zachowania przestrzenne człowieka w miejskich placach oraz odpowiadające im typy afordancji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie J.J. Gibsona (1979a).

Czynniki przestrzenne są związane z fizycznymi właściwościami przestrzeni i składającymi się na nią elementami zagospodarowania. Do tej kategorii zalicza się:

- 1) rozmiar przestrzeni,
- 2) obecność określonych obiektów zagospodarowania,
- 3) obecność wyróżniających się obiektów zagospodarowania,
- 4) sposób, w jaki obiekty zagospodarowania są rozmieszczone,
- 5) atrakcyjność i komfort obiektów zagospodarowania,
- 6) obecność zieleni,
- 7) usługi obecne w przestrzeni i otaczających ją budynkach,

²⁴ Autor koncepcji afordancji, J.J. Gibson wyróżnia pięć typów afordancji: (1) medium, (2) materiału, (3) powierzchni i układu, (4) przedmiotów oraz (5) zwierząt i ludzi (Gibson 1979a). Każdy z powyższych typów został przedstawiony w rozdziale 5.1.

- 8) architektura otaczająca przestrzeń,
- 9) obecność barier w przestrzeni,
- 10) czytelność/ oznakowanie przestrzeni,
- 11) oświetlenie sztuczne.

Rozmiar przestrzeni to jej wielkość, podłoga, ściany i strop urbanistyczny, a także otwarcia widokowe. Mogą one warunkować komfortowe użytkowanie danego miejsca. W przypadku zbyt małej przestrzeni istnieje ryzyko, że jej funkcjonalność może zostać ograniczona przez dużą liczbę użytkowników lub duże odległości do pokonania przez człowieka. Na zachowania przestrzenne człowieka wpływa obecność elementów zagospodarowania przestrzennego, takich jak mała architektura: pergole, ławki, siedziska, kosze na śmieci, stoły. Możliwość skorzystania z funkcjonalności powyższych obiektów często warunkuje podjęcie określonych działań w miejskim placu. Ponadto duży wpływ ma także obecność wyróżniających się obiektów zagospodarowania, takich jak fontanny i posągi. Często stanowią one szczególnie atrakcyjne miejsca dla aktywności człowieka, będąc główną determinantą jego zachowań przestrzennych. Wyróżniające się obiekty zagospodarowania mogą przyciągać człowieka do konkretnej przestrzeni, w której będzie on kontynuował swoje działania. Oprócz obecności elementów fizycznych ważne jest także ich zorganizowanie przestrzenne. Sposób rozmieszczenia obiektów zagospodarowania na stałe związanych z podłożem może narzucać pewne sposoby ich wykorzystania. Inna sytuacja dotyczy elementów wyposażenia przestrzeni, które są ruchome, a ich położenie może być zmieniane przez użytkownika. Dzięki temu człowiek może dostosować rozmieszczenie niektórych obiektów do własnych potrzeb. Organizacja przestrzenna miejskiego placu wpływa na jego czytelność, co również stanowi czynnik mogący wpływać na zachowania przestrzenne człowieka. Ponadto na aktywność jednostki ludzkiej wpływa także czynnik atrakcyjności i komfortu obiektów zagospodarowania, mogąc warunkować m.in. czas trwania aktywności. Obecność zieleni także może wpływać na zachowania przestrzenne człowieka. Jest to czynnik brany pod uwagę ze względów estetycznych oraz podczas niekorzystnych warunków pogodowych, takich jak wysoka temperatura czy opady atmosferyczne, podczas których człowiek może schronić się np. pod koronami drzew. Do kategorii czynników przestrzennych zaliczono także usługi obecne w przestrzeni (stragany, mobilne kafejki) oraz otaczających ją budynkach (restauracje, kawiarnie, sklepy spożywcze, księgarnie, jednostki administracji publicznej itp.). Występujące bariery przestrzenne także mogą wpływać na aktywność

użytkowników miejskich placów. Czynniki ten jest szczególnie podkreślany przez osoby mające problem z poruszaniem się. Dotyczy to zarówno różnego rodzaju niepełnosprawności ruchowej, jak i utrudnień związanych z poruszaniem się z wózkiem dziecięcym czy podeszłym wiekiem i coraz mniejszą sprawnością fizyczną. W ramach tej kategorii zaliczono także architekturę otaczającą przestrzeń. Ten czynnik odnosi się do wizualnej wartości budynków, która może zaspokajać potrzeby estetyczne. W tej kategorii czynników znalazło się również sztuczne oświetlenie, które w szczególności wpływa na poczucie bezpieczeństwa człowieka po zmroku, a co za tym idzie – na podejmowane przez niego działania.

Czynniki przestrzenne wpływają na zachowania przestrzenne człowieka, dostarczając afordancji kilku typów: (1) powierzchni i układu, (2) przedmiotów trwale związanych z gruntem, (3) przedmiotów ruchomych oraz (4) materiału. Odnoszą się one do cech fizycznych miejsca aktywności i są brane pod uwagę przy ocenie możliwości podjęcia aktywności w wyżej opisanych kontekstach. Powiązania między czynnikami przestrzennymi a dostarczaniem przez nie afordancjami zostały przedstawione w poniższej tabeli:

Czynnik	Typ afordancji odpowiadający czynnikowi
Obecność określonych obiektów zagospodarowania przestrzennego	przedmiotów (trwale oraz ruchome)
Sposób, w jaki obiekty zagospodarowania są rozmieszczone na placu	powierzchni i układu
Obecność wyróżniających się obiektów zagospodarowania	przedmiotów (trwale)
Atrakcyjność i komfort obiektów zagospodarowania	przedmiotów (trwale oraz ruchome) materiału
Obecność zieleni	przedmiotów (trwale)
Usługi obecne w przestrzeni i otaczających ją budynkach	przedmiotów (trwale oraz ruchome) powierzchni i układu
Rozmiar (wielkość) przestrzeni	powierzchni i układu
Obecność barier w przestrzeni	powierzchni i układu materiału
Architektura otaczająca przestrzeni	przedmiotów (trwale) powierzchni i układu
Czytelność/ oznakowanie przestrzeni	przedmiotów (trwale oraz ruchome) przestrzeni i układu

Tab. 23. Czynniki przestrzenne wpływające na zachowania przestrzenne człowieka w miejskich placach oraz odpowiadające im typy afordancji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie J.J. Gibsona (1979a).

Trzecią omawianą kategorię stanowią czynniki kulturowe. Są one związane z działalnością kulturową człowieka. Są to:

- wydarzenia kulturowe,

- sztuka obecna w przestrzeni.

Sztuka obecna w przestrzeni to głównie obiekty i instalacje artystyczne zlokalizowane czasowo lub na stałe w przestrzeni miejskich placów. Mogą to być również murale na budynkach otaczających przestrzeń. Wydarzenia kulturowe to z kolei wszelkie pokazy, koncerty i zgromadzenia mające na celu przekazanie pewnych wartości za pomocą sztuki. Oba powyższe czynniki generują afordancje dwóch typów – ludzi oraz przedmiotów – ponieważ mogą być dostarczane zarówno przez artystów, jak i obiekty fizyczne niosące pewien przekaz kulturowy. Odnoszą się zatem do wszystkich fizycznych elementów składających się na pokazy, wystawy oraz projekcje o charakterze kulturowym oraz osób je tworzących.

Czynnik	Typ afordancji odpowiadający czynnikowi
Sztuka obecna w przestrzeni	przedmiotów ludzi
Wydarzenia kulturowe	przedmiotów ludzi

Tab. 24. Czynniki kulturowe wpływające na zachowania przestrzenne człowieka w miejskich placach oraz odpowiadające im typy afordancji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie J.J. Gibsona (1979a).

Czynniki społeczne są związane z obecnością innych użytkowników i prowadzonych przez nich aktywności. Jak stwierdza jeden z respondentów:

*Żyjemy w symbiozie i siłą rzeczy nie mogę patrzeć tylko pod siebie i to, co jest dla mnie dobre, to nie musi być dobre dla drugiego. Trzeba być tolerancyjnym w tym momencie i jakiś tam złoty środek znaleźć. Dotyczy to jednej strony i drugiej. Także trzeba dogadać się, bo nie o to chodzi, że ja zrobię tak, a ktoś odbierze moją aktywność jako wandalizm czy jakieś niszczenie, bo ja przeniosę krzesło dalej, a ktoś powie, ale pan niszczy teren zielony i tam nie może stać. To są takie rzeczy, które trzeba przemyśleć i popatrzeć na innych odbiorców tego placu w danym momencie. Czy oni się zgadzają na to. Korzystamy z tej przestrzeni razem i musimy na siebie wzajemnie patrzeć i tolerować. **Mężczyzna, 39 l.***

W ramach tej kategorii wyróżniono:

- obecność towarzysza/ towarzyszy w przestrzeni,
- obecność innych użytkowników w przestrzeni,

- działania innych użytkowników w przestrzeni,
- nagłe zdarzenia w przestrzeni,
- wspólny cel/ wspólna sprawa z innymi użytkownikami,
- obecność zwierząt (oswojonych),
- nagłe zdarzenia w przestrzeni.

W ramach tej kategorii na zachowania przestrzenne człowieka może wpływać obecność jednego lub większej liczby znajomych użytkownika. Wówczas obecność towarzysza może skutkować podjęciem odmiennych aktywności niż w przypadku indywidualnego użytkownika placu miejskiego. Natomiast odmiennie zachowuje się osoba, która napotka obcych użytkowników. Stanowią oni zazwyczaj tło dla realizowanych zachowań przestrzennych. Mimo pozornie marginalnej roli sama obecność innych ludzi jest ważna dla użytkownika miejskiego placu. Osoby, które przybierają aktywne role i są kreatorami pewnych sytuacji społecznych, potrzebują odbiorców swoich działań. Oprócz samej obecności znajomych i nieznajomych użytkowników ważne są także ich działania w przestrzeni. Zachowania innych użytkowników mogą kształtować aktywności znajdującego się wśród nich człowieka. Świadomość współużytkowania danej przestrzeni była wyraźnie podkreślana podczas indywidualnych wywiadów pogłębionych. Do kategorii czynników społecznych zalicza się także wspólny cel (lub sprawę) łączącą człowieka z innymi użytkownikami. Człowiek użytkuje przestrzeń w konkretnym celu. W sytuacji, w której cel ten jest podobny do celów innych osób przebywających w tej samej przestrzeni, może to prowadzić do podjęcia wspólnych aktywności. Mogą to być spontaniczne rozmowy wynikające z prowadzenia podobnych działań lub obecność w przestrzeni podczas większych wydarzeń. Zbliżone cele ludzi użytkujących przestrzeń w tym samym czasie mogą skutkować dostrzeganiem podobnych możliwości i prowadzeniem podobnych działań. Mogą one zapoczątkować interakcje społeczne. Jest to przykład afordancji wzajemnych, które zostały opisane przez J.J. Gibsona (1979). Podobna sytuacja dotyczy obecności zwierząt oswojonych, które pojawiają się w przestrzeni wraz z opiekunami. Zaobserwowano, że człowiek użytkujący przestrzeń wraz ze swoim zwierzęciem (np. psem) jest dużo bardziej atrakcyjny dla innych właścicieli psów, którzy w tym samym czasie udali się do tego samego miejsca. Zwiększa to szansę na podjęcie interakcji społecznych między właścicielami psów. Zbiór czynników społecznych wpływających na zachowania przestrzenne człowieka uzupełniają nagłe, niespodziewane zdarzenia. Mogą to być na przykład wypadki

drogowe, bójki, przejawy wandalizmu. Są to także wydarzenia nacechowane pozytywnie, np. *flash mob* (z ang. błyskawiczny tłum), akcje społeczne, wystąpienia artystów, których człowiek nie spodziewał się w przestrzeni. Czynniki te, stanowiąc zaskoczenie dla użytkownika przestrzeni, także może wpływać na jego zachowania przestrzenne.

Czynniki społeczne są w przeważającej części związane z afordancjami ludzi. Ten typ afordancji zapewnia najbogatsze i najbardziej wyszukane możliwości aktywności. W przypadku kontaktów interpersonalnych często można mówić o afordancjach wzajemnych. W ten sposób kształtowane są działania społeczne opierające się na dopasowaniu przestrzeni i obecnych w niej elementów do potrzeb użytkownika przy jednoczesnym dostarczaniu możliwości relacji z innymi użytkownikami. Afordancje ludzi są więc bezpośrednio związane z aktywnościami prowadzonymi przez użytkowników danej przestrzeni oraz wykorzystywanymi przez nich przedmiotami zagospodarowania (afordancje przedmiotów). Ponadto czynniki społeczne łączą się z afordancjami medium oraz zwierząt. Powiązania między czynnikami społecznymi a dostarczaniem przez nie afordancjami zostały przedstawione w poniższej tabeli:

Czynnik wpływający na zachowania przestrzenne człowieka	Typ afordancji odpowiadający czynnikowi
Obecność towarzysza/ towarzyszy w przestrzeni	ludzi
Obecność innych użytkowników w przestrzeni	ludzi
Działania innych użytkowników w przestrzeni	ludzi
Nagłe zdarzenia w przestrzeni	ludzi przedmiotów
Wspólny cel/ wspólna sprawa z innymi użytkownikami	ludzi
Obecność zwierząt (oswojonych)	zwierząt ludzi
Nagłe zdarzenia w przestrzeni	ludzi przedmiotów medium

Tab. 25. Czynniki społeczne wpływające na zachowania przestrzenne człowieka w miejskich placach

Źródło: Opracowanie własne na podstawie J.J. Gibsona (1979a).

Czynniki fizyczne odnoszą się do możliwości motorycznych człowieka. Są zwykle związane z jego zdolnościami do poruszania się. Wyodrębniono cztery czynniki w tej kategorii:

- możliwości ruchowe,
- wiek,
- sposób poruszania się,
- czas będący w dyspozycji człowieka.

Trzy pierwsze czynniki nawiązują do możliwości człowieka w zakresie wykorzystania afordancji oferowanych przez środowisko jego aktywności. W zależności od możliwości ruchowych, które są powiązane z wiekiem i sposobem poruszania się, jednostka ludzka może wykorzystywać przestrzeń miejskiego placu w odmienny sposób. Czas będący w dyspozycji człowieka warunkuje z kolei w dużej mierze intensywność podejmowanych działań. Pod wpływem tego czynnika jest podejmowana decyzja o odrzuceniu części planowanych aktywności lub podjęciu dodatkowych działań.

Czynniki psychologiczne wpływające na zachowania przestrzenne człowieka nawiązują do jego osobowości, sposobów postrzegania przestrzeni oraz emocji. Jest to również subiektywne poczucie bezpieczeństwa, znajomość przestrzeni, w której człowiek obecnie przebywa, czy cel, z którym się w niej pojawia. Do kategorii czynników psychologicznych zaliczono:

- emocje,
- osobowość,
- cel, z którym człowiek pojawia się w przestrzeni,
- znajomość przestrzeni,
- poczucie bezpieczeństwa,
- sposób postrzegania przestrzeni.

Oprócz zidentyfikowania czynników wpływających na zachowania przestrzenne człowieka skupiono się także na określeniu ich wpływu. Został on określony przez respondentów ankiety internetowej (CAWI), którzy nadawali czynnikom wagi w skali od 1 do 5 (1 – zdecydowanie nie wpływa, 2 – raczej nie wpływa, 3 – trudno powiedzieć, 4 – raczej wpływa, 5 – zdecydowanie wpływa). Pozwoliło to na klasyfikację zidentyfikowanych czynników według stopnia ich wpływu na zachowania przestrzenne człowieka. Średnia uzyskana z bezwzględnych wartości przypisywanych przez respondentów pozwoliła wyodrębnić trzy główne kategorie: wysokiego (oceny powyżej 3,79), umiarkowanego (oceny od 3,46 do 3,79) i niskiego wpływu (oceny poniżej 3,45). Podział ten opiera się na najwyższej (4,1) i najniższej (3,12) ocenie przypisanej do czynników i ich klasyfikacji według trzech równych przedziałów w ramach tych wartości. Podział czynników ze względu na stopień ich wpływu obrazuje poniższa tabela:

Stopień	Czynnik	Kategoria	Wynik
---------	---------	-----------	-------

wplywu		czynnika	
Wysoki wpływ	obecność zieleni	przestrzenny	4,1
	warunki atmosferyczne	środowiskowy	4,03
	obecność określonych obiektów zagospodarowania przestrzennego	przestrzenny	3,97
	czas, którym dysponuję	fizyczny	3,87
	oświetlenie (naturalne)	środowiskowy	3,84
	poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni	psychologiczny	3,83
	hałas	środowiskowy	3,8
	architektura otaczająca przestrzeń	przestrzenny	3,79
Umiarkowany wpływ	cel, z którym pojawiaam się w przestrzeni	psychologiczny	3,76
	atrakcyjność i komfort obiektów zagospodarowania	przestrzenny	3,75
	sposób poruszania się w przestrzeni	fizyczny	3,73
	obecność towarzysza/ towarzyszy w przestrzeni	społeczny	3,73
	wydarzenia kulturowe	kulturowy	3,69
	usługi obecne w przestrzeni i otaczających ją budynkach	przestrzenny	3,66
	zacienienie	środowiskowy	3,63
	sposób, w jaki obiekty zagospodarowania są rozmieszczone w przestrzeni	przestrzenny	3,62
	obecność wyróżniających się obiektów zagospodarowania	przestrzenny	3,59
	rozmiar przestrzeni	przestrzenny	3,58
	działania innych użytkowników w przestrzeni	społeczny	3,55
	moje emocje	psychologiczny	3,54
	sposób, w jaki postrzegam przestrzeń	psychologiczny	3,54
	wspólny cel/ wspólna sprawa z innymi użytkownikami	społeczny	3,54
	obecność innych użytkowników w przestrzeni	społeczny	3,53
	znajomość przestrzeni	psychologiczny	3,52
	ukształtowanie terenu	środowiskowy	3,52
	moja osobowość	psychologiczny	3,49
Niski wpływ	możliwości ruchowe	fizyczny	3,43
	czytelność/ oznakowanie przestrzeni	przestrzenny	3,43
	sztuka obecna w przestrzeni	kulturowy	3,43
	oświetlenie sztuczne	przestrzenny	3,39
	obecność barier w przestrzeni	przestrzenny	3,34
	nagłe zdarzenia w przestrzeni	środowiskowy	3,3
	obecność zwierząt (dzikich)	środowiskowy	3,26
	obecność zwierząt (oswojonych)	środowiskowy	3,16
	mój wiek	fizyczny	3,12

Tab. 26 Czynniki wpływające na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów w podziale na podstawie stopnia wpływu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego (n=320).

Największy wpływ na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów ma obecność zieleni (4,1). Wpływ tego czynnika był często wskazywany podczas wywiadów

pogłębionych. Jak wskazywali rozmówcy, mimo powszechnego przekonania, że miejskie place to obszary puste i wybetonowane, często znajduje się na nich miejsce na zieleń, która zachęca do aktywności i daje dodatkowe możliwości działania, zwłaszcza w upalne dni. Oprócz tego zieleń podnosi estetykę miejsca, co może wpływać na przebieg zachowań przestrzennych. Wysoki wpływ na zachowania przestrzenne człowieka mają także: obecność określonych obiektów zagospodarowania przestrzennego (3,97) oraz architektura otaczająca przestrzeń (3,79), która jest wskazywana przez respondentów jako swoiste przedłużenie placów. Wpływ tego czynnika jest raczej rozpatrywany w kategoriach wizualnych i kulturowo-historycznych. Funkcjonalną wartość relacji między placem a jego najbliższym otoczeniem obrazuje z kolei wpływ czynnika związanego z usługami obecnymi zarówno na placu, jak i w otaczających go budynkach (3,66). Wielokrotnie wskazywano, że usługi wokół tego typu przestrzeni stanowią niejako rozszerzenie ich funkcjonalności i mogą sprzyjać podejmowaniu dodatkowych aktywności. Wysoki wpływ na zachowania przestrzenne człowieka mają ponadto warunki atmosferyczne (4,03). Pogoda jest jednym z najważniejszych czynników kształtujących ludzką aktywność w przestrzeni miejskiej, co wyraźnie podkreślali rozmówcy podczas wywiadów pogłębionych. Znaczący wpływ mają także poziom oświetlenia naturalnego (3,84) czy natężenie hałasu (3,8). Ważną rolę w kształtowaniu zachowań przestrzennych człowieka odgrywają także są czas, który jest w jego dyspozycji (3,87), oraz poczucie bezpieczeństwa (3,83). Oba czynniki stanowią podstawę pozadomowej aktywności człowieka i wyznaczają subiektywne ramy dla zachowań przestrzennych. Nagły brak poczucia bezpieczeństwa może wpłynąć na natychmiastowe zakończenie aktywności na placu miejskim.

Najobszerniejszą grupę stanowią czynniki o umiarkowanym wpływie na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów zadeklarowanym przez respondentów. Największy wpływ w tej kategorii uczestnicy badania ankietowego przyznali czynnikowi „cel, z którym człowiek pojawia się w przestrzeni” – 3,76. Jest to ciekawy przykład czynnika, który swój początek ma podczas wyboru miejsca aktywności, a kontynuację jego wpływu obserwuje się po dotarciu do niego. Sugeruje to, że na zachowania przestrzenne człowieka mogą mieć wpływ pewnego rodzaju taktyki oparte na wcześniej zidentyfikowanych potrzebach, a także oczekiwania względem wybranego miejsca aktywności. Pozostałym czynnikom psychologicznym przypisano niższe oceny. Emocje człowieka (3,54), sposób, w jaki postrzega przestrzeń (3,54), oraz znajomość przestrzeni (3,52) cechują się dużo mniejszym wpływem na zachowania przestrzenne

człowieka. Wpływ osobowości człowieka na jego zachowania przestrzenne według respondentów jest najmniejszy wśród czynników tej kategorii. Jedynym czynnikiem fizycznym o umiarkowanym wpływie na zachowania przestrzenne człowieka jest sposób poruszania się w przestrzeni. Jego wpływ został oceniony na 3,73, co wskazuje na jego istotną rolę w procesie kształtowania się aktywności pozadomowej człowieka. Wśród czynników przestrzennych o umiarkowanym wpływie na zachowania przestrzenne człowieka najwyższe oceny uzyskały czynniki „komfort i atrakcyjność obiektów zagospodarowania” – 3,75 pkt oraz „sposób rozmieszczenia obiektów w przestrzeni” – 3,62. W pierwszej kolejności znaczenie ma zatem sama obecność obiektów zagospodarowania, następnie uwaga użytkowników jest zwracana ku atrakcyjności oraz komfortowi użytkowania tych obiektów, a następnie na sposób ich rozmieszczenia w przestrzeni. Spośród czynników przestrzennych umiarkowany wpływ na zachowania przestrzenne człowieka mają także usługi obecne w przestrzeni i otaczających ją budynkach (3,66), obecność wyróżniających się obiektów zagospodarowania (3,59) oraz rozmiar przestrzeni (3,58). Czynnikiem środowiskowym o umiarkowanym wpływie na zachowania przestrzenne człowieka są zacienienie (3,63) oraz ukształtowanie terenu (3,52). W kategorii czynników o umiarkowanym wpływie na zachowania przestrzenne człowieka znalazły się także czynniki społeczne. Wśród nich największy wpływ został zadeklarowany w odniesieniu do obecności towarzyszy w przestrzeni (3,73 pkt.). Niższym wpływem charakteryzują się według respondentów czynniki „działania innych użytkowników” – 3,55 pkt, „wspólny cel/ wspólna sprawa z innymi użytkownikami” – 3,54 pkt oraz „obecność innych użytkowników w przestrzeni” – 3,53 pkt. Aktywności użytkowników miejskich placów mogą być ponadto kształtowane przez różnego rodzaju wydarzenia kulturowe (3,69), takie jak koncerty, wystawy, pokazy czy festyny.

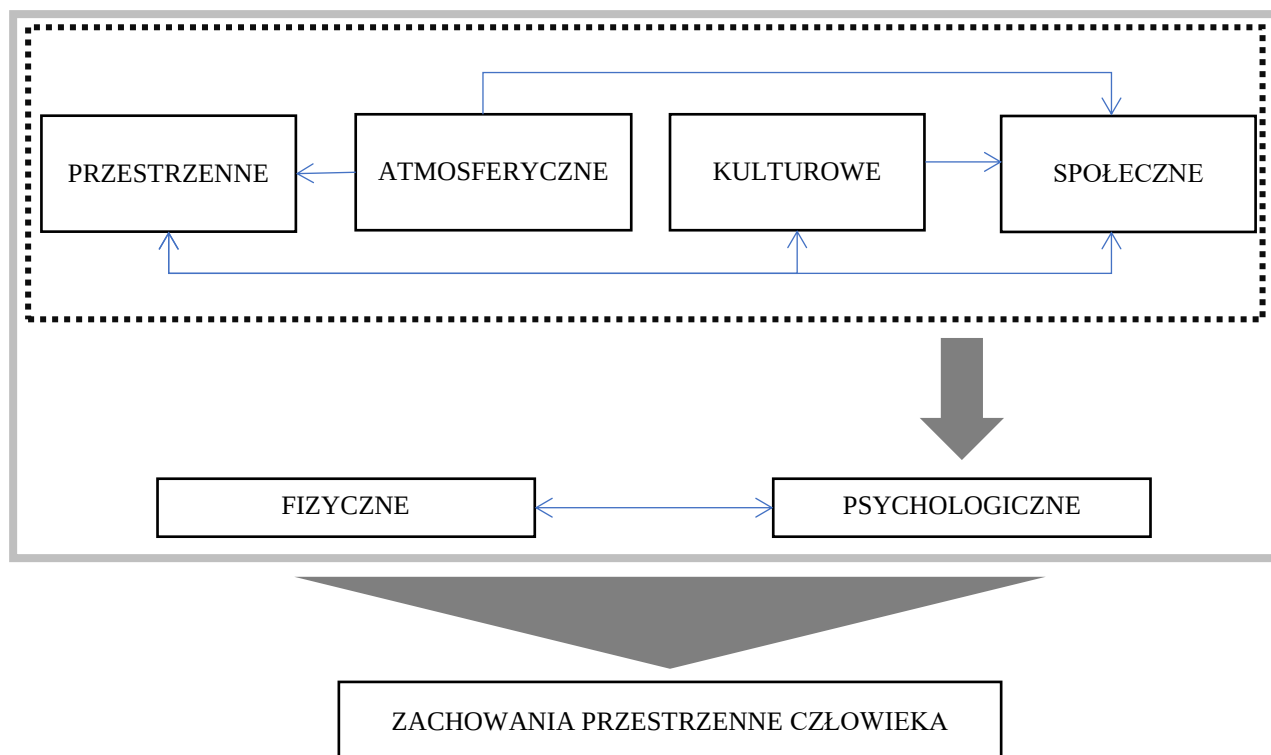
W toku postępowania badawczego zidentyfikowano dziewięć czynników o niskim wpływie na zachowania przestrzenne człowieka. Wśród nich najwyższą ocenę uzyskały możliwości ruchowe człowieka, czytelność/ oznakowanie przestrzeni oraz sztuka obecna w przestrzeni (wszystkie czynniki uzyskały ocenę 3,43). Niski wpływ na zachowania przestrzenne człowieka mają m.in. nagłe zdarzenia w przestrzeni – zostały ocenione przez respondentów na 3,3 pkt. Dwoma pozostałymi czynnikami środowiskowymi w tej grupie są: obecność dzikich zwierząt (3,26) oraz obecność zwierząt oswojonych (3,16). W tej kategorii czynników znalazły się także oświetlenie sztuczne (3,39 pkt) oraz obecność barier w przestrzeni

(3,34 pkt). Najniższym wpływem na zachowania przestrzenne człowieka według respondentów charakteryzuje się czynnik wieku (3,12 pkt).

Powyższe czynniki oddziałują z różną siłą w zależności od płci. W przypadku każdego z czynników kobiety deklarowały ich wyższy wpływ niż mężczyźni. Średnia różnica między kobietami i mężczyznami wyniosła 0,22 pkt. Jest to znaczna rozbieżność, biorąc pod uwagę fakt, że średnia różnica między najwyżej a najniżej ocenionymi czynnikami wynosi 0,98 pkt. Największe różnice we wpływie na zachowania przestrzenne zaobserwowano w przypadku architektury otaczającej przestrzeń (średnia ocen dla kobiet: 3,97; średnia ocena dla mężczyzn 3,58; różnica: 0,39), obecności zieleni (0,37 pkt różnicy) oraz oświetlenia naturalnego (0,35 pkt różnicy). Podczas użytkowania miejskich placów dużo częściej to kobiety kierują się przeżywanymi emocjami niż mężczyźni (0,34 pkt różnicy). Także obecność innych użytkowników jest zauważalnie silniejszym czynnikiem w przypadku kobiet (0,34 pkt różnicy). Największe różnice są zatem obserwowane w odniesieniu do kilku specyficznych grup czynników. Owe grupy są związane z estetyką (architektura, zieleń, oświetlenie), indywidualną charakterystyką człowieka (emocje, osobowość) oraz bezpieczeństwa (obecność innych użytkowników). Najbardziej zbliżony wpływ wśród kobiet i mężczyzn obserwuje się w odniesieniu do oświetlenia sztucznego (0,09 pkt różnicy), warunków atmosferycznych (0,08 pkt) oraz wspólnego celu z innymi użytkownikami (0,07 pkt). Różnice odnotowano także między odpowiedziami respondentów z niepełnosprawnościami a pełnosprawnymi. Dla osób z niepełnosprawnościami kluczowe znaczenie względem osób pełnosprawnych ma czas, którym dysponują (0,53 pkt różnicy), oraz obecność obiektów zagospodarowania przestrzennego (0,43 pkt różnicy). Wynika to z różnego rodzaju ograniczeń ruchowych oraz umysłowych, które powodują, że na zrealizowanie założonych czynności osoby z niepełnosprawnościami mogą potrzebować nieco więcej czasu. Często konieczna jest obecność określonych obiektów zagospodarowania, bez których niektóre aktywności mogą nie być osiągalne. Zdecydowanie zyskują także na znaczeniu działania innych użytkowników (0,39 pkt różnicy) oraz nagłe zdarzenia w przestrzeni (0,35 pkt różnicy). Niespodziewane i nieprzewidziane mogą zaskoczyć na tyle, aby uniemożliwić dalsze działania w wybranej przestrzeni. Z kolei niższy wpływ niż w przypadku osób pełnosprawnych mają takie czynniki, jak wspólny cel z innymi użytkownikami (-0,23 pkt względem osób pełnosprawnych), ich obecność (-0,15 pkt) oraz hałas (-0,16 pkt). Wskazuje to na konieczność kreowania przez osoby z niepełnosprawnościami

swoistej „bańki”, która ogranicza oddziaływanie czynników zewnętrznych. W kontekście wpływu z otaczającego środowiska aktywności stają się zatem dużo bardziej zindywidualizowane. Nie zaobserwowano natomiast istotnych różnic we wpływie powyższych czynników w kontekście osobowości, wieku, charakteru czy długości zamieszkania w mieście.

Między poszczególnymi kategoriami czynników wpływających na zachowania przestrzenne człowieka można zaobserwować pewne sprzężenia polegające na wzajemnym oddziaływaniu czynników w ramach dwóch kategorii. Sprzężenia występują między czynnikami przestrzennymi a społecznymi. Obecność usług, zieleni czy określonych obiektów zagospodarowania (w tym wyróżniających się), a także sposób, w jaki są one rozmieszczone w przestrzeni, wpływają na obecność użytkowników oraz podejmowane przez nich działania. Warstwa przestrzenna miejskiego placu wpływa też na cel, z którym człowiek się w nim pojawia. Z drugiej strony, wszelkie działania użytkowników mogą zmierzać do zmiany sposobu zagospodarowania danej przestrzeni, co może wpływać na jej czytelność czy liczbę barier przestrzennych. W podobny sposób może kształtować się oddziaływanie między czynnikami przestrzennymi a kulturowymi. Organizacja wszelkiego rodzaju wydarzeń kulturowych oraz lokalizacja obiektów artystycznych może wpływać na sposób zagospodarowania danego placu. Ten z kolei warunkuje możliwości organizacji tego typu wydarzeń i wystaw. Wzajemne oddziaływanie zaobserwowano także w przypadku czynników fizycznych i psychologicznych. Są one ze sobą nierozzerwalnie związane, nawiązując z jednej strony do możliwości fizycznych (głównie motorycznych) człowieka, z drugiej zaś do zdolności kognitywnych – mających związek z poznawaniem świata przez pryzmat m.in. indywidualnych filtrów emocji, percepcji czy osobowości. Zaobserwowano także jednostronny wpływ poszczególnych kategorii na inne. W tym kontekście warto wyróżnić wpływ czynników środowiskowych, takich jak warunki atmosferyczne, oświetlenie naturalne, zacienienie, hałas czy obecność zwierząt, na czynniki kategorii społecznych (obecność użytkowników w przestrzeni i podejmowane w niej działania zależne od warunków atmosferycznych), przestrzennych (zmienna atrakcyjność i komfortu obiektów zagospodarowania) oraz kulturowych (organizacja różnego rodzaju wydarzeń). Ponadto czynniki kulturowe mogą wpływać na działania użytkowników w przestrzeni miejskiego placu. Warto podkreślić, że czynniki przestrzenne, środowiskowe, kulturowe oraz społeczne wpływają na czynniki psychologiczne – emocje, sposób postrzegania przestrzeni i jej znajomość, poczucie bezpieczeństwa oraz cel, z którym człowiek pojawia się na miejskim placu.

Ryc. 38. Oddziaływania między poszczególnymi kategoriami czynników wpływających na zachowania przestrzenne człowieka.

Źródło: Opracowanie własne.

7.4. Czynniki ograniczające i stymulujące zachowania przestrzenne człowieka

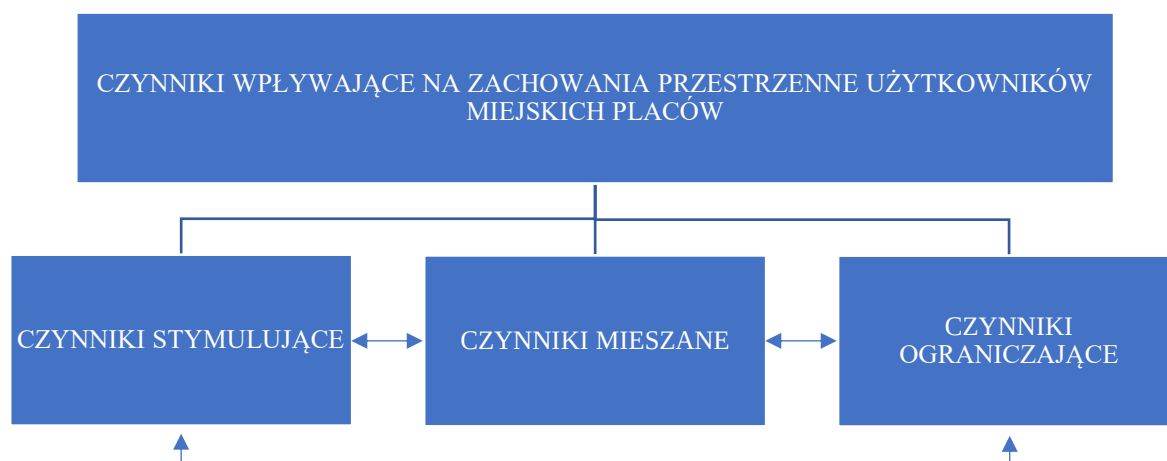
Na podstawie przeprowadzonych indywidualnych wywiadów pogłębionych o charakterze swobodnym oraz obserwacji możliwe było wyodrębnienie czynników o różnym charakterze wpływających na przebieg zachowań przestrzennych człowieka. Są to czynniki: (1) stymulujące, (2) ograniczające oraz (3) mieszane. Zostały one następnie poddane ocenie podczas badania ankietowego. Wyniki odniesiono do kategorii działań zdefiniowanych przez J. Gehla (koniecznych, opcjonalnych oraz społecznych).

Pierwsze z nich w sposób szczególny wyróżniają się w kontekście stymulowania człowieka do realizacji zachowań przestrzennych. Są to czynniki, które niejako „zachęcają” do rozpoczęcia aktywności i zwiększają na to szanse. Dotyczą głównie działań opcjonalnych, które mogą zostać podjęte podczas bieżącego użytkowania placu miejskiego. Dużo rzadziej wpływają na główne działania realizowane przez człowieka. Czynniki stymulujące mogą zatem z jednej

strony prowokować do podjęcia nowych aktywności, z drugiej zaś przyczynić się do wydłużenia już realizowanych zachowań przestrzennych.

Druga grupa oddziałuje na człowieka w odwrotny sposób niż pierwsza. W kontekście realizacji zachowań przestrzennych czynniki należące do tej kategorii odgrywają zdecydowanie ważniejszą rolę niż stymulujące. W przeciwieństwie do nich czynniki ograniczające wpływają z reguły na działania, które człowiek realizuje w celu zaspokojenia wcześniej zidentyfikowanych potrzeb. Mogą zatem powodować przedwczesne zakończenie założonych aktywności lub brak chęci podjęcia działań opcjonalnych. W przypadku występowania czynników ograniczających człowiek na podstawie swoich indywidualnych możliwości i preferencji określa swoistą granicę tolerancji. Wyznacza ona zakres oddziaływania czynników ograniczających zachowania przestrzenne człowieka. Jeśli wpływ czynników ograniczających jest na tyle silny, że granica tolerancji zostaje przekroczona, podejmowana jest decyzja o zakończeniu aktywności w danej przestrzeni.

Wyróżniono także trzecią kategorię – czynniki mieszane, które w specyficznych sytuacjach mogą być zakwalifikowane do obu powyższych kategorii lub być przypisane raz do jednej z nich, innym razem zaś do drugiej. Wynikają one głównie z dużej złożoności każdej sytuacji, w której znajduje się człowiek podczas użytkowania placu miejskiego. Przykładem czynnika mieszanego jest czas. Warunkuje on spontaniczność w sytuacji, w której człowiek dysponuje dużą ilością czasu, lub realizację działań według wcześniej określonego planu, gdy jest on ściśle określony.

Ryc. 39. Klasyfikacja czynników ze względu na charakter ich oddziaływania.

Źródło: Opracowanie własne.

Zachowania przestrzenne człowieka są ograniczane przede wszystkim przez nieodpowiednie warunki atmosferyczne (średnia ocena respondentów na poziomie 3,82 pkt w skali od 1 do 5). Pogoda w dużym stopniu warunkuje przebieg aktywności w miejskich placach. Może wpływać na skrócenie czasu aktywności lub zupełną z nich rezygnację. Wysoka ocena przypisana temu czynnikowi zdecydowanie wyróżnia go spośród innych.

Innym istotnym czynnikiem, który może mieć wpływ na ograniczenie zachowań przestrzennych użytkowników miejskich placów, jest czas, którym dysponują (3,58). Czas jako wielkość fizyczna stanowi zasób dla każdego człowieka użytkującego przestrzeń. Tak jak wcześniej wspomniano, określa on pewne warunki brzegowe, które narzucają określony okres trwania aktywności. W przypadku jego deficytu są one ograniczone do niezbędnego minimum – aktywności koniecznych.

Ważnym czynnikiem ograniczającym zachowania przestrzenne jest przepełnienie miejskiego placu z uwagi na dużą liczbę użytkowników (3,47). Dyskomfort dużego tłoku często skutkuje brakiem szans na poszukiwania możliwości działania. Zniechęca to użytkowników do przebywania w takich przestrzeniach. Nawet jeśli przestrzeń oferuje wiele różnorodnych możliwości działania, to bez odpowiednich warunków do ich dostrzeżenia i wykorzystania nie będzie ona atrakcyjna. Duża liczba innych użytkowników korzystających z przestrzeni jest także związana z ograniczeniami w dostrzeganiu tzw. niszy. Spontaniczne zachowania w przestrzeni miejskich placów są napędzane ciągłą obserwacją sytuacji i poszukiwaniem możliwości działań jednostek, par i grup. W przypadku wielu osób korzystających z obiektów w konkretnej przestrzeni istnieją dużo mniejsze szanse na jej dostrzeżenie, ponieważ wiele tych elementów może już być okupowane do granic możliwości. W tym przypadku człowiek także często podejmuje decyzje o zakończeniu aktywności.

Lubię obserwować przestrzeń i ludzi dookoła. To, czy zacznę coś robić, czy nie, zależy głównie od tego, czy mam, gdzie, i od tego, czy ktoś już to robi, czy nie.

Kobieta, 21 l.

Nieprzyjemne, złe doświadczenia z aktywności w danym placu miejskim mogą skutkować rezygnacją z jego odwiedzania w przyszłości. Wiążą się one z brakiem poczucia bezpieczeństwa i kontroli nad sytuacją, w której znajduje się człowiek (3,38 pkt). Najczęściej tego rodzaju wydarzenia pojawiają się w sposób całkowicie nieplanowany i niesygnalizowany,

co dla wielu użytkowników stanowi zaskoczenie znacznie obniżające poziom bezpieczeństwa. Zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów mogą być ograniczane także przez takie sytuacje, jak bójki czy wypadki.

*Młodzież tam się zachowywała, że nawet policja przyjechała, bo zaczęli się w parku bić, właśnie na placu Wiosny Ludów (...). Zaczęli się bić i ktoś tam zadzwonił na policję. (...) To po jakimś czasie już mi się tego parku odechciało, bo człowiek chciał spokojnie siedzieć, a przychodzili na alkohol, różni się tam kręcili. Można było po twarzy dostać trochę. **Mężczyzna, 65 l.***

Czynniki ograniczające zachowania przestrzenne człowieka mogą wynikać z rozbieżności między wcześniejszymi doświadczeniami z daną przestrzenią a jej stanem obecnym. Najczęściej tego rodzaju sytuacje wiążą się z zamknięciem lokalu usługowego (np. kawiarni, baru, sklepu) czy brakiem w przestrzeni określonych elementów zagospodarowania, które były w niej obecne przy okazji poprzedniej wizyty (3,3 pkt). Zmiany w przestrzeni, które powodują rozbieżności z wcześniejszymi doświadczeniami człowieka powodują swego rodzaju rozczarowanie, które może wpłynąć na zakończenie aktywności. Tego rodzaju ograniczania mogą być także związane z pojawieniem się barier przestrzennych (3,16 pkt) i prowadzić do stałej lub czasowej rezygnacji z podejmowania aktywności w danej przestrzeni ze względu na rozczarowanie zmianami uniemożliwiającymi zaspokojenie danej potrzeby lub grupy potrzeb.

*(...) wściekam się po prostu, jestem wkurzona, że zaplanowałam sobie, że tam pojadę i coś zrobię i tego nie mogę zrobić, no i wkurzam się po prostu i wtedy, jeżeli wiem, że jest na przykład podobny plac i czy gdzieś podobne miejsce w pobliżu, w którym mogę tę potrzebę zaspokoić, to ja bym po prostu tam pojechała wtedy, ale to wtedy jest właśnie z takiej tej złości bardziej, że kurczę nie udało mi się tego zrobić tu i teraz, no to pojadę gdzieś tam dalej. (...) Jak wtedy by mi ktoś powiedział: „Chodź, pojedziemy na plac Wielkopolski”, to ja wtedy powiem: Nie”. **Kobieta, 45 l.***

Oprócz wyżej opisanych czynników ograniczających zachowania przestrzenne człowieka uczestnicy ankiety oceniali także wiele innych. Według respondentów brak znajomości zwyczajów kulturowych panujących w przestrzeni (2,87 pkt) w najmniejszym stopniu ogranicza

ich zachowania przestrzenne. Rozmówcy podczas wywiadów podkreślali, że są w stanie dostosować swoje zachowania do panujących w innej kulturze zasad, zapoznając się z nimi wcześniej lub naśladując innych użytkowników przestrzeni. W oczach respondentów zdolności fizyczne w niewielkim stopniu ograniczają ich zachowania przestrzenne (średnia ocena na poziomie 2,92 pkt). W przypadku osób z niepełnosprawnościami wskaźnik ten jest zdecydowanie wyższy (3,57 pkt). Niewielkie znaczenie mają także brak wiedzy o tym, w jaki sposób człowiek powinien użytkować przestrzeń (2,94 pkt), oraz cechy osobowości użytkownika (3,03 pkt).

Czynniki ograniczające można podzielić na trzy grupy nawiązujące do tzw. ograniczeń behawioralnych zaproponowanych przez D.A. Normana (1988), tj. (1) fizyczne, (2) logiczne oraz (3) kulturowe. Zdecydowanie najczęściej występują fizyczne ograniczenia behawioralne, które dotyczą 8 z 10 analizowanych czynników. Oprócz nich zidentyfikowano także po jednym ograniczeniu logicznym („Brak wiedzy, jak korzystać z przestrzeni/ użytkować przestrzeń”) oraz kulturowe („Brak znajomości zwyczajów kulturowych panujących w przestrzeni”). Pełna lista czynników ograniczających zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów, które zostały poddane ocenie przez respondentów, prezentuje poniższa tabela:

Lp.	Czynniki ograniczające zachowania przestrzenne	Średnia ocena	Klasyfikacja ograniczenia
1.	Nieodpowiednia pogoda	3,82	fizyczne
2.	Czas, którym dysponuję	3,58	fizyczne
3.	Zbyt wielu użytkowników przestrzeni	3,47	fizyczne
4.	Brak poczucia bezpieczeństwa	3,38	fizyczne
5.	Brak interesujących obiektów w przestrzeni	3,3	fizyczne
6.	Występowanie barier w przestrzeni	3,16	fizyczne
7.	Moje cechy osobowości	3,03	fizyczne
8.	Brak wiedzy, jak korzystać z przestrzeni/ użytkować przestrzeń	2,94	logiczne
9.	Zdolności fizyczne mojego ciała	2,92	fizyczne
10.	Brak znajomości zwyczajów kulturowych panujących w przestrzeni	2,87	kulturowe

Tab. 27. Czynniki ograniczające zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego (n=320).

Niechęć do aktywności w miejskich placach najczęściej spowodowana czynnikami ograniczającymi jest czasowa. Zwykle po subiektywnie określonym czasie następuje próba powrotu do dawnych aktywności w tym samym miejscu.

*Jak już raz tam pojechałam i czegoś nie załatwiłam, to na jakiś czas rezygnuję z aktywności tam. Ale myślę, że tak dwa, trzy razy bym sobie powiedziała, a później bym ponownie wróciła do tego miejsca. **Kobieta, 45 l.***

Stopień wpływu czynników ograniczających zależy od subiektywnie wyznaczonej granicy tolerancji. Jest ona ustalana przez każdego człowieka podejmującego aktywność w danej przestrzeni i uwzględnia jego indywidualne cechy osobowości oraz możliwości fizyczne. Część użytkowników jest wrażliwa na jakiegokolwiek czynniki zakłócające bieżące funkcjonowanie w granicach placu miejskiego, a część charakteryzuje się zdecydowanie większą tolerancją na wszelkie czynniki mogące ograniczyć ich zachowania przestrzenne. Przebieg granicy tolerancji może być zróżnicowany wewnętrznie – w przypadku czynników różnych kategorii może ona być inna. Z tego względu dla każdego człowieka powstaje subiektywna i indywidualna granica tolerancji. Może być ona modyfikowana i zmieniana w czasie.

Mimo istnienia granicy tolerancji istnieją czynniki, które mogą ją przewyższać i niejako „przesuwać”, skłaniając tym samym człowieka do podjęcia aktywności, które w standardowych warunkach nie byłyby realizowane. Podobnie jak w przypadku ustanawiania granicy tolerancji, jej przewyższanie odbywa się na subiektywnych i zindywidualizowanych zasadach. Dotyczy to zarówno decyzji odnoszącej się do samego „przesunięcia” owej granicy, jak i zakresu tego działania. Niemniej jednak centralnym czynnikiem pozwalającym podejmować aktywności mimo oczywistego oddziaływania czynników ograniczających oraz jasno wytyczonej granicy tolerancji są różnego rodzaju wydarzenia odbywające się w przestrzeni placu.

Potrafia one przyciągać ludzi nawet mimo ich sceptycznego nastawienia na przebywanie w mieście i częstych ucieczek poza miasto. Stanowią duży impuls, aby zjawić się w przestrzeni placu i uczestniczyć w organizowanym wydarzeniu z innymi. Tego typu wydarzenia często skłaniają człowieka do przewyższenia pewnych barier w postaci dyskomfortu powodowanego przez duży tłum czy też nieodpowiedniej pogody. Człowiek jest więc w stanie przesunąć nieco granicę rezygnacji z wyjścia do tych przestrzeni z uwagi na dużą atrakcyjność odbywających się w nich wydarzeń.

No myślę, że tak. Wiadomo, że jak pada, to już jest problem, ale mamy targi bożonarodzeniowe w zimie, gdzie jest mróz i nam to nie przeszkadza. Tam są tłumy ludzi i też nikomu to nie przeszkadza. Mnie też nie. Też bierzemy w tym udział.

Pogoda ma tu mniejszy wpływ. Jeżeli jest atrakcyjna rozrywka, to mimo wszystko bierzemy w tym udział. Kobieta, 48 l.

Stymulujące w oczach użytkowników są ponadto elementy wyposażenia miejskich placów, którymi można manipulować i bez większego trudu zmieniać ich położenie. Możliwość ich konfiguracji przestrzennej i dostosowania do bieżących potrzeb użytkowników jest bardzo silnym bodźcem, który zachęca do podjęcia lub kontynuowania działań w przestrzeni placu. Dzięki temu możliwe jest tymczasowe przearanżowanie przestrzeni w taki sposób, aby sprzyjał jak najlepszej interakcji osób wspólnie przebywających w wybranym miejscu placu. Modyfikacje dotyczą również drobniejszych działań w ramach konkretnego przedmiotu zagospodarowania, np. stół z możliwością dodatkowego rozłożenia blatu.

Jeżeli spotykamy się większą grupą, to możemy sobie rozłożyć ławkę, gdzie mamy też stolik, możemy sobie coś postawić, przy tym stoliku usiąść, porozmawiać. Później złożyć. Kobieta, 48 l.

(...) dzięki temu ten plac daje ludziom możliwości znalezienia sobie miejsca na tym placu. Mężczyzna, 22 l.

Zawsze jest super, jeśli można jakoś troszeczkę podporządkować ten plac pod swoje potrzeby. Wydaje mi się, że to się sprawdza na przykład z różnymi leżakami, bo tak jak mamy np. przy Starym Browarze latem w parku leżaki, to mi się wydaje, że to jest dobry pomysł. I na innych placach miałyby swoje wykorzystanie niż tak, jak mi się wydaje, raczej pozytywne skutki odniosło. Mężczyzna, 31 l.

Ważną rolę ogrywają także elementy zagospodarowania przestrzennego pojawiające się w przestrzeni placów na określony czas. Mimo dobrej znajomości przestrzeni tymczasowe instalacje powodują wzrost zainteresowania wśród użytkowników. Spontaniczne pojawienie się w dobrze znanej przestrzeni ze względu na nowe elementy zagospodarowania może powodować odkrywanie tej przestrzeni na nowo, być może pod innym kątem, z innej perspektywy.

7.5. Afordancje a zachowania przestrzenne użytkowników miejskiego placu – zależności i skutki

Podczas jakościowych badań terenowych zaobserwowano zależności między zachodzącymi w przestrzeni miejskiego placu zachowaniami użytkowników a afordancjami tkwiącymi w środowisku aktywności człowieka. Dostrzeganie różnego rodzaju afordancji (medium, powierzchni i układu, przedmiotów, materiału oraz ludzi) wpływa na postrzeganie przestrzeni w odmienny sposób. Skupienie się człowieka na dostrzeganiu różnych typów afordancji w zależności od potrzeb, z którymi zjawia się w przestrzeni, skutkuje postrzeganiem tej przestrzeni przez pryzmat możliwych do podjęcia aktywności. Poszukiwania te w dużej mierze są warunkowane przez potrzeby, z którymi człowiek zjawia się w przestrzeni. Poszukuje on „nisz”, czyli aktywności wciąż możliwych do zrealizowania w kontekście zastanych uwarunkowań przestrzenno-społecznych.

W literaturze wskazuje się na związki między poszczególnymi elementami środowiska aktywności człowieka a obserwowanymi afordancjami określanymi za pomocą specyficznego nazewnictwa, które trudno przełożyć na język polski (Błaszak, Przybylski 2010; Bańka 2010a, 2010b; Lubiszewski 2012; Dotov i in. 2012). W ten sposób ławka oferuje na przykład afordancje „siadalności” (ang. *sit-on-able*) oraz „leżalności” (ang. *lying-down-able*), a chodnik bądź ścieżka oferują m.in. „biegalność” (ang. *running-on-able*), „spacerowność” (ang. *walking-on-able*) czy też „jeżdżalność” (ang. *riding-on-able*). W niniejszym rozdziale w wybranych momentach zostaną użyte podobne określenia.

Afordancje medium często są dostrzegane jeszcze przed dotarciem do konkretnego miejskiego placu. Wynika to z faktu, że człowiek najczęściej wybiera dla swoich aktywności przestrzenie, które zna. Afordancje medium odnoszą się więc do ogólnych ram zachowań przestrzennych człowieka, które są wyznaczane przez funkcje nadane przestrzeni i przypisywany jej charakter. Przeprowadzone badania sugerują, że afordancje medium są rozpatrywane przez użytkowników miejskich placów w pierwszej kolejności. Są często utożsamiane przez człowieka z charakterem i funkcjami miejskich placów i mogą decydować o dostrzeżeniu afordancji innych typów.

Afordancje powierzchni i układu oraz afordancje przedmiotów pozwalają na realizację konkretnych zachowań przestrzennych na podstawie obecności i przestrzennego rozmieszczenia obiektów zagospodarowania. Przez użytkowników miejskiego placu są one utożsamiane

z fizycznymi właściwościami przestrzeni i znajdującymi się w niej elementami. Z afordancjami powierzchni, układu oraz przedmiotów wiążą się także afordancje materiału. Dostrzeganie powyższych typów afordancji powoduje ukierunkowanie działań człowieka głównie na cechy fizyczne przestrzeni i jej elementów. Z tego względu użytkownicy miejskich placów dostrzegają afordancje siedzenia, leżenia, stania, spacerowania, jeżdżenia, które zgodnie z nomenklaturą przyjętą w anglojęzycznej literaturze brzmiałyby jako: „siadalność”, „leżalność”, „stalność”, „spacerowność” czy „jeżdżalność” i wiele innych.

Afordancje ludzi są w literaturze wskazywane jako typ afordancji zapewniający najbogatsze i najbardziej wyszukane afordancje środowiska kształtujące się na niezwykle wysokim poziomie złożoności behawioralnej (Gibson 1979a, Withagen i in. 2012; Wagman i in. 2018, Lo Presti 2020). Ten typ afordancji dostarcza zupełnie innych możliwości działania człowieka w przestrzeni. Uwaga jest w głównej mierze zwrócona na obecność i zachowania przestrzenne innych użytkowników. Z tego względu dostrzegane są raczej afordancje obserwowania, rozmowy, zabawy, wspólnego posiłku czy też rekreacji. Afordancje ludzi kształtują zachowania społeczne o różnym stopniu natężenia – od biernej obserwacji wydarzeń w miejskim placu, aż po kreowanie sytuacji społecznych w roli lidera. Wspólnym interakcjom i działaniom sprzyja ponadto dostrzeganie podobnych zestawów możliwości działania przez różne osoby.

Przeprowadzone jakościowe badania terenowe sugerują, że zachowania przestrzenne człowieka wynikają z dostrzegania różnych typów afordancji w czasie przebywania w danej przestrzeni. Zmianie może ulec kolejność dostrzeganych afordancji, co może skutkować podejmowaniem odmiennych aktywności w miejskich placach. Zachowania przestrzenne człowieka opierają się na swoistych połączeniach dostrzeganych afordancji różnych typów. W jednym przypadku „siadalność” ławki pozwala na rozmowę ze znajomą osobą, w innym zaś to „rozmowność” oferowana przez tę osobę sprawia, że dostrzegana jest „siadalność” ławki w celu kontynuowania spotkania. Pewne zdarzenia zachodzące w przestrzeni mogą skutkować dostrzeżeniem szansy na ich „obserwowalność” przy wykorzystaniu afordancji „opieralności” np. pobliskiego słupa ogłoszeniowego.

W tym kontekście przedstawione przez J.H. Kima (2017) schematy powiązań między obiektami zagospodarowania a aktywnościami człowieka, między którymi pośredniczą

obserwowane przez niego afordancje²⁵, zdają się dotyczyć sytuacji, w której dostrzega on jedynie afordancje przedmiotów. Tego typu sytuacja jest możliwa, jeśli użytkownikowi zależy wyłącznie na fizycznych właściwościach tych obiektów. Jednak sam autor łączy choćby afordancje „siadalności” z „obserwowalnością” ludzi, co wskazuje na bardziej skomplikowaną zależność między afordancjami a zachowaniami przestrzennymi. Może dochodzić do sytuacji, w której dla kształtowania się zachowań społecznych człowieka, choć bezwzględnie wymagają obecności innych osób w tej samej przestrzeni, kluczowe mogą się okazać możliwości oferowane przez obiekty zagospodarowania i ich organizacja przestrzenna, bez których człowiek nie dostrzeże dogodnych dla siebie warunków do wchodzenia w różnego rodzaju interakcje z innymi użytkownikami. Możliwa jest także sytuacja, w której użytkownik miejskiego placu nie chce wchodzić w żadne interakcje z innymi. W tym celu musi jednak paradoksalnie wziąć pod uwagę afordancje ludzi, aby ocenić możliwości realizacji indywidualnych zachowań przestrzennych. Podczas badań zaobserwowano przykłady okupowania wybranych elementów zagospodarowania w taki sposób, aby uniemożliwić innym korzystanie z nich – dostrzeżenie niszy. Mimo swojego indywidualnego charakteru tego rodzaju działania wynikają w pewnym stopniu z afordancji ludzi wokół.

²⁵ Jeden ze schematów prezentowanych w pracy J.H. Kima (2017) przedstawiono w rozdziale 5.5. niniejszej pracy.

Fot. 3. Odmienne sposoby wykorzystania przestrzeni na podstawie dostrzegania różnych konfiguracji typów afordancji.

Źródło: Archiwum jakościowych badań terenowych, 29.07.2021, 15:39.

Dostrzeganie afordancji różnych typów w określonej kolejności wynikającej z bieżących potrzeb, a także indywidualnej charakterystyki człowieka kształtuje swoistą choreografię jego zachowań przestrzennych. Może ona zostać rozwijana poprzez dostrzeganie kolejnych możliwości działania lub być przerwana poprzez występowanie afordancji negatywnych, które skutkują szkodliwymi konsekwencjami dla jednostki ludzkiej. Owa choreografia kształtuje się w unikalny sposób przy każdej wizycie w danej przestrzeni. Afordancje pozytywne, zapewniające ogólnie pojęte korzyści powodują, że człowiek może pozostawać w danej przestrzeni przez dłuższy czas, a realizowane przez niego zachowania przestrzenne mogą zakotwiczać się w konkretnych miejscach.

Podsumowując wyniki badań prezentowane w niniejszym rozdziale, zachowania przestrzenne człowieka mają początek w umyśle człowieka wraz z identyfikacją jego potrzeb. W toku postępowania badawczego zidentyfikowano 17 głównych potrzeb, które są zaspokajane w przestrzeni miejskich placów. Można je podzielić na 2 główne kategorie: obligatoryjne oraz opcjonalne, oraz 4 podkategorie: bazowe, rekreacyjno-wypoczynkowe, społeczne oraz rozwojowe. Najczęściej zaspokajane w miejskich placach w Poznaniu są potrzeby: odpoczynku, przemieszczania się, wizualne/estetyczne, obcowania z naturą, komunikacji z innymi osobami oraz obcowania z kulturą. Najrzadziej z kolei realizowane są potrzeby tworzenia, uzewnętrzniania swojej osobowości i ekspresji emocji, współdziałania z innymi oraz przynależności do grupy. Po identyfikacji swoich potrzeb człowiek przystępuje do poszukiwania przestrzeni, w której może je zaspokoić. Przy wyborze zwraca szczególną uwagę na panujące warunki atmosferyczne, estetykę, poczucie bezpieczeństwa, możliwość komfortowego użytkowania oraz dobre połączenie komunikacyjne. Ogólnie rzecz ujmując, czynniki wyboru miejskiego placu jako przestrzeni aktywności człowieka można podzielić na 3 kategorie: środowiskowe, przestrzenne i psychologiczne. Ważny jest także wpływ tzw. filtra sentymentu, który odnosi się do wspomnień, doświadczeń i wartości związanych z daną przestrzenią. Powoduje, że spośród dwóch przestrzeni mogących zaspokoić potrzeby człowieka, ten może wybrać mniej oczywistą przestrzeń – ze względu na wspomnienia, doświadczenia i wartości.

Docierając do wybranej wcześniej przestrzeni na zachowania przestrzenne człowieka zaczynają oddziaływać różnorodne czynniki, które sklasyfikować można według 3 porządków. Pierwszy odnosi się do ich genezy. W tym kontekście wyróżnia się czynniki: środowiskowe, przestrzenne, kulturowe, społeczne, fizyczne oraz psychologiczne. Drugi dotyczy stopnia ich wpływu na zachowania przestrzenne człowieka. Wyróżnia się czynniki o wysokim, umiarkowanym i niskim wpływie. Ostatni podział dotyczy stymulujących i ograniczających właściwości zidentyfikowanych czynników.

8. Taktyki zachowań przestrzennych człowieka

Docierając do wybranej przestrzeni aktywności, człowiek staje się częścią unikalnej sytuacji społeczno-przestrzennej, w ramach której zaspokaja swoje potrzeby. Mimo że ludzie różnią się między sobą, nieuniknione jest stwierdzenie, że mają oni bardzo zbliżone potrzeby, a na ich zachowania przestrzenne wpływają podobne czynniki. W tym kontekście ważna staje się odpowiedź na pytanie: *Co decyduje o tym, że dwie osoby chcące zaspokoić w danej przestrzeni zbliżone potrzeby podejmują inne zachowania przestrzenne często w odmiennych miejscach?*

W toku postępowania badawczego wyodrębniono trzy zasadnicze taktyki zachowań przestrzennych człowieka ukierunkowane odpowiednio na przestrzeń, ludzi oraz potrzeby. Realizacja każdej z powyższych taktyk przekłada się na odmienne użytkowanie przestrzeni – zarówno pod względem przebiegu zachowań przestrzennych, ich intensywności, jak i miejsca ich zachodzenia.

Owe taktyki stanowią sposób, w jaki człowiek dąży do realizacji swoich potrzeb. Naznaczają przebieg zachowań przestrzennych, a także warunkują miejsca ich zachodzenia, czas trwania oraz intensywność. Taktyki zachowań przestrzennych powodują, że człowiek podczas swojej aktywności zwraca uwagę na charakterystyczny zestaw czynników i poszukuje specyficznych afordancji w celu zaspokojenia swoich potrzeb, często pomijając przy tym inne czynniki. Jak podkreśla M. Madurowicz (2019, za de Certeau 1990), w opozycji do często niewygodnych, lecz koniecznych i stałych ustaleń strategicznych stoją rozwiązania taktyczne o wygodnym i jednocześnie przemijalnym charakterze. Taktyki zachowań przestrzennych człowieka można więc traktować jako działania elastyczne, wybierane pod wpływem różnych czynników, które mają służyć jak najbardziej efektywnej realizacji potrzeb człowieka. Taktyki zachowań przestrzennych człowieka decydują o tym, w którym kierunku głównie są zwrócone działania człowieka – przestrzeni, innych ludzi czy potrzeb.

Taktyki zachowań przestrzennych człowieka składają się z dwóch etapów – planowania oraz realizacji. Pierwszy z nich jest związany z identyfikacją potrzeb i dopasowaniem do nich konkretnej przestrzeni aktywności. Drugi polega na realizacji taktyki w wybranej przestrzeni w celu zaspokojenia potrzeb. Podczas tego etapu zachowania przestrzenne znajdują się pod wpływem rozmaitych czynników. Można więc stwierdzić, że afordancje wpływające na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów są tworzone przez unikalne połączenie właściwości fizycznych przestrzeni z możliwościami człowieka, które pozwalają przez pryzmat

wybranej taktyki dostrzegać konkretne możliwości działania, które są w danym momencie najbardziej pożądane.

Człowiek korzysta ze wszystkich trzech taktyk jednocześnie. Jedna z nich pełni jednak rolę dominującą nad innymi, szczególnie mocno warunkuje zatem przebieg zachowań przestrzennych. Pozostałe taktyki pełnią funkcje uzupełniające – są obecne, lecz nie mają aż tak dużego wpływu na podejmowane przez człowieka decyzje. Proporcje między taktykami są ustalane każdorazowo przez człowieka i mogą się zmieniać. W zależności od potrzeb może się także zmieniać taktyka dominująca. Człowiek może zmienić przestrzeń aktywności, zachowując tę samą taktykę, lub zmienić taktykę, nie zmieniając przestrzeni. Co ważne, wybór taktyki zachowań przestrzennych człowieka może być dokonywany w dowolnym momencie – od etapu planowania, po etap realizacji. Taktyki zachowań przestrzennych człowieka wzajemnie się zatem przenikają. Warto podkreślić, że realizacja jednej z taktyk nie oznacza, że uwaga człowieka jest poświęcana wyłącznie wybranej grupie czynników. Na przykład taktyka ukierunkowana na przestrzeń nie musi oznaczać, że zachowania przestrzenne są realizowane indywidualnie – może się wiązać z bliską obecnością innej osoby. Charakterystyczny może być chociażby spacer z przewodnikiem, który znajduje się w bezpośredniej relacji z użytkownikiem, lecz nie stanowi centralnego punktu zainteresowania. Podobnie taktyka ukierunkowana na ludzi nie sprawia, że nagle przestrzeń wokół przestaje mieć jakiegokolwiek znaczenie. Taktyka ukierunkowana na potrzeby jest również realizowana na podstawie bieżącej sytuacji społeczno-przestrzennej.

Na wybór dominującej taktyki zachowań przestrzennych człowieka składają się: funkcje przypisywane przestrzeni przez człowieka, potrzeby człowieka, czynniki oddziałujące na człowieka podczas przebywania w przestrzeni aktywności. Wartości przypisywane przestrzeni opierają się na wcześniejszych doświadczeniach człowieka związanych z daną przestrzenią lub zdobytych o niej informacji. Użytkownik dokonuje oceny przestrzeni i przypisuje jej pewne funkcje. Ów wybór w znacznej mierze zależy także od potrzeb człowieka i możliwości ich zaspokojenia w wybranej przestrzeni. Wybór dominującej taktyki zachowań przestrzennych jest ponadto kształtowany przez czynniki oddziałujące na człowieka podczas jego aktywności w przestrzeni (zob. rozdz. 7.). Ze względu na wiele elementów składających się na finalny charakter taktyki przestrzennego zachowywania się każdy człowiek korzysta ze swojej indywidualnej wersji taktyki.

Prezentowane w rozdziale wyniki opracowano na podstawie przeprowadzonych na placu Wolności w Poznaniu indywidualnych wywiadów pogłębionych o charakterze swobodnym. Uzyskane dane odniesiono do części wyników zawartych we wcześniejszych częściach pracy.

8.1. Taktyka ukierunkowana na przestrzeń

Człowiek, skupiając się podczas swoich działań głównie na otaczającym go środowisku fizycznym, przybiera taktykę ukierunkowaną na przestrzeń. Polega ona na nadaniu szczególnego znaczenia właściwościom fizycznym przestrzeni. Istotną rolę odgrywają obecność określonych obiektów zagospodarowania oraz sposób, w jaki są one rozmieszczone. Realizacja tej taktyki powoduje, że uwaga człowieka jest również zwracana na rozmiar przestrzeni oraz występowanie w niej barier utrudniających prowadzenie aktywności. Człowiek realizujący tę taktykę poszukuje afordancji powierzchni i układu oraz przedmiotów. Dzięki temu lokalizuje swoje zachowania przestrzenne w miejscach łatwo dostępnych, z których możliwe jest szybkie dotarcie do innych elementów zagospodarowania i skorzystanie z ich funkcjonalności.

Realizacja taktyki ukierunkowanej na przestrzeń wiąże się z oddziaływaniem zestawu charakterystycznych czynników wpływających na zachowania przestrzenne człowieka. Ze względu na istotną rolę fizycznych cech przestrzeni i znajdujących się w niej elementów większość czynników dominujących w tej taktyce została skasyfikowana jako „przestrzenne”. Oprócz nich charakterystyczne są także wybrane czynniki środowiskowe oraz psychologiczne. Zidentyfikowane czynniki wpływające na zachowania przestrzenne człowieka, dominujące podczas realizacji tej taktyki zostały przedstawione w poniższej tabeli:

Typ czynnika	Czynnik
Środowiskowe	warunki atmosferyczne, oświetlenie (naturalne), zacielenie, oświetlenie sztuczne, ukształtowanie terenu
Przestrzenne	obecność zieleni, architektura otaczająca przestrzeń, atrakcyjność i komfort obiektów zagospodarowania, sposób, w jaki obiekty zagospodarowania są rozmieszczone w przestrzeni, obecność barier w przestrzeni, rozmiar przestrzeni, czytelność/ oznakowanie przestrzeni
Psychologiczne	znajomość przestrzeni, do której się udają

Tab. 28. Czynniki wpływające na zachowania przestrzenne człowieka charakterystyczne dla taktyki ukierunkowanej na przestrzeń.

Źródło: Opracowanie własne.

Skupienie uwagi głównie na warstwie przestrzennej powoduje, że znaczącą rolę odgrywają warunki atmosferyczne, takie jak nasłonecznienie, opady, zacienienie, temperatura. Pogoda ma duży wpływ na funkcjonalność całej przestrzeni i jej poszczególnych elementów. Jak wykazano we wcześniejszej części pracy, pogoda stanowi istotny czynnik brany pod uwagę w momencie wyboru przestrzeni aktywności. Znajdując się w wybranym miejscu, człowiek dostosowuje swoje działania do panujących warunków meteorologicznych.

*Ja poszukuję takich miejsc, które będą sprzyjały temu, co chcę zrobić. Dlatego jestem tutaj, bo stąd mogę podziwiać tę piękną fontannę, a jednocześnie rysować i trochę tu rozłożyć się na murku, bo jest miejsce i przyjemnie chłodno. W innych miejscach bym miał o wiele trudniej, żeby to zrobić, no i dalej do fontanny. **Mężczyzna, 68 l.***

Użytkownik realizujący taktykę ukierunkowaną na przestrzeń jest szczególnie podatny na walory estetyczne danego miejsca. W tym kontekście szczególnie podkreślana jest rola zieleni, budynków otaczających dane miejsce, obecność wyróżniających się obiektów zagospodarowania. Przez wielu respondentów dodatkowo podkreślana jest istotna rola otoczenia placów. Potrzeba wizualna i estetyczna uzyskała jedną z wyższych średnich ocen w przeprowadzonym badaniu ankietowym (śr. ocena: 3,54; 4 wynik). Jeden z rozmówców opisał to w następujący sposób:

*Są takie przestrzenie, gdzie lubię po prostu być, nie muszę robić tam nic konkretnego, nie znajduję tam żadnych usług, form aktywności, które mi odpowiadają, ale jednocześnie walory estetyczne na tyle mocno oddziałują na moją osobę, że przebywanie w danym miejscu jest dla mnie przyjemne. (...) zwracam uwagę na zagospodarowanie danego miejsca, mimo wszystko aspekt wizualny odgrywa dużą rolę w tym, jak zapamiętuję dane miejsce, w jakiś sposób lubię zachwycać się miejscami, w których przebywam i to jest pierwsza rzecz, która wywołuje u mnie jakieś emocje, za którymi nie muszą iść jakieś logiczne przesłanki, po prostu dane miejsce może mi się podobać, ale niekoniecznie musi odpowiadać większości moich potrzeb. **Mężczyzna, 27 l.***

*Stąd to nawet jak się lekko wychylę, to i Okrąglak widać. Taki interesujący budynek w zasięgu wzroku. **Mężczyzna, 72 l.***

Dla użytkowników realizujących swoje aktywności głównie na podstawie taktyki ukierunkowanej na przestrzeń duże znaczenie ma komfort fizyczny, czyli zbiór warunków zapewniających wygodę podczas prowadzonych aktywności. Z tego względu rozmówcy podkreślali, że poszukują miejsc pełnych wygodnych obiektów zagospodarowania. Dotyczy to zarówno właściwości elementów wyposażenia, jak i oferowanych przez nie możliwości, np. spędzania czasu w cieniu podczas upalnego dnia. Co ciekawe, w niektórych przypadkach od komfortu użytkowania obiektów zagospodarowania ważniejsza jest ich funkcjonalność, która zmienia się na skutek m.in. warunków atmosferycznych, np. opadów deszczu, upału czy silnego wiatru. Funkcjonalność obiektów zagospodarowania wpływa na wybór miejsca aktywności użytkowników nie tylko w „optymalnych” warunkach, lecz także w sytuacjach potencjalnej zmiany tej funkcjonalności. W gorszych warunkach pogodowych może dojść do spadku intensywności zachowań przestrzennych człowieka. Jeden z respondentów ujął to w następujący sposób:

*(...) Niedawno taka była sytuacja, się tak rozpadało, a ja akurat tutaj byłem. No i musiałem wracać do domu. Ale wie Pan co jest najgorsze? Bo ja to z cukru nie jestem i na deszczu mogę przebywać, niestraszne mi to. Ale jak to wszystko zmoknie, to potem jest nie do używania. Ja mogę zmoknąć, ale jak mi ławka zmoknie, to ja nie mam czego tu szukać i wracam dopiero, jak jest po deszczu i sucho. Kiedyś, jak tak trochę mniej padało, to znalazłem taką ławkę pod drzewem i deszcz mnie tam nie sięgał. Od tego czasu, jak jest bardziej pochmurny dzień i akurat jestem tu gdzieś w okolicy, to siadam właśnie tam. **Mężczyzna, 72 l.***

Człowiek może przybierać rolę kreatora zmieniającego przestrzeń, choć często jest to rola nieświadoma. Osoby korzystające z tej taktyki przejawiają większe skłonności do dostosowywania przestrzeni według własnego uznania i bieżących potrzeb. Poszukują miejsc, w których jest to możliwe lub które dają na to największe szanse. Ukierunkowanie na przestrzeń powoduje, że człowiek realizujący tę taktykę nie przywiązuje dużej uwagi do swojej roli społecznej. Nie oznacza to jednak, że tej roli nie odgrywa. Jest to jednak czynnik schodzący na dalszy plan, co podkreślił w swojej wypowiedzi jeden z respondentów:

*Nie czuję się kimś szczególnie ważnym dla tej przestrzeni. Jeśli jest na to szansa, to ja po prostu staram się sobie i innym ułatwić tu funkcjonowanie i na przykład zestawię kilka tych stolików razem, żeby nam się lepiej siedziało. **Mężczyzna, 68 l.***

Człowiek, zmieniając konfigurację ruchomych obiektów w przestrzeni, niejako aranżuje ją na nowo. Wówczas w oczach innych osób może stać się osobą „inwazyjną”, a jego zachowania przestrzenne mogą być przez innych odbierane negatywnie. Problemem jest to, że wykorzystywane obiekty nie wracają do pierwotnego położenia po zakończeniu aktywności. W konfrontacji z powyższym cytatem mężczyzny (68 l.) jedna z respondentek zaznaczyła:

*No tak. Tacy ludzie nie zdają sobie nawet sprawy, bo często zostawią za sobą takie zmiany i nie przywrócą tego do wcześniejszego stanu. Potem przyjdą kolejni i myślą, że to już tak musi być. Co prawda akurat tamci tam skorzystali na tym, ale czasami ludzie się wstydzą przestawić stolik. I tak to już zostaje do czasu, aż jakiś inny podobny przyjdzie i przestawi po swojemu. **Kobieta, 77 l.***

Użytkownicy kierujący się taktyką zorientowaną na przestrzeń wybierają dla swoich aktywności miejsca, które spełniają ich wymagania przestrzenno-funkcjonalne. Często wybierane są miejsca, które dają użytkownikowi satysfakcję z przebywania w nich. Pod uwagę jest także brany charakter przestrzeni. Aktywności często są lokalizowane wokół charakterystycznych elementów zagospodarowania, np. przy fontannach, zieleni, posągach czy schodach. Są to miejsca wybierane na obrzeżach przestrzeni, pozwalające na obserwację ludzi, przestrzeni oraz budynków.

Osoby opierające swoje działania na taktyce ukierunkowanej na przestrzeń poszukują miejsc, które co jakiś czas ulegają zmianie lub reorganizacji. Dotyczy to zwłaszcza drobnych zmian, jak dodanie nowych elementów zagospodarowania czy obiektów artystycznych. W tym kontekście szczególnie mocno były akcentowane dwie formy: tymczasowe instalacje artystyczne oraz murale. Podkreśla to niezwykle istotną rolę estetyki przestrzeni dla osób realizujących tę taktykę. Na tę kwestię zwrócił uwagę jeden z respondentów:

Tu niedaleko jest kilka murali. Jakby się dało ich więcej trochę w tym mieście, to i przestrzeń by były ciekawsze. Zdecydowanie podnosi to estetykę, a i przekaz może za tym iść. Jestem fanem takich rozwiązań. Szkoda, że tu, na placu Wolności, nie ma za bardzo takiego miejsca, w którym mógłby się znaleźć. Ale fasady tych budynków

wokół dobrze wyglądają i nie ma co ich zmieniać. Może lekko odnowić tylko.

Mężczyzna, 21 l.

Ciekawą kwestią zidentyfikowaną podczas analizy zgromadzonych danych były działania dążące do zawłaszczania przestrzeni. Ludzie opierający swoje działania na taktyce zorientowanej na przestrzeń czasem starają się zlokalizować swoje aktywności w taki sposób, aby czasowo przywłaszczyć sobie wyłączone prawo do użytkowania danego fragmentu przestrzeni lub obiektu zagospodarowania, szczególnie atrakcyjnego pod kątem estetycznym oraz funkcjonalnym. Takie działania mogą być odbierane jako negatywne przez innych użytkowników.

*(...) zdarza mi się tak usiąść, żeby nikt mi tu nie przeszkadzał, żeby to miejsce było dla mnie i żebym miała spokój. Wiem, że np. jak usiądę w tym miejscu na ławce, to nikt mi się tu nie przyplącze. To samo, jeśli zajmę odpowiednie miejsce przy fontannie. No po prostu czasem nie chcę, żeby ktoś inny z tego korzystał, bo wiem, że mi będzie niezbyt wygodnie. Chcę mieć trochę spokoju i odpoczynku. **Kobieta, 77 l.***

Realizacja tej taktyki służy przede wszystkim zaspokojeniu potrzeb wizualnych i estetycznych, przemieszczania się, obcowania z naturą, rekreacji i sportu oraz tworzenia i kreowania. Są one w większości związane z warstwą właściwości fizycznych przestrzeni, która sprzyja aktywnościom rekreacyjnym. Dla człowieka realizującego tę taktykę istotne znaczenie mają także czasowe ograniczenia w dostępie do przestrzeni – na przykład, gdy dostęp do niej jest niemożliwy we wskazanych godzinach lub jej poszczególne elementy są zabierane z przestrzeni na czas nocy. Porę aktywności warunkują również godziny otwarcia usług zlokalizowanych w budynkach znajdujących się w bezpośrednim sąsiedztwie placu. Można więc stwierdzić, że pory użytkowania są uzależnione od funkcjonalności przestrzeni i jej najbliższego otoczenia.

*Zwłaszcza w upały właśnie albo jak planuję tu być dłużej to dla mnie ważne jest, żeby ten sklep był obok czy cokolwiek innego, gdzie mogę sobie kupić coś do jedzenia i picia. Raczej to zawsze jest, bo Żabka jest w okolicy. Ale na przykład kawiarnie nie są otwarte od samego rana niektóre, więc w tych godzinach raczej mnie tu nie ma. **Mężczyzna, 72 l.***

Często jestem tutaj w Bibliotece Raczyńskich. Przed wizytą i po lubię sobie tu usiąść i spędzić trochę czasu. Raczej wieczorami tu nie przebywam, bo już biblioteka zamknięta. No i to raczej pora jest dla młodzieży, a nie takich seniorów jak ja.

Kobieta, 77 l.

Wśród czynników, które mogą ograniczać zachowania przestrzenne użytkowników opierających swoje działania na taktyce ukierunkowanej na przestrzeń respondenci najczęściej podkreślali: nieodpowiednią pogodę wpływającą bezpośrednio na funkcjonalność przestrzeni, brak interesujących obiektów w przestrzeni oraz występowanie barier w przestrzeni. Na ogół są to czynniki, na które człowiek nie ma wpływu i konfrontacja z zastanymi uwarunkowaniami przestrzennymi może powodować, że aktywności w danej przestrzeni są niemożliwe. W tym kontekście raz jeszcze należy przywołać część wypowiedzi jednej z respondentek:

*Niemile się zaskoczyłam, na Starym Rynku była kawiarnia, gdzieś tam na rogu, i tej kawiarni nie ma na rzecz piwiarni. Niestety, tak. To tutaj też mnie zaskakuje. No i muszę zmieniać swoje plany. **Kobieta, 48 l.***

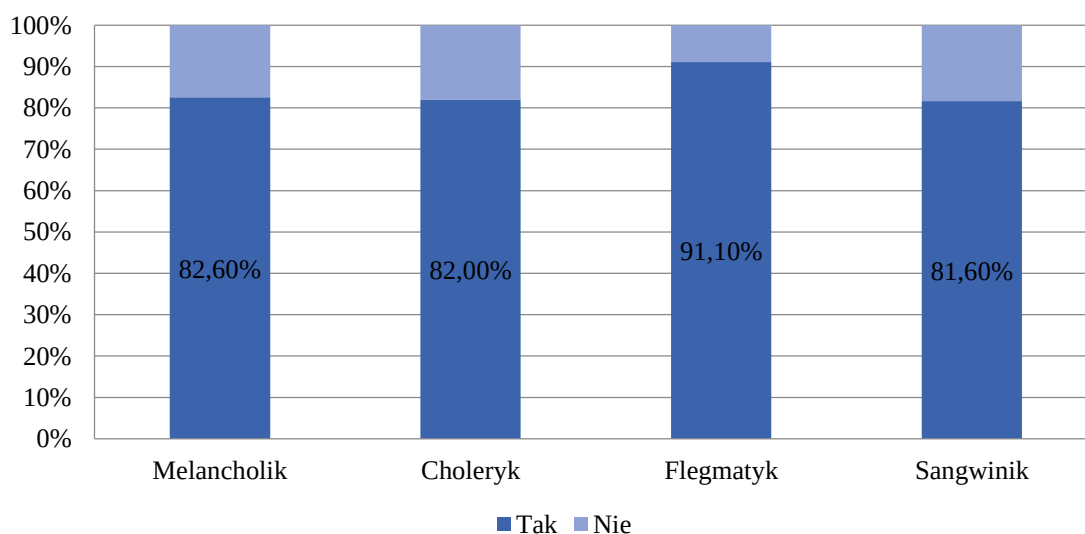
8.2. Taktyka ukierunkowana na ludzi

Człowiek może przybierać taktykę ukierunkowaną na ludzi ze względu na chęć bycia częścią sytuacji społecznej lub chęć jej kreowania. Jest to związane z aktywnym poszukiwaniem koneksji z innymi użytkownikami przestrzeni. Ludzie realizujący swoje działania na podstawie tej taktyki szczególnie intensywnie poszukują afordancji wzajemnych. Takie działania polegają na swoistym odnajdywaniu siebie w zachowaniach innych i poszukiwanie wspólnych pól do aktywności, co może zachęcać do inicjowania kolektywnych działań. Jak wskazał jeden z respondentów:

*Przestrzeń to też ludzie. Nie da się z niej korzystać z pominięciem tych ludzi. Mogą być mniej ważni dla mnie w tym momencie, ale przecież tu są i będą. I mimo że nie zmieniają dla mnie nic, znaczy nie wpływają na to, czy będę tu siedział, czy nie, to są częścią tego placu. Nie znikną przecież. A może akurat ktoś coś zrobi ciekawego, może jakiś artysta czy coś... **Mężczyzna, 72 l.***

Użytkownik realizujący taktykę ukierunkowaną na ludzi zwraca szczególną uwagę na takie czynniki, jak: obecność towarzysza/ towarzyszy, działania innych użytkowników w przestrzeni, wspólny cel/ wspólna sprawa z innymi użytkownikami oraz obecność innych użytkowników w przestrzeni. Potwierdza to przywiązywanie dużej wagi do działań innych osób korzystających z przestrzeni. Inni użytkownicy stanowią najważniejszą wartość podczas przebywania w danym miejscu. Z tego względu stanowią oni najbogatszy zasób skłaniający człowieka do działania i często wpływają na przebieg jego zachowań przestrzennych.

Przeprowadzone badania ankietowe wykazały, że charakter oraz osobowość nie wpływają na wybór placu jako miejsca aktywności. Należy stwierdzić, że odsetek osób korzystających z placów w podziale na typ osobowości kształtuje się na względnie stałym poziomie w przypadku każdej z tych grup. Wyróżniają się nieznacznie odpowiedzi osób, które zadeklarowały się jako flegmatycy, lecz nie są to istotne różnice względem respondentów deklarujących się jako melancholicy, cholerycy czy sangwinicy. Statystycznie największy odsetek osób wybierających plac miejski jako miejsce swojej aktywności ma więc cechy takie, jak: obiektywizm, opanowanie, spokój, wycofanie, empatia, zrównoważenie odpowiadające naturze flegmatycznej.

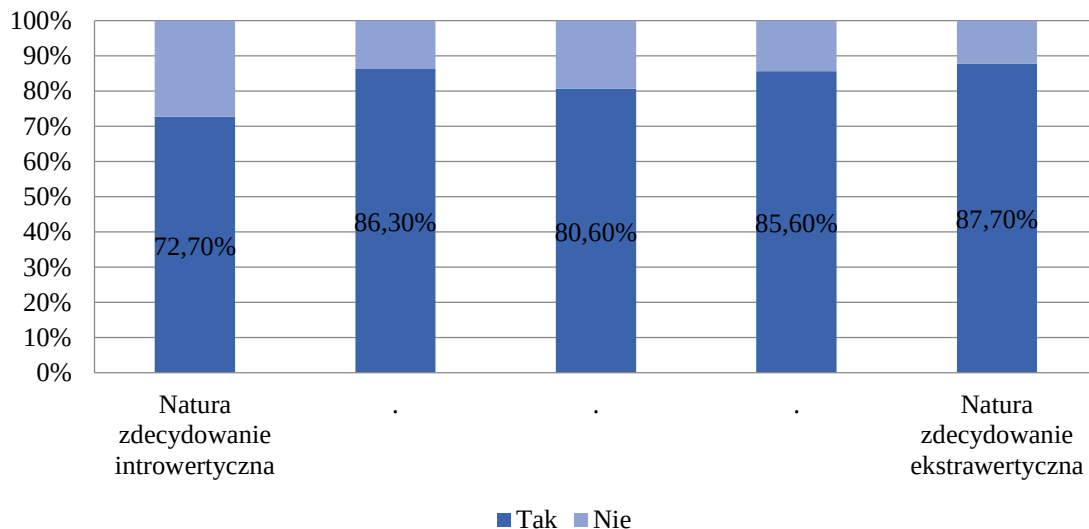

Ryc. 40. Odsetek respondentów korzystających z miejskich placów w podziale na typ osobowości.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego (n=320).

W przypadku rozróżnienia według deklarowanej natury człowieka, gdzie w pięciostopniowej skali dwiema skrajnościami były „natura zdecydowanie introwertyczna” oraz

„natura zdecydowanie ekstrawertyczna”, sytuacja wygląda podobnie. Można zaobserwować spadek odsetka osób korzystających z przestrzeni miejskich placów wśród respondentów deklarujących się jako zdecydowani introwertycy, lecz nie jest to znacząca różnica względem innych grup (72,7%; średnio 82,58%).

Ryc. 41. Odsetek respondentów korzystających z miejskich placów w podziale według deklarowanej natury z ekstremami – zdecydowanie introwertyczna oraz zdecydowanie ekstrawertyczna.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego (n=320).

Szeroka gama ról społecznych, które może odgrywać człowiek powoduje, że taktyki ukierunkowanej na ludzi nie należy utożsamiać jedynie z ekstrawertykami. Użytkownikami miejskich placów nie są jedynie osoby, które dążą do intensywnych kontaktów z innymi czy chcą uzewnętrzniać swoje emocje. Osoby o naturze bardziej introwertycznej także stosują tę taktykę, lecz w zupełnie innym, mniej angażującym zakresie. Bez względu na to, jaką rolę przybiera człowiek, jego działania są ukierunkowane na innych użytkowników.

*To życie, które tutaj się toczy, ci wszyscy ludzie. Uważam, że sama obserwacja tego życia, tych ludzi jest ciekawa. To bardzo interesujące, jak młodzi teraz wykorzystują przestrzeń, jak z niej korzystają. To się zmienia i to w ogóle nieprzewidywalnie. A ja lubię sobie tak podpatrzeć, jakie teraz są zwyczaje wśród innych. **Kobieta, 77 l.***

*Jak się tu pojawiam, to raczej ze znajomymi i to oni są dla mnie najważniejsi. Inni mi nie przeszkadzają, dopóki my możemy sobie w spokoju z tej przestrzeni korzystać. Raczej nie zwracam na nich uwagi. **Mężczyzna, 21 l.***

Rola odgrywana względem innych użytkowników przestrzeni zależy w głównej mierze od celów, z jakimi człowiek pojawia się w przestrzeni. Kiedy wybiera taktykę ukierunkowaną na ludzi, cele te dotyczą głównie kwestii społecznych i mogą być realizowane na różne sposoby. Jednym z nich jest odgrywanie roli aktywnych liderów, czyli osób, które starają się wpływać na sytuację społeczną i w zdecydowany sposób kształtować przebieg wydarzeń oraz zachowania innych ludzi w całej przestrzeni. Przeważnie jednak rola liderów jest ograniczona do poszczególnych miejsc w ramach konkretnej przestrzeni i ściśle wyznaczonej grupy osób. W takim przypadku w przestrzeni może funkcjonować wielu liderów o bardziej „lokalnym” charakterze, którzy mogą zostać określani także jako „współliderzy”. Funkcjonują oni w grupie na tych samych zasadach, co inni jej członkowie. Współliderzy często decydują o miejscu zajmowanym w przestrzeni. Jak zauważa jedna z rozmówczyń:

*Umawiamy się w jednym miejscu, tu na placu i spotykamy o umówionej godzinie. Zwykle popołudniu, więc jest sporo ludzi, zwłaszcza jak jest dobra pogoda, i często jest pozajmowane. Na przykład tam [wskazuje na obszar przy fontannie] zawsze jest masa ludzi. Mimo to często przyłączamy się do kogoś i próbujemy porozmawiać. Zwłaszcza jeden kolega z nas jest taki superkontaktowy. On jest turbotowarzyski i potrafi wszędzie się wkręcić. Nie mija chwila, a on już z kimś rozmawia i woła nas do siebie. Czasami zdarza się, że tamci już pójdą, a my zostaniemy w tym miejscu na dłużej. **Kobieta, 26 l.***

*Akurat tutaj, na placu to te ławki są tak rozmieszczone, że ciężko wybrać najlepszą, jak się jest ze znajomymi. Usiądziemy sobie we dwie, trzy osoby i już nie ma miejsca. A często wychodzimy większą grupą, więc trochę to bez sensu się robi, żeby siedzieć na trzech ławkach obok siebie, i tak nikt nikogo nie słyszy. Dlatego wolimy te schody albo iść tam na fontannę. Zdecydowanie lepiej się wtedy spędza razem czas. **Mężczyzna, 21 l.***

Oprócz liderów z przestrzeni korzystają także inni użytkownicy, którzy czują się lepiej w mniej angażujących społecznie rolach. Wolą oni pozostawać na uboczu, przynależąc do danej sytuacji bez konieczności podejmowania działań względem innych ludzi. Takie osoby traktują pozostałych użytkowników raczej jako tło dla swoich działań. Obrazują to przemyslenia jednego z respondentów:

*Sam z siebie raczej nie wchodzę w interakcję z innymi, ale to na pewno wynika z mojej introwertycznej natury. Zagadywanie obcych ludzi bez powodu wydaje mi się dziwne i wymaga dużych nakładów energii, ale też nie jest tak, że takich interakcji nie ma. (...) Na przykład spacer... ktoś idzie z psem, który mnie zaczepia, no i też często wywija się jakiś krótki dialog z właścicielem, który może nie ma żadnego większego znaczenia, ale czasem nawet taki krótki small talk potrafi sprawić, że ktoś się uśmiechnie. Kolejny przykład to zdarzyło mi się kilka razy, że robiłem zdjęcia na zewnątrz i też mnie ktoś zaczepił i pytał o różne rzeczy, z czego wywiała się rozmowa o wspólnych pasjach, zainteresowaniach, jakimi są fotografia/ produkcja wideo i wszystko z nimi związane. (...) Zależy, kim są te osoby. Jeśli jestem z kimś, kto jest mi bliski, to na pewno cenię sobie taką aktywność bardziej niż tą, w której działam w pojedynkę, mimo wszystko więcej radości z tego, co się robi, ma się, gdy można się nią dzielić z innymi. Ale gdy są to osoby totalnie mi obojętne, to wtedy wolę działać w pojedynkę, bo tak jest dla mnie bardziej komfortowo – to raz, a dwa – nie lubię być zależny od innych. (...) Dopóki nie wchodzi ze mną w interakcję, to stanowi dla mnie jedynie tło danego miejsca. **Mężczyzna, 27 l.***

Po dotarciu do przestrzeni w pierwszej kolejności podczas wyboru miejsca aktywności brane są pod uwagę działania prowadzone przez innych użytkowników. Analizowane są ich zachowania oraz miejsca, z których korzystają inni, a także charakter i intensywność ich działań. Na tej podstawie wybierane są miejsca aktywności w zależności od potrzeb do zaspokojenia. Zwracając uwagę na aktywność innych osób, człowiek może wybrać dogodne miejsce, które będzie mu pozwalało zaangażować się w sytuację społeczną w pożądanym przez niego stopniu. W zależności od realizowanych potrzeb, cech charakteru i osobowości, nastroju czy emocji wybierane są różnorodne przestrzenie, które pozwalają zająć odpowiednie z perspektywy sytuacji społecznej miejsce przy jednoczesnym wykorzystaniu jego funkcjonalności przestrzennej.

*Miałem w planach się tu pojawić, jak byłem już niedaleko, tak w zasięgu wzroku, to zobaczyłem, że tutaj jest wolne miejsce, a tam nieopodal są inni. Postanowiłem, że tutaj siadę i odpocznę, a przy okazji można sobie pokontemplować innych, co robią, jak spędzają dzień. To ciekawe. **Mężczyzna, 72 l.***

Ludzie kierujący się taktyką zorientowaną na ludzi wybierają w danej przestrzeni miejsca, z których możliwe jest prowadzenie obserwacji działań innych użytkowników. Dotyczy to zwłaszcza osób, które chcą biernie angażować się w sytuację społeczną. Charakterystyczne jest także zajmowanie miejsc, z których użytkownik może być obserwowany przez innych. Dotyczy to w większym stopniu osób chcących uzewnętrznić swoją osobowość.

W przypadku liderów zajmowane są często centralne miejsca w przestrzeni, z których możliwe jest dotarcie z założonym przekazem do jak największej grupy ludzi i zgromadzenia widowni. Człowiek, realizując tę taktykę, czasem podejmuje działania mające na celu zawłaszczenie danej przestrzeni. Takie działania są spowodowane chęcią zapewnienia sobie komfortowych warunków do prowadzenia interakcji z innymi użytkownikami, a zawłaszczanie przestrzeni jest przeważnie inicjowane przez lokalnych liderów.

W tym kontekście raz jeszcze warto przywołać fragment wypowiedzi jednej z respondentek dobrze opisujący działania, które można nazwać zmierzającymi do społecznego zawłaszczenia przestrzeni.

*Zwłaszcza jeden kolega z nas jest taki superkontaktowy. On jest turbotowarzyski i potrafi wszędzie się wkręcić. Nie mija chwila, a on już z kimś rozmawia i woła nas do siebie. Czasami zdarza się, że tamci już pójdą, a my zostaniemy w tym miejscu na dłużej. **Kobieta, 26 l.***

Podczas realizacji taktyki zorientowanej na ludzi dominują zachowania opcjonalne i społeczne. Są one zwykle związane z aktywnościami w czasie wolnym od pracy i innych obowiązków. Dominują także zachowania grupowe i społeczne – punktem centralnym zachowań przestrzennych człowieka stają się inni ludzie. Ponadto zaobserwowano zachowania indywidualne, lecz skupione na innych użytkownikach przestrzeni. Człowiek może celowo zajmować pewne miejsca w przestrzeni, które będą niejako prowokowały do nawiązania kontaktu z innymi, często nieznanymi ludźmi. Jak podkreśla jedna z respondentek:

*Także zawsze, jak się gdzieś tam usiądzie, przysiądzie, no to można z kimś porozmawiać, jak się chce, oczywiście. I czasami się nawiązuje takie fajne kontakty, że możemy się np. na następne, za tydzień umówić i ktoś tam coś ciekawego, jakąś informację przynosi albo gdzieś był, albo w kinie, albo coś poleci, np. coś fajnego na obiad ugotować. Takie, wie Pan, wymiany. **Kobieta, 74 l.***

Realizacja taktyki ukierunkowanej na ludzi wiąże się z zaspokojeniem wielu charakterystycznych dla niej potrzeb, które można przypisać do trzech grup. Pierwszą z nich stanowią potrzeby rekreacyjno-wypoczynkowe. Wśród nich dominują potrzeby odpoczynku, obcowania z kulturą, rekreacji i sportu, zabawy oraz gastronomiczne. Drugą grupę tworzą potrzeby społeczne nawiązujące do współdziałania oraz komunikacji z innymi osobami oraz przynależności do danej grupy społecznej. Trzecia grupa nawiązuje do potrzeb rozwojowych, w tym w szczególności uzewnętrzniania swojej osobowości i ekspresji emocji, tworzenia oraz samorealizacji. Wszystkie powyższe potrzeby są zaspokajane podczas sytuacji bezpiecznej w ocenie człowieka.

Społeczny charakter działań w ramach tej taktyki powoduje, że człowiek stara się prowadzić aktywności w danej przestrzeni, gdy znajdują się w niej inni użytkownicy. Dla osób realizujących tę taktykę przebywanie w pustej przestrzeni nie stanowi interesującego doznania i nie jest celem aktywności, ponieważ nie mogą one obserwować działań innych użytkowników.

Pory aktywności realizowanych w ramach tej taktyki nawiązują także do poczucia bezpieczeństwa człowieka, które jest większe za dnia. Ukierunkowanie swoich działań na innych, często znanych ludzi sprawia jednak, że aktywności mogą być prowadzone w późniejszych porach. Jak zaznaczył jeden z rozmówców:

*Dużo przyjemniej mi się działa przed zachodem słońca, ale to wiadomo, że zależy od kontekstu, jak jest wieczorne wyjście ze znajomymi, to nie mam problemu z tym, że będę musiał wracać późną nocą do domu. **Mężczyzna, 27 l.***

Głównym czynnikiem ograniczającym zachowania przestrzenne osób realizujących tę taktykę jest brak poczucia bezpieczeństwa. Dotyczy to głównie działań innych osób, w tym w szczególności zachowań dewiacyjnych i potencjalnie niebezpiecznych. Zbyt duża lub zbyt mała liczba użytkowników danego miejsca także może wpływać na poczucie bezpieczeństwa

i skutecznie ograniczać zachowania przestrzenne. Jeden z respondentów scharakteryzował to w następujący sposób:

W dużej mierze to ludzie mogą sprawić, że czuję się niekomfortowo – ich obecność lub ich brak. Nadmiar sprawia, że czuję się przytłoczony, nie lubię ścisku, nie lubię pędu, mam ochotę wtedy jak najszybciej opuścić takie miejsce, ale podobne uczucia mi towarzyszą, gdy tych ludzi nie ma, pustka i cisza wywołują niepokój. Dobrze jest jednak czuć, że w danym miejscu jest ktoś jeszcze, nawet jeśli są to totalnie przypadkowi ludzie, to ich obecność daje jakieś złudne poczucie bezpieczeństwa. (...) tak jak nie patrzę na to, czy mogę spotkać w danym miejscu fajnych ludzi, tak już zwracam uwagę na to, czy np. udając się w miejsce, nie spotkam osób, które mogą stanowić jakieś zagrożenie i klasycznie sugerować, że „mam jakiś problem”.

Mężczyzna, 27 l.

Taktyka ukierunkowana na ludzi powoduje, że mniejsze znaczenie mają warunki pogodowe i estetyka. Nie decydują one w tym przypadku bezpośrednio o funkcjonalności danej przestrzeni – są traktowane jako pewne tło dla kontaktów międzyludzkich i panującej sytuacji społecznej. Z tego względu człowiek może wykazywać się większą tolerancją na czynniki ograniczające zachowania, takie jak mniej korzystne warunki pogodowe.

Człowiek realizujący tę taktykę charakteryzuje się elastycznym podejściem do momentu, w którym kończy swoje aktywności w danej przestrzeni. Zaobserwowano skłonność do częstego przedłużania aktywności w sytuacji, gdy są one realizowane w towarzystwie innych osób znajdujących się w przestrzeni.

*Plac to nie tylko ta przestrzeń, te budynki wokół, te drzewa, ławeczki, kostka brukowa. Plac to ludzie i razem tu jesteśmy. Szanujemy się wszyscy nawzajem, przynajmniej ja tak robię i wymagam od innych. Ale jeśli jest w taki sposób przyjemnie, nikt nikomu nie przeszkadza, to aż nie chce się kończyć przebywania tutaj. Zwłaszcza jak ktoś ma czas, tak jak ja. **Kobieta, 51 l.***

(...) na przykład grajek uliczny, który odgrywa lubianą przeze mnie piosenkę i mimo że mam poczucie, że za chwilę mam tramwaj i powinienem iść dalej, to jestem skłonny przystanąć na dłużej, by odczuć chwilową radość z tego, co robi. (...)

*Wszystko się opiera na bilansie strat i zysków, jeśli powiedzmy jest to ta pogarszająca się pogoda, a jestem w trakcie romantycznego spotkania z dziewczyną, to poczucie chłodu czy wiejący wiatr niekoniecznie muszą mnie zniechęcić do tego, by przerwać te miłe chwile. **Mężczyzna, 27 l.***

8.3. Taktyka ukierunkowana na potrzeby

Potrzeby człowieka stanowią z jednej strony przyczynę jego pojawienia się w konkretnej przestrzeni, z drugiej zaś wyznaczają taktykę jego przestrzennego zachowywania się po dotarciu do niej. Potrzeby są początkiem wszystkich aktywności człowieka. Postrzeganie przestrzeni zachodzi w pierwszej kolejności przez pryzmat potrzeb²⁶, co wpływa na dostrzegany zestaw afordancji i w dalszej kolejności na podejmowane przez człowieka działania.

Należy jednak odróżnić potrzeby, z którymi człowiek zjawia się w konkretnej przestrzeni w celu ich zaspokojenia, od taktyki zorientowanej na potrzeby. W drugim przypadku użytkownik niejako „zagłębia się” w swoje potrzeby, zmniejszając tym samym znaczenie innych czynników mogących wpływać na jego zachowania przestrzenne. Realizując tę taktykę, człowiek poświęca najwięcej uwagi swoim odczuciom, które towarzyszą mu przy realizacji celów i potrzeb, co podkreślił jeden z rozmówców:

*Inaczej postrzegam daną przestrzeń, gdy odwiedzam ją, bo muszę zrobić zakupy, iść do barbera, złożyć jakieś dokumenty itd., a jeszcze inaczej, gdy traktuję to jako swobodny spacer, gdzie mogę skupić się na innych, przyjemniejszych elementach. (...) Zwracam uwagę na to, jak dana przestrzeń może odpowiadać moim potrzebom, są miejsca, które źle mi się kojarzą, nie lubię w nich przebywać, ale jednocześnie wiem, że mogę w nich załatwić różne sprawy, więc odkładam komfort na bok w celu osiągnięcia własnych potrzeb. **Mężczyzna, 27 l.***

Wsluchanie się w swoje możliwości i potrzeby powoduje postawienie siebie w centrum swoich działań. Oznacza to często skupienie się na swoich własnych potrzebach z pominięciem potencjalnych skutków tych działań dla innych użytkowników. Jak podkreśliła jedna z respondentek:

²⁶ Potrzeby użytkowników miejskich placów zostały przedstawione w rozdziale 7.1.

*Jak mam jakąś pilną potrzebę, to się nie zastanawiam, czy komuś to odpowiada, czy nie... Może trochę strasznie to zabrzmie, ale próbuję wszystkimi sposobami osiągnąć to, co chcę i dopóki ktoś nie zwróci mi uwagi, to nie przejmuję się tym, że komuś mogę przeszkadzać. Wiem, że to dość egoistyczne i chamskie, ale czasem nie mam wyjścia. **Kobieta, 43 l.***

Duże przywiązywanie wagi do własnych potrzeb skutkuje dominującą rolą czynników fizycznych i psychologicznych wpływających na zachowania przestrzenne człowieka. Wśród nich najistotniejszą rolę ogrywa cel, z którym człowiek pojawia się w przestrzeni. Często bezwarunkowa chęć zaspokojenia potrzeb powoduje, że podczas realizacji tej taktyki mogą one być traktowane jako czynniki wpływające na przebieg aktywności człowieka. Potrzeby wyznaczają warunki brzegowe dla realizowanych działań. Dodatkowo przyczyniają się do zmiany stopnia wpływu niektórych czynników. Niektóre z tych czynników mogą być całkowicie pomijane w ocenie sytuacji i możliwości zaspokojenia swoich potrzeb. Na taką sytuację wskazała jedna z respondentek:

*(...) Przede wszystkim moje potrzeby. Bez nich bym się tu nie zjawiała i bez ich zaspokojenia ciężko mi ze spokojem wrócić do mieszkania. Inne rzeczy odchodzą trochę na bok. Nie ma znaczenia, kto tu ze mną jest. Mogłoby tych ludzi nie być, a ja dalej bym tu siedziała i relaksowała się przy kawie. **Kobieta, 51 l.***

Realizacja działań skupionych w szczególności na własnych potrzebach powoduje, że człowiek zwykle nie przywiązuje szczególnej wagi do pełnionej przez siebie roli społecznej. Wyjątkiem jest chęć zaspokojenia potrzeb społecznych. W tym przypadku możliwe jest podejmowanie działań charakterystycznych dla lidera lub współlidera. Najczęściej jednak rola człowieka realizującego dominującą taktykę ukierunkowaną na potrzeby ogranicza się do nieangażującej postawy. W przypadku chęci zaspokojenia potrzeb niewymagających aktywnych kontaktów społecznych człowiek może nawet nie zdawać sobie sprawy z roli, jaką odgrywa dla innych użytkowników. Nie jest to dla niego kwestia istotna – najważniejsze pozostają jego potrzeby. Obrazują to przemyślenia jednego z respondentów:

*Jak mam sprawy do załatwienia, to raczej nie skupiam się na innych. Też jakoś specjalnie nie potrafiłbym tu jakiejś swojej roli określić. Po prostu jestem, przechodzę, wychodzę. Nie za bardzo się tym przejmuję. **Mężczyzna, 21 l.***

Realizacja taktyki ukierunkowanej na potrzeby sprawia, że wybierane są przestrzenie multifunkcyjne, w których można zaspokoić wiele potrzeb podczas jednej wizyty. Jedna z respondentek opisała to w następujący sposób:

*Jestem tu, bo wiem, że ogarnę wszystkie rzeczy, które miałam w planach. Do tego jest świetna pogoda, więc pomyślałam, że chwilę tu posiedzę i odetchnę. **Kobieta, 43 l.***

Realizując taktykę ukierunkowaną na potrzeby, człowiek staje się dużo bardziej podatny na czynniki ograniczające jego zachowania przestrzenne niż w przypadku innych taktyk. Czynnikiem wyróżnianym przez rozmówców w tym kontekście był czas, którym dysponują. Wyznacza on jasne granice i ramy czasowe na zaspokojenie potrzeby.

Ponadto wszelkie nagłe zmiany uwarunkowań zewnętrznych mogą się przyczynić do zmiany postrzegania sytuacji jako korzystnej do zaspokojenia potrzeb. Szczególnie mocno wyróżniane były przez respondentów nieodpowiednie warunki pogodowe lub nagłe zdarzenia. Z drugiej strony rozmówcy wskazywali na marginalną rolę czynników ograniczających ich zachowania przestrzenne, jak brak interesujących obiektów zagospodarowania czy występowanie barier w przestrzeni. Z tego względu warunki funkcjonalno-przestrzenne na ogół nie stanowią zaskoczenia dla osób kierujących się tą taktyką.

*Tak jak mówię, to wszystko, co tu jest, to ja znam i doskonale wiem, co mogę tu robić. Przestrzeń tego placu też się nie zmienia, fontanna jest i będzie, ławeczki i te budynki też. Nie za bardzo jest tu coś, co mnie może zaskoczyć. I powiem Panu, że to dobre, bo dzięki temu mogę sobie wszystko zaplanować i załatwić raz, dwa. **Kobieta, 51 l.***

Działania w ramach taktyki ukierunkowanej na potrzeby są szczególnie podatne na czynniki ograniczające zachowania przestrzenne człowieka. Duży stopień zaplanowania aktywności skutkuje wysoką podatnością na zmiany zachodzące w sytuacji społeczno-

przestrzennej, w której uczestniczy człowiek. Szczególnie duży wpływ mają warunki atmosferyczne oraz nagłe zdarzenia w przestrzeni. Jak zauważa jedna z respondentek:

*Pogoda to co innego. Często ją sprawdzam, ale nie wiem jak Pan, ale przestaję im ufać. Właściwie jest ciągle na odwrót. A wiadomo, że w deszczu nikt nie lubi chodzić. To przekładam te sprawy na później, jak już przestanie padać. Nawet jak coś ważnego, to często jest to niemożliwe do załatwienia. **Kobieta, 43 l.***

Ludzie realizujący swoje aktywności przy dominującym udziale taktyki ukierunkowanej na potrzeby charakteryzują się w swoich działaniach swoistym podejściem zadaniowym. Z tego względu celowość zachowań przestrzennych jest zdecydowanie większa niż w przypadku innych taktyk. Także dynamika i intensywność działań człowieka mogą być zdecydowanie wyższe. Potrzeba staje się najważniejsza i wraz z jej zaspokojeniem najczęściej dochodzi do zakończenia podjętych działań. Taka sytuacja ma miejsce zwłaszcza w przypadku aktywności koniecznych. Z tego względu czas trwania samych zachowań przestrzennych jest zwykle ograniczony do niezbędnego minimum. Kwestie estetyczne czy semiotyczne schodzą na dalszy plan w sytuacji, gdy człowiek musi pilnie zaspokoić swoje potrzeby.

*(...) rzeczy związane z obowiązkami to wchodzę – załatwiam sprawę – wychodzę, nie szukam na siłę możliwości zrobienia czegoś innego. **Mężczyzna, 27 l.***

*(...) ładnie czy nieładnie, dużo ludzi czy mało, ale sprawy załatwić trzeba. Dopiero jak mam się spotkać ze znajomymi, no to już trochę bardziej zwracam uwagę na to, jak tutaj jest, bo wolę się spotykać w przestrzeniach ładnych, no i w takich raczej klimatycznych i zapewniających minimalną chociaż prywatność. **Kobieta, 43 l.***

Realizacja taktyki ukierunkowanej na potrzeby charakteryzuje się częstą refleksją nad potrzebami człowieka i celami, które może on zrealizować podczas przebywania w danej przestrzeni. Podejście zadaniowe często przekłada się na chęć efektywnego wykorzystania czasu. Z jednej strony może to prowadzić do chęci jak najszybszego zaspokojenia swoich potrzeb i powrotu do domu czy innego miejsca. Z drugiej zaś aktywne poszukiwanie szans na

zaspokojenie kolejnych potrzeb może mnożyć prowadzone aktywności i przyczyniać się do dłuższego pozostawania w danej przestrzeni. Dobrze obrazuje to myśl jednej z respondentek:

*Typowo chodzi o załatwienie swoich potrzeb. Ale wie Pan, ja staram się maksymalnie wykorzystywać swój czas i nie tracić go. A jak to mówią, kobiety mają podzielną uwagę i... no staram się, jak już tu jestem, to przemyśleć, czy czegoś jeszcze nie potrzebuję. Czy coś jeszcze mogę załatwić. Coś, co i tak bym musiała zrobić za kilka dni czy w przyszłym tygodniu. Najbardziej mnie denerwuje takie bezsensowne chodzenie w tę i z powrotem. To przecież jest marnowanie czasu. A tak oszczędzę go trochę i mogę poświęcić czas na coś innego, ciekawszego. **Kobieta, 51 l.***

8.4. Taktyki zachowań przestrzennych człowieka – podsumowanie

Różnorodne aktywności prowadzone przez człowieka w środowisku miejskim są efektem planowania i wdrażania taktyki zachowań przestrzennych człowieka. Mimo cech charakterystycznych pozwalających wyodrębnić każdą z taktyk mają one wiele elementów wspólnych. Przeprowadzone badania i zgromadzone dane pozwoliły dokonać analizy porównawczej w trzech głównych aspektach, które definiują taktykę przestrzennego zachowywania się: (1) wartości przypisywane przestrzeni, (2) potrzeby, (3) czynniki oddziałujące na człowieka podczas przebywania w przestrzeni aktywności.

W toku niniejszych badań wyodrębniono cztery główne typy miejskich placów definiowanych na podstawie możliwości prowadzenia w nich konkretnych aktywności. Miejskie place, których charakter jest definiowany jako targowy oraz komunikacyjny sprzyjają wyborom taktyki ukierunkowanej głównie na potrzeby – najczęściej związane z codziennymi obowiązkami, a więc aktywnościami koniecznymi. Z kolei miejskie place, które są postrzegane przez mieszkańców jako kulturowe oraz rekreacyjne, skłaniają człowieka do prowadzenia aktywności w nurcie wszystkich trzech taktyk. Jedna z rozmówczyń scharakteryzowała to w następujący sposób:

Wiedziałam, że dzisiaj będzie tu sporo ludzi, bo jest ta wystawa. Sama też zresztą ze względu na nią się pojawiłam. (...) Oprócz tego, że znam ten plac, bo byłam tu już setki razy, to takie rzeczy są miłym urozmaicheniem. Tu się wtedy jeszcze chętniej przychodzi odpocząć, poznać trochę kultury, pracy innych ludzi, artystów. Do tego

*jest wiele osób, z którymi można porozmawiać tak przypadkowo zupełnie. O tym, o czym jest ta wystawa, co o niej myślą, czy im się podoba. (...) Tu zaraz obok przecież jest plac Wielkopolski. Wyobraża Pan sobie, żeby tam się takie rzeczy działy? No nie. Tam się idzie w jednym celu – na zakupy. No i ewentualnie na przystanek tramwajowy. Nie ma możliwości, żeby takie rzeczy, takie wystawy i pokazy tam zorganizować. Ten plac daje do tego możliwości. Mogę sobie pooglądać, co tam ciekawego ustawili, porozmawiać z ludźmi czy się zrelaksować. A tam bym zrobiła tylko zakupy – czyli przykry obowiązek. **Kobieta, 77 l.***

Niżej zaprezentowano powiązania między taktykami przestrzennego zachowywania się a zidentyfikowanymi typami miejskich placów:

	Taktyka ukierunkowana na przestrzeń	Taktyka ukierunkowana na ludzi	Taktyka ukierunkowana na potrzeby
Place kulturowe			
Place targowe			
Place komunikacyjne			
Place rekreacyjne			

Tab. 29. Dominujące taktyki realizowane przez użytkowników w odniesieniu do typów miejskich placów.

Źródło: Opracowanie własne.

Zidentyfikowane taktyki porównano pod kątem charakterystycznych potrzeb, które są zaspokajane przy ich wykorzystaniu. Podobnie jak w przypadku analizy odnoszącej się do czynników wpływających na zachowania przestrzenne człowieka obserwuje się charakterystyczne potrzeby dla danej taktyki.

Warto zwrócić uwagę na potrzeby przypisane wszystkim trzem taktykom przestrzennego zachowywania się człowieka. Wyniki badania sugerują, że są to potrzeby wspólne, zaspokajane podczas każdej wizyty w przestrzeni, bez względu na realizowaną taktykę. Zidentyfikowano trzy potrzeby tego rodzaju: (1) swobody wyboru, (2) bezpieczeństwa oraz (3) obcowania z kulturą.

Potrzeba swobody wyboru wiąże się z chęcią podejmowania dobrowolnych decyzji co do prowadzonych aktywności korespondujących z możliwościami oferowanymi przez przestrzeń otaczającą człowieka. W zależności od dominującej taktyki wykorzystywanej podczas działań użytkownika jego uwaga jest poświęcana innym kwestiom – przestrzennym, społecznym lub własnym potrzebom. Na tej podstawie podejmuje on wybory dotyczące wykorzystania

dostrzeganych możliwości oferowanych przez przestrzeń. Bez względu na to, które z powyższych kwestii będą najważniejsze dla użytkownika, ma on potrzebę, aby móc decydować o tym, jak będą przebiegać jego aktywności.

Potrzeba bezpieczeństwa jest jedną z najbardziej fundamentalnych potrzeb funkcjonowania człowieka. Brak poczucia bezpieczeństwa oznacza, że brakuje pewnego elementu, który jest niezbędny do zaspokojenia potrzeb i prowadzenia aktywności. Kwestia bezpieczeństwa dotyczy w szczególności zachowań innych użytkowników, które mogą być postrzegane jako dewiacyjne i potencjalnie niebezpieczne dla zdrowia człowieka. Są to także wszystkie działania, które mogą zakłócać sprawne realizowanie swoich celów w przestrzeni, np. ze względu na działania innych osób. Poczucie braku bezpieczeństwa może być wywołane niespodziewanymi, nagłymi sytuacjami oraz zmianami w strukturze przestrzennej danego miejsca.

Obcowanie z kulturą jest kolejną potrzebą wspólną dla wszystkich trzech taktyk przestrzennego zachowywania się człowieka. Użytkownicy zaspokajają tego typu potrzeby dzięki obecności elementów artystycznych i kulturowych w przestrzeni miejskich placów, a także organizowanym wydarzeniom kulturowym.

Poniższa tabela prezentuje wyniki analizy porównawczej zidentyfikowanych taktyk w kontekście realizowanych w ich ramach potrzeb. Kolorem niebieskim oznaczono potrzeby zidentyfikowane dla danej taktyki. Ciemnoniebieski kolor wskazuje na potrzeby wspólne dla wszystkich taktyk. Kolorem jasnoniebieskim oznaczono potrzeby realizowane w ramach taktyki ukierunkowanej na potrzeby, która z oczywistych względów odnosi się do wszystkich zidentyfikowanych potrzeb.

Potrzeba	Taktyka ukierunkowana na przestrzeń	Taktyka ukierunkowana na ludzi	Taktyka ukierunkowana na potrzeby
Odpoczynku			
Przemieszczania się			
Swobody wyboru			
Wizualne/ estetyczne			
Obcowania z naturą			
Komunikacji z innymi osobami			
Obcowania z kulturą			
Bezpieczeństwa			
Gastronomiczne/ zaspokojenia głodu			
Zabawy			
Rekreacji i sportu			
Zdobywania wiedzy i informacji			

Samorealizacji/ samorozwoju			
Zakupów			
Przynależności do grupy			
Współdziałania z innymi (angażowania się w działania z innymi)			
Uzewewnętrzniania swojej osobowości i ekspresji emocji			
Tworzenia (kreowania czegoś)			

Tab. 30. Taktyki przestrzennego zachowywania się człowieka a realizowane przez niego potrzeby.

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza informacji zebranych na temat wszystkich trzech taktyk przestrzennego zachowywania się człowieka pozwoliła na ich porównanie pod względem czynników oddziałujących na aktywności prowadzone w danym miejscu. Każda ze zidentyfikowanych taktyk ma zbiór charakterystycznych dla siebie czynników. Nie wyklucza to oddziaływania tych czynników w przypadku realizacji innych taktyk.

Największa grupa czynników wpływających na zachowania przestrzenne została zidentyfikowana w kontekście taktyki ukierunkowanej na przestrzeń. Wśród nich należy wyróżnić m.in. obecność zieleni, architekturę otaczającą przestrzeń, atrakcyjność i komfort obiektów zagospodarowania oraz sposób ich rozmieszczenia w przestrzeni. Ponadto czynnikami charakterystycznymi dla tej taktyki są rozmiar i ukształtowanie przestrzeni oraz obecność wyróżniających się obiektów. Istotną rolę odgrywa ponadto znajomość przestrzeni, w której są prowadzone aktywności.

Taktyka ukierunkowana na ludzi cechuje się dużo mniejszą liczbą charakterystycznych czynników, które można powiązać z jej realizacją. W tym przypadku szczególnie istotną rolę odgrywa obecność towarzysza w przestrzeni, obecność i działania innych ludzi oraz obecność zwierząt, w tym zwłaszcza oswojonych. Ważną funkcję ma także wspólny cel z innymi osobami użytkującymi przestrzeń, który niekiedy może być świadomie poszukiwany przez człowieka.

Taktyka ukierunkowana na potrzeby jest pod tym względem specyficzna. Z jednej strony wiodącą rolę w kształtowaniu zachowań przestrzennych odgrywa cel, z którym człowiek pojawia się w przestrzeni. Z drugiej strony częste ukierunkowanie działań „do wewnątrz” sprawia, że każdy z wymienionych czynników może odgrywać znaczącą rolę w specyficznych warunkach, ponieważ człowiek jest dużo bardziej podatny na ich wpływ niż w przypadku pozostałych taktyk.

Oprócz czynników charakterystycznych dla każdej z trzech taktyk zidentyfikowano także czynniki wspólne. Łączą one wszystkie trzy taktyki, tworząc podstawową grupę czynników niezbędną do prowadzenia aktywności w danej przestrzeni. Czynniki wspólnie oddziałują na

człowieka podczas realizacji każdej z taktyk bez względu na to, która z nich jest traktowana jako wiodąca lub uzupełniająca. Wpływ czynników wspólnych jest decydujący podczas decyzji o kontynuowaniu aktywności w konkretnym miejscu.

Do czynników wspólnych dla wszystkich trzech zidentyfikowanych taktyk przestrzennego zachowywania się człowieka zalicza się: (1) warunki atmosferyczne, (2) czas, którym dysponuje człowiek, (3) poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni, (4) wydarzenia kulturowe, (5) emocje człowieka, (6) osobowość, (7) sposób, w jaki postrzega on przestrzeń, (8) możliwości ruchowe oraz (9) wiek człowieka.

Warunki atmosferyczne oddziałują na człowieka podczas każdej jego aktywności bez względu na to, która z taktyk odgrywa rolę dominującą. Zróżnicowany jest stopień wpływu pogody na zachowania przestrzenne i stosunek użytkowników do zachodzących zmian warunków atmosferycznych. W przypadku taktyki ukierunkowanej na przestrzeń decydującą rolę odgrywa postrzegana funkcjonalność przestrzeni jako całości oraz jej poszczególnych elementów związana z panującymi warunkami atmosferycznymi. Działania w ramach taktyki ukierunkowanej na ludzi w kontekście panującej pogody skupiają się głównie na zapewnieniu efektywnych kontaktów międzyludzkich – zarówno angażujących człowieka, jak i pasywnych. Z kolei aktywności prowadzone przy dominującej roli taktyki ukierunkowanej na potrzeby są uzależniane od warunków atmosferycznych wpływających na możliwość zaspokojenia potrzeb oraz efektywność ich zaspokajania.

Czas, którym dysponuje człowiek, jest istotnym czynnikiem wyznaczającym ważne warunki brzegowe w przypadku aktywności w ramach każdej z taktyk. Każdorazowo człowiek dysponuje określonym czasem, który może poświęcić na konkretne działania.

Poczucie bezpieczeństwa jest niezwykle ważne dla sprawnej realizacji założonych celów i podjęcia określonych działań. Jest to czynnik, na który człowiek zwraca największą uwagę. Decyduje o podjęciu działań w konkretnej przestrzeni lub ich zaprzestaniu, jeśli poziom postrzeganego bezpieczeństwa z różnych względów spadnie. Poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni jako czynnik oddziałujący na zachowania przestrzenne człowieka także jest różnorodnie postrzegany przez pryzmat każdej z taktyk.

Wydarzenia kulturowe jako czynnik wpływający na zachowania przestrzenne człowieka w ramach wszystkich trzech taktyk został zidentyfikowany w dwóch kontekstach. Pierwszy z nich odnosi się do obecności wielu obiektów kulturowych w przestrzeniach aktywności

użytkowników. Są to elementy wyposażenia przestrzeni, np. fontanny, posągi, wystawy, murale, tymczasowe instalacje artystyczne. Skupiają one wokół siebie aktywności człowieka. Z tego względu stanowią atrakcyjny cel działań podejmowanych przy realizacji taktyki ukierunkowanej na przestrzeń oraz potrzeby. Drugi dotyczy organizowanych w przestrzeni miejskich placów wydarzeń, takich jak koncerty, festyny, pokazy oraz wydarzenia o charakterze państwowym. Organizacja tego typu wydarzeń sprzyja aktywnościom prowadzonym w ramach taktyki ukierunkowanej na ludzi oraz potrzeby.

Emocje człowieka, jego osobowość oraz sposób, w jaki postrzega on przestrzeń, a także możliwości ruchowe i jego wiek również są istotnymi czynnikami wspólnymi dla trzech zidentyfikowanych taktyk. Są to czynniki zaliczane do uwarunkowań wewnętrznych, które w dużej mierze decydują o aktywnościach podejmowanych przez człowieka.

Powiązania między taktykami a czynnikami wpływającymi na zachowania przestrzenne człowieka obrazuje poniższa tabela. Kolorem niebieskim oznaczono czynniki, które oddziałują w ramach poszczególnych taktyk. Znakiem „X” wyróżniono czynniki charakterystyczne dla danej taktyki. Kolorem ciemnoniebieskim oznaczono czynniki wspólne dla wszystkich zidentyfikowanych taktyk.

Czynnik	Taktyka ukierunkowana na przestrzeń	Taktyka ukierunkowana na ludzi	Taktyka ukierunkowana na potrzeby
Obecność zieleni	X		
Warunki atmosferyczne			
Obecność określonych obiektów zagospodarowania przestrzennego			
Czas, którym dysponuję			
Oświetlenie (naturalne)	X		
Poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni			
Hałas			
Architektura otaczająca przestrzeń	X		
Cel, z którym pojawia się w przestrzeni			X
Atrakcyjność i komfort obiektów zagospodarowania	X		
Sposób poruszania się w przestrzeni			
Obecność towarzysza/ towarzyszy w przestrzeni		X	
Wydarzenia kulturowe			
Usługi obecne w przestrzeni i otaczających ją budynkach			
Zacienienie	X		
Sposób, w jaki obiekty zagospodarowania są rozmieszczone w przestrzeni	X		

Obecność wyróżniających się obiektów zagospodarowania	X		
Rozmiar przestrzeni	X		
Działania innych użytkowników w przestrzeni		X	
Moje emocje			
Sposób, w jaki postrzegam przestrzeń			
Wspólny cel/ wspólna sprawa z innymi użytkownikami		X	
Obecność innych użytkowników w przestrzeni		X	
Znajomość przestrzeni, do której się udaję	X		
Ukształtowanie terenu	X		
Moja osobowość			
Moje możliwości ruchowe			
Czytelność/ oznakowanie przestrzeni	X		
Sztuka obecna w przestrzeni			
Oświetlenie sztuczne	X		
Obecność barier w przestrzeni	X		
Nagłe zdarzenia w przestrzeni			
Obecność zwierząt (dzikich)		X	
Obecność zwierząt (oswojonych)		X	
Mój wiek			

Tab. 31. Taktyki przestrzennego zachowywania się człowieka a czynniki oddziałujące na jego zachowania przestrzenne.

Źródło: Opracowanie własne.

Podsumowując, taktyki zachowań przestrzennych człowieka współistnieją ze sobą. Wybór wiodącej taktyki skutkuje zwróceniem szczególnej uwagi na przestrzeń otaczającą użytkownika miejskiego placu, współużytkujących ją ludzi lub potrzeby człowieka. Taktyki różnią się między sobą w kwestii dominujących czynników wpływających na zachowania przestrzenne człowieka, poszukiwanych przez niego afordancji, zaspokajanych potrzeb czy też wyboru miejsc i pory aktywności. Różnice dotyczą także roli innych użytkowników przestrzeni względem jednostki ludzkiej oraz jej wcześniejszych doświadczeń związanych z konkretnym miejskim placem.

Dla każdej z taktyk wyodrębniono dominujące czynniki wpływające na zachowania przestrzenne człowieka. W przypadku taktyki ukierunkowanej na przestrzeń są to czynniki przestrzenne oraz środowiskowe. Taktyka zorientowana na ludzi charakteryzuje się szczególnie silnym wpływem czynników społecznych oraz kulturowych. Wreszcie prowadzenie swoich aktywności głównie na podstawie taktyki ukierunkowanej na potrzeby wiąże się z dominującym wpływem czynników fizycznych i psychologicznych.

Każda taktyka charakteryzuje się nieco innymi zestawami poszukiwanych afordancji. Działania człowieka zorientowane na przestrzeń najczęściej polegają na zwróceniu szczególnej uwagi na afordancje medium, materiału, powierzchni i układu praz przedmiotów. Taktyka

ukierunkowana na ludzi pozwala dostrzec głównie afordancje powierzchni i układu, przedmiotu oraz ludzi w kontekście możliwych do podjęcia interakcji społecznych o różnym stopniu intensywności. Taktyka ukierunkowana na potrzeby charakteryzuje się poszukiwaniem afordancji wszystkich typów w zależności od bieżących potrzeb człowieka.

Realizacja swoich potrzeb i celów zgodnie ze zidentyfikowanymi taktykami wiąże się ponadto z różnym wpływem czynników ograniczających zachowania przestrzenne. Najmniejszy wpływ tego typu czynników zidentyfikowano w przypadku taktyki ukierunkowanej na ludzi. Umiarkowany wpływ dotyczy działań podejmowanych zgodnie z taktyką zorientowaną na przestrzeń. Największy wpływ czynniki ograniczające zachowania przestrzenne użytkownika miejskiego placu mają na działania podejmowane przy dominującym wykorzystaniu taktyki ukierunkowanej na potrzeby.

Taktyki zachowań przestrzennych człowieka często są dobierane na podstawie zidentyfikowanych potrzeb, które człowiek chce zaspokoić w przestrzeni miejskich placów. Dominujące kategorie potrzeb dla taktyki ukierunkowanej na przestrzeń to: rekreacyjno-wypoczynkowe, bazowe oraz rozwojowe. Taktyka zorientowana na ludzi służy przede wszystkim zaspokojeniu potrzeb rekreacyjno-wypoczynkowych oraz społecznych. Taktyka ukierunkowana na potrzeby charakteryzuje się chęcią zaspokojenia potrzeb bazowych.

Różnice między taktykami są także dostrzegane przy wyborze miejsc aktywności. W przypadku taktyki zorientowanej na przestrzeń są to głównie miejsca funkcjonalne oraz estetyczne. Taktyka ukierunkowana na ludzi sprzyja wyborom miejsc umożliwiających kontakty społeczne oraz obserwację pozostałych użytkowników przestrzeni. Taktyka zorientowana na potrzeby sprawia, że najczęściej wybierane są miejsca wielofunkcyjne, w których można zrealizować wiele celów. Wybierane są także miejsca, które nie zaskakują człowieka odmienną strukturą przestrzenno-funkcjonalną.

Wybór wiodącej taktyki zachowań przestrzennych człowieka wiąże się także z odmiennymi preferencjami w zakresie pory prowadzenia aktywności. Wybór rozgrywa się między porą zapewniającą maksymalną funkcjonalność przestrzeni i obiektów zagospodarowania (taktyka zorientowana na przestrzeń), porą zapewniającą kontakt z innymi użytkownikami (taktyka zorientowana na ludzi) oraz porą zapewniającą maksymalną efektywność w zaspokajaniu potrzeb.

Z uwagi na odmienną wagę przypisywaną innym użytkownikom przestrzeni zostały także zidentyfikowane różnice w roli, jaką odgrywają oni dla jednostki ludzkiej prowadzącej swoje aktywności przy dominującym udziale poszczególnych taktyk. Wyróżniono małą (taktyka ukierunkowana na potrzeby), umiarkowaną (taktyka ukierunkowana na przestrzeń) oraz dużą (taktyka zorientowana na ludzi) rolę innych użytkowników. Syntetyczne porównanie taktyk zachowań przestrzennych człowieka obrazuje poniższa tabela:

	Taktyka ukierunkowana na przestrzeń	Taktyka ukierunkowana na ludzi	Taktyka ukierunkowana na potrzeby
Dominujące czynniki wpływające na zachowania przestrzenne człowieka	przestrzenne, środowiskowe	społeczne, kulturowe	fizyczne i psychologiczne
Poszukiwane afordancje	medium, materiału, powierzchni i układu, przedmiotu	powierzchni i układu, przedmiotu, ludzi	medium, materiału, powierzchni i układu, przedmiotu, ludzi
Wpływ czynników ograniczających zachowania przestrzenne	umiarkowany	niski	duży
Dominujące kategorie zaspokajanych potrzeb	rekreacyjno- wypoczynkowe, bazowe, rozwojowe	rekreacyjno- wypoczynkowe, społeczne	bazowe
Wybierane miejsca aktywności	funkcjonalne, estetyczne	umożliwiające kontakty społeczne	wielofunkcyjne, pewne
Preferowana pora prowadzenia aktywności	pora zapewniająca maksymalną funkcjonalność	pora zapewniająca kontakt z innymi użytkownikami	pora zapewniająca maksymalną efektywność w zaspokajaniu potrzeb
Rola innych użytkowników	umiarkowana	duża	mała

Tab. 32. Porównanie wybranych taktyk zachowań przestrzennych człowieka.

Źródło: Opracowanie własne.

9. Zakończenie

Głównym celem pracy był opis i wyjaśnienie sposobu kształtowania się zachowań przestrzennych użytkowników miejskich placów. Realizacja celu głównego oraz celów szczegółowych wraz z rozważaniami konceptualnymi, przeprowadzonymi badaniami oraz analizą otrzymanych wyników pozwoliła odpowiedzieć na postawione pytania badawcze.

1. Jaką rolę odgrywają miejskie place dla ich użytkowników?

Miejskie place są istotnymi przestrzeniami w oczach ich użytkowników, którzy w większości określają korzystanie z nich jako ważne lub bardzo ważne. Zdecydowana większość respondentów badania ankietowego określiła korzystanie z miejskich placów jako ważne lub bardzo ważne. Ich wielofunkcyjność pozwala im odgrywać rozmaite role. W niniejszej pracy zidentyfikowano 11 ról odgrywanych przez miejskie place w oczach ich użytkowników.

Miejskie place, będąc przestrzeniami, z których korzysta wiele osób, stanowią sceny codziennej egzystencji wielu ludzi, pełniąc funkcję społeczną. Tego typu przestrzenie dają możliwość prowadzenia rozmaitych zachowań społecznych o zróżnicowanym stopniu natężenia – od biernej obserwacji innych osób, aż po aktywne kreowanie wydarzeń. Miejskie place to swego rodzaju punkty węzłowe splatające różnego rodzaju powtarzające się wydarzenia, w których uczestniczą pojedynczy użytkownicy oraz całe grupy społeczne. Miejskie place w oczach ich użytkowników są także przestrzeniami spotkań ze względu na swoją charakterystyczną formę pozwalającą łatwo zlokalizować je na planie miasta, a także umówić spotkanie przy rozpoznawalnych obiektach ich zagospodarowania. Wiąże się to z rolą gastronomiczną nawiązującą do możliwości rozstawiania stolików przez restauracje i kawiarnie znajdujące się w pobliżu. Zazwyczaj duża powierzchnia placów daje możliwość skorzystania z oferty gastronomicznej w prywatności przy jednoczesnym współtworzeniu „publiczności” tego rodzaju przestrzeni.

Lokalizacja w strukturze miasta oraz duża przestrzeń miejskich placów powodują, że często są one utożsamiane z rolą targową. Stanowią miejsca, w których czasowo bądź stale są zlokalizowane stosiki zakupowe. Właściwości fizyczne miejskich placów sprawiają, że odgrywają one również rolę komunikacyjną. Ich przestrzeń często stanowi część drogi, którą człowiek musi pokonać w drodze do określonego celu.

Ponadto miejskie place odgrywają rolę rekreacyjną. Można w nich odpocząć, zrelaksować się i odetchnąć w ciągu dnia, korzystając z obecnych w nich elementów zagospodarowania i zieleni. Tego typu przestrzenie często są określane mianem „oaza spokoju”, pozwalając człowiekowi na chwilę zwolnić tempo życia, złapać „drugi oddech” i oderwać się na chwilę od codziennych obowiązków. Miejskie place są także wskazywane jako przestrzenie nauki, zwłaszcza gdy w pobliżu znajdują się szkoły i uczelnie.

Miejskie place w oczach ich użytkowników odgrywają także rolę przestrzeni kulturowych oraz artystycznych. Oznacza to, że są utożsamiane z miejscami, w których odbywają się festiwale, festyny i koncerty oraz gdzie są lokalizowane obiekty sztuki publicznej, takie jak posągi, murale oraz wystawy. W kontekście różnego rodzaju ekspresji warto podkreślić, że miejskie place odgrywają rolę przestrzeni manifestacji. Powszechne są wszelkiego rodzaju strajki i protesty, poprzez które przekazywane są nastroje społeczne odnoszące się do panującej sytuacji politycznej i konkretnych wydarzeń. Mimo okazjonalnego odbywania się tego typu wydarzeń rola manifestacyjna przypisywana miejskim placom jest bardzo wyraźnie zaznaczana przez ich użytkowników.

Ze względu na swoją charakterystyczną formę oraz lokalizację przy ważnych budynkach, a także często duże nacechowanie wartościami historycznymi miejskim placom jest przypisywana rola turystyczna. Stanowią one częsty cel wizyt osób przyjezdnych, a także pozwalają odkrywać historię miasta jego najmłodszym mieszkańcom.

W kontekście roli, jaką miejskie place odgrywają w oczach ich użytkowników, niepokoją wyniki przeprowadzonego badania ankietowego wśród najmłodszych grup wiekowych. Ukazują one spadek znaczenia tego typu przestrzeni dla osób poniżej 40. roku życia. Wśród osób, które nie ukończyły czwartej dekady życia pojawia się coraz więcej negatywnego lub obojętnego nastawienia przy próbie określenia roli miejskich placów. Osoby w tym wieku coraz trudniej odnajdują wartościowe dla nich role, które mogą odgrywać tego typu przestrzenie, co może w przyszłości przekładać się na znaczny odpływ użytkowników i skutkować opustoszałymi placami. Aby temu zapobiec, ważne jest podjęcie działań mających na celu dostosowanie przestrzeni miejskich placów do potrzeb i wymagań osób poniżej 40. roku życia. W innym wypadku rola miejskich placów będzie przez te osoby coraz bardziej marginalizowana, a tego typu przestrzenie coraz mniej znaczące i wykorzystywane.

2. Jakie potrzeby zaspokajają użytkownicy w miejskich placach w Poznaniu?

Miejskie place jako miejskie otwarte przestrzenie publiczne stanowią sceny realizacji wielu potrzeb ich użytkowników. Klasyfikacja potrzeb zaspokajanych w miejskich placach może być dokonana z uwzględnieniem co najmniej dwóch perspektyw.

Pierwsza z nich zakłada skupienie się na swego rodzaju hierarchii potrzeb. Pod tym względem można wyróżnić potrzeby obligatoryjne i opcjonalne. Potrzeby obligatoryjne nawiązują do głównych celów i powodów podjęcia aktywności w konkretnej przestrzeni. Traktowane są jako kluczowe i podstawowe, a ich zaspokojenie często warunkuje realizację innych potrzeb i podjęcie kolejnych działań. W zależności od kontekstu danej sytuacji społeczno-przestrzennej człowiek nadaje wybranym potrzebom status obligatoryjnych i dąży do ich zaspokojenia w pierwszej kolejności. Pozostałe potrzeby przybierają charakter opcjonalny i są realizowane w drugiej kolejności po zaspokojeniu potrzeb obligatoryjnych lub w ich czasie.

Po drugie, można wyróżnić klasyfikację potrzeb opierającą się na czterech podkategoriach: (1) bazowe, (2) rekreacyjno-wypoczynkowe, (3) społeczne oraz (4) rozwojowe. Do pierwszej podkategorii zaliczono potrzeby, które często stanowią podstawę działań człowieka w przestrzeni miejskich placów. Zalicza się do nich potrzebę bezpieczeństwa, przemieszczania się oraz zakupów. Potrzeby rekreacyjno-wypoczynkowe dotyczą głównie działań opcjonalnych podejmowanych w wolnych chwilach. Realizacja tego rodzaju potrzeb sprzyja relaksowi człowieka, do którego wykorzystuje przestrzeń miejskiego placu. Ta kategoria obejmuje potrzeby odpoczynku, obcowania z naturą i kulturą, gastronomiczną, estetyczną, zabawy oraz rekreacji i sportu. Potrzeby społeczne odnoszą się do kontaktów interpersonalnych i relacji międzyludzkich, które mogą zachodzić w przestrzeni miejskiego placu. Są to potrzeby: komunikacji z innymi osobami, przynależności do grupy, współdziałania z innymi oraz uzewnętrzniania swojej osobowości i ekspresji emocji. Potrzeby rozwojowe są głównie związane z chęcią rozwijania swoich pasji i zainteresowań, a także pozyskiwania informacji płynących z przestrzeni miejskiego placu. Do tej kategorii zaliczono potrzeby: zdobywania wiedzy i informacji, tworzenia/ kreowania oraz samorealizacji/ samorozwoju.

Użytkownicy miejskich placów w Poznaniu zdecydowanie najczęściej zaspokajają w tego typu przestrzeniach potrzeby odpoczynku. Popularna jest także realizacja potrzeb przemieszczania się, wizualnych oraz obcowania z naturą. Z drugiej strony miejskie place stanowią przestrzenie, w których rzadko zaspokajane są potrzeby przynależności do grupy,

współdziałania z innymi oraz uzewnętrzniania swojej osobowości i ekspresji emocji. Niska częstość zaspokajania tego typu potrzeb wynika z faktu, że miejskie place na co dzień nie stanowią przestrzeni manifestacji. Wszelkiego rodzaju zgromadzenia mające na celu ukazanie nastrojów społecznych odbywają się w nawiązaniu do bieżących wydarzeń w kraju i na świecie. Stąd częściej miejskie place są wskazywane jako przestrzenie realizacji potrzeb zakupów, samorozwoju, zdobywania wiedzy i informacji, zabawy czy obcowania z kulturą. Nie oznacza to jednak, że miejskie place są przestrzeniami, w których nie są podejmowane działania z innymi użytkownikami. Takie sytuacje dotyczą jednak raczej osób znanych i przyjaciół, z którymi są realizowane zaplanowane wcześniej aktywności. Interakcje z obcymi użytkownikami są najczęściej podejmowane na poziomie nieangażujących kontaktów opierających się o obserwację.

Należy podkreślić, że oprócz potrzeby odpoczynku brakuje wyraźnie dominujących potrzeb pod kątem częstotliwości ich zaspokajania przez użytkowników miejskich placów. Uzupełnia to obraz tego typu przestrzeni jako wielofunkcyjnych, oferujących różnorodne możliwości w zakresie zaspokajania potrzeb człowieka.

3. Jakie czynniki warunkują wybór konkretnego placu jako przestrzeni realizacji potrzeb człowieka?

Zidentyfikowanie potrzeb prowadzi do konieczności wyboru przestrzeni, w której człowiek będzie się starał je zaspokoić. Decyzja jest podejmowana na podstawie wcześniejszych doświadczeń oraz bieżących informacji płynących ze środowiska. Czynniki warunkujące wybór konkretnego placu jako przestrzeni realizacji potrzeb człowieka można podzielić na trzy kategorie: przestrzenne – związane z cechami fizycznymi przestrzeni, środowiskowe – nawiązujące do panujących uwarunkowań atmosferycznych oraz psychologiczne – związane z indywidualnymi i subiektywnymi sposobami postrzegania środowiska fizycznego. Do pierwszej kategorii zalicza się możliwość komfortowego użytkowania miejskiego placu, dobre połączenie komunikacyjne, lokalizację placu na planie miasta, brak barier przestrzennych oraz usługi, które oferuje przestrzeń i budynki wokół. Kategoria czynników środowiskowych obejmuje panujące warunki atmosferyczne oraz porę dnia. Czynniki psychologiczne to z kolei estetyka przestrzeni placu, poczucie bezpieczeństwa i charakter placu. Do tej kategorii zaliczono także chęć odkrywania placu jako nowego miejsca.

Największy wpływ na ostateczną decyzję dotyczącą wyboru miejskiego placu jako przestrzeni realizacji potrzeb człowieka mają panujące warunki atmosferyczne, estetyka przestrzeni placu oraz poczucie bezpieczeństwa. Nieco niższy wpływ mają takie czynniki, jak możliwość komfortowego użytkowania placu, dobre połączenie komunikacyjne, lokalizacja placu na planie miasta, charakter przestrzeni placu, brak barier przestrzennych czy usługi, które oferuje przestrzeń oraz budynki wokół. Zdecydowanie najniższy wpływ został przypisany porze dnia oraz chęci odkrywania miejskiego placu jako nowego miejsca.

Podczas procesu wyboru miejskiego placu jako przestrzeni realizacji potrzeb człowieka ważna jest także kolejność, w której są rozpatrywane powyższe czynniki. W tym zakresie użytkownicy miejskich placów wskazywali na dwa schematy. W obu kluczową rolę odgrywają warunki atmosferyczne oraz poczucie bezpieczeństwa stanowiące swoiste warunki brzegowe dla aktywności człowieka. Analiza tych czynników pozwala ocenić, czy zaspokojenie potrzeby jest możliwe w danej chwili. Jeśli któryś z nich jest na niewystarczającym poziomie, człowiek najczęściej nie decyduje się na aktywność. W przypadku gdy warunki atmosferyczne oraz poczucie bezpieczeństwa są ocenione pozytywnie, człowiek analizuje następne czynniki. Robi to w następującej kolejności: połączenie komunikacyjne, estetyka placu, usługi, które oferują przestrzeń placu i budynki wokół, lokalizacja placu na planie miasta, charakter przestrzeni placu, a także możliwość komfortowego użytkowania placu oraz łatwość poruszania się w jego przestrzeni. Zasadniczą różnicą między nimi jest odmienne podejście do czynnika pory dnia. W pierwszym schemacie jest on traktowany na równi z panującymi warunkami atmosferycznymi oraz poczuciem bezpieczeństwa, wyznaczając ogólne ramy aktywności człowieka. W drugim schemacie jest traktowany odwrotnie – rozpatruje się go na samym końcu. Schemat ten jest realizowany głównie przez osoby, które planują swoje działania i bardzo rzadko podejmują spontaniczne decyzje, co przekłada się na dużo niższą wagę czynnika pory dnia.

Oprócz powyższych czynników na wybór miejskiego placu jako przestrzeni realizacji potrzeb ma także wpływ filtr sentymentu. Może on powodować, że wpływ czynników ulegnie zmianie – zostanie wzmocniony lub osłabiony. Filtr sentymentu odnosi się do wspomnień, doświadczeń i wartości związanych z daną przestrzenią. Powoduje, że spośród dwóch przestrzeni mogących zaspokoić potrzeby człowieka ten może wybrać mniej oczywistą przestrzeń – właśnie ze względu na wspomnienia, doświadczenia i wartości, nawet jeśli musi poświęcić więcej, żeby się do niej dostać.

4. Jakie czynniki wpływają na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów?

W przestrzeni miejskiego placu na człowieka oddziałuje wiele czynników, które wpływają na jego zachowania przestrzenne. Można je podzielić na sześć kategorii:

- 1) środowiskowe – odnoszące się do panujących warunków przyrodniczych,
- 2) przestrzenne – związane z obecnością, rozmieszczeniem i właściwościami fizycznymi obiektów zagospodarowania przestrzennego,
- 3) kulturowe – nawiązujące do wydarzeń oraz obiektów i instalacji artystycznych zlokalizowanych w przestrzeni miejskiego placu,
- 4) społeczne – związane z obecnością i działaniami innych użytkowników,
- 5) fizyczne – odnoszące się głównie do możliwości ruchowych człowieka oraz
- 6) psychologiczne – odwołujące się do osobowości, emocji i sposobu postrzegania przestrzeni przez użytkownika miejskiego placu.

Wpływ czynników należących do powyższych kategorii jest zróżnicowany. Można wyodrębnić czynniki o wysokim, umiarkowanym i niskim wpływie. Najsilniejszym wpływem na zachowania przestrzenne użytkownika miejskiego placu charakteryzują się obecność zieleni, warunki atmosferyczne, obecność określonych obiektów zagospodarowania. Grupa czynników o umiarkowanym wpływie jest najszersza. Wśród nich można wyróżnić m.in. atrakcyjność i komfort obiektów zagospodarowania, usługi obecne w przestrzeni i otaczających ją budynkach, obecność innych ludzi oraz podejmowane przez nich działania, a także emocje i osobowość użytkownika miejskiego placu. Najmniejszy wpływ na zachowania przestrzenne człowieka mają jego wiek oraz obecność zwierząt dzikich i oswojonych.

Każdy z czynników może mieć charakter stymulujący lub ograniczający zachowania przestrzenne człowieka. Czynniki stymulujące zwiększają szanse na podjęcie konkretnej aktywności. Oddziałują głównie na działania opcjonalne. Czynniki stymulujące mogą prowokować do podjęcia nowych aktywności oraz przyczyniać się do wydłużania już prowadzonych zachowań przestrzennych. Czynniki ograniczające oddziałują na człowieka w odwrotny sposób. Wpływają głównie na działania konieczne. Mogą powodować przedwczesne zakończenie aktywności lub zniechęcać do podjęcia kolejnych. Oddziaływanie czynników ograniczających powoduje, że człowiek wyznacza granice tolerancji. Jeśli wpływ tego rodzaju czynników staje się zbyt duży i powoduje przekroczenie granicy tolerancji, podejmowana jest decyzja o zakończeniu aktywności w danej przestrzeni. Zachowania przestrzenne człowieka są

przede wszystkim ograniczane przez nieodpowiednie warunki atmosferyczne, czas, zbyt wielu użytkowników przestrzeni lub brak poczucia bezpieczeństwa. Duża złożoność sytuacji społeczno-przestrzennej, w której znajduje się człowiek, użytkując miejski plac, sprawia, że niektóre z czynników wpływających na jego zachowania przestrzenne mogą być zaliczane do obu kategorii jednocześnie lub zmieniać swój charakter ze stymulującego na ograniczający i odwrotnie. Takie czynniki można określić mianem „mieszane”, a za przykład podać czas będący w dyspozycji człowieka. Warunkuje on spontaniczność w sytuacji, w której człowiek dysponuje dużą ilością czasu, lub realizację działań według wcześniej określonego planu, gdy jest on ściśle określony. Czynniki atmosferyczne mogą wpływać na czynniki przestrzenne oraz społeczne.

5. Co decyduje o występowaniu zachowań przestrzennych w konkretnym miejscu?

Każdy użytkownik miejskiego placu jest inny – charakteryzuje się różnymi możliwościami fizycznymi i psychicznymi, ma odmienne doświadczenia, wiedzę, emocje oraz inaczej postrzega przestrzeń. Użytkownicy miejskich placów, znajdując się w tego typu przestrzeniach, zaspokajają zbliżone potrzeby przy udziale podobnych czynników wpływających na ich zachowania przestrzenne. Przeprowadzone badania sugerują, że zachowania przestrzenne człowieka mogą być ukierunkowane na przestrzeń, ludzi oraz potrzeby. W związku z tym człowiek podczas swojej aktywności w miejskim placu wybiera pewne taktyki, którymi się kieruje.

Taktyki zachowań przestrzennych człowieka stanowią sposób, w jaki człowiek dąży do realizacji swoich potrzeb. Naznaczają przebieg zachowań przestrzennych, a także warunkują miejsca ich zachodzenia, czas ich trwania oraz intensywność. Powodują, że podczas swojej aktywności użytkownik placu zwraca uwagę na charakterystyczny zestaw czynników i poszukuje specyficznych afordancji w celu zaspokojenia swoich potrzeb, często pomijając przy tym inne czynniki.

Taktyki zachowań przestrzennych człowieka składają się z dwóch etapów – planowania oraz realizacji. Pierwszy z nich jest związany z identyfikacją potrzeb i dopasowaniem do nich konkretnej przestrzeni aktywności. Drugi polega na realizacji taktyki w wybranej przestrzeni w celu zaspokojenia potrzeb. Podczas tego etapu zachowania przestrzenne znajdują się pod wpływem rozmaitych czynników.

Przeprowadzone badania sugerują, że użytkownik miejskiego placu korzysta ze wszystkich trzech taktyk jednocześnie. Jedna z nich odgrywa jednak rolę dominującą nad innymi i szczególnie mocno warunkuje przebieg zachowań przestrzennych. Pozostałe taktyki pełnią funkcje uzupełniające – są obecne i wykorzystywane, lecz nie mają aż tak dużego wpływu na podejmowane przez człowieka decyzje. Proporcje między taktykami są ustalane każdorazowo przez człowieka i mogą się zmieniać. W zależności od potrzeb może się także zmieniać taktyka dominująca. Człowiek może ponadto zmienić przestrzeń aktywności, zachowując tę samą taktykę, lub zmienić taktykę, pozostając w tej samej przestrzeni. Co ważne, wybór taktyki może być dokonany w dowolnym momencie – człowiek może ją zmieniać także podczas użytkowania miejskiego placu.

Taktyka ukierunkowana na przestrzeń charakteryzuje się nadaniem dużego znaczenia fizycznemu wymiarowi przestrzeni i jej poszczególnym elementom oraz konkretnym miejscem. Człowiek, realizując tę taktykę, skupia się głównie na otaczającym go środowisku i to w nim upatruje celu swoich działań. Z tego względu czynniki przestrzenne i środowiskowe mają dominujący wpływ na zachowania przestrzenne użytkownika wykorzystującego tę taktykę. Ważne są w szczególności: obecność zieleni, architektura otaczająca przestrzeń, atrakcyjność i komfort obiektów zagospodarowania oraz sposób ich rozmieszczenia, obecność barier w przestrzeni, a także rozmiar przestrzeni. Ponadto czynniki środowiskowe, takie jak warunki atmosferyczne czy oświetlenie naturalne, wpływają bezpośrednio na funkcjonalność przestrzeni i jej elementów, która jest priorytetowa dla człowieka kierującego się tą taktyką. Ważna jest także rola otoczenia przestrzeni aktywności – zarówno pod względem funkcjonalnym, jak i estetycznym. Z tego względu uwaga człowieka skupia się także na budynkach wokół miejskiego placu i oferowanych przez nie usługach, a także na ich estetyce. Ukierunkowanie na fizyczne właściwości przestrzeni powoduje, że użytkownik miejskiego placu korzystający z tej taktyki poszukuje miejsc, w których w pewnym stopniu może wpłynąć na konfigurację obecnych w niej elementów. Szczególnie pożądane są ruchome obiekty zagospodarowania, takie jak siedziska, leżaki i stoliki, których położenie można łatwo dostosować, zwiększając komfort użytkowania przestrzeni. Cenne są także miejsca, które okresowo się zmieniają – pojawiają się w nich nowe instalacje artystyczne, stragany, wystawy czy obiekty zagospodarowania. Ukierunkowanie działań człowieka na fizyczne właściwości przestrzeni sprawia, że nie przywiązuje on dużej uwagi do roli społecznej, jaką odgrywa, korzystając z miejskiego placu.

W oczach innych użytkowników rolę tę niewątpliwie jednak odgrywa. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji, gdy działania człowieka zmierzają do zmiany konfiguracji przestrzennej obiektów zagospodarowania czy zawłaszczania funkcjonalnego przestrzeni – podejmowanie działań w celu czasowego zapewnienia sobie funkcjonalności danego obiektu na wyłączność, ale uniemożliwienie wykorzystania go przez innych. Taktyka zorientowana na przestrzeń pozwala zaspokoić głównie potrzeby estetyczne, obcowania z naturą oraz rekreacji.

Taktyka ukierunkowana na ludzi sprzyja realizacji zachowań przestrzennych bezpośrednio związanych z aktywnościami innych użytkowników. Realizacja tej taktyki charakteryzuje się dużą chęcią współtworzenia sytuacji społeczno-przestrzennej lub wręcz jej kreowania. Wielka różnorodność użytkowników miejskich placów sprawia, że mogą oni odgrywać szeroki wachlarz ról – od liderów mających największy wpływ na przebieg różnego rodzaju sytuacji, przez uczestników zachodzących w przestrzeni wydarzeń, po biernych obserwatorów. Ukierunkowanie zachowań przestrzennych na inne osoby znajdujące na miejskim placu skutkuje aktywnym poszukiwaniem zarówno biernych, jak i czynnych relacji z innymi użytkownikami. Jest to swoiste poszukiwanie siebie w aktywności innych osób obecnych w przestrzeni opierające się na afordancjach wzajemnych – dostrzeganie podobnych możliwości działania umożliwiających podjęcie wspólnych aktywności. Z tego względu kluczową rolę w kształtowaniu zachowań przestrzennych człowieka realizującego tę strategię odgrywają czynniki społeczne. Wśród nich można wyróżnić m.in. obecność towarzysza oraz innych użytkowników w miejskim placu oraz podejmowane przez nich działania, a także wspólny cel łączący osoby jednocześnie przebywające w danej przestrzeni. Powyższe czynniki w dużej mierze wpływają także na wybór miejsca prowadzonych aktywności. Mogą to być miejsca dogodne do spotkań ze znajomymi, umożliwiające kontakty z nieznanymi czy też ich pasywną obserwację. Pora aktywności osób kierujących się głównie taktyką zorientowaną na ludzi jest ściśle związana z obecnością innych użytkowników w przestrzeni. Bez możliwości wchodzenia z nimi w różnorodne interakcje przebywanie w miejskim placu i podejmowane przez człowieka działania tracą w jego oczach sens. Główne potrzeby zaspokajane przy udziale tej taktyki to m.in. odpoczynek, obcowanie z kulturą, zabawa, przynależność do grupy społecznej czy komunikacja z innymi osobami.

Taktyka ukierunkowana na potrzeby polega na swoistym „zagłębieniu się” człowieka we własne potrzeby, które odgrywają wiodącą rolę przy podejmowaniu aktywności. Istotne jest

podkreślenie różnicy między potrzebami, z którymi człowiek zjawia się w przestrzeni w celu ich zaspokojenia a taktyką ukierunkowaną na potrzeby. Potrzeby są głównym powodem, dla którego człowiek korzysta m.in. z miejskich placów, lecz w przypadku tej taktyki odgrywają one wiodącą rolę, tak jak robiły to odpowiednio przestrzeń fizyczna i inni użytkownicy przestrzeni wykorzystujące dwie pozostałe taktyki. Z tego względu użytkownik miejskiego placu skupia się w dużej mierze na sobie i swoich potrzebach, przywiązując mniejszą uwagę do fizycznych właściwości przestrzeni oraz działań prowadzonych przez innych ludzi. Można stwierdzić, że często zachowania przestrzenne podejmowane przy dominującym udziale tej taktyki są ukierunkowane niejako „do wewnątrz”, a dominujący na nie wpływ mają czynniki fizyczne (możliwości ruchowe, wiek, czas będący w dyspozycji człowieka) oraz psychologiczne (emocje, osobowość, sposób postrzegania przestrzeni). Chęć zaspokojenia swoich potrzeb staje się tak ważna, że często pomijane są skutki podejmowanych przez człowieka działań, nawet jeśli mogą one powodować dyskomfort dla innych użytkowników – liczy się przede wszystkim cel, którym jest realizacja potrzeb. Realizacja tej taktyki charakteryzuje się swoistym podejściem zadaniowym opierającym się na efektywnym wykorzystaniu pobytu w danej przestrzeni. Zadaniowe podejście do aktywności prowadzonych w miejskich placach wiąże się często z koniecznością zaspokojenia potrzeb obligatoryjnych i aktywności koniecznych wynikających z obowiązków danej osoby.

6. Co tworzy afordancje wpływające na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów?

Zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów kształtują się na podstawie dostrzeganych afordancji tkwiących we wszystkich komponentach sytuacji przestrzenno-społecznej. Owe komponenty to podstawowe wielkości fizyczne definiujące przestrzeń miejskiego placu – długość, szerokość, wysokość, powierzchnia czy ukształtowanie terenu, cechy poszczególnych obiektów zagospodarowania, a także afordancje dostarczane przez innych użytkowników i podejmowane przez nich działania. Zgodnie z rozważaniami D.A. Normana (1988) nie wszystkie afordancje muszą zostać dostrzeżone przez jednostkę ludzką. Z tego względu użytkownik miejskich placów może nigdy nie dowiedzieć się o istnieniu niektórych afordancji i tym samym zakładać, że takowe nie występują.

Dostrzeżenie konkretnych afordancji jest możliwe dzięki taktykom zachowań przestrzennych realizowanym przez użytkownika miejskich placów. Wybór konkretnej taktyki jako dominującej ukierunkowuje sposób postrzegania miejskiego placu przez pryzmat przestrzeni, ludzi bądź własnych potrzeb. Wpływa to na dostrzeganie zupełnie innych komponentów przestrzeni jako wiodących, a także kolejność postrzegania poszczególnych afordancji. Pojęcie „tworzenie afordancji” jest w tym kontekście rozumiane jako dostrzeganie możliwości działania i kreowanie pewnego rodzaju połączenia między człowiekiem a przestrzenią jego aktywności.

W tym sensie afordancje wpływające na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów są tworzone przez unikalne połączenie możliwości oferowanych przez przestrzeń aktywności użytkownika z indywidualnymi możliwościami człowieka, które pozwalają – przez pryzmat wybranej taktyki – dostrzegać konkretne zestawy afordancji dające specyficzne możliwości działania, będące w danym momencie najbardziej pożądanymi i korzystnymi dla jednostki ludzkiej. Wybór dominującej taktyki zachowań przestrzennych człowieka oparty na zestawie konkretnych potrzeb, wewnętrznych uwarunkowań jednostki ludzkiej i bieżących uwarunkowaniach zewnętrznych wpływa na dostrzeganie konkretnego zestawu afordancji, co przekłada się na zachowania przestrzenne człowieka.

Warto podkreślić, że miejskie place ze względu na swoją strukturę fizyczną oraz korzystających z nich ludzi są pozornie identyczne dla wszystkich użytkowników i oferują jednakowy zestaw afordancji dla wszystkich. W rzeczywistości oferowane możliwości są wykorzystywane na różne sposoby, co wpływa na ogromną różnorodność aktywności podejmowanych w ramach miejskiego placu. Zachowania przestrzenne nie są zatem jedynie prostą sumą czynników oddziałujących na człowieka, dającą zawsze przewidywany, taki sam wynik. Dynamika relacji człowiek – przestrzeń i możliwości oferowanych przez te dwa komponenty sytuacji przestrzenno-społecznych sprawiają, że zachowania przestrzenne każdorazowo kształtują się na nowo i mogą przebiegać w zupełnie inny sposób. Możliwości oferowane użytkownikowi miejskiego placu mogą więc być kształtowane za każdym razem odmiennie, w zależności od sytuacji, co przekłada się na prowadzone aktywności.

Zgromadzony materiał empiryczny pozwolił na sformułowanie odpowiedzi na postawione w pracy pytania. W trakcie postępowania badawczego natrafiono na kilka wątków, które mogą okazać się interesujące z poznawczego punktu widzenia i mogą stanowić przedmiot dalszych badań naukowych w zakresie podejmowanej problematyki.

W pracy przedstawiono m.in. potrzeby człowieka, czynniki wpływające na zachowania przestrzenne jednostki ludzkiej oraz realizowane przez niego taktyki w kontekście użytkowania miejskich placów. Analiza tych samych aspektów w odniesieniu do innych typów otwartych przestrzeni publicznych może doprowadzić do poznania specyficznych potrzeb, czynników oddziałujących na zachowania przestrzenne oraz dominujących taktyk dla poszczególnych typów tychże przestrzeni. Ponadto, wpływ czynników na zachowania przestrzenne człowieka mógłby być zbadany w kontekście aktywności indywidualnych oraz grupowych. Dzięki temu możliwe będzie lepsze poznanie sposobów funkcjonowania użytkowników poszczególnych typów otwartych przestrzeni publicznych.

Wątkiem wymagającym dalszych badań jest malejące znaczenie miejskich placów w oczach użytkowników poniżej 40 roku życia. Należy skupić się na przyczynach takiego stanu rzeczy oraz poszukiwaniu rozwiązań tego problemu. Warto sprawdzenia jest czy powyższa kwestia dotyczy jedynie placów w Poznaniu czy też w innych miastach. Badaniami można było objąć ponadto inne typy miejskich otwartych przestrzeni publicznych. Wnioski z tego typu badań mogą okazać się kluczowe w procesie projektowania urbanistycznego i nieść za sobą wartość aplikacyjną. Zgłębienie tego problemu badawczego może zainicjować proces zmian w przestrzeni realizowanych przez jednostki administracji samorządowej i pomóc im w tworzeniu miejsc, z którymi ponownie utożsamiać się będą osoby w wieku od 18 do 40 roku życia.

Podczas badań zwrócono także uwagę na pojawiający się wątek dotyczący lokalnej i ponadlokalnej roli poszczególnych placów miejskich. Można podejrzewać, że niektóre z nich ze względu na zestaw specyficznych cech i funkcji przyciągają użytkowników z różnych części miasta, podczas gdy inne wykorzystywane są tylko przez okolicznych mieszkańców oraz osoby pracujące w niewielkiej od nich odległości. Ważne staje się zatem odpowiedź na pytania: *jakie place w Poznaniu pełnią rolę lokalną, a jakie ponadlokalną?* oraz *co decyduje o swoistej hierarchizacji w tym zakresie?*

Bibliografia:

1. Abdulla, K.M., Abdelmonem, M.G., Selim, G. (2017), *Walkability in historic urban spaces: testing the safety and security in Martyrs' Square in Tripoli*, „International Journal of Architectural Research: ArchNet-IJAR”, 11(3), s. 163–177.
2. Acar, H., Yavuz, A., Eroğlu, E., Acar, C., Sancar, C., Değermenci, A.S. (2020), *Analysis of activity, space and user relations in urban squares*, *Indoor and Built Environment*, 30(9), 1466-1485.
3. Adami, E. (2020), *Shaping public spaces from below: the vernacular semiotics of Leeds Kirkgate Market*, „Social Semiotics”, 30(1), s. 89–113.
4. Aghaabbasi, M., Moeinaddini, M., Asadi-Shekari, Z., Shah, M.Z. (2019), *The equitable use concept in sidewalk design*, „Cities”, 88, s. 181–190.
5. Alessandretti, L., Lehmann, S., Baronchelli, A. (2018), *Understanding the interplay between social and spatial behavior*, „EPJ Data Science”, 7(1), s. 36.
6. Amado, M.P., Santos, C.V., Moura, E.B., Silva, V.G. (2010), *Public participation in sustainable urban planning*, „International journal of human and social sciences”, 5(2), s. 102–108.
7. Amin, A. (2008), *Collective culture and urban public space*, „City”, 12(1), s. 5–24.
8. Angrosino, M. (2015), *Badania etnograficzne i obserwacyjne*, przeł. M. Brzozowska-Brywczyńska, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa.
9. Antosiewicz, T. (2008), *Kształtowanie przestrzeni publicznych w kontekście intensywnego rozwoju współczesnych miast*, „Kultura i Polityka”, (4), s. 34–45.
10. Autio, E., Nambisan, S., Thomas, L.D., Wright, M. (2018), *Digital affordances, spatial affordances and the genesis of entrepreneurial ecosystems*, „Strategic Entrepreneurship Journal”, 12(1), s. 72–95.
11. Aydin, D., Ter, U. (2008), *Outdoor Space Quality: Case Study of a University Campus Plaza*, „Archnet-Ijar”, 2(3).
12. Babbie, E.R. (2013), *Podstawy badań społecznych*, przeł. W. Betkiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa.
13. Baldassare, M. (1978), *Human spatial behavior*, „Annual Review of Sociology”, s. 29–56.
14. Bańka, A. (2010a), *Konsumpcja afordancji środowiskowych a przestrzenna lokacja i relokacja tożsamości* [w:] M. Górnik-Derose, M. Zawadzka (red.), *Konsumpcja w życiu, życie w konsumpcji: psychologiczne ścieżki współzależności*, GWP: Gdańsk.
15. Bańka, A. (2010b), *Tożsamość i jakość życia e-migrantów: mechanizmy i współzależności jako konsekwencje przemieszczeń oraz doświadczenia afordancji środowiskowych* [w:] R. Derbis (red.), *Psychologiczne konteksty jakości życia społecznego*, Wydawnictwo Akademii Jana Długosza: Częstochowa, s. 67–96.
16. Barker, R.G., Wright, H.F. (1955), *Midwest and its children: The psychological ecology of an American town*, Row, Peterson and Company.
17. Barker, R.G. (1968), *Ecological psychology: Concepts and methods for studying the environment of human behaviour*, Stanford University Press: Stanford.

18. Barsalou, L.W. (1999), *Perceptual symbol systems*, „Behavioral and Brain Sciences”, 22(4), s. 577–609.
19. Barthel, S., Parker, J., Ernstson, H. (2015), *Food and green space in cities: A resilience lens on gardens and urban environmental movements*, „Urban studies”, 52(7), s. 1321–1338.
20. Basińska, A. (2010), *Aktywność poznawcza dziecka w przestrzeni edukacyjnej środowiska*, praca doktorska, UAM: Poznań.
21. Batty, M. (2008), *The size, scale and shape of cities*, „Science”, 319(5864), s. 769–771.
22. Baum, W.M. (2016), *Understanding behaviorism: Behavior, culture, and evolution*, John Wiley & Sons.
23. Bechtel, R.B., Churchman, A. (Eds.) (2003), *Handbook of environmental psychology*, John Wiley & Sons.
24. Bechtel, R.B. (1997), *Environment and behavior: An introduction*, Sage Publications.
25. Beck, H. (2009), *Linking the quality of public spaces to quality of life*, „Journal of Place Management and Development”, 2(3), s. 240–248.
26. Beim M., Modrzewski, B., Radzimski, A. (2010), *Czy przestrzeń publiczna jest jeszcze potrzebna*, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny”, nr 25, s. 78–86.
27. Bell, P.A., Green, T., Fisher, J.D., Baum, A. (2001), *Environmental psychology*, Psychology Press.
28. Bell, S., Montarzino, A., Travlou, P. (2007), *Mapping research priorities for green and public urban space in the UK*, „Urban Forestry & Urban Greening”, 6(2), s. 103–115.
29. Bell, S.L., Leyshon, C., Foley, R., Kearns, R.A. (2018), *The “healthy dose” of nature: A cautionary tale*, „Geography Compass”, 13(1), e12415.
30. Berscheid, E.S., Regan, P.C. (2016), *The psychology of interpersonal relationships*, Psychology Press.
31. Bierwiaczonek, K. (2016), *Spoleczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice.
32. Bierwiaczonek K. (2018), *Miejskie przestrzenie publiczne i ich społeczne znaczenia – próba systematyzacji* [w:] „Przegląd Socjologiczny”, 67(1), s. 25–48.
33. Bierwiaczonek, K., Lewicka, B., Nawrocki, T. (2012), *Rynki, malle i cmentarze: przestrzeń publiczna miast śląskich w ujęciu socjologicznym*, Zakład Wydawniczy Nomos: Kraków.
34. Blewett, C., Hugo, W. (2016), *Actant affordances: a brief history of affordance theory and a Latourian extension for education technology research*, „Critical Studies in Teaching and Learning”, 4(1), s. 55–76.
35. Błaszak, M., Przybylski, Ł. (2010), *Rzeczy są dla ludzi: niepełnosprawność i idea uniwersalnego projektowania*, Wydawnictwo Naukowe Scholar: Warszawa.
36. Bodnar, J. (2015), *Reclaiming public space*, „Urban Studies”, 52(12), s. 2090–2104.
37. Bonnes, M., Carrus, G. (2004), *Environmental psychology, overview*, „Encyclopedia of applied psychology”, 1, s. 801–814.

38. Boros, L., Fabula, S., Horváth, D., Kovács, Z. (2016), *Urban diversity and the production of public space in Budapest*, „Hungarian Geographical Bulletin (2009-)”, 65(3), s. 209–224.
39. Burda, I.M. (2010), *Woda w kształtowaniu przestrzeni publicznych* [w:] Lorens P., Martyniuk-Pęczek J. (red.), *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych*, Wydawnictwo Urbanista: Gdańsk.
40. Busse, B. (2019), *Patterns of discursive urban place-making in Brooklyn, New York*, „Corpus Linguistics, Context and Culture”, 15, s. 13–42.
41. Carmona M., (2010a), *Contemporary public space: Critique and classification, part one: Critique*, „Journal of urban design”, 15(1), s. 123–148.
42. Carmona M., (2010b), *Contemporary public space: Critique and classification, part two: Classification*, „Journal of urban design”, 15(1), s. 123–148.
43. Carmona, M. (2019), *Principles for public space design, planning to do better*, „Urban Design International”, 24(1), s. 47–59.
44. Carmona, M., de Magalhães, C., Hammond, L. (Eds.) (2008), *Public space: the management dimension*, Routledge, Nowy Jork.
45. Carmona, M., Heath, T., Tiesdell, S., Oc, T. (2010), *Public places, urban spaces: the dimensions of urban design*, Routledge, Nowy Jork.
46. Carr S., Francis M., Rivlin L.G., Stone A.M. (1992), *Public space*, Cambridge University Press: Cambridge.
47. Chai, Y.W., Shen, J. (2008), *Activity-based approach to human spatial behavior research*, „Scientia Geographica Sinica”, 28(5), s. 594–600.
48. Chemero, A. (2003), *An outline of a theory of affordances*, „Ecological psychology”, 15(2), s. 181–195.
49. Chen, Y., Liu, T., Xie, X., Marušić, B.G. (2016), *What attracts people to visit community open spaces? A case study of the Overseas Chinese Town community in Shenzhen, China*, „International journal of environmental research and public health”, 13(7), s. 644.
50. Chmielewski, J.M. (2010), *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Wydawnictwo Politechniki Warszawskiej: Warszawa.
51. Chmielewski, J.M. (2015), *Teoria i praktyka planowania przestrzennego: urbanistyka Europy*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej: Warszawa.
52. Chong, I., Proctor, R.W. (2020), *On the evolution of a radical concept: Affordances according to Gibson and their subsequent use and development*, „Perspectives on Psychological Science”, nr 15(1), s. 117–132.
53. Chou, W.Y., Lee, C.H., Chang, C.Y. (2016), *Relationships between urban open spaces and humans' health benefits from an ecological perspective: a study in an urban campus*, „Landscape and Ecological Engineering”, 12(2), s. 255–267.
54. Chądzyńska, E. (2004), *Czynniki wpływające na percepcję i waloryzację przestrzeni miejskiej przez mieszkańców* [w:] *Przemiany struktury przestrzennej miast w sferze funkcjonalnej i społecznej*, red. J. Słodczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego: Opole.

55. Ciesiołka, P. (2014), *Wpływ funduszy Unii Europejskiej na proces rewitalizacji w Poznaniu na tle największych miast w Polsce*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna”, nr 27, s. 101–121.
56. Ciesiołka, P. (2017), *Rewitalizacja w polityce rozwoju kraju*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna”, nr 39, s. 9–28.
57. Ciesiołka, P. (2018), *Doświadczenia miast subregionalnych w programowaniu rewitalizacji*, „Biuletyn KPZK”, z. 270, s. 7–23.
58. Clark, C., Uzzell, D.L. (2002), *The affordances of the home, neighbourhood, school and town centre for adolescents*, „Journal of environmental psychology”, 22(1–2), s. 95–108.
59. Claval, P., Claval, F.C. (1981), *La logique des villes*, LITEC (Librairies Techniques).
60. Collins, D., Shantz, B.M. (2009), *Public Spaces, Urban*, „International Encyclopedia of Human Geography”, R. Kitchin, N. Thrift, Elsevier Ltd.
61. Cord, A.F., Roeßiger, F., Schwarz, N. (2015), *Geocaching data as an indicator for recreational ecosystem services in urban areas: Exploring spatial gradients, preferences and motivations*, „Landscape and urban planning”, 144, s. 151–162.
62. Cosco, N.G., Moore, R.C., Islam, M.Z. (2010), *Behavior mapping: a method for linking preschool physical activity and outdoor design*, „Medicine & Science in Sports & Exercise”, 42(3), s. 513–519.
63. Costall, A. (1995), *Socializing affordances*, „Theory & Psychology”, 5(4), s. 467–481.
64. Costall, A., Still, A. (1989), *Gibson's theory of direct perception and the problem of cultural relativism*, „Journal for the Theory of Social Behaviour”, 19(4), s. 433–441.
65. Courage, C. (2017), *Arts in place: The arts, the urban and social practice*, Taylor & Francis.
66. Cox, K.R. (1972), *Man, location, and behavior: an introduction to human geography*, John Wiley & Sons.
67. Cranz, G. (1982), *The politics of park design. A history of urban parks in America*, The MIT Press.
68. Creswell, J.W. (2013), *Projektowanie badań naukowych: metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: Kraków.
69. Dameri, R.P., Rosenthal-Sabroux, C. (Eds.) (2014), *Smart city: How to create public and economic value with high technology in urban space*, Springer.
70. Dant T. (2007), *Kultura materialna w rzeczywistości społecznej. Wartości, działania, style życia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: Kraków.
71. Davis, J.L., Chouinard, J.B. (2016), *Theorizing affordances: From request to refuse*, „Bulletin of Science, Technology & Society”, 36(4), s. 241–248.
72. de Certeau, M. (1990), *L'Invention du quotidien*, Gallimard: Paris.
73. de Certeau, M., Giard, L., Mayol, P. (2008), *Wynaleźć codzienność. Sztuki działania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: Kraków.
74. de Jong, H.L. (1995), *Ecological psychology and naturalism: Heider, Gibson and Marr*, „Theory & Psychology”, 5(2), s. 251–269.

75. de Wit, M.M., van der Kamp, J., Withagen, R. (2015), *Visual illusions and direct perception: Elaborating on Gibson's insights*, „New Ideas in Psychology”, 36, s. 1–9.
76. Degen, M.M., Rose, G. (2012), *The sensory experiencing of urban design: the role of walking and perceptual memory*, „Urban studies”, 49(15), s. 3271–3287.
77. Dickenson C.P., (2017), *On the Agora: The Evolution of a Public Space in Hellenistic and Roman Greece (c. 323 BC–267 AD)*, Brill, Leiden: Boston.
78. Dines, N.T., Cattell, V., Gesler, W.M., Curtis, S. (2006), *Public spaces, social relations and well-being in East London*, Policy Press.
79. Dogu, U., Erkip, F. (2000), *Spatial factors affecting wayfinding and orientation: A case study in a shopping mall*, „Environment and behavior”, 32(6), s. 731–755.
80. Dotov, D.G., Nie, L., de Wit, M.M. (2012), *Zrozumieć afordancje: przegląd badań nad główną tezą Jamesa J. Gibsona*, „Avant: the journal of the philosophical-interdisciplinary vanguard”, 3(2), s. 282–295.
81. Douzdouzani, Y., Etesam, I., Naghizadeh, M. (2014), *An Investigation to Physical Aspects of Middle Area in Squares as a Useful Indicator for Designing Community-Oriented Urban Plazas (Case Study: Italian Piazzas of Campidoglio in Rome, Del Campo in Siena and San Marco in Venice)*, „International Journal of Architecture and Urban Development” 4(3), s. 11–18.
82. Dovey, K., Pafka, E. (2020), *What is walkability? The urban DMA*, „Urban Studies”, 57(1), s. 93–108.
83. Downs, R.M., Stea, D. (1973), *Cognitive maps and spatial behavior: Process and products*, Routledge: Nowy Jork, s. 8–26.
84. Downs, R.M., Stea, D. (Eds.) (2017), *Image and environment: Cognitive mapping and spatial behavior*, Transaction Publishers.
85. Dritsa, D., Biloría, N. (2021), *Mapping the urban environment using real-time physiological monitoring*, „Archnet-IJAR: International Journal of Architectural Research”, 15(3), s. 467–486.
86. Drozda, Ł. (2019), *Urbanistyka oddolna. Koszmar partycypacji a wytwarzanie przestrzeni*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego: Warszawa.
87. Dubey, A., Naik, N., Parikh, D., Raskar, R., Hidalgo, C.A. (2016), *Deep learning the city: Quantifying urban perception at a global scale [w:] European conference on computer vision*, Springer Cham, s. 196–212.
88. Durkheim, É. (1990), *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii*, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa.
89. Dutkowski, M. (2018), *Kulturowe, ideologiczne i społeczne źródła anarchii w gospodarce przestrzennej w Polsce*, „Studia KPZK”, 183, s. 289–300.
90. Dyer, H., Ngui, M. (2010), *Watch This Space: Designing. Defending, and Sharing Public Space*, Kid Can Press Ltd.: Toronto.
91. Dymnicka, M. (2008), *Fragmentaryzacja przestrzeni publicznej – próby rekompozycji*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 3(33), s. 33–52.

92. Dymnicka, M. (2009), *Przestrzeń publiczna a przestrzeń społeczna* [w:] A. Gołędzinowska [red.], *Współczesne kształtowanie przestrzeni publicznej. Pomorskie Studia Regionalne*, Wydawnictwo UMWP: Gdańsk.
93. Dymnicka, M. (2011), *Kulturowe wytwarzanie przestrzeni publicznych*, „Przegląd Socjologiczny”, 60(2–3), s. 67–91.
94. Edwards, D., Griffin, T. (2013), *Understanding tourists' spatial behaviour: GPS tracking as an aid to sustainable destination management*, „Journal of Sustainable Tourism”, 21(4), s. 580–595.
95. Esfandfar, E., Wahab, M.H., Amat, R.C. (2018), *Universal Design in urban public spaces for people with disability. Case study of Tehran, Iran*, „PLANNING MALAYSIA”, 16(5).
96. Evans, S.K., Pearce, K.E., Vitak, J., Treem, J. (2017), *Explicating affordances: A conceptual framework for understanding affordances in communication research*, „Journal of Computer-Mediated Communication”, 22, s. 35–52.
97. Ewertowski, W., Sowada, T. (2015), *Użytkownicy zewnętrzni polskiego miasta – wnioski z warsztatów gallery walk1*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna”, nr 31, s. 123–130.
98. Fan, P., Ouyang, Z., Basnou, C., Pino, J., Park, H., Chen, J. (2017), *Nature-based solutions for urban landscapes under post-industrialization and globalization: Barcelona versus Shanghai*, „Environmental Research”, 156, s. 272–283.
99. Faye, B., Le Fur, É. (2012), *Square, Plaza, Piazza, Place: What Do We Know about these Targets of Urban Regeneration Programmes?*, „Urban Studies”, 49(14), s. 3081–3099.
100. Fernando, N.A. (2006), *Open-ended space* [w:] Franck K.A., Stevens Q. (red.), *Loose Space: Possibility and diversity in urban life*, Routledge: Nowy Jork.
101. Fleming, R.L. (2007), *The art of placemaking: Interpreting community through public art and urban design*, Merrell: London.
102. Foelske, L., van Riper, C.J. (2020), *Assessing spatial preference heterogeneity in a mixed-use landscape*, „Applied Geography”, 125, 102355.
103. Foth, M. (2017), *Lessons from urban guerrilla placemaking for smart city commons* [w:] *Proceedings of the 8th International Conference on Communities and Technologies*, Association for Computing Machinery: Nowy Jork, s. 32–35.
104. Francis, M. (1987), *Urban open spaces*, „Advances in environment, behavior and design”, 1(7).
105. Francis, M. (2003). *Urban open space: Designing for user needs*, Island Press.
106. Francis, M. (2016), *The making of democratic streets*, „Contesti. Città, territori, progetti”, 1–2, s. 192–213.
107. Frankfort-Nachmias, C., Nachmias, D. (2001), *Metody badawcze w naukach społecznych*, przeł. E. Hornowska, Wydawnictwo Zysk i S-ka: Poznań.
108. Galvao, A.B., Sato, K. (2005), *Affordances in product architecture: linking technical functions and users' tasks* [w:] *International Design Engineering Technical Conferences and Computers and Information in Engineering Conference*, 4742, s. 143–153.

109. Garcia-Domenech, S. (2015), *Urban aesthetics and social function of actual public space: a desirable balance*, „Theoretical and Empirical Researches in Urban Management”, 10(4), s. 54–65.
110. Gaver, W.W. (1991), *Technology affordances* [w:] *Proceedings of the SIGCHI conference on Human factors in computing systems*, s. 79–84.
111. Gehl J., (2007), *Public spaces for a changing public life*, „Open space: People space”, 2, s. 3–11.
112. Gehl, J. (2009), *Życie między budynkami*, Wydawnictwo RAM: Kraków.
113. Gehl, J. (2013), *Cities for people*, Island press.
114. Gehl, J., Gemozoe, L. (2001), *New City Spaces*, The Danish Architectural Press: Kopenhaga.
115. Gehl, J., Svarre, B. (2013), *How to study public life*, Island press.
116. Gibson, E.J., Pick, A.D. (2000), *An ecological approach to perceptual learning and development*, Oxford University Press: Oksford.
117. Gibson, J.J. (1966), *The senses considered as perceptual systems*, Houghton Mifflin: Boston.
118. Gibson, J.J. (1977), *The theory of Affordances* [w:] Mayzner, M.S. (eds.), *Perceiving, Acting and Knowing: Toward an Ecological Psychology*, Routledge: Nowy Jork.
119. Gibson, J.J. (1979a), *The ecological approach to visual perception*, Houghton Mifflin: Boston.
120. Gibson, J.J. (1979b), *The Theory of Affordances* [w:] Giesecking, J.J., Mangold, W., Katz, C., Low, S., Saegert, S. (eds.), *The People, Place and Space Reader*, Routledge: Nowy Jork, s. 56–60.
121. Gies F., Gies, J. (2018) [1969], *Życie w średniowiecznym mieście*, Wydawnictwo Znak Horyzont: Kraków.
122. Gifford, R. (2007), *Environmental psychology: Principles and practice*, Optimal books: Colville, s. 372.
123. Giza-Poleszczuk, A. (2000), *Przestrzeń społeczna* [w:] Giza-Poleszczuk A., Marody M., Rychard A. (red.), *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, Wydawnictwo IFiS PAN: Warszawa.
124. Goffman, E. (1978), *The presentation of self in everyday life*, Harmondsworth: Londyn, vol. 21.
125. Gold J.R., (1998), *Creating the Charter of Athens: CIAM and the functional city, 1933–43*, „Town Planning Review”, 69(3), s. 225.
126. Gold, S.M. (1980), *Recreation planning and development*, Springer Link.
127. Golledge, R.G., Stimson, R.J. (1987), *Analytical behavioural geography*, Routledge Kegan & Paul.
128. Golledge, R.G., Stimson, R.J. (1997), *Spatial behaviour: A geographic perspective*, The Guilford Press.
129. Greeno, J.G. (1994), *Gibson's affordances*, „Psychological Review”, 101(2), s. 336–342.
130. Gregory, R. (1998), *Brainy Mind*, „British Medical Journal”, 317, s. 1693–1695.

131. Grosche, T., Rothlauf, F., Heinzl, A. (2007), *Gravity models for airline passenger volume estimation*, „Journal of Air Transport Management”, 13(4), s. 175–183.
132. Grzesińska, W., Pawlicki, A. (2018), *Mobilne zakłady gastronomiczne jako odpowiedź na zaspokojenie potrzeby spożywania posiłków w trudno dostępnych miejscach przestrzeni publicznej*, „Handel Wewnętrzny”, 3(374), s. 172–183.
133. Hadavi, S., Kaplan, R., Hunter, M.C.R. (2015), *Environmental affordances: A practical approach for design of nearby outdoor settings in urban residential areas*, „Landscape and urban planning”, 134, s. 19–32.
134. Hall, C. (2003), *Constructing clienthood in social work and human services: interaction, identities and practices*, Jessica Kingsley Publishers.
135. Hall, E.T. (1966), *The hidden dimension*, Garden City: Nowy Jork, Doubleday, vol. 609.
136. Hall, P. (1998), *Cities in Civilisation*, Weidenfeld & Nicolson: Londyn.
137. Handy, S.L., Boarnet, M.G., Ewing, R., Killingsworth, R.E. (2002), *How the built environment affects physical activity: views from urban planning*, „American journal of preventive medicine”, 23(2), s. 64–73.
138. Hartson, R. (2003), *Cognitive, physical, sensory, and functional affordances in interaction design*, „Behaviour & information technology”, 22(5), s. 315–338.
139. Harun, N.Z., Zakariya, K., Mansor, M., Zakaria, K. (2014), *Determining attributes of urban plaza for social sustainability*, „Procedia-social and behavioral sciences”, 153, s. 606–615.
140. Harwood, S.A., Hafezieh, N. (2018), *“Affordance” – what does this mean?* [w:] *Conference: 22nd UKAIS Annual Conference, St Catherine’s College Oxford* (April 2017).
141. Hägerstrand, T. (1985), *Time-geography: focus on the corporeality of man, society and environment*, „The science and praxis of complexity”, 3, s. 193–216.
142. Heft, H. (1988), *Affordances of children's environments: A functional approach to environmental description*, „Children's Environments Quarterly”, 5(3), s. 29–37.
143. Heft, H. (2001), *Ecological psychology in context: James Gibson, Roger Barker, and the legacy of William James's radical empiricism*, Psychology Press.
144. Heft, H. (2010), *Affordances and the perception of landscape* [w:] *Innovative Approaches to Researching Landscape and Health*, (eds.) Ward Thompson, C., Aspinall, P., Bell, S., Routledge, s. 9–32.
145. Heras-Escribano, M. (2019), *The philosophy of affordances*, Palgrave Macmillan: Cham.
146. Hesberg H. von (1990), *Platzanlagen und Hallenbauten in der Zeit des fruhen Hellenismus* [w:] „Internationalen Kongresses fur Klasische Archäologie (Mainz)”, Akten des 13, s. 231–241.
147. Hillier, B. (2007), *Space is the machine: a configurational theory of architecture*, Space Syntax.
148. Hine, C. (2008), *Virtual ethnography: Modes, varieties, affordances* [w:] *The SAGE handbook of online research methods*, (eds.) Fielding, N, Lee, R.L, Blank, G., s. 257–270.
149. Hong, J.Y., Jeon, J.Y. (2017), *Relationship between spatiotemporal variability of soundscape and urban morphology in a multifunctional urban area: A case study in Seoul, Korea*, „Building and Environment”, 126, s. 382–395.

150. Horton, F.E., Reynolds, D.R. (1971), *Effects of urban spatial structure on individual behavior*, „Economic geography”, 47(1), s. 36–48.
151. Hoskyns T. (2014), *The Empty Place: Democracy and Public Space*, Routledge: Londyn, Nowy Jork.
152. Hou, J. (ed.) (2010), *Insurgent public space: guerrilla urbanism and the remaking of contemporary cities*, Routledge: Londyn, Nowy Jork.
153. Husserl, E. (1990), *Filozofia jako nauka ścisła*, tłum. W. Galewicz [w:] Z. Kuderowicz [red.], *Filozofia współczesna*, t. 1, Wiedza Powszechna: Warszawa.
154. Hutchby, I. (2001), *Technologies, texts and affordances*, „Sociology”, 35(2), s. 441–456.
155. Huyssen, A. (2007), *Modernist miniatures: Literary snapshots of urban spaces*, „PMLA”, 122(1), s. 27–42.
156. Ittelson, W.H. (1973), *Environment and cognition*, Seminar Press.
157. Jacobs J. (1961), *Śmierć i życie wielkich miast Ameryki*, Fundacja Centrum Architektury: Warszawa.
158. Jalaladdini S., Oktay D. (2012), *Urban public spaces and vitality: a socio-spatial analysis in the streets of Cypriot towns*, „Procedia-Social and Behavioral Sciences”, 35, s. 664–674.
159. Jałowiecki, B. (1967), *Socjologiczne aspekty struktury miasta* [w:] „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 29, z. 4, s. 215–235.
160. Jałowiecki, B. (1993), *Spółeczny charakter przestrzeni*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 21(1), s. 27–38.
161. Jałowiecki, B. (2010), *Spółeczne wytwarzanie przestrzeni*, Wydawnictwo Naukowe Scholar: Warszawa.
162. Jałowiecki, B. (2011), *Miejsce, przestrzeń, obszar*, „Przegląd Socjologiczny”, 60(2–3), s. 9–28.
163. Jałowiecki, B., Szczepański, M.S. (2009), *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar: Warszawa.
164. Jiménez, A.C. (2014), *The right to infrastructure: a prototype for open source urbanism*, „Environment and Planning D: Society and Space”, 32(2), s. 342–362.
165. Jones, S.R. (2013), *Public and private space and gender in medieval Europe* [w:] *The Oxford handbook of women and gender in medieval Europe*, (eds.) Bennett, J., Karras, R., s. 246–261.
166. Judd, D.R. (2003), *Visitors and the spatial ecology of the city* [w:] *Cities and visitors: Regulating people, markets, and city space*, (eds.) Hoffman, L.M., Fainstein S.S., Judd D.R., Wiley-Blackwell, s. 23–38.
167. Jurkovič, N.B. (2014), *Perception, experience and the use of public urban spaces by residents of urban neighbourhoods*, „Urbani izziv”, 25(1), s. 107–125.
168. Kaczmarek, J. (2005). *Podejście geobiograficzne w geografii społecznej: zarys teorii i podstawy metodyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego: Łódź.
169. Kaczmarek, S. (2012), *Kultura gospodarowania przestrzenią w mieście*, „Studia Miejskie”, 5, s. 9–17.

170. Kaczmarek, S. (2015), *Skuteczność procesu rewitalizacji. Uwarunkowania, mierniki, perspektywy*, „Studia Miejskie”, (17), s. 27–35.
171. Kannengiesser, U., Gero, J.S. (2012), *A process framework of affordances in design*, „Design Issues”, 28(1), s. 50–62.
172. Kaptelinin, V. (2014), *Affordances and design*, The interaction design foundation.
173. Kaptelinin, V., Nardi, B. (2012, May), *Affordances in HCI: toward a mediated action perspective* [w:] *Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems*, s. 967–976.
174. Kariminia, S., Ahmad, S.S., Saberi, A. (2015), *Microclimatic Conditions of an Urban Square: Role of built environment and geometry*, „Procedia-Social and Behavioral Sciences”, 170, s. 718–727.
175. Keeler, B.L., Hamel, P., McPhearson, T., Hamann, M.H., Donahue, M.L., Prado, K.A.M., Guerry, A.D. (2019), *Social-ecological and technological factors moderate the value of urban nature*, „Nature Sustainability”, 2(1), s. 29–38.
176. Kenyon, G.N., Sen, K.C. (2016), *Perception of Quality*, Springer London Limited.
177. Kim, J. (2019), *Designing multiple urban space: an actor-network theory analysis on multiplicity and stability of public space*, „Journal of Urban Design”, 24(2), s. 249–268.
178. Kim, J.H. (2017), *Multiple enactments of public space: An affordance analysis on stabilisation and multiplicity of user activity*, doctoral dissertation, University College London.
179. Kim, Y.O. (1999), *Spatial Configuration, Spatial Cognition and Spatial Behaviour: the role of architectural intelligibility in shaping spatial experience*, doctoral dissertation, University of London.
180. Kimic, K. (2015), *Meble miejskie i ich rola w kształtowaniu przestrzeni (Street furniture and its role in shaping the space)*, „Zieleń miejska plus”, 1, s. 4–6.
181. Kitto, H.D.F. (2000), *The polis* [w:] LeGates E.T., Stout F. (eds.) *The City Reader*, wyd. 2., Routledge: Londyn, Nowy York.
182. Kodym-Kozaczko, G. (2008), *Metamorfozy funkcji i kompozycji placu Wolności w Poznaniu*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, 105(3-A), s. 91–98.
183. Konecka-Szydłowska, B. (2016), *Ocena przestrzeni publicznej małych miast aglomeracji poznańskiej*, „Problemy Rozwoju Miast”, 3, s. 5–12.
184. Kostrzewska, M. (2017, October), *Activating Public Space: How to Promote Physical Activity in Urban Environment* [w:] „IOP Conference Series: Materials Science and Engineering”, 245(5), 052074, IOP Publishing.
185. Kotus, J. (2009), *Poznań wobec przyjezdnych – analiza struktur miejskich w kontekście teorii „city visitors”* [w:] Parysek J. (red.), *Wybrane problemy miast i aglomeracji miejskich na początku XXI wieku*, Seria „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna”, nr 6, Biuletyn IGSEiGP Uniwersytetu Adama Mickiewicza: Poznań, s. 27–46.

186. Kotus, J., Rzeszewski, M., Bajerski, A. (2015), *Przyjezdni w strukturze miasta: miasto wobec przyjezdnych: studenci i turyści w mieście w kontekście koncepcji „city users”*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe: Poznań.
187. Krier, R., Rowe, C. (1979), *Urban Space*, Academy Editions London.
188. Kulczyńska K. (2019), *Zachowania przestrzenne konsumentów w miastach podzielonych polsko-niemieckiego i polsko-czeskiego obszaru przygranicznego*, Wydawnictwo Naukowe UAM: Poznań.
189. Kullmann, K. (2019), *Design with (human) nature: recovering the creative instrumentality of social data in urban design*, „Journal of Urban Design”, 24(2), s. 165–182.
190. Kurniasanti, R.P., Darjosanjoto, E.T.S., Faqih M. (2018), *Understanding the Relationship between Urban Morphology and Behavior Pattern (Case Study: Kampung Arab Malang, Indonesia)*, „International Journal of Scientific and Research Publications”, 8(7), s. 168–172.
191. Kusumowidagdo, A., Sachari, A., Widodo, P. (2015), *Visitors' perception towards public space in shopping center in the creation sense of place*, „Procedia-Social and Behavioral Sciences”, 184, s. 266–272.
192. Kvale, S. (2012). *Prowadzenie wywiadów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
193. Kytä, M. (2002), *Affordances of children's environments in the context of cities, small towns, suburbs and rural villages in Finland and Belarus*, „Journal of environmental psychology”, 22(1–2), s. 109–123.
194. Kytä, M., Oliver, M., Ikeda, E., Ahmadi, E., Omiya, I., Laatikainen, T. (2018), *Children as urbanites: mapping the affordances and behavior settings of urban environments for Finnish and Japanese children*, „Children's Geographies”, 16(3), s. 319–332.
195. Larice, M., Macdonald, E. (eds.) (2013), *The urban design reader*, Routledge: Londyn, Nowy York.
196. Le Dantec, J.P. (1991), *For a Baroque Approach to Cities and Architecture*, „Architecture and Behaviour/Architecture et Comportement”, 7(4).
197. Leclercq, E., Pojani, D., Van Bueren, E. (2020), *Is public space privatization always bad for the public? Mixed evidence from the United Kingdom*, „Cities”, 100, 102649.
198. LeGates R.T., Stous F. (red.) (2000), *The City Reader*, Routledge: Londyn, Nowy York, wyd. 2.
199. Lejman, J. (2013), *Człowiek a przestrzeń – przebywanie w przestrzeni (o filozofii „spacjocentrycznej” uwag kilka)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. IX, s. 323–337.
200. Lenartowicz, J.K. (2010), *Słownik psychologii architektury. Podręcznik dla studentów architektury*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej: Kraków, wyd. 4. uzup.
201. Leone, M.P., Hurry, S.D. (1998), *Seeing: The power of town planning in the Chesapeake*, „Historical Archaeology”, 32, s. 34–62.
202. Leontidou, L. (1996), *Alternatives to modernism in (southern) urban theory: Exploring in-between spaces*, „International Journal of Urban and Regional Research”, 20(2), s. 178–195.

203. Lesan, M., Gjerde, M. (2020), *Sidewalk design in multi-cultural settings: a study of street furniture layout and design*, „URBAN DESIGN International”, 26(3), s. 1–21.
204. Lewicka, M. (2000), *Myślenie i rozumowanie* [w:] Strelau, J. (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne: Gdańsk, s. 275–316.
205. Lewicka, M. (2012), *Psychologia miejsca*, Wydawnictwo Naukowe Scholar: Warszawa.
206. Lewis, G.J., Walmsley, D.J. (1997), *Geografia człowieka: podejścia behawioralne*, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa.
207. Libura, H. (1990a), *Percepcja przestrzeni miejskiej*, „Rozwój regionalny, rozwój lokalny, samorząd terytorialny”, 31.
208. Libura, H. (1990b), *Geografia humanistyczna*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, z. 4.
209. Lloyd, K., Auld, C. (2003), *Leisure, public space and quality of life in the urban environment*, „Urban policy and research”, 21(4), s. 339–356.
210. Lo Presti, P. (2020), *Persons and Affordances*, „Ecological Psychology”, 32(1), s. 25–40, DOI: 10.1080/10407413.2019.1689821.
211. Lobo, L., Heras-Escribano, M., Travieso, D. (2018), *The history and philosophy of ecological psychology*, „Frontiers in Psychology”, 9, 2228.
212. Lofland, L.H. (2007), *Public realm* [w:] *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, John Wiley & Sons.
213. Lombardo, T.J. (2017), *The reciprocity of perceiver and environment: The evolution of James J. Gibson's ecological psychology*, Routledge: Londyn, Nowy York.
214. Lorens, P. (2010a), *Główne typy i rodzaje współczesnych przestrzeni publicznych*, Wydawnictwo Urbanista: Gdańsk, s. 62–71.
215. Lorens, P. (2010b), *Definiowanie współczesnej przestrzeni publicznej* [w:] Lorens, P., Martyniuk-Pęczek, J. (2010), *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych*, Wydawnictwo Urbanista: Gdańsk, s. 6–20.
216. Low, S.M. (2010), *On the plaza: The politics of public space and culture*, University of Texas Press.
217. Low, S., Iveson, K. (2016), *Propositions for more just urban public spaces*, „City”, 20(1), s. 10–31.
218. Low, S., Smith, N. (eds.) (2013), *The politics of public space*, Routledge: Londyn, Nowy York.
219. Low, S., Taplin, D., Scheld, S. (2009), *Rethinking urban parks: Public space and cultural diversity*, University of Texas Press.
220. Lubiszewski, D. (2012), *Odnaleźć się w gąszczu ofert. Psychologia ekologiczna dla bardzo początkujących*, „AVANT. Pismo Awangardy Filozoficzno-Naukowej”, 3(2), s. 267–270.
221. Lydon, M., Garcia, A. (2015), *A tactical urbanism how-to* [w:] *Tactical urbanism*, Island Press: Washington, s. 171–208.
222. Lynch, K. (1960), *The image of the city*, MIT press.

223. Lyons, G., Mokhtarian, P., Dijst, M., Böcker, L. (2018), *The dynamics of urban metabolism in the face of digitalization and changing lifestyles: Understanding and influencing our cities*, „Resources, Conservation and Recycling”, 132, s. 246–257.
224. Łobos, M. (2001), *Turystyka weekendowa w strefie przymiejskiej Wrocławia*, „Architectus”, 1–2(9–10), s. 153–158.
225. Madanipour A. (red.) (2013), *Whose public space?: International case studies in urban design and development*, Routledge: Londyn, Nowy York.
226. Madanipour, A. (1996), *Design of urban space: An inquiry into a socio-spatial process*, Wiley.
227. Madanipour, A. (1999), *Why are the design and development of public spaces significant for cities?*, „Environment and planning B: Planning and Design”, 26(6), s. 879–891.
228. Madanipour, A. (2006), *Roles and challenges of urban design*, „Journal of urban design”, 11(2), s. 173–193.
229. Madanipour, A. (2007), *Designing the city of reason: foundations and frameworks*, Routledge: Londyn, Nowy York.
230. Madanipour, A. (2019), *Rethinking public space: between rhetoric and reality*, „Urban Design International”, 24(1), s. 38–46.
231. Madanipour, A. (2010), *Whose public space* [w:] Madanipour, A. (ed.), *Whose Public Space? International Case Studies in Urban Design and Development*, Routledge: Londyn, Nowy York, s. 237–243 i s. 251–256.
232. Madanipour, A. (2015), *Social exclusion and space* [w:] Legates, R.T., Stout, F. (eds.), *The city reader*, Routledge: Londyn, Nowy York, s. 237–245.
233. Madurowicz, M. (2008), *Kto jest turystą w przestrzeni miasta. Poszukiwania badawcze* [w:] Krawczyk, A. (red.), *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego: Warszawa, s. 59–85.
234. Madurowicz, M. (2019), *Wybrane klucze interpretacyjne przestrzeni miejskiej. Refleksje teoretyczno-metodologiczne*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna”, (46), s. 19–51.
235. Majchrzak, A., Markus, M.L. (2012), *Technology affordances and constraints in management information systems (MIS)* [w:] Kessler, E. (ed.), *Encyclopedia of Management Theory*, Sage Publications, Forthcoming.
236. Majer, A. (2010), *Socjologia i przestrzeń miejska*, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa.
237. Mandeli, K. (2011), *Public spaces in a contemporary urban environment: multi-dimensional urban design approach for Saudi cities*, doctoral dissertation, Newcastle University.
238. Mandeli, K. (2019), *Public space and the challenge of urban transformation in cities of emerging economies: Jeddah case study*, „Cities”, 95, 102409.
239. Mantey, D. (2019), *Wzorzec miejskiej przestrzeni publicznej w konfrontacji z podmiejską rzeczywistością. Przykład podwarszawskich suburbiów*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego: Warszawa.

240. Mantey, D., Kępkowicz, A. (2018), *Types of public spaces: The polish contribution to the discussion of suburban public space*, „The Professional Geographer”, 70(4), s. 633–654.
241. Marcus, L., Giusti, M., Barthel, S. (2016), *Cognitive affordances in sustainable urbanism: contributions of space syntax and spatial cognition*, „Journal of urban design”, 21(4), s. 439–452.
242. Markvica, K., Richter, G., Lenz, G. (2019), *Impact of urban street lighting on road users' perception of public space and mobility behavior*, „Building and environment”, 154, s. 32–43.
243. Martinotti, G. (1996), *Four populations: Human settlements and social morphology in the contemporary metropolis*, „European Review”, 4(1), s. 3–23.
244. Marušić, B.G. (2011), *Analysis of patterns of spatial occupancy in urban open space using behaviour maps and GIS*, „Urban design international”, 16(1), s. 36–50.
245. Marušić, B.G. (2015), *Social behaviour as a basis for the design and development of green infrastructure*, „Urbani izziv”, 26, s. 130–149.
246. Marušić, B.G. (2016), *Discrepancy between likely and actual occupancies of urban outdoor places*, „Urban Forestry & Urban Greening”, 18, s. 151–162.
247. Marušić, B.G., Marušić, D. (2012), *Behavioural maps and GIS in place evaluation and design* [w:] Alam, B.M., *Application of geographic information systems*, IntechOpen, s. 115–138.
248. Mazerolle, L., Hurley, D., Chamlin, M. (2002), *Social behavior in public space: An analysis of behavioral adaptations to CCTV*, „Security Journal”, 15(3), s. 59–75.
249. Mazzara M., Biselli L., Greco P.P., Dragoni, N., Marraffa A., Qamar N., de Nicola, S. (2013), *Social networks and collective intelligence: a return to the agora* [w:] Social Network Engineering for Secure Web Data and Services, IGI global, s. 88–113.
250. McGrenere, J., Ho, W. (2000, May), *Affordances: Clarifying and evolving a concept* [w:] „Proceedings of the Graphics Interface 2000 Conference”, 2000, s. 179–186.
251. Mehta, V. (2014), *Evaluating public space*, „Journal of Urban design”, 19(1), s. 53–88.
252. Merleau-Ponty, M. (1962), *Phenomenology of perception Dispositivo de entrada*, „Cognitive Science”, 4(2), s. 17–20.
253. Miao, Y., Koenig, R., Knecht, K., Konieva, K., Buš, P., Chang, M.C. (2018), *Computational urban design prototyping: Interactive planning synthesis methods – a case study in Cape Town*, „International Journal of Architectural Computing”, 16(3), s. 212–226.
254. Michaels, C.F. (2003), *Affordances: Four points of debate*, „Ecological psychology”, 15(2), s. 135–148.
255. Miller, N. (2003), *Mapping the city. The Language and Culture of Cartography in the Renaissance*, Continuum Intl Pub Group: Londyn.
256. Mills, G. (2007), *Cities as agents of global change*, „International Journal of Climatology: A Journal of the Royal Meteorological Society”, 27(14), s. 1849–1857.
257. Mitchell, D. (1995), *The end of public space? People's Park, definitions of the public, and democracy*, „Annals of the association of american geographers”, 85(1), s. 108–133.

258. Mitchell, D. (2003), *The right to the city: Social justice and the fight for public space*, Guilford press.
259. Montello, D.R. (1995, September), *How significant are cultural differences in spatial cognition?* [w:] *International Conference on Spatial Information Theory*, Springer, Berlin, Heidelberg, s. 485–500.
260. Moore, J. (2011), *Behaviorism*, „The Psychological Record”, 61(3), s. 449–463.
261. Morris, A.E.J. (2013), *History of urban form before the industrial revolution*, Routledge: Londyn, Nowy York.
262. Mu, B., Liu, C., Mu, T., Xu, X., Tian, G., Zhang, Y., Kim, G. (2021), *Spatiotemporal fluctuations in urban park spatial vitality determined by on-site observation and behavior mapping: A case study of three parks in Zhengzhou City, China*, „Urban Forestry & Urban Greening”, 64, 127246.
263. Mueller, J., Lu, H., Chirkin, A., Klein, B., Schmitt, G. (2018), *Citizen Design Science: A strategy for crowd-creative urban design*, „Cities”, 72, s. 181–188.
264. Mumford, E. (1992), *CIAM urbanism after the Athens charter*, „Planning Perspective”, 7(4), s. 391–417.
265. Mumford, L. (1961), *The City in History: Its Origins, its Transformation and its Prospects*, Harcourt Brace Jovanovich: Nowy York.
266. Nagy, P., Neff, G. (2015), *Imagined affordance: Reconstructing a keyword for communication theory*, *Social Media +Society*, 1(2), 1-9
267. Naik, N., Kominers, S.D., Raskar, R., Glaeser, E.L., Hidalgo, C.A. (2015), *Do people shape cities, or do cities shape people? The co-evolution of physical, social and economic change in five major US cities* [on-line] National Bureau of Economic Research, w 21620 (dostęp na: 24.05.2022).
268. Naveh, Z. (2000), *What is holistic landscape ecology? A conceptual introduction*, „Landscape and urban planning”, 50(1–3), s. 7–26.
269. Ndalians, A. (2008), *From Neo-Baroque to Neo-Baroques?*, „Revista canadiense de estudios hispánicos”, 33(1), s. 265–280.
270. Németh, J., Schmidt, S. (2011), *The privatization of public space: modeling and measuring publicness*, „Environment and Planning B: Planning and Design”, 38(1), s. 5–23.
271. Nicol, C., Blake, R. (2000), *Classification and use of open space in the context of increasing urban capacity*, „Planning practice and research”, 15(3), s. 193–210.
272. Nissen, S., Prendergast, K., Aoyagi, M., Burningham, K., Hasan, M.M., Hayward, B., Venn, S. (2020), *Young people and environmental affordances in urban sustainable development: insights into transport and green and public space in seven cities*, „Sustainable Earth”, 3(1), s. 1–12.
273. Nochian, A., Tahir, O.M., Maulan, S., Rakhshanderoo, M. (2015), *A comprehensive public open space categorization using classification system for sustainable development of public open spaces*, „Alam Cipta”, 8(1), s. 29–40.

274. Norman, D.A. (1988), *The psychology of everyday things*, Basic Books.
275. Norman, D.A. (1999), *Affordance, conventions and design*, „Interactions”, 6(3), s. 38–43.
276. Norman, D.A. (2008), The way I see IT signifiers, not affordances, „Interactions”, 15(6), s. 18–19.
277. Norman, D.A. (2015), *Affordances: Commentary on the special issue of AI EDAM*, „Artificial Intelligence for Engineering Design, Analysis and Manufacturing”, 29(3), s. 235–238.
278. Nuvolati, G. (2003), *Resident and non-resident populations: quality of life, mobility and time policies*, „Journal of Regional Analysis & Policy”, 33(2), s. 67–83.
279. Oliver, M. (2005), *The problem with affordance*, „E-Learning and Digital Media”, 2(4), s. 402–413.
280. Osborne, T. (2021), *Restorative and Afflicting Qualities of the Microspace Encounter: Psychophysiological Reactions to the Spaces of the City*, „Annals of the American Association of Geographers”, s. 1–23.
281. Osborne, T., Jones, P.I. (2017), *Biosensing and geography: A mixed methods approach*, „Applied Geography”, 87, s. 160–169.
282. Panjaitan, T.W., Pojani, D., Darchen, S. (2020), *Global homogenization of public space?* [w:] Mehta, V., Palazzo, D. (eds.), *Companion to Public Space*, Routledge: Londyn, Nowy York, s. 165–181.
283. Parchoma, G. (2014), *The contested ontology of affordances: Implications for researching technological affordances for collaborative knowledge production*, „Computers in Human Behavior”, 37, s. 360–368.
284. Park, R.E. (1915), *The city: Suggestions for the investigation of human behavior in the city environment*, „American journal of sociology”, 20(5), s. 577–612.
285. Parysek, J.J. (2005), *Miasta polskie na przełomie XX i XXI wieku: rozwój i przekształcenia strukturalne*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe: Poznań.
286. Parysek, J.J. (2015), *Rewitalizacja miast w Polsce: wczoraj, dziś i być może jutro*, „Studia miejskie”, (17), s. 9–25.
287. Paszkowski, Z. (2011), *Miasto idealne*, TAIWPN „UNIVERSITAS”: Kraków.
288. Pearson, C. (2011), *Humanism and the urban world: leon battista alberti and the renaissance city*, Penn State Press.
289. Peponis, J. (1989), *Space, culture and urban design in late modernism and after*, „Ekistics”, 56(334/335), s. 93–108.
290. Peponis, J., Wineman, J. (2002), *Spatial structure of environment and behavior*, Bechtel, R.B., Churchman, A. (eds.), *Handbook of environmental psychology*, John Wiley & Sons, s. 271–291.
291. Pióro, Z. (1982), *Ekologia społeczna – nauka o strukturach i zachowaniach przestrzennych* [w:] Pióro Z. (red.), *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej*, Książka i Wiedza, s. 113–130.
292. Pluta, K. (2014), *Przestrzenie publiczne miast europejskich. Projektowanie urbanistyczne*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej: Warszawa.

293. Poerbo, H.W. (2001), *Urban design guidelines as design control instrument with a case study of the Silver Triangle Superblock*, doctoral dissertation, Universitätsbibliothek: Jakarta.
294. Pounds, N.J.G. (2005), *The medieval city*, Greenwood Publishing Group.
295. Qian, X., Heath, T. (2019), *Examining three roles of urban “portals” in their relationship with “places” using social media photographs*, „Cities”, 90, s. 207–215.
296. Radywyl, N., Biggs, C. (2013), *Reclaiming the commons for urban transformation*, „Journal of Cleaner Production”, 50, s. 159–170.
297. Rakhshanderoo, M., Yusof, M.J.M. (2014), *Establishing new urban green spaces classification for Malaysian cities* [w:] IFLA Asia Pacific Congress, 6, s. 1–13.
298. Ratajczak, W. (2018), *Przestrzeń publiczna w aspekcie geograficznym i społecznym*, „Studia KPZK”, 183.
299. Smith, G., Gadeyne, J. (2014), *Perspectives on Public Space in Rome, from Antiquity to the Present Day*. Ashgate pp.356-358.
300. Richardson, M.J., Shockley, K., Fajen, B.R., Riley, M.A., Turvey, M.T. (2008), *Ecological psychology: Six principles for an embodied – embedded approach to behavior* [w:] Calvo, P., Gomila, T. (eds.), *Handbook of cognitive science*, Elsevier, s. 159–187.
301. Rietveld, E., Kiverstein, J. (2014), *A rich landscape of affordances*, „Ecological psychology”, 26(4), s. 325–352.
302. Rivlin, L. (1994), *Public spaces and public life in urban areas* [w:] Brown, F.E., Neary, S.J. Symes M.S., *The urban experience: A people-environment perspective*, Routledge: Londyn, Nowy York, s. 289–296.
303. Rószkiewicz, M., Perek-Białas, J., Węziak-Białowolska, D., Zięba-Pietrzak, A. (2013), *Projektowanie badań społeczno-ekonomicznych: rekomendacje i praktyka badawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa.
304. Russell, A. (2011), *The Definition of Public Space in Republican Rome*, doctoral dissertation, UC Berkeley.
305. Russell, A. (2016), *The politics of public space in republican Rome*, Cambridge University Press: Cambridge.
306. Rzeszewski, M. (2015), *Systemy lokalizacji satelitarnej w analizie zachowań przestrzennych użytkowników miasta*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna”, (31), s. 111–121.
307. Sadeghi, A.R., Ahmadi, F. (2018), *Presenting Sustainable Design Principles of Contemporary Urban Public Realms in Historical Cities Through Comparative Analysis of Piazza Del Campo and City Center of Chandigarh*, „European Journal of Sustainable Development”, 7(2), s. 61.
308. Sagl, G., Resch, B., Hawelka, B., Beinatz, E. (2012, July), *From social sensor data to collective human behaviour patterns: Analysing and visualising spatio-temporal dynamics in urban environments* [w:] *Proceedings of the GI-Forum*, Herbert Wichmann Verlag: Berlin, s. 54–63.

309. San-Antonio-Gómez, C., Velilla, C., Manzano-Agugliaro, F. (2014), *Urban and landscape changes through historical maps: The Real Sitio of Aranjuez (1775–2005), a case study*, „Computers, environment and urban systems”, 44, s. 47–58.
310. Sandalack, B.A., Uribe, F.A. (2010), *Open space typology as a framework for design of the public realm*, „The Faces of Urbanized Space”, 5, s. 35–75.
311. Sanders, J.T. (1997), *An ontology of affordances*, „Ecological Psychology”, 9(1), s. 97–112.
312. Santangeli Valenzani, R. (2007), *Public and private space in Rome during Late Antiquity and the Early Middle Ages*, „Fragmenta”, 1, s. 60–82.
313. Sarkar, A. (2008), From ‘Space-creation’ to ‘Place-making’. *Architecture–Time, Space & People*, 8(5), 20–24.
314. Seamon, D. (2018), *Life takes place: Phenomenology, lifeworlds, and place making*, Routledge: Londyn, Nowy York.
315. Semerci, F. (2016), *A Proposed Method on the Analysis of the Square Functionality A Case Study: Beyazit Square Field Work*, „Journal of Construction and Building Materials”, 1(1).
316. Semerci, F., Yasa, E. (2016), *A Proposed Method on the Analysis of the Square Functionality A Case Study: Beyazit Square Field Work*, „Journal of Construction and Building Materials”, 1(1).
317. Shen, Y., Karimi, K. (2016), *Urban function connectivity: Characterisation of functional urban streets with social media check-in data*, „Cities”, 55, s. 9–21.
318. Siddika, A., Hossain, S.A. (2019), *Social Interaction and Social needs in a Public Open Space: A Review*, „Research & Reviews: Journal of Architectural Designing”, 1(1, 2, 3).
319. Sim, D. (2020), *Soft City: Building Density for Everyday Life*, Island Press.
320. Simões Aelbrecht, P. (2016), *‘Fourth places’: the contemporary public settings for informal social interaction among strangers*, „Journal of Urban Design”, 21(1), s. 124–152.
321. Sirel, A., Sirel, O.Ü. (2018), *“Universal Design” Approach for the Participation of the Disabled in Urban Life*, „Journal of Civil Engineering and Architecture”, 12, s. 11–21.
322. Skalski, K. (2006), *Programy rewitalizacji w Polsce. Bilans, perspektywy, zarządzanie*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, 103.
323. Skibińska, M. (2014), *Rola mebla miejskiego w procesie budowania jakości przestrzeni publicznej miasta* [w:] Madurowicz, M. (red.) (2014), *Kształtowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego: Warszawa, s. 261–273.
324. Skinner, B.F. (2011), *About behaviorism*, Vintage.
325. Smelser, N.J. (2013), *Social change in the industrial revolution: An application of theory to the British cotton industry*, Routledge: Londyn, Nowy York.
326. Solà-Morales, M.D. (2010), *The impossible project of public space* [w:] *Favor of Public Space. Ten Years of the European Prize for Urban Public Space*, Actar, s. 25–28.
327. Sparavigna, A.C., Marazzato, R. (2019), *The Geometry in the Urban Layout of the Roman Como and Verona: The Same Solution to Different Problems* [online]

SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3426608> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3426608>
(dostęp 27.05.2022).

328. Srivastava, J., Shu, L.H. (2013), *Affordances and product design to support environmentally conscious behavior*, „Journal of Mechanical Design”, 135(10).
329. Stanley, B.W., Stark, B.L., Johnston, K.L., Smith, M.E. (2012), *Urban open spaces in historical perspective: A transdisciplinary typology and analysis*, „Urban Geography”, 33(8), s. 1089–1117.
330. Staszewska, S. (2013), *Urbanizacja przestrzenna strefy podmiejskiej polskiego miasta*, seria *Studia i Prace z Geografii i Geologii*, nr 34, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
331. Steck, J.F., Didier, S., Morange, M., Rubin, M. (2013), *Informality, public space and urban governance: An approach through street trading (Abidjan, Cape Town, Johannesburg, Lome and Nairobi)* [w:] Bekker, S., Fourchard, L. (eds.), *Politics and Policies. Governing Cities in Africa*, HSRC Press, s. 145–167.
332. Steinfeld, E., Maisel, J. (2012), *Universal design: Creating inclusive environments*, John Wiley & Sons.
333. Stessens, P., Canters, F., Huysmans, M., Khan, A.Z. (2020), *Urban green space qualities: An integrated approach towards GIS-based assessment reflecting user perception*, „Land Use Policy”, 91, 104319.
334. Stoffregen, T.A., Gorday, K.M., Sheng, Y.Y., Flynn, S.B. (1999), *Perceiving affordances for another person's actions*, „Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance”, 25(1), s. 120.
335. Stoytchev, A. (2005, April), *Behavior-grounded representation of tool affordances* [w:] *Proceedings of the 2005 IEEE international conference on robotics and automation*, IEEE, s. 3060–3065.
336. Szafrńska, E., Kaczmarek, J. (2007), *Percepcja przestrzeni – pomiędzy prawdą a autentycznością* [w:] M. Madurowicz (red.), *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwa Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego: Warszawa, s. 47–62.
337. Szkurlat, E. (2004), *Więzi terytorialne młodzieży z miastem: uwarunkowania, przemiany*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego: Łódź.
338. Tanel, S.B. (1963), *The importance of open space in the urban pattern* [w:] Wingo, L. (ed.), *Cities and Space: The Future Use of Urban Land*, Johns Hopkins, Baltimore, s. 57–71.
339. Thompson, C.W. (2002), *Urban open space in the 21st century*, „Landscape and urban planning”, 60(2), s. 59–72.
340. Thompson, C.W. (2013), *Activity, exercise and the planning and design of outdoor spaces*, „Journal of Environmental Psychology”, 34, s. 79–96.
341. Tillas, A., Vosgerau, G., Seuchter, T., Caiani, S.Z. (2017), *Can affordances explain behavior?*, „Review of Philosophy and Psychology”, 8(2), s. 295–315.

342. Timmermans, H., Golledge, R.G. (1990), *Applications of behavioural research on spatial problems II: preference and choice*, „Progress in human geography”, 14(3), s. 311–354.
343. Tironi, M. (2020), *Prototyping public friction: Exploring the political effects of design testing in urban space*, „The British journal of sociology”, 71(3), s. 503–519.
344. Tonnelat, S. (2010), *The sociology of urban public spaces* [w:] Wang, H., Savy, M., Zhai G. (eds.), *Territorial Evolution and Planning Solution: Experiences from China and France*, Atlantis Press: Paris, s. 84–92.
345. Tress, B., Tress, G., Décamps, H., d’Hauteserre, A.M. (2001), *Bridging human and natural sciences in landscape research*, „Landscape and Urban Planning”, 57(3–4), s. 137–141.
346. Vallejo-Borda, J.A., Cantillo, V., Rodriguez-Valencia, A. (2020), *A perception-based cognitive map of the pedestrian perceived quality of service on urban sidewalks*, „Transportation research part F: traffic psychology and behavior”, 73, s. 107–118.
347. Van Nes, A., López, M.J. (2007), *Micro scale spatial relationships in urban studies: the relationship between private and public space and its impact on street life* [w:] *Proceedings of the 6th Space Syntax Symposium (6SSS), Istanbul, Turkiye, June 12–15, 2007*.
348. Varna, G. (2016), *Measuring public space: the star model*, Routledge: Londyn, Nowy York.
349. Wagman, J.B., Stoffregen, T.A., Bai, J., Schloesser, D.S. (2018), *Perceiving nested affordances for another person’s actions*, „Quarterly Journal of Experimental Psychology”, 71(3), s. 790–799.
350. Wallis, A. (1977), *Miasto i przestrzeń*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe: Warszawa.
351. Wallis, A. (1990), *Socjologia przestrzeni*, Niezależna Oficyna Wydawnicza: Warszawa.
352. Walzer, M. (1986), *Public space-pleasures and costs of urbanity*, „Dissent”, 33(4), s. 470–475.
353. Wang, D. (2003), *Street culture in Chengdu: public space, urban commoners, and local politics, 1870-1930*, Stanford University Press.
354. Wang, H., Lau, N., Gerdes, R.M. (2018), *Examining cybersecurity of cyberphysical systems for critical infrastructures through work domain analysis*, „Human Factors”, 60, s. 699–718.
355. Wantuch-Matla, D. (2016), *Przestrzeń publiczna 2.0. Miasto u progu XXI wieku*, Księży Młyn Dom Wydawniczy: Łódź.
356. Weinstein, N. (2014), *Human motivation and interpersonal relationships*, „Department of Psychology”, s. 1–335.
357. Wejchert, K. (1984), *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Wydawnictwo Arkady: Warszawa.
358. Whyte, W.H. (1980), *The social life of small urban spaces*.
359. Whyte, W.H. (2012) [1988], *City: Rediscovering the center*, University of Pennsylvania Press.
360. Wilson, A. (2011), *City sizes and urbanization in the Roman Empire* [w:] Bowman, A., Wilson, A. (eds.), *Settlement, urbanization and population*, Oxford Scholarship Press: Oxford, s. 161.

361. Wirth, L. (1938), *Urbanism as a Way of Life*, „American journal of sociology”, 44(1), s. 1–24.
362. Withagen, R., De Poel, H.J., Araújo, D., Pepping, G.J. (2012), *Affordances can invite behavior: Reconsidering the relationship between affordances and agency*, „New Ideas in Psychology”, 30(2), s. 250–258.
363. Wolch J.R., Byrne, J., Newell, J.P. (2014), *Urban green space, public health, and environmental justice: The challenge of making cities 'just green enough'*, „Landscape and urban planning”, 125, s. 234–244.
364. Wright, S., Parchoma, G. (2011), *Technologies for learning? An actor-network theory critique of "affordances" in research on mobile learning*, „Research in Learning Technology”, 19, s. 247–258.
365. Wronkowski, A. (2018), *Postrzeganie i użytkowanie przestrzeni publicznej przez dzieci w wieku przedszkolnym oraz kształtowanie ich świadomości przestrzennej*, praca magisterska, UAM: Poznań.
366. Wronkowski, A. (2019), *Teoria ośrodków zachowania – propozycja zastosowania w badaniach przestrzeni publicznych* [w:] Fiedień Ł., Anielska K. (red.), *Współczesne problemy i kierunki badawcze w geografii* (tom 7), Kraków, s. 177–197.
367. Wyckoff, M.A. (2014), *Definition of placemaking: four different types*, „Planning & Zoning News”, 32(3).
368. Wysocki, M. (2009), *Dostępna przestrzeń publiczna. Samorząd równych szans*, Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego: Kraków.
369. Xie, R., Shibasaki, R. (2001), *Conceptual Framework of Human Spatial Behavior Simulation Based on HLA* [w:] „Proceedings of 22nd Asian Conference on Remote Sensing, Singapore”, 2, s. 1269–1274.
370. Yan, W., Forsyth, D.A. (2005, January), *Learning the behavior of users in a public space through video tracking* [w:] *2005 Seventh IEEE Workshops on Applications of Computer Vision (WACV/MOTION'05)-Volume 1*, IEEE, 1, s. 370–377.
371. Yassin, H.H. (2019), *Livable city: An approach to pedestrianization through tactical urbanism*, „Alexandria Engineering Journal”, 58(1), s. 251–259.
372. Yigitcanlar, T. (2015), *Smart cities: an effective urban development and management model?*, „Australian Planner”, 52(1), s. 27–34.
373. Yücel, G.F. (2013), *Street furniture and amenities: Designing the user-oriented urban landscape* [w:] Ozyavuz, M. (ed.), *Advances in landscape architecture*, IntechOpen.
374. Yung E.H., Conejos, S., Chan, E.H. (2016), *Social needs of the elderly and active aging in public open spaces in urban renewal*, „Cities”, 52, s. 114–122.
375. Zacharias, J. (2000), *Modeling pedestrian dynamics in Montreal's underground city*, „Journal of Transportation Engineering”, 126(5), s. 405–412.
376. Zacharias, J. (2001), *Pedestrian behavior pedestrian behavior and perception in urban walking environments*, „Journal of Planning Literature”, 16(1), s. 3–18.

377. Zacharias, J., Stathopoulos, T., Wu, H. (2004), *Spatial behavior in San Francisco's plazas: The effects of microclimate, other people, and environmental design*, „Environment and behavior”, 36(5), s. 638–658.
378. Zeile, P., Resch, B., Exner, J.P., Sagl, G. (2015), *Urban emotions: benefits and risks in using human sensory assessment for the extraction of contextual emotion information in urban planning* [w:] Geertman, S., Ferreira, J. Jr., Goodspeed, R., Stillwell, J., *Planning support systems and smart cities*, Springer, Cham, s. 209–225.
379. Zhang, H., Chen, B., Sun, Z., Bao, Z. (2013), *Landscape perception and recreation needs in urban green space in Fuyang, Hangzhou, China*, „Urban Forestry & Urban Greening”, 12(1), s. 44–52.
380. Zhang, R., Stanley, K.G., Bell, S., Fuller, D. (2018, November), *A feature set for spatial behavior characterization* [w:] „Proceedings of the 26th ACM SIGSPATIAL International Conference on Advances in Geographic Information Systems”, s. 512–515.
381. Zhang, X., Ba, M., Kang, J., Meng, Q. (2018), *Effect of soundscape dimensions on acoustic comfort in urban open public spaces*, „Applied acoustics”, 133, s. 73–81.
382. Zhang, Z., Zhuo, K., Wei, W., Li, F., Yin, J., Xu, L. (2021), *Emotional Responses to the Visual Patterns of Urban Streets: Evidence from Physiological and Subjective Indicators*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, 18(18), 9677.
383. Zhu, W., Timmermans, H., Wang, D. (2006), *Temporal variation in consumer spatial behavior in shopping streets*, „Journal of urban planning and development”, 132(3), s. 166–171.
384. Zieliński, M. (2011), *Regeneracja czy rewitalizacja miejskiej przestrzeni publicznej?*, „Przestrzeń i FORMA”, s. 163–178.
385. Znaniecki, F. (1938), *Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, z. I, Poznań.

Słowniki:

1. *Wielki Słownik Angielsko-Polski* (2006), opracowanie zbiorowe, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa.
2. *Słownik Języka Polskiego* (2007), opracowanie zbiorowe, Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa.

Akty prawne:

1. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2020 r., poz. 293, 471, 782, 1086, 1378, z 2021 r., poz. 11).
2. Ustawa z 17 maja 1989 r. – Prawo geodezyjne i kartograficzne (Dz.U. z 2020 r., poz. 2052).
3. Rozporządzenie Rady Ministrów z 30 grudnia 1999 r. w sprawie Polskiej Klasyfikacji Obiektów Budowlanych (PKOB) (Dz.U. z 1999 nr 112, poz. 1316).

Spis tabel

Tab. 1. Powiązania między celami a pytaniami badawczymi w pracy.....	10
Tab. 2. Powiązania między pytaniami badawczymi a zastosowanymi w pracy metodami.....	13
Tab. 3. Zestawienie wybranych definicji miejskich otwartych przestrzeni publicznych.	22
Tab. 4. Formy miejskich otwartych przestrzeni publicznych w podziale na wybrane okresy historyczne wraz z rycinami i opisami.	34
Tab. 5. Wybrane klasyfikacje miejskich otwartych przestrzeni publicznych.....	38
Tab. 6. Elementy zagospodarowania placów miejskich.	45
Tab. 7. Istotne różnice między zachowaniami w przestrzeni a zachowaniami przestrzennymi w kontekście interpretacyjnym.....	70
Tab. 8. Przegląd badań dotyczących zachowań przestrzennych w skali mikro, makro oraz ogólnie odwołujących się do tego zagadnienia w kontekście przestrzennym tego podziału.	74
Tab. 9. Główne cechy zachowań przestrzennych człowieka w skali mikro.	76
Tab. 10. Propozycja adaptacji typów afordancji wskazanych przez J.J. Gibsona do elementów obecnych w miejskich otwartych przestrzeniach publicznych.	94
Tab. 11. Porównanie spojrzeń J.J. Gibsona i D. Normana na afordancje.....	99
Tab. 12. Przegląd najważniejszych publikacji wykorzystujących teorię afordancji w ramach czterech zidentyfikowanych grup.	102
Tab. 13. Podział miejskich placów miasta Poznania w odniesieniu do osiedli, na których są zlokalizowane.....	113
Tab. 14. Potrzeby zaspokajane w przestrzeni miejskich placów.	135
Tab. 15. Klasyfikacja potrzeb zaspokajanych w przestrzeni miejskich placów przez ich użytkowników.	138
Tab. 16. Powiązanie między potrzebami zaspokajanymi w miejskich placach a realizowanymi aktywnościami ich użytkowników – podział zgodny z klasyfikacją według J. Gehla (2013).	140
Tab. 17. Scenariusze zaspokajania potrzeb przez użytkownika dominujące w danym typie miejskich placów.	146
Tab. 18. Czynniki decydujące o wyborze miejskiego placu jako przestrzeni aktywności.	148
Tab. 19. Czynniki przestrzenne wpływające na brak aktywności człowieka w przestrzeni miejskich placów.	151
Tab. 20. Czynniki psychologiczne wpływające na brak aktywności człowieka w przestrzeni miejskich placów.	153
Tab. 21. Czynniki wpływające na zachowania przestrzenne człowieka w podziale na kategorie.....	160
Tab. 22. Czynniki środowiskowe wpływające na zachowania przestrzenne człowieka w miejskich placach oraz odpowiadające im typy afordancji.	161
Tab. 23. Czynniki przestrzenne wpływające na zachowania przestrzenne człowieka w miejskich placach oraz odpowiadające im typy afordancji.....	163
Tab. 24. Czynniki kulturowe wpływające na zachowania przestrzenne człowieka w miejskich placach oraz odpowiadające im typy afordancji.....	164
Tab. 25. Czynniki społeczne wpływające na zachowania przestrzenne człowieka w miejskich placach	166
Tab. 26. Czynniki wpływające na zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów w podziale na podstawie stopnia wpływu.....	168
Tab. 27. Czynniki ograniczające zachowania przestrzenne użytkowników miejskich placów.	177
Tab. 28. Czynniki wpływające na zachowania przestrzenne człowieka charakterystyczne dla taktyki ukierunkowanej na przestrzeń.	187

Tab. 29. Dominujące taktyki realizowane przez użytkowników w odniesieniu do typów miejskich placów.	205
Tab. 30. Taktyki przestrzennego zachowywania się człowieka a realizowane przez niego potrzeby.	207
Tab. 31. Taktyki przestrzennego zachowywania się człowieka a czynniki oddziałujące na jego zachowania przestrzenne.	210
Tab. 32. Porównanie wybranych taktyk zachowań przestrzennych człowieka.	212

Spis rycin

Ryc. 1. Powiązania między wyróżnionymi aspektami składającymi się na miejskie otwarte przestrzenie publiczne.	24
Ryc. 2. Umieszczenie typologii obecnych w literaturze i aktach prawnych.	39
Ryc. 3. Przykładowe warstwy składające się na miejski plac.	42
Ryc. 4. Strefy penetracji ośrodka zachowania.	58
Ryc. 5. Wzajemne relacje człowieka i otaczającej go przestrzeni.	62
Ryc. 6. Zależności między skalą prowadzonych badań nad zachowaniami przestrzennymi a stopniem szczegółowości badania.	75
Ryc. 7. Przykłady klasyfikacji zachowań przestrzennych człowieka w mikroskali.	79
Ryc. 8. Koło interpretacyjne percepcji.	83
Ryc. 9. Percepcja przestrzeni jako proces cykliczny.	84
Ryc. 10. Czynniki wpływające na percepcję przestrzeni miejskiej.	85
Ryc. 11. Zależności poznawcze w procesie kształtowania zachowań przestrzennych.	87
Ryc. 12. Interakcje międzyludzkie zachodzące na podstawie dostrzegania podobnych zestawów afordancji przez obserwatorów.	93
Ryc. 13. Podział afordancji środowiska na pozytywne oraz negatywne.	95
Ryc. 14. Afordancje rzeczywiste i postrzegane.	97
Ryc. 15. Oddzielenie afordancji od informacji percepcyjnej określającej afordancje.	101
Ryc. 16. Bezpośrednia percepcja jako zbieranie informacji ukierunkowujących działania człowieka.	106
Ryc. 17. Odmienne postrzeganie afordancji tego samego przedmiotu przez dwie różne osoby.	107
Ryc. 18. Zachowania przestrzenne będące wynikiem połączenia potrzeb i afordancji obecnych w otaczającym człowieka środowisku.	108
Ryc. 19. Model teorii afordancji zaprezentowany w kontekście środowiska miejskiego.	110
Ryc. 20. Schemat powiązań afordancji obiektów z obserwowanymi zachowaniami przestrzennymi w Fortune Street Park.	111
Ryc. 21. Rozmieszczenie miejskich placów na obszarze miasta Poznania.	114
Ryc. 22. Znaczenie korzystania z miejskich placów dla poszczególnych grup wiekowych.	116
Ryc. 23. Udział wskazań poszczególnych miejskich placów jako przestrzeni aktywności w ogólnej liczbie ankietowanych.	117
Ryc. 24. Częstość wskazań poszczególnych placów miejskich w Poznaniu jako przestrzeni aktywności w ogólnej liczbie przeprowadzonych kwestionariuszy (%).	118
Ryc. 25. Model występowania i intensywności użytkowania miejskich placów w Poznaniu.	119
Ryc. 26. Lokalizacja miejskich placów w podziale na administracyjne, mentalne i mieszane.	121
Ryc. 27. Czynniki pozwalające wyodrębnić plac ze struktury przestrzennej miasta.	122
Ryc. 28. Chmura słów (ang. word cloud) charakteryzujących miejskie place.	127
Ryc. 29. Zdjęcie satelitarne placu Wolności.	131
Ryc. 30. Średnia ocena częstości zaspokajanych potrzeb w podziale na kobiety i mężczyzn.	141
Ryc. 31. Średnia ocena częstości zaspokajanych potrzeb w podziale według osobowości.	143
Ryc. 32. Zidentyfikowane scenariusze zaspokajania potrzeb człowieka w kontekście użytkowania miejskich placów.	145
Ryc. 33. Proces kształtowania się zachowań przestrzennych człowieka.	147
Ryc. 34. Zróźnicowanie wpływu wyboru przestrzeni aktywności wśród kobiet i mężczyzn.	154
Ryc. 35. Schemat wyboru przestrzeni aktywności uwzględniający zidentyfikowane czynniki oraz filtr sentymentu.	155
Ryc. 36. Kolejność rozpatrywania czynników podczas wyboru przestrzeni aktywności – schemat 1.: pora dnia jako czynnik ramowy.	157

Ryc. 37. Kolejność rozpatrywania czynników podczas wyboru przestrzeni aktywności – schemat 2.: pora dnia jako czynnik o zmniejszonym znaczeniu.	158
Ryc. 38. Oddziaływania między poszczególnymi kategoriami czynników wpływających na zachowania przestrzenne człowieka.	173
Ryc. 39. Klasyfikacja czynników ze względu na charakter ich oddziaływania.	174
Ryc. 40. Odsetek respondentów korzystających z miejskich placów w podziale na typ osobowości.	193
Ryc. 41. Odsetek respondentów korzystających z miejskich placów w podziale według deklarowanej natury z ekstremami – zdecydowanie introwertyczna oraz zdecydowanie ekstrawertyczna.	194

Spis fotografii

Fot. 1. Piazza del Campo w Sienie (po lewej).	46
Fot. 2. Den Sorte Plads w Kopenhadze (po prawej).	46
Fot. 3. Odmienne sposoby wykorzystania przestrzeni na podstawie dostrzegania różnych konfiguracji typów afordancji.....	183

Załączniki

Załącznik 1. Kwestionariusz ankiety

Pyt. 1. Czy zdarza Ci się korzystać z miejskich placów w Poznaniu?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

Pyt. 2. Proszę wybrać 3 najczęściej odwiedzane place miejskie w Poznaniu:

☐ Plac Adama Asnyka	☐ Plac Kazimierza Nowakowskiego
☐ Plac Andersa	☐ Plac Marii Skłodowskiej-Curie
☐ Plac Adama Mickiewicza	☐ Plac Orawski
☐ Plac Bernardyński	☐ Plac Spiski
☐ Plac Cyryla Ratajskiego	☐ Plac Wielkopolski
☐ Plac Działowy	☐ Plac Wiosny Ludów
☐ Dziedziniec przy Urzędzie Miasta
Poznania	☐ Plac Wolności
	☐ Stary Rynek

Pyt. 3. Z jaką częstotliwością korzystasz zwykle z miejskich placów w Poznaniu w poszczególnych porach roku?

	1 Raz lub kilka razy dziennie	2 Kilka razy w tygodniu	3 Raz w tygodniu	4 Kilka razy w miesiącu	5 Raz w miesiącu	6 Raz na kilka miesięcy	7 Rzadziej
Wiosna							
Lato							
Jesień							
Zima							

Pyt. 4. Ile minut zajmuje Ci dotarcie z miejsca zamieszkania do najbliższego placu miejskiego w Poznaniu na pieszo?

- ☐ poniżej 5 minut
- ☐ 5 - 15 minut
- ☐ 16 - 30 minut
- ☐ 31 - 60 minut
- ☐ Powyżej 60 minut

Pyt. 5. Jak ważne jest dla Ciebie korzystanie z miejskich placów w Poznaniu?

- ☐ zdecydowanie nieważne
- ☐ nieważne

- ani ważne, ani nieważne
- ważne
- bardzo ważne

Pyt. 6. Jakie znaczenie mają poniższe czynniki przy wyborze placu miejskiego jako miejsca, w którym chcesz zaspokoić swoje potrzeby?

	1 Nie ma znaczenia	2 Małe znaczenie	3 Średnie znaczenie	4 Duże znaczenie	5 Bardzo duże znaczenie
Łatwość poruszania się w przestrzeni placu (brak barier przestrzennych)					
Dobre połączenie komunikacyjne z miejskim placem					
Możliwość komfortowego użytkowania miejskiego placu					
Znajomość przestrzeni placu					
Jest to nowe miejsce, które chcę odkryć					
Panujące warunki atmosferyczne/pogoda					
Lokalizacja placu w na planie miasta					
Charakter przestrzeni placu					
Poczucie bezpieczeństwa, które zapewnia przestrzeń placu					
Pora dnia					
Usługi, które oferuje przestrzeń placu i budynki wokół					
Estetyka w przestrzeni placu					

Pyt. 7. Jakie potrzeby i jak często zaspokajasz zwykle na placach miejskich?

	1 nie zaspokajam	2 rzadko	3 przeciętnie	4 często	5 bardzo często
Bezpieczeństwa					
Zdobywania wiedzy i informacji					
Gastronomiczne/zaspokojenia głodu					
Komunikacji z innymi osobami					
Współdziałania z innymi					
Przynależności do grupy					
Obcowania z kulturą					
Obcowania z naturą					
Odpoczynku					
Przemieszczania się					
Rekreacji i sportu					
Samorealizacji/samorozwoju					
Tworzenia (kreowania czegoś)					

Uzewnętrzniania swojej osobowości i ekspresji emocji					
Wizualne/estetyczne					
Zabawy					
Zakupów					

Pyt. 8. Które z poniższych twierdzeń najlepiej opisuje sposób Twojego zaplanowania aktywności na miejskich placach?

- ☐ Zawsze planuję swoje aktywności
- ☐ Często planuję swoje aktywności
- ☐ Często działam spontanicznie
- ☐ Zawsze działam spontanicznie
- ☐ Planuję swoje aktywności, ale będąc w przestrzeni CZĘSTO spontanicznie zmieniam plany
- ☐ Planuję swoje aktywności, ale będąc w przestrzeni CZASEM spontanicznie zmieniam plany
- ☐ Inne

Pyt. 9. Które z wymienionych czynników i w jakim stopniu wpływają na Twoje aktywności na placach miejskich w Poznaniu?

	1 zdecydowa nie nie wpływa	2 raczej nie wpływa	3 trudno powiedzieć	4 raczej wpływa	5 zdecydowa nie wpływa
Moje emocje					
Moja osobowość					
Moje możliwości ruchowe					
Mój wiek					
Czas, którym dysponuję					
Sposób, w jaki postrzegam przestrzeń					
Cel, z którym pojawia się w przestrzeni					
Znajomość przestrzeni, do której się udaję					
Poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni					
Środek transportu (pieszo, rowerem, hulajnogą, samochodem itp.)					
Obecność określonych obiektów zagospodarowania przestrzennego (np. ławek, drzew, krzewów, latarni, fontanny, itp.)					
Sposób, w jaki obiekty zagospodarowania są rozmieszczone na placu					
Obecność wyróżniających się obiektów zagospodarowania (dominant - np. fontanny, posągi, wysokie wieże architektoniczne)					

Atrakcyjność i komfort obiektów zagospodarowania					
Obecność zieleni					
Usługi obecne w przestrzeni i otaczających ją budynkach					
Rozmiar (wielkość) przestrzeni					
Ukształtowanie terenu					
Obecność barier w przestrzeni					
Architektura otaczająca przestrzeni					
Czytelność/oznakowanie przestrzeni					
Obecność towarzysza/towarzysów w przestrzeni					
Obecność innych użytkowników w przestrzeni					
Działania innych użytkowników w przestrzeni					
Nagłe zdarzenia w przestrzeni					
Wspólny cel/wspólna sprawa z innymi użytkownikami					
Warunki atmosferyczne					
Obecność zwierząt (dzikich)					
Obecność zwierząt (oswojonych)					
Oświetlenie (naturalne - słońce)					
Oświetlenie sztuczne					
Zacienienie					
Hałas					
Sztuka obecna w przestrzeni					
Wydarzenia kulturowe					

Pyt. 10. Proszę określić w jakim stopniu zgadzasz się z poniższymi określeniami:

	1 Zdecydowanie się nie zgadzam	2 Raczej się nie zgadzam	3 Trudno powiedzieć	4 Raczej się zgadzam	5 Zdecydowani e się zgadzam
Czas, którym dysponuję ogranicza moje aktywności w przestrzeni publicznej					
Zdolności fizyczne mojego ciała ograniczają moje aktywności w przestrzeni publicznej					
Moje cechy osobowości ograniczają moje aktywności w przestrzeni publicznej (np. moja nieśmiałość nie pozwala mi podjąć niektórych aktywności)					
Brak wiedzy jak korzystać z przestrzeni/użytkować przestrzeń ogranicza moje aktywności					
Brak znajomości zwyczajów kulturowych panujących w przestrzeni ogranicza moje aktywności					

Brak interesujących obiektów w przestrzeni ogranicza moje aktywności w przestrzeni publicznej					
Zbyt wielu użytkowników przestrzeni ogranicza moje aktywności w przestrzeni publicznej					
Występowanie barier w przestrzeni ogranicza moje aktywności w przestrzeni publicznej (np. niewłaściwa nawierzchnia)					
Nieodpowiednia pogoda ogranicza moje aktywności w przestrzeni publicznej					
Brak poczucia bezpieczeństwa ogranicza moje aktywności w przestrzeni publicznej					

Pyt. 11. Proszę dokończyć zdanie: Gdy zaspokoję potrzeby, z którymi przybywam na plac miejski:

	1 Nigdy	2 Rzadko	3 Często	4 Zawsze
Wracam do domu				
Poszukuję nowych możliwości działania w przestrzeni, w której jestem				
Poszukuję nowych możliwości działania w innej przestrzeni				
Zostaję w miejscu, w którym jestem przez jakiś czas				

Pyt. 12. Proszę określić w jakim stopniu zgadzasz się z poniższymi stwierdzeniami:

	1 Zdecydowanie się nie zgadzam	2 Raczej się nie zgadzam	3 Trudno powiedzieć	4 Raczej się zgadzam	5 Zdecydowanie się zgadzam
Place z wieloma funkcjami są bardziej atrakcyjne niż place pełniące jedną funkcję					
Duże znaczenie w zaspokojeniu danej potrzeby lub grupy potrzeb odgrywa wybór konkretnej przestrzeni					
W pierwszej kolejności dostrzegam w przestrzeni szanse do działania, a nie ograniczenia					
Na przestrzeni ostatnich lat coraz chętniej chcę spędzać czas w miejskich placach (pomijając pandemię)					
To jak rozmieszczone są w przestrzeni obiekty ma dla mnie duże znaczenie w wyborze miejsca aktywności					
Im jestem starsz{y/a}, tym dostrzegam inne możliwości działania/zachowania się w tej samej przestrzeni					
Przebywanie w innych niż zazwyczaj miejscach w miejskim placu powoduje, że dostrzegam nowe					

możliwości działania w tej przestrzeni					
Dopiero, gdy znajdę się w danej przestrzeni dostrzegam nowe możliwości działania					
Niektóre aktywności podejmowane w przestrzeni automatycznie skłaniają mnie do podjęcia kolejnych					
Faktury i materiały, z których wykonane są obiekty w przestrzeni wpływają na to czy je wykorzystam					
Zazwyczaj korzystam z placów miejskich, ponieważ stanowią cel mojej podróży					
Gdy sytuacja tego wymaga improwizuję poszukując innych sposobów wykorzystania obecnych w przestrzeni obiektów na swoje potrzeby					
Inni ludzie w przestrzeni wpływają na moje zachowania					
Często poszukuję nowych przestrzeni, w których mogę zaspokoić swoje potrzeby mimo, że znam takie, w których mogę te potrzeby zaspokoić					
Możliwość przedstawienia niektórych obiektów w przestrzeni zgodnie z moimi potrzebami ma dla mnie duże znaczenie					
Możliwości działania dostrzegane przeze mnie w przestrzeni różnią się od tych powszechnie przyjętych					
Wolę, gdy na miejskim placu jest dużo ludzi niż świeci on pustkami					

Pyt. 13. Które z poniższych czynników i w jakim stopniu wpływają na to, że nie korzystasz z miejskich placów w Poznaniu?

	1 zdecydowanie nie wpływa	2 raczej nie wpływa	3 trudno powiedzieć	4 raczej wpływa	5 zdecydowanie wpływa
Nie ma ich w mojej okolicy/nie znajdują się blisko					
Brak w nich miejsc do siedzenia					
Są brudne					
Są zbyt zatłoczone					
Brak w nich zieleni					
Są zaniedbane					
Są monofunkcyjne					
Nie są funkcjonalne					
Nie umożliwiają wspólnych działań					

Są brzydkie					
Są niebezpieczne					
Są niewygodne					
Są nieintuicyjne/nieczytelne					
Cieężko do nich dotrzeć					
Nie umożliwiają poruszania się pieszo					
Cieężko się po nich poruszać					
Nie mają wartości historycznej					

Pyt. 14. Czy istnieją inne czynniki przez które nie korzystasz z placów miejskich?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

Pyt. 15. Czy wiesz co mogą zaoferować Ci pobliskie miejskie place w Poznaniu?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

Pyt. 16. Czy wiesz gdzie znajdują się miejskie place w okolicy miejsca zamieszkania?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

Pyt. 17. Czy wiesz gdzie znajdują się miejskie place w okolicy miejsca pracy?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

Pyt. 18. W jakiej odległości od Twojego miejsca zamieszkania znajduje się najbliższy plac miejski?

- ☐ Poniżej 100 metrów
- ☐ 100 – 500 metrów
- ☐ 501 – 1000 metrów
- ☐ 1001 – 1500 metrów
- ☐ Powyżej 1500 metrów

Pyt. 19. Jakie potrzeby powinien spełniać plac miejski, aby zachęcić Cię do skorzystania z niego?

	Tak	Nie
Bezpieczeństwa		
Zdobycia wiedzy i informacji		
Gastronomiczne/zaspokojenia głodu		
Komunikacji z innymi osobami		
Współdziałania z innymi (angażowania się w działania z innymi)		
Przynależności do grupy		
Obcowania z kulturą		
Obcowania z naturą		
Odpoczynku		
Przemieszczania się		
Wizyty w urzędzie		

Rekreacji i sportu		
Samorealizacji/samorozwoju		
Swobody wyboru		
Tworzenia (kreowania czegoś)		
Uzewnętrzniania swojej osobowości i ekspresji emocji		
Wizualne/estetyczne		
Zabawy		
Zakupów		
Inne		

Załącznik 2. Charakterystyka uczestników badania ankietowego (CAWI)

		Liczebność	% z N w kolumnie
M1. Płeć	kobieta	209	54,4%
	mężczyzna	175	45,6%
	Ogółem	384	100,0%

		Liczebność	% z N w kolumnie
M2. Wiek	18-29 lat	51	13,3%
	30-39 lat	88	22,9%
	40-49 lat	65	16,9%
	50-59 lat	51	13,3%
	60-69 lat	66	17,2%
	70 i więcej lat	63	16,4%
	Ogółem	384	100,0%

		Liczebność	% z N w kolumnie
M3. Ukończone wykształcenie	podstawowe	2	0,5%
	gimnazjalne	1	0,3%
	zasadnicze zawodowe	35	9,1%
	średnie lub pomaturalne	130	33,9%
	wyższe licencjackie/inżynierskie	46	12,0%
	wyższe magisterskie	170	44,3%
	Ogółem	384	100,0%

M4. Sytuacja zawodowa:		Liczebność	% z N w kolumnie
Uczę się	tak	29	7,6%
	nie	355	92,4%
	Ogółem	384	100,0%
Pracuję	tak	294	76,6%
	nie	90	23,4%
	Ogółem	384	100,0%
Nie mam pracy	tak	21	5,5%
	nie	363	94,5%
	Ogółem	384	100,0%
Pobieram emeryturę/rentę	tak	42	10,9%
	nie	342	89,1%
	Ogółem	384	100,0%
Prowadzę dom	tak	36	9,4%
	nie	348	90,6%
	Ogółem	384	100,0%
Inna	tak	7	1,8%
	nie	377	98,2%
	Ogółem	384	100,0%

		Liczebność	% z N w kolumnie
M7. Czy jesteś osobą z niepełnosprawnościami?	tak	29	7,6%
	nie	355	92,4%
	Ogółem	384	100,0%

		Liczebność	% z N w kolumnie
M8. Pochodzę z:	Poznania	277	72,1%
	Inne	107	27,9%

	Ogółem	384	100,0%
--	--------	-----	--------

		Liczebność	% z N w kolumnie
M6. Mam naturę:	1 zdecydowanie introwertyczną (główne cechy: lubi przebywać sam, trudno mu mówić o emocjach, analityczność)	33	8,6%
	2	80	20,8%
	3	124	32,3%
	4	90	23,4%
	5 zdecydowanie ekstrawertyczną (główne cechy: uwielbia towarzystwo, energiczność, ekspresyjność)	57	14,8%
	Ogółem	384	100,0%

		Liczebność	% z N w kolumnie
M9. Od ilu lat mieszka P. w Poznaniu?	do 10 lat	46	12,0%
	11-20 lat	34	8,9%
	21-30 lat	50	13,0%
	31-40 lat	46	12,0%
	41-50 lat	67	17,4%
	51 i więcej lat	141	36,7%
	Ogółem	384	100,0%

Załącznik 3. Scenariusz indywidualnego wywiadu pogłębionego o charakterze ustrukturyzowanym przeprowadzonego z wykorzystaniem narzędzia MS Teams

SCENARIUSZ WYWIADU

Nr wywiadu:	
Data:	

Powitanie uczestniczki/uczestnika wywiadu

Przedstawienie celu badania

Informacja o nagrywaniu wywiadu

1. Czy korzysta Pani/Pan z placów miejskich w Poznaniu? Jeśli tak proszę wymienić kilka z nich.
2. Dlaczego akurat z tych placów Pani/Pan korzysta?
3. Czym są dla Pani/Pana place miejskie?
4. Co dla Pani/Pana oznacza termin „plac miejski”?
5. Proszę wymienić kilka pierwszych skojarzeń związanych ogólnie ze słowem „plac miejski”.
6. Co decyduje według Pani/Pana o tym, że jest dana przestrzeń jest placem miejskim?
7. W jakim celu korzysta Pani/Pan z wymienionych wcześniej placów?
8. Jakie znaczenie mają dla Pani/Pana wymienione na początku place?
9. Jakie role/funkcje pełnią place miejskie?
10. Na co zwraca Pani/Pan uwagę wybierając plac miejski jako przestrzeń Pani/Pana aktywności?
11. Czy któryś z wymienionych wcześniej przez Panią/Pana czynników sprawia, że jako miejsce swojej aktywności wybiera Pani/Pan plac miejski, a nie inne typy przestrzeni publicznych?

Załącznik 4. Scenariusz indywidualnego wywiadu pogłębionego o charakterze swobodnym przeprowadzonego w przestrzeni Placu Wolności w Poznaniu

SCENARIUSZ WYWIADU

Nr wywiadu:	
Data:	
Płeć:	
Wiek:	

Powitanie uczestniczki/uczestnika wywiadu

Przedstawienie celu badania

Prośba o zgodę na nagrywanie wywiadu

Ogólne tematy do poruszenia z respondentką/respondentem:

1. Motywy zjawienia się w przestrzeni placu Wolności
2. Uzasadnienie podejmowanych aktywności
3. Uzasadnienie wyboru miejsca realizacji zachowań przestrzennych
4. Przebieg aktywności respondentki/respondenta na placu Wolności

Załącznik 5. Harmonogram przeprowadzonych obserwacji

[illegible]